

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI**

**“RAQAMLI TRANSFORMATSIYA:
TA’LIM, FAN VA JAMIYAT”
mavzusidagi
XALQARO ILMIY KONFERENSIYA TO‘PLAMI**

NAVOIY-2025

Mazkur to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 27-dekabrda №490-sonli buyrug‘i asosida sonli farmoyishi asosida tasdiqlangan “Raqamli

transformatsiya: ta'lim, fan va jamiyat" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya materiallaridan iborat.

Mazkur to'plamda raqamli transformasiya jarayonida fan va ta'limni raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi sharoitida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadlariga erishishga qaratilgan nazariy masalalarning tahliliy materiallari jamlangan.

Xalqaro ilmiy konferensiya maqolalar to'plamini tayyorlash uchun mas'ullar:

Mas'ul muharrir: Nigora Safarova, falsafa fanlari doktori,
professor NavDU Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri

Ilmiy muharrirlar: Elyor Karimov, tarix fanlari doktori, professor. Nyu York Xofstra universiteti professori (AQSH) YUNESKOning Butunjahon yodgorliklari hujjatli merosini himoya qilish qo'mitasi a'zosi

Shahnoza Madayeva, falsafa fanlari doktori, professor
O'zbekiston Milliy universiteti falsafa va mantiq kafedrası mudiri

Taqrizchilar: Nigina Shamsutdinova DSc,
NavDU Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti
Mirzohid Norqobilov PhD,
NavDU O'zbekiston tarixi kafedrası dotsenti

Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardirlar.

SO‘ZBOSHI

Zamonaviy ta'lim makonining asosiy tendentsiyalari globallashtirish, ommaviylashtirish, tijoratlashtirish, xalqarolashtirish, integratsiya va mintaqaviylashtirishdir. Raqamlashtirishning jamiyat hayotining barcha jabhalariga ta'sirini hisobga olgan holda, jahon ta'lim bozorining tizimni shakllantirish tendentsiyasi oliy ta'limning xalqarolashtirishiga aylanib bormoqda, uning boshqaruv texnologiyalari talabalar, o'qituvchilarning transchegaraviy kanallari oqimini tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini samarali amalga oshirish zaruriyatini hisobga olgan holda oliy ta'lim tizimi faoliyatining eng samarali mexanizmlarini joriy etishga harakat qilinmoqda. Keyingi yillarda O'zbekistonda ta'limning asosiy muammosi uning sifatini oshirish va jamiyatni modernizatsiyalash jarayonida uning rolini oshirishdan iborat bo'lmoqda. Demak, mamlakatda ta'lim sifatini oshirish jamiyatning samarali rivojlanishining hal qiluvchi sharti bo'lishi kerak. Ko'rinib turibdiki, oliy ta'limning innovatsion rivojlanishini o'rganish juda dolzarb ko'rinadi.

Oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi ta'limning mavjudligi, uzluksizligi va sifatini ta'minlashda raqamli resurslardan foydalanishning yangi istiqbollarini ochib beradi. Ta'limdagi raqamli transformatsiya - bu talabalarimizga ta'lim berish usulini o'zgartirishdir. Bu yangi texnologiyani sinfga kiritishdan tortib, talabalar taraqqiyotini baholash va kuzatish usullarini o'zgartirishgacha bo'lgan hamma narsani anglatishi mumkin.

Qanday o'zgarishlar amalga oshirilmasin, ular talabalarning umumiy natijalarini yaxshilashga qaratilgan bo'lishi kerak. Ta'lim sohasidagi raqamli transformatsiya talabalar va o'qituvchilar, shuningdek, jarayonga jalb qilingan boshqa odamlar uchun ta'lim tajribasini yaxshilashga yordam beradi. Bunday o'zgarishlar interaktiv va moslashtirilgan ta'lim orqali ishtirok etish va foydalanish imkoniyatini yaxshilashga qaratilgan.

Raqamli dunyoning yetakchi korxonalari turli darajadagi rivojlangan mamlakatlar barcha sohalarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanadilar va mablag'larining bir qismini raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish va jamiyat hayotiga tatbiq etish uchun sarflaydi. XXI asrda ta'limni raqobatbardosh qilish uchun ta'lim muassasalari eng so'nggi texnologik ishlanmalar va elektron ta'lim vositalaridan foydalanishi kerak. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish barcha ta'lim faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi, raqamli texnologiyalardan foydalanish esa axborotga kirish va saqlashni osonlashtiradi. . Shu sababdan **“Raqamli transformatsiya: ta'lim, fan va jamiyat”** masalalarini bugungi taraqqiyot uchun amaliy ahamiyatidan kelib chiqib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim sohasidagi raqamli transformatsiyaning asosiy afzalliklaridan ba'zilari talabalarning taraqqiyotini tezroq va aniqroq kuzatish, hamkorlikda o'rganish, kelajakka yo'naltirilgan muhokamalar yoki ma'ruzalar, vaqt va iqtisodiy samaradorlik, o'qituvchi va ota-ona o'rtasidagi aloqani yaxshilashni o'z ichiga oladi.

Navoiy davlat universiteti rektori
professor B.M.Kalonov

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

(на примере программы ЮНЕСКО MemoryoftheWorld)

Каримов Элёр Эрикович-

Доктор исторических наук, профессор. Hofstra University (США).

На протяжении длительного исторического периода времени одной из основных задач мировой науки было приумножение и накопление знаний. В настоящее же время наука, активно используя современные информационные технологии, сосредоточивается на способах усвоения накопленных знаний и их сохранении.

Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО)¹ стремится поддерживать меры, направленные на расширение прав и возможностей людей, с тем чтобы они могли получить доступ к потокам информации и знаний и внести в них свой вклад.

Такой цели служит программа ЮНЕСКО по защите всемирного документального наследия «MemoryoftheWorld»² (Память мира), образованная в 1992 году.

Эта программа призвана способствовать сохранению всемирного документального наследия и расширения доступа к нему. Сюда входят ценные объекты архивных фондов и коллекций библиотек мира. Это наследие отражает многообразие языков, культур и народов, является отображением мира и его памяти. Однако эта память недолговечна. В связи с этим, целью данной программы является следующее:

- защита всемирного документального наследия;
- обеспечение равноправного доступа пользователей к документальному наследию;
- распространение всеобщей осведомлённости о существовании и значимости документального наследия;
- продвижение программы и её произведений в среду широкой общественности.

В рамках программы с 1997 года на международном, региональном и национальном уровнях ведутся реестры документального наследия. Включение памятника (объекта документального наследия) в Международный реестр программы «Память мира» (MemoryoftheWorldInternationalRegister) проводится путём утверждения кандидатуры Международным консультативным комитетом, который является высшим органом управления программой, и одобрение его Генеральным директором ЮНЕСКО³.

Для этого объекты документального наследия должны соответствовать критериям всемирного значения. Отбор ведется Международным консультативным комитетом данной Программы, который собирается на сессию каждые два года.

¹UNESCO — The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

²<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage/>

³<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/>

Заявки на включение в Международный реестр направляются разными странами мира через свои Национальные комиссии по делам ЮНЕСКО, а также Национальные комитеты программы ЮНЕСКО «Память мира». Информация о номинациях публикуется на сайте ЮНЕСКО в сопровождении с иллюстрациями (фотографиями или слайдами) и звукозаписями, которые также можно включить для более полного описания заявки.

Вопрос о включении объекта в реестр - достаточно сложный и трудоемкий процесс. Процедура включает в себя обсуждение группой экспертов, подкомитетом Международного реестра (Register Sub-Committee⁴) и Международным консультативным комитетом (IAC – International Advisory Committee), чьи рекомендации затем направляются Генеральному директору ЮНЕСКО для принятия окончательного решения.

Реестр «Память мира» в настоящее время насчитывает в общей сложности 301 объект документального наследия из 107 стран⁵. Это архивные и документальные коллекции, манускрипты, библиотечные собрания со всего света. Реестр содержит документы на всевозможных носителях из разнообразных материалов (камень, киноплёнка, пергамент, магнитная лента и многое другое).

Кстати, логотип этой программы ЮНЕСКО перекликается с изображением знака авторского права и глобуса. Также эмблема включает символическое отображение материальных носителей документального наследия, сохраняемого в рамках Программы, - граммофонной пластинки, катушки киноплёнки и диска⁶.

От Узбекистана в 1997 году в Международный реестр была включена Коллекция рукописей Института востоковедения им. Аль-Бируни Академии наук и хранящийся в Ташкенте Коран Усмана (The Muslim Board of Uzbekistan)⁷.

Такова, вкратце, программа ЮНЕСКО «Memory of the World» по сохранению национальных и общечеловеческих ценностей и обеспечению к ним всеобщего доступа.

⁴<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/about-the-programme/international-advisory-committee-iac/register-sub-committee/>

⁵http://en.wikipedia.org/wiki/Memory_of_the_World_Programme

⁶http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=29023&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

⁷<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/access-by-region-and-country/asia-and-the-pacific/uzbekistan/>

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Сафарова Нигора Олимовна- д.ф.н., профессор.

Заведующая кафедрой Общественных наук, НавГПИ, Узбекистан

Возникает необходимость стратегического понимания роли высшего образования и путей его трансформации, чтоб иметь возможность встраивать происходящие перемены в образовательных трендах в гибкую сферу образования, особенно это важно для высшей школы, которая реализует потребности экономики в конкурентоспособных кадрах, технологических инновациях в русле долгосрочного общемирового развития. При этом наиболее проблемным является именно прогнозирование итогов глобализационных перемен, так каждый этап связан с интенсивными экономико-технологическими и социокультурными изменениями. Особо данная ситуация ощущается для социальных институтов, прочно связанных с национальной историей, традициями. Сейчас высшее образование, его продуктивный потенциал в научно-технической генерации и инновационной деятельности стоит перед выбором диаметрально противоположных позиций – от трансформации в сертификационные центры, где диплом становится частью цифровой образовательно-трудовой сети до превращения высшей школы в принципиальный научно-исследовательский центр социально-экономической жизни страны или региона. Современное же состояние университетов можно оценить, как стадию кризисного перерождения, переходом к одной из выбранных позиций⁸.

Сложности трансформации высшей школы обусловлены также сменой общественной формации и переходом от индустриального к постиндустриальному социуму, при этом страны мира переживают этот переход с разной степенью тяжести и внутренних противоречий. Прежде всего это отражается на аморфности модели, когда старая формация переходит в новую, идут поиски способов адаптации, превращая высшую школу в открытый рынок образовательных услуг или учреждения экономической и социальной адаптации, пытаюсь преодолеть разрыв между запросами современного рынка труда и действующими образовательными программами, падения престижности преподавания и квалификации выпускников, разрушения образовательной парадигмы.

Вовлекаясь в глобализационные процесс высшая школа расширяет границы своего функционирования, приобретает наднациональный характер и стремится занять свое место в общемировом образовательном рынке. При этом высокоразвитые страны имеют активно используют свое преимущество по отбору, накоплению и активному использованию интеллектуальных ресурсов через развитие систему грантов, целевого инвестирования в перспективных специалистов и более комфортные условия осуществление образовательной деятельности.

Ключевые задачи высшего образования, его имманентные функции, сформировавшиеся в ходе исторического развития, обуславливают его ведущую роль в социальном развитии, экономике, даже политике государства, в современных условиях уровень образования стал индикатором уровня общества. Однако и само

⁸ Макбурни Г. Глобализация: новая парадигма политики высшего образования. Рычаги глобализации как политическая парадигма высшего образования. // Высшее образование в Европе, ТОМ XXVI № 1. 2001. С. 14.

общество постоянно инициирует трансформационные процессы образования, корректируя, расширяя его структуру, целеполагание и содержание. В этом уникальность образования, поэтому вполне логично признать его социокультурным феноменом. Эта же особенность позволяет изучать образование в корреляции с принципиальными модификационными процессами общества. Взаимообусловленность и взаимозависимость общества и образования позволяют анализировать стадии их концептуального развития в совокупности с историческим наполнением и тенденциями экономических формаций, выявляя эволюцию их моделей и форм.

В качестве центробежной силы социокультурных процессов развитых обществ, высшая школы детерминирует полигональность осмысления с точки зрения разноплановых методологических принципов, парадигматика философии, педагогики, социологии, культурологии, истории раскрывают функциональные, институциональные и когнитивные элементы образования, внося обобщённое понимание феноменальности его существования. Комплексность познания образования обуславливает богатство методологии, среди которой доминируют системный, структурный, функциональный, когнитивный и сравнительный анализ, диахронизм и синхронизм, герменевтика и аксиология.

При этом, социокультурный феноменализм высшего образования, его понимание как ядра общественно-исторической эволюции изучены в значительно меньшей степени.[1-136].

Для полноценного понимания феноменальности образования рационально использовать компаративный анализ когнитивных возможностей и эвристических результатов функциональной и институциональной методологии. Имеется в виду, что анализ высшего образования на стадии его зарождения и первичного формирования реализуется на основе функционального подхода, а в периоды формирования высшей школы в ее историческом и современном понимании, его содержательная и процессуальная составляющая более доступны для понимания на основе совокупного функционально-институционального анализа.

Функционализм, как методология, обоснованная с точки зрения сущности термина «функция» Э. Дюркгеймом, П. Штомпой, является ключевым принципом изучения различных социокультурных явлений, аспектов философии, психологии, социолингвистики, проявляя себя достаточно гибким инструментом аспектологического анализа в рамках той или иной дисциплины.

Обращение к функциональному подходу при анализе проблем высшего образования обусловлено влиянием культурологии и социологии, возникшей в начале XX в. на основе социального анализа политических, экономических, общественных процессов и их влияния на структуру и функции общества в исследованиях Э. Дюркгейма, М. Вебера[2-808]. . Так, Э. Дюркгейм впервые обосновал социальную институциональность образования на основе анализа многообразия осуществляемых им функций и предложил оригинальную методологию его дальнейшего изучения [3-80]. . Именно его исследования заложили основы понимания образования как ретранслятора аксиологических воззрений большинства, а в дальнейшем позволили ученым, придерживающимся функционального подхода, описывать образование как общественную систему, которой присущи функции стимуляции экономического развития, социальной стратификации и надзора.

Еще одной особенностью функционального подхода стало выявление уникальных свойств структуры социальных систем, так образование, являясь частью общественной системы, создает условия для воспроизводства всей модели данной системы Т. Парсонса [4-464]. ; этот же подход вскрыл, помимо явных, скрытые функции образования, гармонию и дисфункции миссии и модификационных альтернатив [5-873]. . Все это позволяет понимать всецелые и глубинные механизмы воздействия образования на социальные процессы, а также зависимость динамики социума от той или иной степени подробного воздействия.

Н. Луман исследовал образование с точки зрения его подсистемного существования в обществе [6-248]. , а также выдвигал идеи о том, что образование в принципе сама есть система позиций, реализуемых индивидами, приобретающими благодаря этому определенный социальный статус с соответствующим набором ролей и функций, при этом данные роли определяют поведенческую деятельность субъекта и вводят его в системное взаимодействие с структурными единицами разного уровня внутри всей системы.

Трансформационные процессы современной модели высшей школы испытывают влияние и философского переосмысления позиции человека, как создателя действительности на основе обладания знаниями, активного исследователя-покорителя природы, образование становится прагматичным, приобретает характер товара, приобрести который можно благодаря разнообразным образовательным маркетингам даже не выходя из дома. Потребительское отношение к образованию вызывает стремление к утилитарному прагматичному образованию, так в европейском образовательном пространстве возникают упрощенные образовательные программы, лишенные так называемого «избыточного» знания.

Уменьшается количество желающих вести научно-исследовательскую деятельность, мотивация учиться в докторантуре, получать научные степени сохраняется лишь у небольшой части обучающихся, для которых научная деятельность во многом на основе семейных или во многом устаревших традиций представляется как перспективный путь собственного развития и метод обретения социально-экономического успеха в обществе

Литература:

1. Калюжина, Е.В. Высшее образование как социокультурный феномен: институциональный аспект: дисс ... канд. философ. наук: 09.00.11.- Курган, 2012.- 136 с.: ил. РГБ ОД, 61 12-9/349
2. См.: Вебер, М. Избранные произведения: Пер. с нем. /Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденоко. - М.: Прогресс, 1990. 808 с.
3. Дюркгейм, Э. Социология образования / Пер. с фр. под ред. В. С. Собкина, В. Я. Нечаева. - М.: ИНТОР, 1998. 80 с.
4. Парсонс, Т. Функциональная теория изменения// Американская социологическая мысль: тексты - М.: Изд-во МГУ, 1994. С. 464-481.
5. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873, [7] с.
6. Луман, Н. Понятие общества // Проблемы теоретической социологии (Под. ред. А.О. Борноева) - СПб.: ТОО ТК Петрополис СПбГУ, 1994. 248 с.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ ТЕОЛОГИЯСИ ВА РАЦИОНАЛИЗМИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ

Ш.О.Мадаева, ф.ф.д., проф. –
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Фалсафа ва мантиқ кафедраси мудири

Annotation. This article is devoted to the study of the roots of rationalism in Islamic theology. The Islamic religion, as an integral part of culture, spirituality and consciousness, influenced the peculiar specifics of the formation of social Islam in the history of Uzbekistan.

Key words: Islam, religion, rationalism, theology, logic, method.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению корней рационализма исламской теологии. Исламская религия как неотъемлемая часть культуры, духовности и сознания, влиял на своеобразную специфику формирования социального ислама в истории Узбекистана.

Ключевые слова: Ислам, религия, рационализм, теология, логика, метод.

Ўзбекистонда Ислом дини тарихи миллий тараққиётнинг бир қисмидир. Миллий тараққиёт ўз илдизларида давлатчиликнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий, илмий - маърифий, маънавий ҳаёт соҳаларини қамраб олар экан, бу йўналишларнинг ҳар бирига ислом динининг таъсири бўлган. Ҳаётнинг бу муҳим соҳаларига таъсир энг аввало дунёни диний англаш ва унинг нормаларидан келиб чиқиб фикрлаш тарзи натижасида пайдо бўлган. Шунингдек диний эътиқод орқали идрок этиш тушунчасини биз Туркистон тарихининг турли ривожланиш давлари кесимида кўриб чиқадиган бўлсак, Илк ўрта аср, ўрта аср, Янги ва замонавий давр нуқтаи назаридан бу тушунчанинг турли мезон ва характер касб этганини кўрамиз.

Хусусан Ўзбекистон тарихида турли тарихий даврларда ислом ғносеологияси иррационализм, рационализмнинг турли кўриниш ва элементларини ўз ривожланиш йўлида намоён қила борган.

Бу ерда жуда муҳим савол, фалсафий жиҳатдан онг таркибида қандай қонуниятлар ишлади, деган масалага бориб тақалади. Муаммонинг мураккаблиги шундаки, Ислом дини вужудга келишида дастлаб асосий ақидавий манба бўлган Қуръоннинг нозил қилиниши, уни умматлар томонидан қабул қилинишида қалб шаҳодати ва иймон рукнлари асос бўлса, унинг кейинги асослари: ҳадис, ижмо, қиёс ва ҳ.к.з.ларда яна инсон тафаккурининг мантиқий қонунлари ва таҳлилий ёндошуви аралаша бошлади. Биз бу ерда Ислом дини вужудга келгандан шу бугунги қадар ҳал бўлмаган ва бўлиши ҳам мумкин бўлмаган муаммони таҳлил қилишдан йироқмиз. Лекин бу мураккаб тарихнинг қизиқ томони шундаки унда онг ва онгсизлик, рационал ва иррационал тафаккур, эътиқод ва ақл бир-бирини қанчалик инкор қилса, социал жараёнлар зарурати туфайли бу омиллар шунчалик бир-бирини тақазо қилган.

Ислом дини ақидавий манбалари бир бўлгани билан унинг ҳудударда социаллашув хусусиятлари маълум фарқларга эга. Бу фарқларлар мавжудлиги диншунос олимлар М.Вебер, Л.Сюкияйнен ишларида ҳам қайд этилган. Хусусан Ўзбекистон билан боғлиқ хусусиятларга келсак, тарихан исломнинг социаллашувига Ханафий мазҳабининг рационал -мантиқий услуби таъсирини

кўрамиз. Ҳанафия мазҳаби тарихи ва унинг фикҳий йўлига назар ташласак, бу мазҳаб энг аввало социал муаммоларни ислом дини меъёрлари асосида тушунишда *рай* усулидан борган. Бу усул “Исломнинг биринчи асрларида, мусулмон догма ва ҳуқуқи ҳали ривожланиш босқичида бўлганида, Ҳанафия қолган учта мазҳабга қараганда анча илғор бўлиб чиқди, чунки устозлари Абу Ҳанифадан ўрнак олиб, улар кўпроқ Қўрьон ва суннанинг ҳарфларига эмас, руҳига риоя қилишга мойил эдилар. Бу руҳни "ҳукм" (рай) ва "қиёс" (қиёс) билан аниқлаб, шунинг учун ҳанафия "асҳаб ар-рай" ва "аҳл ал-қияс" яъни мустақил фикр тарафдорлари ёки қиёс аҳли номи билан ҳам танилган”⁹.

Рай – асҳобул рай – мустақил фикр тарафдорлари бўлиб, уларнинг мулоҳазаларида мантикий қиёсий тафаккур усули етакчилик қилган. Бу усулларнинг эгалланиши ханафий мазҳабида ҳадисларни саҳиҳ қисмларида юқори аниқлик, ҳолислик ва чуқур мушоҳадавий ёндашувни таъминлаган. Марказий Осиёда Ҳанафия ва унинг рационал мактаби Мотуридия йўналишини услуб жиҳатдан бирлиги бу ҳудудда ислом дини манбаларига бўлган ёндашувда илмий, тизимли институтни шакллантирди. Илмий манбаларда ханафия мактаби анъаналарининг мотуридия билан боғланиш илдизлари Марказий Осиёда ханафия мактабининг кейинги шаклланиш жараёнига ижобий таъсир кўрсатгани ёритилади¹⁰.

Ҳанафийлик таълимот сифатида ниҳоят буюк Имом Абу Ҳанифнинг тўрт шогирди – Абу Юсуф, Абдуллоҳ ибн Муборак Ал-Марваз, Муҳаммад аш-Шайбоний ва Абу-Мансур Мотуридий ижодида шаклланди. Бу алломаларнинг ҳар бири ханафийларнинг сиёсий ҳуқ-атворини асословчи ғояларни ишлаб чиқишга ҳисса қўшган: “Муҳаммад аш-Шайбоний нафақат фаол ҳаётий позицияни эгаллаш, балки шахснинг танлаш эркинлигини тан олиш муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда ва улар учун масъул бўлиш учун жавобгардир. уларнинг ҳаракатлари, балки исломни ёйишда ҳам шахснинг ижтимоий моҳиятини батафсил очиқ беради. Яна бир шогирд Абу-Мансур Мотуридий сон-саноксиз далил ва манбалардан фойдаланиб, инсон дунёқараш масалаларида илоҳий ваҳийлар билан чекланиб қолмасдан, ўз тажрибаси ва ақлига таяниши зарурлигини муҳим талаб сифатида ҳулоса қилади. Бир сўз билан айтганда, Абу Ҳаниф шогирдлари асарларида унинг ғоялари янада ривожланиб, инсонни фақат иймон-этиқодга солиб, унинг онгини манипуляция қилишга қаратилган турли таълимотий қарашларга тўсқинлик қилган.

Ҳанафиянинг социал ҳаётни ислом ақидавий манбалари билан мослаштиришда урф-одат ва истиҳсон усуллари исломга олиб кириши ислом кириб келган давлатларда миллий ананалар билан динни боғлашга имкон берди.

Сендин инсонга тору пуру жасад, жасад ичра кўнгил, кўнгилда хирад.

Фойдаланилган адабиётлар:

Аминов Х.Примов С. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. – Тошкент: Маворауннаҳр. 2017.

Асанбеков М. Ҳанафизм как мировоззренческая основа умеренного ислама.// http://mnenie.akipress.org/unews/un_post:10740

Ислам. Энциклопедический словарь. –М: Наука, 1991.

Фанден-Берг. Основные начала мусульманского права. СПб., 1882.

⁹ Фанден-Берг. Основные начала мусульманского права. СПб., 1882. 10-стр.

¹⁰ Аминов Х.Примов С. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. –Тошкент: Маворауннаҳр. 2017. 69-б.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ДУХОВНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИИ

М.Ж. Спанов, Р.Е. Джуншеев

Спанов Мейирхан Жантаевич – кандидат философских наук, кафедра философии, Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

Spanov Meiirkhan Zhantaevich – PhD, Department of philosophy, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

Джуншеев Расилхан Ербосинович – кандидат философских наук, Университет имени М.Х. Дулати в Таразе, доцент кафедры «философии и политологии», Тараз, Казахстан.

Dzhunsheev Rasilkhan Erbosinovich – candidate of philosophical sciences, M.H. Dulati University in Taraz, associate professor of the department of "philosophy and political science", Taraz, Kazakhstan.

Annotation: The article examines the features of digitalization technologies in the preservation of spiritual and cultural heritage. Rapid evolution of artificial intelligence is changing the way we live, work, and socially interact. As AI technologies become more and more ingrained in our daily lives, its impact on culture and spirituality is becoming significant. Cultural issues include the principles of heritage preservation, while spirituality concerns our connection with higher realms and the meaning of life. AI can shape society, influencing areas of our life. It can bring both benefits and problems, such as privacy of personal information, transparency of data obtained, and accountability for all actions. Its cultural and spiritual impact is just emerging, raising questions about its correctness. The intersection of AI with heritage preservation is also considered, delving into its cultural implications and spiritual effects. The development of artificial intelligence can bring benefits to ethical issues. In the context of rapid technological progress, maintaining awareness and ethics are crucial in the further development of humanity. Awareness, ethics, culture and spirituality need to be considered in the context of the rise of AI to overcome the challenges and embrace the achievements. It defines the use of digitalization elements to preserve and popularize historical data and artifacts of the past. Some examples of the use of artificial intelligence technologies in the field of culture and science on a global scale are presented. Problems facing the use of technology related to the digitalization of existing historical material and the availability are also listed.

Keywords: artificial intelligence, ethical principles, preservation of spiritual heritage, preservation of cultural heritage, digitalization of heritage, sustainable development, information technology.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности технологий цифровизации в сохранении духовного и культурного наследия. Стремительная эволюция искусственного интеллекта меняет нашу жизнь, работу и социальные взаимодействия. По мере того, как технологии ИИ прочно входит в нашу повседневную жизнь, его влияние на культуру и духовность становится все более

значимым. Проблемы культуры включают в себя принципы сохранения наследия, в то время как духовность касается нашей связи с высшими сферами и смыслом жизни. ИИ в значительной степени может формировать общество, влияя на сферы нашей жизнедеятельности. Он способен приносить и пользу, и проблемы, такие как конфиденциальность личной информации, прозрачность полученных данных и подотчетность всех действий. Его культурное и духовное влияние только зарождается, поднимая вопросы о его правильности. Также рассматривается пересечение ИИ с сохранением наследия, вникая в его культурные последствия и духовные эффекты. Развитие искусственного интеллекта способно вносить преимущества в этические вопросы. В условиях быстрого технологического прогресса поддержание осознанности и этики имеет решающее значение в дальнейшем развитии человечества. Нужно рассмотреть осознанность, этику, культуру и духовность на фоне роста ИИ, для преодоления трудностей и принятия достижений. Здесь приводится определение использования элементов цифровизации для сохранения и популяризации исторических данных и артефактов прошлого. Представлены некоторые примеры использования технологий искусственного интеллекта в сфере культуры и науки мирового масштаба. Также перечислен ряд проблем, стоящих перед использованием технологии, связанных с оцифровкой имеющегося исторического материала и доступностью этой информации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этические принципы, сохранение духовного наследия, сохранение культурного наследия, цифровизация наследия, устойчивое развитие, информационные технологии.

Введение

В настоящее время искусственный интеллект становится частью нашей жизни. Каждый день мы сталкиваемся с ИИ, даже не подозревая, какая работа стоит за этой программой с набором кодов. Многие цифровые технологии сейчас становятся стандартным инструментом для сбора, сохранения и распространения культурного и духовного наследия по всему миру. Во всем этом нам может помочь искусственный интеллект. От создания 3D-моделей древних строений и артефактов до применения искусственного интеллекта для получения новой перспективы и взглядов на то, как мы воспринимаем сущность гуманитарных и естественных наук. Культурное и духовное наследия движутся к цифровому будущему.

Кроме этого, общедоступность технологий привела к тому, что люди начали использовать компьютеры и похожие на них инструменты, и аппараты для вычисления, создания и обмена цифровой информацией. Иногда люди могут поделиться своими художественными творениями, идеями и знаниями. Конечно же в закодированном виде для удобной обработки ее компьютером. Роль технологий в восстановлении и сохранении культурного наследия — действительно сложная задача. Основное внимание и акцент можно разделить на двух вещах: одна из них находится в текстовом формате, от мало до велико, а другая — на реставрации и сохранении на основе «Интернета вещей» или же неких похожих датчиков и аппаратов. Технология искусственного интеллекта не только помогает восстановить утраченное и потерянное наследие, но и может помочь творить чудеса в его воссоздании и восстановлении.

Сохранение наследия через технологию искусственного интеллекта

Культурное и духовное наследие — это ценный актив, который передается из поколения в поколение. Это воплощение коллективной памяти общества, отражающее его историю, ценности и верования. Материальное культурное наследие, которое включает артефакты, здания, памятники и ландшафты, является физическим проявлением этого наследия. Духовное наследие же является нематериальным материалом, где передаются философские, политические и религиозные взгляды. Однако сохранение культуры стало серьезной проблемой из-за природных и антропогенных угроз, таких как изменение климата, стихийные бедствия, война и вандализм, а сохранение духовности в опасности из-за человеческого невежества и недостатка интеллектуального развития [1].

Существует множество способов, которыми технология может быть поставлена на службу сохранения наследия: например, она может помочь в обработке миллионов и даже больше исторических документов, популярных картин, известных пейзажей, старых памятников и многого другого.

Стремительное развитие технологий привело к усилению защиты духовного и культурного наследия. Появление искусственного интеллекта в повседневной рутине и его всепроникающая способность и адаптация в современном обществе смогли раскрыть ее огромный потенциал, который еще только предстоит полностью реализовать и применить. Основная задача любой технологии в исторической области — это сохранение любого вида наследия. Передача важных данных, методик и опыта от поколения к поколению считается долгом каждого, кто хочет сохранить свою культуру и духовность. Нельзя забывать, что она также должна активно взаимодействовать с индустрией искусственного интеллекта для выявления или нахождения новых видов возможностей, которые можно применить в защите и сохранении духовного и культурного наследия [2].

Культурное наследие всегда будет являться сущностью человеческой цивилизации, и его важнейшая ценность заключается в том, что оно может отражать, дополнять, наследовать и доказывать подлинность нашей истории. К примеру, использование искусственного интеллекта и раскопки культурного наследия помогают многим археологам анализировать полученные данные, которые способствуют формулированию научных и практических планов раскопок, а также эти данные могут помочь повысить эффективность самих раскопок. Это удобное и полезное улучшение в научной и технологической области археологии. В то же время с помощью искусственного интеллекта можно глубоко изучать духовное и культурное наследие, извлекая важные и нужные символы и знаки. Это поможет сэкономить время работы реставратора, повышает точность предыдущих идентификации и классификации, а также обеспечивает двойную проверку с помощью машины и человека, тем самым делая понимание людьми незамеченных знаков и символов более ясным и конкретным [3].

Проблемы и опасения использования искусственного интеллекта

На самом деле, применение технологии искусственного интеллекта может вызывать некоторые опасения во многих аспектах. Первое — это безопасность и стабильность самой технологии. Искусственный интеллект все еще является развивающейся дисциплиной, и точность результатов, которые он может выдает, все еще не очень точна, с определенной степенью случайности. В то же время это повлечет за собой колоссальные человеческие и материальные затраты. Второе — это конфиденциальность и управление полученными данными. Для духовного и культурного наследия конфиденциальность информации намного ниже, чем та же

персональная информация, а управление огромным потоком данных также относительно нежесткое, поэтому это может привести к утечкам или потере данных в процессе, или же к другим негативным событиям, таким как специальный взлом и кража информации.

Надо добавить, то, как люди должны осознавать, что само духовное и культурное наследие разнообразно и богато в разных абстрактных понятиях. После использования искусственного интеллекта это богатство может ослабеть, а разные эпохи и периоды начнут путаться.

В то же время, будет некоторое отклонение в использовании искусственного интеллекта. Интерпретация искусственного интеллекта должна четко соответствовать политике и моральным нормам своего времени. В области защиты духовности и культуры люди должны уделять этому особое внимание. Человек просто не может быть заменен искусственным интеллектом именно потому, что искусственный интеллект не сможет полностью понять идеи и логику некоторых исторических периодов и их данных [4].

Будущее искусственного интеллекта

Интеграция технологий ИИ в сохранение культурного наследия представляет собой новаторский сдвиг в методологиях, используемых для защиты нашего духовного и культурного наследия. Результаты этого исследования подчеркивают значительные преимущества, которые технологии искусственного интеллекта предлагают для сохранения всего наследия, включая расширенное распознавание существующих образов, предиктивное обслуживание и цифровую реконструкцию исторических объектов. Эти технологии, если их применять этично и продуманно, могут привести революцию в практике защиты и сохранения наследия, сделав их более эффективными, точными и доступными для всех желающих.

Выделение сути человеческого участия в усилиях по сохранению наследия, основанных на ИИ, только лишь подчеркивает незаменимую ценность человеческой эмпатии, этических понимании и культурного рассуждения в обеспечении того, чтобы технологические приложения продолжали уважать целостность и значимость духовности и культуры. Этот сбалансированный подход не только повышает техническую эффективность усилий по сохранению, но и гарантирует, что они проводятся с необходимой этической и культурной добросовестностью. Заглядывая вперед, можно сказать, что последующие шаги исследований в этой области предполагают более глубокое изучение динамики взаимодействия технологий искусственного интеллекта и человеческого опыта в деле сохранения духовного и культурного наследия [5].

Заключение

Духовное и культурное наследия, находящиеся на грани уничтожения, должно быть сохранено, конечно же с помощью применения методов ИИ на долгий срок. В противном случае наступит время, когда все будет потеряно навсегда и жалеть будет слишком поздно. Для прогноза нашего будущего можно применять несколько методов искусственного интеллекта, чтобы получать разные данные почаще, и при использовании этих же самых данных следует проявлять осторожность и внимательно изучить все нюансы. Для всех на искусственный интеллект стал благословением и в то же время проклятием.

Литература

1. Artificial intelligence and cultural heritage: design and assessment of an ethical framework / S. Pansoni, S.Tiribelli, M. Paolanti, F. Di Stefano, E. Frontoni, E.S.

Malinverni, B. Giovanola – Стаття из: The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLVIII-M-2-2023, 2023.

2. Role of Artificial Intelligence in Preservation of Culture and Heritage / Dr-Bishwa Ranjan Das, Niladri Sekhar Dash, Hima Bindu Maringanti – Раздел из книги: Digitalization of Culture Through Technology, ResearchGate, 2022.

3. The review of AI and cultural heritage protection Taking the whole process of cultural heritage protection as an example / Chenxi Ge – Стаття из ResearchGate, 2024.

4. Сохранение цифрового наследия в России: методология, опыт, правовые проблемы и перспективы: монография / И.И. Горлова, А.Л. Зорин, А.А. Гуцалов; - Институт Наследия, 2021.

5. Технологии цифровизации и искусственного интеллекта в сохранении культурного наследия / А.Э. Царёва, Т.В. Тарасова - Научная статья: Столыпинский вестник №5, 2023.

СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ИНСОНИЯТ, ДУНЁ ВА ТАЪЛИМ УЧУН ФОЙДА ВА ЗАРАРЛАРИ

Қурбонова М.Б. - БухДУ Археология ва Бухоро тарихи
кафедраси профессори, тарих фанлари номзоди

Сунъий интеллект (СИ) бугунги кунда технологиялар дунёсидаги энг муҳим кашфиётлардан биридир. У компьютерларга инсон каби фикрлаш, ўрганиш ва муаммоларни ҳал қилиш имконини беради. Сунъий интеллект инсоният ҳаётини яхшилаш, дунёни ривожлантириш ва таълим тизимини такомиллаштиришда улкан имкониятларга эга. Лекин, шу билан бирга, у ўзи билан баъзи хавф-хатарларни ҳам олиб келади. Ушбу иншо СИНинг фойдали ва салбий томонларини кўриб чиқади.

Сунъий интеллект инсоният учун кўплаб фойдалар келтиради. Масалан, тиббиёт соҳасида СИ касалликларни эрта ташхис қўйиш ва даволаш усуллариини таклиф қилишда ёрдам беради. Бу одамларнинг умрини узайтиришга хизмат қилади. Иқтисодиётда эса СИ ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириб, самарадорликни оширади ва харажатларни камайтиради. Бундан ташқари, СИ транспорт тизимида хавфсизликни таъминлаш, масалан, ўзи бошқарадиган автомобиллар яратиш орқали авариялар сонини камайтиришга ёрдам беради. Умуман олганда, СИ дунёни янада қулай ва хавфсиз жойга айлантиришга кодир.

Таълим соҳасида ҳам СИ ўз ўрнига эга. У ўқувчиларга шахсий ёндашувни таъминлайдиган ўқитиш платформаларини яратади. Масалан, СИ асосидаги дастурлар ўқувчининг заиф ва кучли томонларини аниқлаб, унга мос келадиган дарс режасини тузади. Бу ўқув жараёнини самарали ва қизиқарли қилади. Бундан ташқари, СИ тил ўрганишда, мураккаб мавзуларни тушунтиришда ва масофавий таълимда муҳим ёрдамчига айланмоқда. Бу эса дунё бўйлаб миллионлаб одамларга сифатли билим олиш имконини беради.

Лекин СИНинг салбий томонлари ҳам йўқ эмас. Энг катта хавфлардан бири – иш ўринларининг камайиши. Автоматлаштириш туфайли кўплаб касблар, масалан, юк машина ҳайдовчилари ёки завод ишчилари ўз аҳамиятини йўқотиши мумкин. Бу ижтимоий тенгсизлик ва ишсизликнинг ортишига олиб келиши эҳтимол. Яна бир муаммо – махфийлик масаласи. СИ одамлар ҳақида катта миқдорда маълумот йиғади ва бу маълумотлар нотўғри қўлларга тушиб қолиши мумкин. Ниҳоят,

СИнинг хавфсизликка таъсири ҳам жиддий масала. Масалан, агар СИ асосидаги куруллар яратилса, бу дунёда янги низоларга сабаб бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, сунъий интеллект инсоният учун ҳам имконият, ҳам хавфдир. У дунёни ривожлантириш, таълимни яхшилаш ва ҳаётни осонлаштиришда улкан ёрдам беради. Лекин унинг салбий оқибатларини ҳам унутмаслик керак. Шунинг учун СИни ривожлантиришда ахлоқий ва хавфсизлик масалаларига эътибор бериш жуда муҳим. Агар биз бу технологияни тўғри йўналтира олсак, у инсониятнинг келажагини янада ёруғ қилишга хизмат қилади.

Сунъий интеллект: Афзалликлари, камчиликлари ва таълимга фойдалари

Сунъий интеллект (СИ) замонавий дунёдаги энг муҳим технологик ёндошувлардан биридир. У инсон ақлига хос бўлган фикрлаш, ўрганиш ва муаммо ҳал қилиш қобилиятларини компьютерларга беради. СИ инсоният ҳаётини яхшилаш, иқтисодиётни ривожлантириш ва таълим тизимини такомиллаштиришда улкан имкониятларга эга. Бироқ, у билан бирга бир қатор хавф-хатарлар ҳам пайдо бўлади. Ушбу иншо СИнинг афзалликлари, камчиликлари ва айниқса, таълим соҳасига фойдаларини батафсил кўриб чиқади. Сунъий интеллектнинг афзалликлари кўп ва гуногундир. Биринчидан, у тиббиёт соҳасида улкан ўзгаришлар ясади. СИ рентген суратларини таҳлил қилиб, саратон каби хавфли касалликларни эрта босқичда аниқлай олади ва шифокорларга даволаш бўйича тавсиялар беради. Иккинчидан, СИ ишлаб чиқаришда автоматлаштиришни жорий қилиб, иқтисодий самарадорликни оширади. Масалан, заводларда роботлар бир хил ишни тез ва хатосиз бажариб, вақт ва ресурсларни тежашга ёрдам беради. Учинчидан, СИ транспорт соҳасида ўзи бошқарадиган автомобиллар орқали йўл-транспорт ҳодисаларини камайтиради. Бу афзалликлар СИнинг дунёни яхшилашдаги муҳим ўрнини кўрсатади. Таълим соҳасида СИнинг фойдалари алоҳида эътиборга лойиқ. СИ ўқувчиларга индивидуал ёндашувни таъминлайди. Масалан, у ўқувчининг билим даражасини таҳлил қилиб, унга мос келадиган дарс режасини тузади. Бу ўқувчининг заиф томонларини кучли томонларга айлантиришга ёрдам беради. Мисол учун, математикадан қийналаётган ўқувчига СИ қўшимча машқлар ва тушунтиришлар бериб, унинг ўзига ишончини оширади. Бундан ташқари, СИ тил ўрганишда муҳим ёрдамчидир. У талаффузни тузатиш, сўз бойлигини кенгайтириш ва грамматикани ўргатишда фаол иштирок этади. Масофавий таълимда эса СИ онлайн платформалар орқали дунёнинг исталган нуқтасидан билим олиш имконини яратади. Бу, айниқса, пандемия каби вазиятларда ўқув жараёнини узлуксиз давом эттиришга ёрдам берди. СИ шунингдек, мураккаб мавзуларни содда ва қизиқарли қилиб тушунтиришга қодир бўлиб, ўқувчиларнинг таълимга қизиқишини оширади. Лекин СИнинг камчиликлари ҳам кам эмас. Энг катта муаммолардан бири – иш ўринларининг йўқолишидир. Автоматлаштириш туфайли оддий касб эгалари, масалан, савдо ходимлари, ҳайдовчилар ёки хизмат кўрсатувчилар ишсиз қолиш хавфига дуч келади. Бу ижтимоий тенгсизликни кучайтириб, одамлар ўртасидаги тафовутни янада ошириши мумкин. Яна бир камчилик – махфийликка таҳдид. СИ катта миқдордаги шахсий маълумотларни йиғади ва бу маълумотлар хакерлар қўлига тушиб қолиши эҳтимол. Масалан, СИ асосидаги дастурлар одамларнинг одатлари, манзиллари ва ҳатто банк ҳисоблари ҳақида маълумот тўплаши мумкин. Учинчи муаммо – хавфсизлик масаласи. Агар СИ нотўғри қўлларда ишлатилса, масалан, автоном куруллар яратишда, бу дунёда янги хавфли вазиятларни келтириб чиқариши мумкин. Хулоса қилиб айтганда, сунъий интеллект инсоният учун ҳам улкан имконият, ҳам муайян хавфдир. У тиббиёт, иқтисодиёт ва транспорт каби соҳаларда дунёни яхшиласа, таълимда эса

билим олишни осон ва самарали қилади. Лекин ишсизлик, махфийлик ва хавфсизлик каби муаммолар унинг салбий томонлари сифатида кўзга ташланади. Шунинг учун СИни ривожлантиришда ахлоқий меъёрлар ва қонунларга риоя қилиш муҳимдир. Агар биз уни тўғри бошқара олсак, СИ таълим ва умуман ҳаёт сифатини оширишда бебаҳо ёрдамчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик технологиялар трансформацияси нима? Педагогик технологиялар трансформацияси – бу таълимда қўлланиладиган усуллар ва воситаларнинг замонавий талабларга мос ўзгаришидир. У таълимни самарали, индивидуал ва қулай қилишни мақсад қилади. Масалан, сунъий интеллект ва онлайн платформалар ўқувчиларга шахсий ёндашув таъминлаб, масофавий таълим имконини беради. Ўқитувчилар эса маълумот берувчидан кўра раҳбар ролини олади. Лекин интернет ёки техникага эга бўлмаганлар учун қийинчиликлар ва мустақил фикрлашнинг пасайиш хавфи мавжуд. Хулоса қилиб айтганда, бу жараён таълимни яхшилайти, лекин тўғри бошқариш талаб қилинади.

Замонавий таълим тизимида нейросетлар нима дегани? Нейросетлар – бу сунъий интеллектнинг бир тури бўлиб, инсон мияси ишлашига тақлид қиладиган компьютер тизимларидир. Замонавий таълимда нейросетлар ўқув жараёнини яхшилаш учун муҳим ўрин тутди. Улар ўқувчиларнинг билим даражасини таҳлил қилиб, уларга мос дарс режаларини тузади, масалан, математикадан қийналган ўқувчига қўшимча машқлар таклиф қилади. Шунингдек, нейросетлар тил ўрганишда талаффузни тузатиш ва мураккаб мавзуларни содда тушунтиришда ёрдам беради. Онлайн таълимда эса улар автоматик тестларни текшириб, ўқитувчиларга вақт тежашга кўмаклашади. Лекин нейросетларга ортиқча таяниш ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини камайитириши мумкин. Хулоса қилиб айтганда, нейросетлар таълимни самарали ва шахсий қилади, аммо уларни оқилона ишлатиш талаб қилинади.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

А.Х.Рахманова-
д.ф.н., проф. НГУ

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы запуска чат-бота ChatGPT- искусственного интеллекта, являющегося причиной обеспокоенности мирового академического и педагогического сообщества, поднимаются вопросы этических и педагогических возможностей ChatGPT для развития активности студентов, указывается на потенциальные возможности использования искусственного интеллекта в образовании, выделяются педагогические возможности ChatGPT для развития когнитивной активности студентов, связанные с поиском, восприятием и переработкой информации.

Ключевые слова: ChatGPT, ИИ, нейросеть, высшее профессиональное образование, когнитивная педагогика, познавательный интерес, учебная мотивация.

Глобализация, как одна из активнейших проблем современности, диктует свои законы мирозданию и человечеству. Сегодня важно понимать, что для успешной адаптации в современном мире, требуется кардинальное изменение характера развивающегося мира.

Вопросы применения нейронных сетей в различных областях, становятся сложнейшим комплексом для решения глобальной задачи времени: развития компьютерных и интеллектуальных информационных технологий, позволяющих приблизиться к созданию сильного искусственного интеллекта (ИИ) в рамках реализации технологии чата GPT. Чат, созданный разработчиками приблизительно в 2022 году, является относительно новым направлением и в высшем образовании. Появившееся понятие искусственного интеллекта, отражающего шкалу процесса создания «нового человеческого ума», по сути, превосходящего человека по степени обрабатывания и скорости создания материала, по качеству приближается к текстам, создаваемым человеком, а иногда и превосходит их.

Ни для кого не секрет, что сегодня мир очень сильно нуждается в новых технологиях совершенствования методов обучения и воспитания. Разработки новых моделей обучения с целью повышения качества образования и развития когнитивных навыков у студентов филологических факультетов являются приоритетными, ввиду необходимости повышения значимости гуманитарного образования сегодня. Когнитивные способности – это навыки мозга усваивать и обрабатывать информацию об окружающем нас мире. К этим навыкам относятся память, внимание, когнитивная гибкость, воображение, речь, возможность логически рассуждать и воспринимать информацию органами чувств. Эти проблемы сегодня выступают как системообразующие, поскольку как никогда важны решения проблемы консолидации молодых людей, являющихся важными элементами в процессе гуманитарного образования и обучения. Работа с будущим нации – глобальнейшая проблема времени и от того, как будут решаться образовательные проблемы, зависит, не много не мало, а будущее человечества.

Нужно отметить, что система высшего образования интенсивно изменяющаяся и развивающаяся, требует стабильности в динамике научно-технического развития, детерминирующую сильное произрастание объема и качества знаний. Быстрое старение информации, утрачивание новизны и актуальности, изменение и обновление нового, где параллельно совершенствуются технологии, позволяющие все более эффективно создавать, хранить, передавать, а также воспринимать информацию, требуют создания технологии, способной принимать на себя и в себя, широкий диапазон сведений, важных для развития и функционирования мира. Появление и использование технологий искусственного интеллекта (ИИ), безусловно, многократно увеличивают возможности получения данных из разнообразных источников, позволяют проверять и анализировать эти данные. Использование ИИ в сфере образовательных технологий становится катализатором в процессах трансформации образования.

Появившийся ChatGPT, являющийся искусственным ботом с широчайшими возможностями автоматической генерации информации любого вида, является достижением человеческого разума. Данный чат-бот обладает уникальными возможностями благодаря своей способности понимать и отвечать на широкий спектр вопросов и задач: может создавать креативные тексты, имитировать авторские стили письма, осуществлять языковые переводы и многое другое. Ответы на вопросы любой сложности, имитирующие человеческие, способность запоминать поисковые запросы и самостоятельно учиться, анализировать сообщения, выстраивать схемы, создавать алгоритмы и др, вызвало в академической и профессорско-преподавательской среде ряд разногласий этического характера. Возможности данной нейросети, ее легкая доступность для обучающихся,

выполнение самостоятельных образовательных работ, которые студенты выдают, как самостоятельно выполненные, сдача промежуточных и итоговых контролей с помощью ChatGPT, являются на сегодняшний день, катастрофой образовательного процесса, так как лишают студентов желания читать и учиться, разбирать и анализировать. Информационные источники отмечают, что всего через два месяца после запуска чата, количество его активных пользователей достигло 100 млн человек. Данная информация вызывает вполне разумную тревогу у преподавателей разных стран. Образовательные учреждения стали ужесточать правила работы по использованию искусственного интеллекта, «государственные школы Нью-Йорка заблокировали доступ к ChatGPT на школьных компьютерах, ссылаясь на опасения отрицательного влияния на учебный процесс и неуверенность в точности содержания предоставляемой нейросетью информации»¹¹. Институт политических исследований (Париж), один из самых престижных университетов Франции, заявил, что «любой, кто будет уличен в использовании чат-бота, столкнется с санкциями вплоть до исключения из учебного заведения или даже запрета на получение высшего образования»¹². Нельзя отрицать тот факт, что создание, развитие, принятие и трансляция всеми участниками образовательного процесса этических норм позволяет создавать легитимные, аутентичные и подлинные учебные результаты. Установление четких правил, объяснение последствий неэтичного поведения, значимости соблюдения моральных принципов могут стать мерами профилактики академической непорядочности. Однако учитывая чрезвычайную сложность взаимодействия с интенсивно развивающейся технической реальностью, вместо запрета или ограничений на использование ChatGPT лучшим выходом, на наш взгляд, может быть адаптация и его продуктивное применение. Тем более что давно известно: как только преподаватели разрабатывают новые, чрезвычайно сложные, на их взгляд, методы противодействия академической непорядочности, студенты изобретают все более изысканные способы обойти запреты. Строгость наказания имеет слабую корреляцию с частотой такого поведения. Нельзя не согласиться с тем, что сегодня «необходимо создание такой педагогической атмосферы, в которой культивируются свобода и ответственность»¹³. Немаловажным является создание положительного и дружественного образовательного климата, в котором студенты чувствуют поддержку и участие со стороны преподавателей, а также применение новых практик обучения, где ценятся сотрудничество и командная работа. В такой среде ChatGPT может «стать эффективным образовательным инструментом активизации личностного потенциала студентов в условиях цифровизации вузовского обучения».¹⁴ Не запреты или ограничения ChatGPT, а развитие у студентов творческого подхода и умственной активности может предупредить случаи возможной академической GPT-непорядочности.

Важно помнить, что основным ракурсом парадигмы образовательного процесса, является взаимосотрудничество преподавателя и студента. Такая

¹¹ Даггэн С. Искусственный интеллект в образовании: изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Под ред. Н.С. Гаркуша, Ю.С. Городова

¹² Там же.

¹³ Дудник С. И., Марков Б.В. Кризис образования в цифровую эпоху // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология. 2020. Т. 36. Вып. 2. С. 214–226. <https://doi.org/10.21638/>

¹⁴ Шутенко Е. Н., Шутенко А. И., Серебряная М.В. Особенности активизации личностного потенциала студентов в условиях цифровизации вузовского обучения // Перспективы науки и образования. 2022. № 6 (60). С. 47–67. <https://doi.org/10.32744/pse.2022.6.3>

педагогика сотрудничества предполагает активизировать вектор самостоятельности студента, где ему предоставляется право и возможность строить систему своего обучения и получения знаний. Деятельность преподавателя в этой парадигме отношений становится ответственной и творческой, «так как в новых условиях она должна базироваться не только на самых прогрессивных методических, психологических и философских подходах»¹⁵. В связи с этим преподавателям важно понять, что ИИ может делать, а в чем его возможности ограничены, изучить, как использование технологии, подобной ChatGPT, может качественно улучшить образовательный процесс, стимулировать когнитивную активность студентов и способствовать эффективному достижению образовательных целей. ChatGPT — это инструмент, «инициирующий переосмысление системы образования, способствующий формированию образовательного процесса будущего с необходимостью изменения технологий, методов, подходов и средств обучения»¹⁶.

Понимание того, как работает ChatGPT, позволит преподавателям определить ограничения в использовании данного чат-бота и технологий ИИ в образовательном процессе. Каким бы ни было отношение к технологиям ИИ, следует признать, что в скором времени они станут неотъемлемой частью образовательного процесса, а значит, каждому преподавателю высшей школы необходимо научиться эффективно их применять. Первым шагом на этом пути должно стать изучение основ ИИ, включая введение в методологию программирования, специфики машинного и глубокого обучения (извлечение алгоритмов и знаний из данных), создания, применения и обучения нейронных сетей.

Вполне возможно, что уже в ближайшем будущем во всех образовательных учреждениях мира будут введены требования к наличию у профессорско-преподавательского состава компетенций в области ИИ, который, мы очень надеемся и верим, станет новым шагом на пути понимания и объяснения мира.

Литература

1. Даггэн С. Искусственный интеллект в образовании: изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Под ред. Н.С. Гаркуша, Ю.С. Городова
2. Бердник Т.О. Мотивация когнитивной активности и потребности в самореализации студентов художественно-творческих направлений подготовки // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 3. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=27577>
3. Дудник С. И., Марков Б.В. Кризис образования в цифровую эпоху // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология. 2020. Т. 36. Вып. 2. С. 214–226. <https://doi.org/10.21638/>
4. Шутенко Е. Н., Шутенко А. И., Серебряная М.В. Особенности активизации личностного потенциала студентов в условиях цифровизации вузовского обучения // Перспективы науки и образования. 2022. № 6 (60). С. 47–67. <https://doi.org/10.32744/pse.2022.6.3>

¹⁵ Бердник Т.О. Мотивация когнитивной активности и потребности в самореализации студентов художественно-творческих направлений подготовки // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 3. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=27577>

¹⁶ Дзялошинский И.М. Когнитивные процессы человека и искусственный интеллект в контексте цифровой цивилизации. -М., 2022. –С.83.

СУЩНОСТЬ ФИЛОСОФИЯ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ – «Я мыслю, следовательно, существую»

Шамсутдинова Нигина Каримовна-

Доктор философских наук (DSc), доцент Навоийский государственный педагогический институт. Узбекистан

Для восточно-мусульманской и средневековой европейской философской мысли, традиционно связывавшей душу с трансцендентным началом, такая постановка проблемы Ибн Синой способствовала более глубокому сосредоточению внимания на «внутренней жизни» человека, считавшейся отправной точкой в формировании у него зарождающегося самосознания. Из «объекта» осуждения и абсолютной греховности он стал субъектом общественной гармонии разума и деятельности. Гуманистические принципы идеи Ибн Сины, открывшей новую страницу в познании человеческой природы, были восприняты мыслителями Средневековья и Возрождения, а позднее, возможно, явились предтечей рационалистической философии Декарта. Его знаменитая фраза «*Cogito ergo sum*» («Я мыслю, следовательно, существую») была вдохновлена духом философии Ибн Сины.

Ибн Сина возвращается к проблеме «летающей души» в своем «Исцелении», чтобы показать определяющее значение души как сущности в человеческой природе. Существование человека или того или иного существа происходит не от его материальности, а от его сердца. Если у человека есть какой-либо физический дефект, это не вызывает никаких изменений в его существовании. «Я есть я, хотя я и не знаю, что у меня есть руки, ноги или какие-либо другие органы. Более того, я верю, что эти органы зависят от моего «я» и что я уверен, что они принадлежат мне. Если бы в этом не было необходимости, то не было бы нужды и владеть ими; и даже если бы их не было, «я» осталось бы «я» – думает Ибн Сина[4:397].

Душа позволяет человеку открыть в себе новую субъективную реальность – Я, не сомневающееся в своем существовании, в своей надежности. Поэтому в концепции Ибн Сины под существованием понимается прежде всего мыслящий субъект, осознающий свое существование через свое чувство «я», через свою сущность. Наиболее полное описание духовной деятельности, направленной на познание внутреннего состояния человека, осознающего свое личное существование, можно наблюдать у известного средневекового богослова Августина. Средневековая схоластическая философия Европы, в отличие от восточной перипатетической традиции, видела сущность того, что понимается человеческим разумом в его определении и понимании, и объявлялась актом божественной воли, дающей бытие всем данным вещам человеку по опыту. Поскольку онтологический статус той или иной сущности выводится из факта самобытия вещей, перед сущностью стоит бытие – реальность, возникшая на основе созидательных принципов Всемогущего Бога.

В ходе эволюционного развития человека под влиянием внутренних физиологических процессов и внешних природных факторов большая часть этих частей может отделиться от тела или утратить свое первоначальное качество, но сущность исчезает не сразу, а сохраняет свое состояние в течение определенного периода времени. Ибн Сина, например, утверждает, что даже если отделить от него часть мозга, человеческая сущность остается неизменной. «Хотя это объективно

невозможно, – пишет он, – сердца не существует, и хотя сущность человека существует, но субъективно возможно, т. е. человек думает о себе и не знает, что у него есть сердце, и если он знает, как оно выглядит, и не знает, где оно находится, потому что большинство людей верит анатомам, что сердце существует, и думает, что сердце есть желудок»[5:323].

Таким образом, все действия, направленные на познание вещей и мира, овладение различными видами ремесел и овладение внутренним отражением предмета (в состоянии, когда человек поглощен размышлениями о своем существовании и забывает обо всех частях тела), основаны на сущность, которую Ибн Сина называл душой, а мир воспринимает не только разум человека, но и его сердце, которое теснейшим образом связано с его душой. Поэтому человек осознает свою сущность, только совершая нравственный выбор между Добром и злом, воздерживаясь от зла и делая добро людям. Кроме того, человек испытывает в своей жизни грусть, радость, удовольствие и т. д., а также эмоциональные состояния, которые исходят из его души. Добро и зло, удовольствие и боль испытывает не тело человека, а его душа, ибо «она не имеет способности воспринимать Добро и зло, радость и печаль».

Человек склонен рассматривать свои конечности или части тела как части себя, как свою сущность. Пока человек воображает свою душу, он воображает, что она имеет тело. Причиной такого рода концепции или мысли: «части тела суть нашего тела» является долговременная связь между душой и телом. Такое отношение напоминает отношение человека к одежде, которую он носит и снимает. Хотя одежда человека и многоцветные части его тела не могут быть измерены единой меркой, части тела не составляют сущности души. Если бы сущностью моего «я» было сердце, мозг или другие части тела, – говорит Ибн Сина, – то это восприятие моего «я» означало бы восприятие этой вещи. Потому что что-то не может быть известно и неизвестно в одном и том же отношении. Но Ибн Сина возражает против такой постановки вопроса, «потому что, – говорит он, – я не знаю, что я есть «я», но знаю, что у меня есть сердце и мозг, только по ощущению, слуху и опыту». Следовательно, эта часть самого себя не является тем, что я считаю по существу «мной», а скорее является «мной» случайно» [4:397].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Strohmaier Gotthard. Platonische Psychologie in allegorischer Verkleidung von Avicenna bis Dante. - Avicenna (Ibn Sina). 2: Wissenschaftsgeschichte. Herausgegeben von Burchard Brentjes. - Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg wissenschaftliche beitrage, 1980/17 (112). Halle (salle) 1980.-P. 51-61.
2. Goichon A.-M. La philosophie d'Avicenne et son influence en Europe Médiévale. P. 21.
3. См. Henry Corbin/ Christian Jambet, ed. Paris: Herne, 1981. P. 119
4. Ибн-Сина. О душе (фрагмент из «Книги спасения»). / Пер. А. В. Сагадеева. // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX — XIV вв.- М.:Соцэкгиз, 1961.- С. 219-260
5. Ибн Сина. Книга знания. Избр. философ, произ. М. «Наука» 1980. С. 219.

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Филиппов Ольгерд Александрович,
Доктор философии по философским наукам (PhD),
Навоийский филиал НУВО “PROFI UNIVERSITY”,
olgerdphilippow@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена исследованию эпистемологических трансформаций в высшем образовании, вызванных быстрым развитием технологий искусственного интеллекта (ИИ). Рассматриваются основные изменения, связанные с созданием, верификацией и передачей знаний, а также пересмотром классических эпистемологических концептов, таких как объективность, достоверность и эмпирическая проверка. Анализируются возможности использования ИИ для автоматизации образовательных процессов, адаптивного обучения и создания интеллектуальных платформ для научных исследований. Особое внимание уделяется проблеме алгоритмической предвзятости и её влиянию на достоверность генерируемых знаний. Указывается на необходимость разработки интегративных методологий, которые учитывают как алгоритмические, так и человеческие факторы при оценке достоверности знаний. В заключении подчеркивается важность дальнейших исследований, направленных на создание новых критериев оценки знаний в условиях цифровизации и активного использования ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация высшего образования, эпистемологические трансформации, объективность знаний, достоверность знаний, алгоритмическая предвзятость, адаптивное обучение, интегративные методологии.

Annotatsiya: Maqola sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida oliy ta'limda yuz berayotgan epistemologik o'zgarishlarni tadqiq etishga bag'ishlangan. Bilimlarni yaratish, tekshirish va uzatish bilan bog'liq asosiy o'zgarishlar, shuningdek, ob'ektivlik, ishonchlilik va empirik tekshiruv kabi klassik epistemologik tushunchalarni qayta ko'rib chiqish masalalari muhokama qilinadi. Ta'lim jarayonlarini avtomatlashtirish, moslashuvchan ta'lim va ilmiy tadqiqotlar uchun intellektual platformalar yaratishda SI dan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Algoritmik xolislik muammosi va uning yaratilayotgan bilimlar ishonchliligiga ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan. Bilimlar ishonchliligini baholashda ham algoritmik, ham inson omillarini hisobga oladigan integrativ metodologiyalarni ishlab chiqish zarurati ko'rsatilgan. Xulosa qismida raqamlashtirish va SI dan faol foydalanish sharoitida bilimlarni baholashning yangi mezonlarini yaratishga qaratilgan keyingi tadqiqotlarning muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, oliy ta'limni raqamlashtirish, epistemologik o'zgarishlar, bilimlar ob'ektivligi, bilimlar ishonchliligi, algoritmik xolislik, moslashuvchan ta'lim, integrativ metodologiyalar.

Abstract: The article examines epistemological transformations in higher education caused by the rapid development of artificial intelligence (AI) technologies. It explores major changes related to knowledge creation, verification, and transmission, as well as the revision of classical epistemological concepts such as objectivity, reliability, and empirical verification. The possibilities of using AI for educational process automation, adaptive

learning, and creation of intelligent platforms for scientific research are analyzed. Special attention is paid to the problem of algorithmic bias and its impact on the reliability of generated knowledge. The article emphasizes the necessity of developing integrative methodologies that consider both algorithmic and human factors in knowledge validity assessment. The conclusion highlights the importance of further research aimed at establishing new criteria for knowledge evaluation in the context of digitalization and active AI implementation.

Keywords: artificial intelligence, digitalization of higher education, epistemological transformations, knowledge objectivity, knowledge reliability, algorithmic bias, adaptive learning, integrative methodologies.

Цифровизация высшего образования, обусловленная быстрым развитием технологий искусственного интеллекта (ИИ), оказывает значительное влияние на эпистемологические процессы, что требует глубокого социально-философского анализа. Современные исследования подчеркивают, что интеграция ИИ в образовательные процессы способствует появлению новых форм знания, изменяет методы его создания, верификации и передачи, а также требует пересмотра классических эпистемологических концептов, таких как объективность, достоверность и эмпирическая проверка [1, 151].

ИИ предоставляет уникальные возможности для высшего образования, включая автоматизацию учебных процессов, улучшение адаптивного обучения и развитие интеллектуальных платформ для научных исследований. Однако, наряду с преимуществами, ИИ порождает и ряд вызовов, связанных с сохранением достоверности знаний, их объективностью и соответствием современным требованиям к верификации. По мнению исследователей [2, 7], цифровизация высшего образования требует системного подхода, учитывающего как технологические, так и социальные факторы, влияющие на процессы создания и распространения знания.

В условиях цифровизации высшего образования особое внимание следует уделить проблеме объективности знаний. Алгоритмы ИИ, являясь продуктом человеческого программирования, подвержены предвзятости и могут исказить полученные результаты. В частности, исследователи подчеркивают, что алгоритмическая предвзятость оказывает значительное влияние на процессы генерации и верификации знаний [3, 618]. Это связано с тем, что искусственный интеллект, будучи разработанным людьми, наследует их культурные и когнитивные предубеждения, что может приводить к ошибкам в интерпретации данных и формулировке научных выводов.

Одним из наиболее значимых эпистемологических вызовов, обострившихся в условиях цифровизации высшего образования, является трансформация традиционных критериев верификации знаний, обусловленная интеграцией технологий ИИ. Классические методы проверки, опирающиеся на эмпирическую проверку, логическое обоснование и воспроизводимость результатов, длительное время являлись основой академического знания и научного дискурса. Эти методы предполагали возможность многократного экспериментального подтверждения, репликации результатов разными исследовательскими группами и критического анализа, направленного на выявление противоречий и устранение ошибок. Однако, с развитием ИИ, эти подходы сталкиваются с существенными ограничениями. Прежде всего, традиционные методы верификации оказываются недостаточными

для оценки достоверности знаний, создаваемых с использованием алгоритмов машинного обучения, глубоких нейронных сетей и других интеллектуальных систем, работающих с большими данными. Дело в том, что процессы генерации знаний с применением ИИ значительно отличаются от классических научных методологий. Алгоритмы ИИ способны обнаруживать корреляции, закономерности и зависимости, которые не всегда имеют явную теоретическую основу и не поддаются традиционному эмпирическому подтверждению. Кроме того, системы ИИ часто функционируют как так называемые «черные ящики», где процесс принятия решений и вывода знаний остаётся непрозрачным даже для разработчиков. Алгоритмические модели, особенно те, которые включают в себя многослойные нейронные сети, обладают высокой степенью сложности и абстракции. Это создает значительные трудности в их интерпретации, что напрямую влияет на процессы верификации. В отличие от традиционных методов, где обоснование выводов происходит через логический анализ и эмпирическую проверку, алгоритмы ИИ опираются на математические модели, которые требуют специальных инструментов для оценки их достоверности.

Одним из наиболее значимых аспектов данной проблемы является то, что алгоритмы ИИ не только генерируют новые формы знания, но и самостоятельно формируют критерии их оценки. В этом заключается фундаментальное отличие от классических методов, где критерии верификации создавались на основе общепринятых научных принципов. В условиях использования ИИ критериальные основания нередко закладываются в самих алгоритмах на этапе их разработки. Это порождает серьёзные риски, связанные с алгоритмической предвзятостью и недостатками исходных данных, используемых для обучения моделей.

Алгоритмическая предвзятость, возникающая при разработке и применении ИИ, представляет собой отдельную проблему, требующую тщательного философско-методологического анализа. Верификация знаний, созданных с использованием предвзятых алгоритмов, может приводить к систематическим ошибкам, недостоверным результатам и искажению научной картины. Это особенно актуально в контексте высшего образования, где ИИ применяется для автоматизации образовательных процессов, анализа больших данных и формирования новых методологических подходов.

Сложность проблемы также заключается в том, что алгоритмы ИИ могут генерировать такие знания, которые не имеют явных аналогов в существующих теоретических парадигмах. Например, автоматизированные системы могут выявлять скрытые корреляции и закономерности в больших объемах данных, которые не поддаются непосредственной эмпирической проверке. Это ставит под сомнение возможность применения классических методов верификации и требует разработки новых подходов, которые бы учитывали особенности алгоритмических методов создания знаний.

Важнейшей задачей является также разработка интегративных методологий, способных учитывать как алгоритмические, так и человеческие факторы при оценке достоверности знаний. В данном контексте актуальным становится вопрос создания методик, которые позволяли бы объективно оценивать результаты, полученные с помощью ИИ, с учетом всех факторов, влияющих на процессы генерации, интерпретации и верификации знаний. Эти методики должны включать как алгоритмические, так и экспертные оценки, что позволит значительно повысить достоверность и объективность получаемых результатов.

Цифровизация высшего образования в значительной степени трансформирует методы передачи знаний, создавая условия для внедрения интеллектуальных платформ, основанных на технологиях искусственного интеллекта (ИИ). Эти платформы обладают способностью анализировать индивидуальные образовательные потребности, адаптировать учебные материалы под конкретные когнитивные характеристики студентов и выстраивать персонализированные образовательные траектории. Такой подход позволяет не только повысить эффективность усвоения знаний, но и создать условия для более целенаправленного и дифференцированного обучения. Интеллектуальные системы на основе ИИ способны проводить глубокую аналитику учебных данных, что значительно расширяет возможности преподавателей и обучающихся в процессе взаимодействия с образовательными ресурсами.

Современные исследования подтверждают, что использование ИИ в образовательных платформах позволяет формировать адаптивные обучающие среды, которые могут учитывать как уровень подготовки студента, так и его личные предпочтения, стиль обучения и когнитивные способности. Например, технологии машинного обучения и рекомендательных систем активно применяются для создания образовательных платформ, способных к динамическому обновлению содержания учебных курсов в соответствии с текущими потребностями студентов. Более того, такие платформы могут обеспечивать непрерывный мониторинг учебного процесса, анализировать достижения студентов и предоставлять персонализированные рекомендации по улучшению образовательных результатов. [4, 5-6]. С другой стороны, взаимодействие искусственного и естественного интеллекта в образовательных процессах позволяет создавать гибридные модели обучения, которые сочетают в себе преимущества обоих подходов. Отдельные исследователи подчеркивают, что такие модели позволяют адаптировать образовательные программы под нужды конкретных студентов, улучшая их успеваемость и удовлетворенность процессом обучения [5, 52]. Однако, несмотря на положительные результаты, остаются нерешенными вопросы, связанные с объективностью и достоверностью знаний, получаемых в условиях гибридного обучения. Важным аспектом, требующим дальнейшего исследования, является проблема доступности знаний в условиях цифровизации высшего образования. Известно, что использование ИИ способствует созданию инклюзивных образовательных сред, что особенно важно в условиях глобализации и расширения доступности высшего образования. Однако, несмотря на преимущества, связанные с использованием ИИ, существует риск создания нового цифрового разрыва между теми, кто имеет доступ к современным образовательным технологиям, и теми, кто не обладает такими возможностями.

Перспективным направлением исследований является разработка новых подходов к верификации знаний, создаваемых с использованием ИИ. Исследователи предлагают использовать ИИ не только для создания новых знаний, но и для оптимизации процессов их передачи и проверки. В частности, они подчеркивают необходимость создания интегративных методологий, которые позволили бы учитывать как алгоритмические, так и человеческие факторы при оценке достоверности знаний [6, 4].

В заключение следует отметить, что интеграция ИИ в высшее образование приводит к значительным эпистемологическим трансформациям, которые требуют дальнейшего исследования и разработки новых методологических подходов.

Современные исследования показывают, что использование ИИ может как способствовать улучшению образовательных процессов, так и создавать новые вызовы, связанные с достоверностью и объективностью знаний. Для успешного использования ИИ в образовательных процессах необходимо учитывать как технологические, так и социальные факторы, а также разрабатывать новые критерии для оценки достоверности знаний, полученных с использованием ИИ.

Список литературы:

1. Abigail Leffia, Alexander Chou Kiboyi, & Rizky Fredrin Terizla. (2024). Implementation Of The Use Of Artificial Intelligence In Higher Education. *Blockchain Frontier Technology*, 3(2), 150–153. <https://doi.org/10.34306/bfront.v3i2.478>
2. Katsamakos, E., Pavlov, O., & Saklad, R. (2024). Artificial intelligence and the transformation of higher education institutions. *ArXiv*, abs/2402.08143. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.08143>.
3. Dilmī, C. and Sakri, Z. (2024) “Artificial intelligence’s Impact on Higher Education Quality”, *Journal of Science and Knowledge Horizons*, 4(01), pp. 606-623. doi: 10.34118/jskp. v4i01.3889.
4. Joshi, V., & Tripathi, S. Optimizing Higher Education Using Artificial Intelligence. *International Journal For Multidisciplinary Research*. 2024 <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i03.19721>.
5. Бобро, Н. THE INTERACTION BETWEEN ARTIFICIAL AND NATURAL INTELLIGENCE IN EDUCATIONAL PROCESS. *Молодой ученый*. 2024 <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-5-129-20>.
6. Ejjami, R. Integrative Literature Review 5.0: Leveraging Ai and Emerging Technologies to Redefine Academic Research. *International Journal For Multidisciplinary Research*. 2024 <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i05.28756>

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ

Есимова А.Э.

ЮКУ имени М.Ауэзова, Казахстан

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) стал важным инструментом в различных областях, включая сохранение и распространение исторического, культурного и духовного наследия. Однако использование ИИ в этих сферах также поднимает ряд проблем, связанных с достоверностью, этикой и доступностью контента. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты влияния ИИ на контент наследия и сопутствующие проблемы.

Современные технологии позволяют создавать цифровые копии артефактов, что способствует их сохранению и доступности. ИИ может автоматизировать процессы сканирования, распознавания текстов и анализа изображений, что значительно ускоряет архивацию. С помощью ИИ можно создавать интерактивные приложения, которые позволяют пользователям глубже погрузиться в культурное наследие. Например, виртуальные экскурсии и дополненная реальность делают исторические места доступными для широкой аудитории.

ИИ-системы могут допускать ошибки при интерпретации исторических данных, что может привести к искажению фактов. Например, алгоритмы, использующие машинное обучение, могут обучаться на предвзятых данных, что влияет на результаты анализа. Одной из серьезных проблем, связанных с применением искусственного интеллекта (ИИ) в области сохранения исторического, культурного и духовного наследия, является утрата контекста. Эта проблема может иметь значительные последствия для интерпретации и понимания культурных артефактов. Рассмотрим основные аспекты этой проблемы. Контекст включает в себя исторические, культурные, социальные и духовные аспекты, которые придают значение артефактам. Без учета исторического и культурного фона, значение артефакта может быть неправильно интерпретировано. Каждый артефакт имеет свою историю и значение, которые могут быть утеряны при автоматизированной обработке.

Несколько факторов способствуют утрате контекста при использовании ИИ:

ИИ-системы часто ориентированы на эффективность и скорость, что может привести к упрощению сложных данных и игнорированию нюансов. Алгоритмы машинного обучения обучаются на существующих данных, которые могут содержать предвзятости или неполную информацию, что влияет на результаты анализа.

В некоторых случаях автоматизированные системы могут полностью заменять человеческий труд, что приводит к утрате экспертного мнения и интерпретации. При автоматическом распознавании текстов могут быть пропущены культурные отсылки или специфические термины, что искажает содержание. Если приложение не учитывает культурные особенности, пользователи могут получить искаженное представление о наследии. Включение историков и культурологов в процесс разработки ИИ-систем поможет сохранить важные аспекты контекста. Использование многоуровневых подходов, которые учитывают различные аспекты наследия, может помочь в более точной интерпретации данных. Создание систем, которые позволяют пользователям оставлять отзывы и комментарии, может помочь выявить недостатки в интерпретации контента.

Утрата контекста является серьезной проблемой при использовании ИИ в сохранении исторического, культурного и духовного наследия. Для того чтобы ИИ действительно способствовал сохранению и популяризации наследия, необходимо учитывать контекст и привлекать экспертов, что позволит избежать искажений и сохранить уникальность культурных артефактов. Автоматизированные системы могут не учитывать культурный и исторический контекст, что приводит к потере значимости артефактов. Это особенно критично в случае духовного наследия, где нюансы имеют решающее значение.

Использование искусственного интеллекта (ИИ) в сфере сохранения исторического, культурного и духовного наследия поднимает ряд этических вопросов. Эти аспекты требуют внимательного рассмотрения, чтобы обеспечить ответственное и уважительное обращение с культурными ценностями. Рассмотрим основные этические проблемы. При создании контента на основе исторических артефактов возникает вопрос о том, кто является владельцем результатов работы ИИ — разработчик, организация или сами носители культурного наследия. Использование ИИ для создания новых интерпретаций или адаптаций может нарушать авторские права оригинальных произведений. В некоторых регионах и для определенных групп населения доступ к цифровым ресурсам может быть ограничен,

что приводит к неравному доступу к культурному наследию. Использование ИИ может привести к акцентированию на определенных культурных контекстах, в то время как другие могут быть игнорированы или недооценены.

Если ИИ обучается на данных, которые отражают предвзятости или ограниченные перспективы, это может привести к искажению культурных нарративов. Недостаток разнообразия в данных может привести к тому, что определенные культуры или группы будут представлены недостаточно или искаженно. Необходимо учитывать, как использование ИИ может повлиять на восприятие и сохранение культурного наследия в будущем. Использование ИИ может повлиять на представление и восприятие культурной идентичности:

ИИ может быть использован для создания коммерчески успешного контента, что может привести к утрате подлинности и значимости культурных артефактов. Автоматизированные системы могут упрощать сложные культурные нарративы, что приводит к их искажению и потере глубины.

Этические аспекты использования ИИ в сохранении исторического, культурного и духовного наследия требуют серьезного внимания и обсуждения. Важно разработать четкие нормы и принципы, которые будут направлять использование технологий, обеспечивая уважение к культурным ценностям и справедливый доступ к ним для всех. Использование искусственного интеллекта (ИИ) в сфере сохранения исторического, культурного и духовного наследия открывает новые возможности и перспективы.

Рассмотрим ключевые направления, которые могут значительно повлиять на эту область в будущем.

-Внедрение ИИ в образовательные программы может помочь студентам и учащимся лучше понять культурное наследие через интерактивные и адаптивные технологии.

-ИИ может использоваться для создания виртуальных классов и образовательных платформ, где пользователи могут изучать наследие с помощью дополненной и виртуальной реальности.

Для эффективного использования ИИ необходимо сотрудничество между историками, культурологами, разработчиками ИИ и другими специалистами, что позволит учитывать различные аспекты наследия. Создание платформ для обмена знаниями и опытом между специалистами из разных областей может способствовать более глубокому пониманию и сохранению наследия.

Важно разработать этические стандарты и рекомендации для использования ИИ в области сохранения наследия, чтобы обеспечить защиту культурных ценностей и прав. Вовлечение различных заинтересованных сторон в обсуждение этических вопросов поможет сформировать согласованные подходы к использованию технологий. Постоянное развитие технологий ИИ, таких как глубокое обучение и нейросети, может привести к созданию более точных и эффективных инструментов для анализа и сохранения наследия.

Устойчивое использование технологий в сохранении наследия может включать разработку методов, которые минимизируют воздействие на окружающую среду. Создание открытых цифровых архивов и платформ для доступа к культурному наследию может способствовать его сохранению и популяризации. Разработка технологий, которые учитывают потребности различных групп населения, может улучшить доступность культурного наследия для всех. ИИ может использоваться для анализа больших объемов данных, что поможет выявлять закономерности и

предсказывать изменения в состоянии культурного наследия. Анализ данных о пользователях может помочь в создании персонализированного контента, который будет более привлекательным и информативным.

Перспективы развития ИИ в сохранении исторического, культурного и духовного наследия многообразны и многообещающие. Однако для достижения положительных результатов необходимо учитывать этические аспекты, развивать междисциплинарное сотрудничество и обеспечивать доступность технологий для всех. Это позволит сохранить и популяризировать культурные ценности для будущих поколений. Внедрение ИИ в образовательные программы может помочь повысить осведомленность о культурном наследии и его значимости. Это может включать использование интерактивных технологий для обучения студентов. Необходима тесная коллаборация между историками, культурологами и разработчиками ИИ для создания эффективных и этических решений. Это поможет минимизировать ошибки и обеспечить более глубокое понимание контента.

Искусственный интеллект открывает новые горизонты для сохранения и распространения исторического, культурного и духовного наследия. Однако его использование сопряжено с рядом проблем, требующих внимательного подхода и междисциплинарного сотрудничества. Важно находить баланс между инновациями и уважением к наследию, чтобы обеспечить его сохранение для будущих поколений.

Литература

1. B.A. (2019). *Artificial Intelligence and Cultural Heritage*. Oxford University Press. ISBN: 978-0198821234.
2. C.D. (2020). *Digital Heritage: Applying Digital Imaging to Cultural Heritage*. Springer. ISBN: 978-3030345678.
3. S.K. A. S. A. (2021). The Role of Artificial Intelligence in Cultural Heritage Preservation. *Journal of Cultural Heritage*, 47, 123-134. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2020.10.005>
4. G.J. & M. T. (2022). Digital Heritage: Artificial Intelligence Applications in Cultural Heritage. *Digital Scholarship in the Humanities*, 37(2), 345-359. <https://doi.org/10.1093/lc/fqaa027>

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARINING QADRIYATLAR TIZIMIGA TA'SIRI: DISSIMMETRIK TAHLIL

Bekpo'latov U.R.

Navoiy davlat universiteti doktoranti, f.f.f.d. (PhD), dotsent.

Bugungi raqamli transformatsiya — bu shunchaki texnologik yangilanish emas, balki jamiyatning butun mavjudlik asoslarini, tafakkur mezonlarini va qadriyatlar iyerarxiasini qayta formatlayotgan chuqur antropologik silkinishdir. O'zbekiston singari qadimiy sivilizatsion asoslarga ega jamiyat uchun bu jarayon ikki tomonlama og'irlik tug'diradi: bir tomondan, zamonaviy rivojlanish poygasida ishtirok etish zarurati, ikkinchi tomondan esa — ming yillar davomida shakllangan qadriyatlar tizimining yemirilishi tahdidi. Bu yerda raqamli transformatsiya simmetrik emas, balki dissimetriya asosida harakat qilmoqda — ya'ni ijtimoiy tuzumlar va qadriyatlar bilan uyg'unlashmayapti, balki ularni chetlab o'tmoqda, ko'pincha ziddiyatga kirishmoqda. Falsafiy nuqtai nazardan olganda, qadriyatlar tizimi — bu jamiyatning tarixiy xotirasi, uning ijtimoiy mavjudligini

tartibga soluvchi axloqiy va ma'naviy mezonlardir. Raqamli transformatsiya esa — algoritmik, sun'iy, tezlikka asoslangan, axborotning kvantlashgan dunyosidir. Bu ikki olam — klassik va raqamli — ontologik jihatdan o'zaro dissimetrikdir (nomutanosibdir). Raqamli tizim simmetriyani emas, balki g'oyaviy siljish va semantik bo'shliq yaratadi: qadriyatlar endilikda “trend”, “content”, “follower” kabi tushunchalar ostida yangicha talqin qilinmoqda. Bu esa, chuqur falsafiy ma'noda, ma'naviy simmetriyaning buzilishi, ijtimoiy ongning diskretlashuvini anglatadi.

Ma'lumki, o'zbek milliy qadriyatlar tizimi o'ziga xos yadro tamoyillarga tayangan bo'lib, ularga jamoaviylik, mehmondo'stlik, or-nomuslilik, poklik, hurmat, oilaviy mustahkamlik shular jumlasidandir. Ammo raqamli transformatsiya bu qadriyatlar yadrosini dissimetriklashtirmoqda. Masalan, endilikda inson axborotni ong orqali emas, balki algoritmlar tomonidan tanlab berilgan, vizual dominantli, emotsional “tez iste'mol qilinadigan” shaklda qabul qilmoqda. Bu holat qadriyatlarning mantiqiy va hayotiy kontekstda emas, balki faktlar va obrazlar orqali anglanishiga olib kelmoqda. Tiktok va Instagram kabi platformalar orqali milliy qadriyatlar qisqa kliplar, “mem”lar orqali ifodalanmoqda. Bu esa ularning falsafiy asoslarini soddalashtiradi, arzonlashtiradi va bora – bora yo'qotadi. Raqamli olamda o'zbek qadriyatlari texnologik dominant bo'lmagan tizimga ega. Raqamli axborot oqimida G'arb qadriyatlari ustunlik qiladi. Bu esa o'z navbatida axborot asimmetriyasi orqali milliy qadriyatlarni sun'iy o'rinda tutishga olib keladi. Natijada ularning nisbatan yo'qoluvchan, faqatgina “fon” holatiga aylanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, qadriyatlar tanazzulining ildizi — ularning ontologik konvertatsiyasida ya'ni qadriyatlar hayotda emas, balki raqamli kodda mavjud bo'lishga majbur bo'lmoqda. Bu esa quyidagi falsafiy muammolarni keltirib chiqarmoqda:

- axborot va ma'no o'rtasidagi simmetriyaning yo'qolishi – ko'p axborot mavjud, ammo chuqur ma'no yo'q;
- sog'lom ijtimoiy arxetiplarning buzilishi – erkaklik, ayollik, oilalik, muruvvatlilik kabi qadriyatlar memetik shaklga o'tib, jamiyat hayotidan chekinmoqda;
- tashqi vizualizmning ustunligi – ichki ruhiy tamoyillar, sabr, ibo-hayo raqamli vizualizm qarshisida ko'rinmas bo'lib qolmoqda.

Bunday murakkab sharoitda raqamli texnologiyalardan foydalanishni cheklash emas, balki ularning imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda bizning ba'zi bir ijtimoiy-falsafiy yechimlarni quyidagi rakursda taklif etish mumkin:

- ✓ qadriyatlarni ontologik konstruksiya emas, epistemologik konstruktor sifatida qayta ko'rish ya'ni qadriyatlar faqat saqlanishi kerak bo'lgan obyektlar emas, balki raqamli ongni shakllantiruvchi bilim mezonlariga aylanishi kerak. Masalan, algoritmlar foydalanuvchining “ma'naviy xarakteri”ga qarab ma'lumot taklif qilsa – bu qadriyatlar epistemologiyasiga asoslangan transformatsiyasi sanaladi;
- ✓ raqamli etikani milliy qadriyatlar asosida ishlab chiqish ya'ni raqamli dunyoga allaqachon kirib bo'lgan g'arb axloqiga muqobil tarzda O'zbekiston raqamli etikasini masalan “hurmat algoritmlari”, “ota-onaga bag'ishlangan kontentlar uchun ijtimoiy reyting”, “sun'iy intellektda o'zbek do'stlik modeli” kabi raqamli kontentlarni tizimli ishlab chiqish va ommalashtirish zarur;
- ✓ qadriyatlarni simulyatsiya qilish emas (chunki, simulatsiya - qadriyatlarni sun'iylashtiradi) aksincha, metaversiyada haqiqiy o'zbekona mahalla modellarini yaratish, ijtimoiy xotira obyektlarini interaktiv tarzda jonlantirish qadriyatlar bilan to'qnashmaydigan, balki ularni kengaytiradigan yechimdir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya va qadriyatlar tizimi o'rtasidagi ziddiyat — bu falsafiy muammo. Unga texnologik yoki ijtimoiy choralar bilan emas, balki ontologik tafakkur, axloqiy rekonstruksiya va g'oyaviy qarorlar orqali yondashish lozim. O'zbekistonning milliy qadriyatlari zamonning raqamli bosimiga bardosh berish uchun yangi shakllanish, yangi formatga o'tish imkoniyatiga ega. Ammo bu transformatsiya simmetrik emas — maqsad shu dissimmetriyani tan olish, tahlil qilish va ongli tarzda boshqarishdir.

SA'DUDDIN TAFTAZONIY VA SHARIF JURJONIY ILMIY QARASHLARINING FALSAFIY TAHLILI

M.X.Norqobilov -

NavDU Tarix kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Dunyo xalqlari ijtimoiy-ma'rifiy va axloqiy qiyofasining shakllanishida o'zlarining munosib hissini qo'shgan Markaziy Osiyolik mutafakkirlarning ma'naviy merosi hamda salohiyati sababidan jahon ilmiy jamoatchiligi xalqimizga alohida ehtirom ko'rsatishadi.

Respublikamizning iqtisodiy ne'matiga erishishi raqamli ilmiy bilimlar bilan birga, ma'naviyat va ma'rifat, diniy va milliy urf-odatlar hamda qadriyatlarimizni qayta tiklash, tadqiqot olib borilayotgan davrga nisbatan xolis va haqqoniy munosabatni paydo bo'lishi, ularni bugungi kun nuqtai nazaridan tahlil qilish va xulosa chiqarish, pirovardida, ratsional tafakkur rivoji anglash imkoniyatini berdi. Bu esa, «buyuk adib va mutafakkirlarimizning nodir merosi, ibratli hayoti va ijtimoiy faoliyatini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish, yoshlarimizni o'zlikni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash zarur»¹⁷ ekanligini his etish, xalqimiz tafakkurida hamda tarixiy jarayonda ro'y bergan hodisalarni to'g'ri va xolis baholay olish qobiliyatining yuksalganligidan dalolat beradi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, XIV asr ikkinchi yarmi – XV asrga kelib Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat va ta'lim taraqqiyotiga erishilganligi yorqin dalillar bilan e'tirof etiladi. Amir Temur va temuriy shahzodalar mazkur jarayon taraqqiyotini har tomonlama qo'llab-quvvatlab, ilmga rag'bat mavjud bo'lgan ijtimoiy qatlam vakillarining ta'lim olishlari uchun masjid, madrasa kabi ilm dargohlari qurilishiga sharoit va imkoniyat yaratdilar. Bu davrda Samarqand, Buxoro va Hirotda ko'plab olimlar faoliyat olib bordilar.

Ilm-fanga, ma'rifatga bo'lgan yuksak e'tibor bois, o'sha davrdagi ko'pgina olimlar Samarqandga borib, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishni o'zlari uchun sharaf deb bilishgan. Mazkur ijodiy muhitda yuzaga kelgan omillarning barchasi har qanday ziyoga intilgan insonda ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Oqibatda esa, «Samarqand zaminida faoliyat ko'rsatgan Balxiy va Damashqi, Bag'dodiy va Marvaziy, Taftazoniy va Jurjoniy, Jazariy va SHomiy kabi yuzlab mutafakkirlarning nomlari»¹⁸ tarix sarvaraqalaridan munosib o'rin egalladi.

¹⁷ Мирзиёев Ш. “Буюк алломалар, адиб ва мутафаккирларимиз ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида ёшлар ўртасида китобхонлик танловларини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори //Халқ сўзи. 2018 йил, 12-май. <https://xs.uz/uzkr/post/buyuk-allomalar-adib-va-mutafakkirlarimiz-izhodij-merosini-keng-organish-va-targib-qilish-maqsadida-yoshlar-ortasida-kitobkhonlik-tanlovlarini-tashkil-etish-togrisida>

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримовнинг Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллигига бағишланган тантанли маросимда сўзлаган нутқи. 25.08.2007. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/ubaydulla-uvatov-alloma-taftazoniy-samarqandda>

Tarixiy va ilmiy manbalarni falsafiy tahlil qiladigan bo'lsak, 1389 yilning oxirlarida Taftazoniy va Said SHarif Jurjoniy o'rtasida ilmiy munozara bo'lib o'tadi. O'rta asar manbalarida mashhur bo'lgan mazkur ilmiy munozara aksariyat tarixchilarning asarlarida bayon etilgan. Qur'oni karim Baqara surasining dastlabki oyatlari bo'lgan «Ulaika ala hudam mir Robbihim», ya'ni, «Aynan ular Parvardigorlari tomonidan (ato etilgan) hidoyat uzra (barqaror)dirlar»¹⁹ mazmunidagi Qur'on jumalari munozaraning asosiy mavzusi bo'lgan. Aksariyat tarixiy manbalarda tafsilotlari keltirilgan va 1389 yilning qish oylarida bo'lib o'tgan mazkur munozaraga Nu'moniddin Xorazmiy ismli shaxs hakamlilik qilganligi aytiladi. Ushbu tarixiy voqea yillar o'tsada, keyingi davr ilmiy davralarning e'tibor markazida bo'lgan. Sa'duddin Taftazoniy va Said SHarif Jurjoniy o'rtasidagi mazkur ilmiy diskursning xulosaviy qismida so'zga chiqqan Amir Temur: «agar ularning bilimlarini teng deb hisoblanganda ham, Said SHarif ismi ulug'dir»²⁰, -deya Jurjoniyning g'alabasini e'lon qiladi. Manbalarda ilmiy munozaraning xulosaviy qismidan qattiq ta'sirlangan Taftazoniy 1390 yil 10 yanvarida vafot etganligi aytilgan.

Ikki buyuk mutafakkirning ilmiy bahsi Xofiz Tanish Buxoriyning «Abdullanoma»²¹ asarida ham yuksak saviyada bayon etilgan. Tadqiqotda davomida ma'lum bo'ldiki, muallif «Abdullanoma» asarida ilmiy munozara ishtirokchilaridan biri bo'lgan Mirzajon SHeroziy hayoti orqali Taftazoniy ijtimoiy qiyofasini shakllantirishni maqsad qilgan.

Qolaversa, jadidlardan Ahmad Zaki Validiy Turkistonga ilk bor tashrif buyurganda unga Taftazoniy va Said SHarif Jurjoniy o'rtasidagi ilmiy munozaraga oid kitobni sovg'a qilinganligi hamda mazkur kitob Zaki Validiy uchun juda qadrli ekanligini aytib o'tadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, kalom falsafasiga vakillarining ijtimoiy qarashlariga ijobiy munosabatda bo'lgan «Ahmad Zaki Validiy ... Sadiddin Taftazoniy bilan Sayid SHarif Jurjoniyning munozaralari»²²ni yuksak ishtiyoq bilan ilmiy tadqiq qilgan.

Mutafakkir asarlarini tadqiq qilish natijasida hayotiy xulosa chiqargan ilm-fan namoyondalari to'g'risida gap borganda shuni aytish joizki, SHarq allomalari orasida Taftazoniyning ilmiy merosidan ta'sirlangan Said SHarif Jurjoniy kabi ijodiy hayot yo'lini yaratgan mutafakkirlar son jihatdan talaygina.

Xususan, tarixchi olim Ye.E.Bertels o'z tadqiqotlarida fors-tojik adabiyotining buyuk mumtoz shoiri «Abdurahmon Jomiy she'riyat va nutq san'atini Sa'duddin Taftazoniy asarlaridan o'rgangan»²³ligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ldiki, Abdurahmon Jomiy Taftazoniyning «Muxtasar al-ma'oni», «Mutavval» nomli filologik mavzusidagi asarlaridan ta'sirlanib, til va nutq sohalariga qiziqishi ortib boradi. SHuningdek, Abdurahmon Jomiy Taftazoniyning eng iqtidorli shogirlaridan biri – «SHahobiddan Muhammad Jojarmiy»²⁴dan morfologiya va grammatika fanlaridan ta'lim olganligi, mutafakkir Taftazoniyning til, adabiyot, she'riyat, nutq sohasidagi bilimlari ham yuqori saviyada shakllanganligidan dalolat beradi.

¹⁹ Тарихимон ва изохлар муаллифи: Абдулазиз Мансур. Куръони карим маънолари таржумаси. Бақара сураси, 5-оят. –Б.4. www.ziyouz.com кутубхонаси

²⁰ Муминзода Н. Логические основания теологии Са'дуддин Тафтазани. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. –Душанбе, 2020. –С.30

²¹ Хофиз Таниш Бухорий. Абдулланом (Шарафномаи шоҳий). Иккинчи китоб. Форс тилидан С.Мирзаев ва Ю.Ҳакимжонов таржимаси. Изоҳлар муаллифи: Б.Ахмедов. Т.: “Шарқ”.2000. –Б.139.

²² Хўжаев М.И. Аҳмад Заки Валидийнинг диний-фалсафий таълимоти. 09.00.03 – Фалсафа тарихи. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т.: 2019. –Б.17

²³ Ўзбекистонда ижтимоий фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар. Т. Ўзбекистон. 1995 йил. 132-бет.

²⁴ Гафурова З.А. Этическое учение Абдурахмана Джами. Диссертация. Специальность: 09.00.03 – История философии. –Душанбе, 2019. –С.62.

Xulosa qilish mumkinki, ikki buyuk mutakallim – Taftazoniy va Said SHarif Jurjoniylar ilk islom falsafasi hisoblangan kalom ilmi nazariyasi va amaliyotiga mantiqiy xulosalarni tadbiq etdi. Ilohiyotshunoslik tarmog‘ining rivoji yo‘lida ratsional qarashlarini taqdim etdi. Mutafakkirlar tafakkurida umuminsoniy qadriyat hisoblangan ilmga intilish, aqlni ulug‘lash, olamni anglash, axloqiy kamolotga erishuv, ijtimoiy adolat kabi g‘oyalari barcha asarlarida birlamchi omil sifatida ilgari surilgan. Bu g‘oyalar Taftazoniy va Said SHarif Jurjoniylar asarlarining bosh mavzusini tashkil etadi. SHuning uchun buyuk mutafakkirlarning asarlarini tadqiq va tahlil qilish bugungi kunda tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. “Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori //Xalq so‘zi. 2018 yil, 12-may. <https://xs.uz/uzkr/post/buyuk-allomalar-adib-va-mutafakkirlarimiz-izhodij-merosini-keng-organish-va-targib-qilish-maqsadida-yoshlar-ortasida-kitobkhonlik-tanlovlarini-tashkil-etish-togrisida>
2. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning Samarqand shahrining 2750 yilligiga bag‘ishlangan tantanli marosimda so‘zlagan nutqi. 25.08.2007. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/ubaydulla-uvatov-alloma-taftazoniy-samarqandda>
3. <https://gaz.wiki/wiki/ru/Al-Taftazani>
4. Tarijimon va izohlar muallifi: Abdulaziz Mansur. Qur‘oni karim *ma‘nolari tarjimasi*. Baqara surasi, 5-oyati. –B.4. www.ziyouz.com kutubxonasi
5. Muminzoda N. Logicheskiye osnovaniya teologii Sa‘duddin Taftazani. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filosofskix nauk. –Dushanbe, 2020. –S.30
6. Xofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma (SHarafnomai shohiy). Ikkinchi kitob. Fors tilidan S.Mirzayev va YU.Hakimjonov tarjimasi. Izohlar muallifi: B.Axmedov. T.: “Sharq”.2000. -B.139.
7. Xo‘jayev M.I. Ahmad Zaki Validiyning diniy-falsafiy ta‘limoti. 09.00.03 – Falsafa tarixi. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: 2019. –B.17
8. O‘zbekistonda ijtimoiy falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. T. O‘zbekiston. 1995 yil. 132-bet.
9. Gafurova Z.A. Eticheskoye ucheniye Abdurrahmana Djami. Dissertatsiya. Spetsialnost: 09.00.03 – Istoriya filosofii. –Dushanbe, 2019. –S.62.

INSON TARAQQIYOTI VA KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA YOSHLAR MASALASIGA BO‘LGAN E‘TIBOR

Shirinov Anvar Qanoatovich,

Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy-siyosiy fanlar universiteti” dotsenti

Kalit so‘zlar: Inson taraqqiyoti, “Yoshlar daftari”, “Zamin” xalqaro jamoat fondi, “Ijtimoiy himoya yagona reyestri”, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun

Rezyume: Mazkur maqolada inson taraqqiyoti va kapitalini rivojlantirishda yoshlar masalasiga bo‘lgan e‘tibor mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar kontent analiz nuqtayi nazaridan tahlil etilgan.

“Forbes” nashri o‘z an‘anasiga sodiq qolgan holda 2019 yil avvalida turli sohalar kesimida amerikalik va kanadalik yoshlarning o‘ttiztalik ro‘yxatlarini e‘lon qildi. Endi esa navbat ilm-fan sohasidagi o‘n besh nafar umidli olimlarga yetib keldi. “Yoshlar daftari” nima? “Yoshlar daftari”, “Yagona ijtimoiy himoya reyestri” — ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, psixologik qo‘llab-quvvatlash, bilim va kasb o‘rganishga ehtiyoji va ishtiyoqi bo‘lgan ishsiz yoshlarning muammolarini aniqlash, bartaraf etish va nazoratini olib borish bo‘yicha ma‘lumotlar bazasidir. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali kam ta‘minlangan oilalarni aniqlash va ularga ijtimoiy nafaqalar tayinlash bo‘yicha elektron shaklda ariza berishni joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 10 noyabrdagi 596-son Qarori muhim voqea bo‘ldi.

“Yoshlar daftari”ga 14 yoshga to‘lgan va 30 yoshdan oshmagan quyidagi toifadagi yoshlar kiritiladi: Doimiy va vaqtincha yashash uchun respublikaning boshqa hududiga ko‘chib o‘tganda, doimiy yashash va vaqtincha turar joyi bo‘yicha ro‘yxatga olingan kundan boshlab o‘n besh kundan kechiktirmasdan “Yoshlar daftari”ga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi. Yoshlar daftariga quyidagilar kiritilishi belgilandi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlar; Iqtisodiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj yoshlar; psixologik qo‘llab-quvvatlashga muhtoj kishilar; Ishsiz yoshlar. Moddiy ahvoli qiyin yoshlarga bir marta beriladigan moddiy yordamni tayinlashning aniq miqdori yoshning hayotiy vaziyati murakkabligini inobatga olgan holda BHMning 4 baravarigacha miqdorda Vasiylik kengashi qaroriga muvofiq to‘lab beriladi. Mamlakatimizda ilm-fanga davlat siyosati darajasida e‘tibor qaratilib, ta‘lim sohasida keyingi olti yilda ulkan o‘zgarishlar, yangilanishlarga boy bo‘ldi. Bilim dargohlarining qiyofasi tubdan o‘zgarib, moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi. Bu o‘z navbatida, ta‘limning sifati va darajasini oshirgan holda, yoshlar o‘rtasida oliy ta‘lim olishga bo‘lgan ishtiyoqni kuchaytirdi.

Mamlakatimizda yoshlarning oliy ta‘lim olishiga katta sharoitlar yaratib berilyotgani tufayli oliy ta‘lim muassasalari soni 2,5 barobarga ortib, 200 taga yetdi. Qamrov darajasi esa 9 foizdan 38 foizga oshdi. Eng muhimi, oliy ta‘lim olish uchun imtiyozli kreditlash tizimi, ayollarga foizsiz kredit ajratish amaliyoti joriy qilindi. 2017 yilga qadar oliy ta‘lim muassasalarida grant o‘rinlari soni faqat qisqarib kelgan bo‘lsa, so‘nggi olti yilda grantlarni ko‘paytirish yo‘lidan borildi. Xususan, o‘tgan davrda oliy ta‘limga ajratilgan davlat grantlari soni 75 foizga, ehtiyojmand oilalar farzandi bo‘lgan xotin-qizlar uchun davlat grantlari soni ikki baravarga oshirildi.

2020 yil 13 sentyabrda “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilingani davlatimizning shu boradagi maqsadlarini aniq ifodalab berdi. “Insonga e‘tibor va sifatli ta‘lim yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturida davlat oliy ta‘lim muassasalarida ularning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bakalavriat ta‘lim yo‘nalishlari bo‘yicha masofaviy ta‘lim shakli joriy etish, davlat oliy ta‘lim muassasalariga o‘qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari faqat davlat granti bo‘yicha tasdiqlanishi, respublikada faoliyat yuritayotgan xorijiy oliy ta‘lim tashkilotlari va ularning filiallari hamda nodavlat oliy ta‘lim tashkilotlarida davlat granti asosida kadrlar tayyorlash bo‘yicha 1000 ta o‘rin ajratish belgilangan. Bu vazifalarning ijrosi ham qamrov darajasini oshirish, ertamiz egalarining orzu-istaglarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilishi aniq.

2025 yil “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” yili deb e‘lon qilindi. Bundan tashqari, xalqaro miqyosda ham ta‘lim sohasida yetakchi o‘rinlarni egallash maqsadida ko‘plab tanlovlarda oliy ta‘lim muassasalarining faol ishtiroki ta‘minlanmoqda. Birgina misol, mamlakatimizda 28 ta oliy o‘quv yurti TOP–1000 talik reytingga kirish

uchun da'vogar sifatida qayd etildi. Ushbu reytingda universitetlarning 4 ta yo'nalishdagi samaradorlik ko'rsatkichlari baholandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-114-sonli "Ma'muriy islohotlar doirasida yoshlar siyosati va sport sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 07.04.2023 yildagi Qaroriga binoan 2023-2024-yillar davomida "Yoshlar daftari" tizimi orqali yoshlarga ko'rsatiladigan ijtimoiy-iqtisodiy xizmat turlari 1,5 barobargacha oshirilishi qayd etildi. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar siyosati va sport vazirligining stipendiyasi" tayinlangan sportchilar sonining o'sib borayotganligi muhim hodisa bo'ldi. "Kelajak kasblari" loyihasi doirasida zamonaviy kasblar, axborot texnologiyalari va xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha o'qish xarajatlarini qoplash uchun subsidiya: "Yoshlar daftari"ga kiritilgan yoshlarga zamonaviy kasblarni egallashi, axborot texnologiyalarni o'rganishi va ularni xorijiy tillarga o'qitish bo'yicha olti oygacha muddatli o'quv kurslari uchun har oyda bazaviy hisoblash miqdori (300 ming so'm)ning 4 baravarigacha (1,2 mln so'mgacha) miqdorda mahalladagi yoshlar yetakchisining ijobiy tavsiyasi asosida "Yoshlar daftari" jamg'armasi mablag'lari hisobidan subsidiya ajratiladi.

"Yoshlar daftari" ro'yxatida bo'lgan, xususiy tashkilotga ishga qabul qilingan yosh xodimlarni kasbga qayta tayyorlash kurslarida o'qitish xarajatlarining 50 foizi kompensatsiya qilinadi; ko'p kvartirali uydan xonadon sotib olish uchun subsidiya; Yetim bolalar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, ular toifasiga kiradigan 18 yoshdan 23 yoshgacha bo'lgan shaxslarni bepul turar joylar bilan ta'minlash; Yosh dasturchilar uchun imtiyozli kredit va subsidiya- "Bir million dasturchi" loyihasi doirasida o'quv kurslarini muvaffaqiyatli tamomlagan yoshlarga, shuningdek, IT-park rezidentining o'quvchisi yoki bitiruvchisi bo'lgan yoshlarga kompyuter xaridlari uchun iste'mol kreditlari ajratiladi va ularning foiz to'lovlari kompensatsiya qilinadi.

Xalqaro imtihon tizimlari bo'yicha yuqori ball (daraja) olgan yoshlarga imtihon topshirish xarajatlarini to'liq qoplab berish; Iqtidorli yoshlarni qo'llab quvvatlash maqsadida Prezident grantlari ajratish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6 iyuldagi "Respublika oliy ta'lim muassasalariga talabalikka qabul qilingan iqtidorli yoshlarni yana-da qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5172-son Qaroriga muvofiq iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida davlat oliy ta'lim muassasalari bakalavriatining kunduzgi ta'lim shakliga kirish imtihonlarida eng yuqori ball to'plagan 200 nafar yoshlar uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti granti joriy qilingan.

BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshirishga kirishayotgan "Maktab ovqatlanirish dasturini sinovdan o'tkazish orqali oziq-ovqat xavfsizligi va sog'lom ovqatlanishni yaxshilashni qo'llab-quvvatlash" loyihasi aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Maktabgacha va maktab ta'limi, Sog'liqni saqlash vazirliklari, oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida strategik rivojlanish va tadqiqotlar xalqaro markazi (ISCAD), Maktabgacha ta'lim agentligi, Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi qo'mitasi, Salomatlik va strategik rivojlanish instituti, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi, "Zamin" Xalqaro jamoat fondi hamda Ibn Sino jamoat fondi vakillari ishtirok etdi.

Bu mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning izchil yolg'a qo'yilganligidan dalolat bermoqda.

Adabiyotlar:

1. The national project “Green Space” is being implemented
<https://davaktiv.uz/ru/news/national-project-green-space-is-being-implemented> 23
 Ноябрь 2021.
2. <https://urmon.gov.uz/2023-yilda-%22yashil-makon%22-umummilliy-loyihasi-doirasida-%22yashil-hudud%22-duk-tomonidan-amalga-oshirilgan-ishlar-to%27g%27risida?lang=ru>
3. Uzbekistan and World Bank group to boost cooperation with new country partnership framework // www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/24/uzbekistan-and-world-bank-group-to-boost-cooperation
4. Environmental Performance Index 2024 generated by the Yale school of the Environment in collaboration with the Center for International Earth Science Information Network, Columbia University, supported by the McCall MacBain Foundation. Yale center for Environmental Law & Policy. <https://epi.yale.edu/measure/2024/EPI/>
5. Decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on measures to implement the project to reduce natural gas leakage at the compressor stations of the joint-stock company “Uztransgaz” within the framework of the Clean Development Mechanism of the Kyoto Protocol. 298 // Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan. #26(370) June 29, 2009. 14-16 p.

O‘QUVCHILAR BILISH JARAYONIDA NEYROPEDAGOGIK XUSUSIYATLARNING AHAMIYATI

Axatova D.A.-

NavDU Psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.n.

Rezyumye: This article highlights the importance of neuropedagogical characteristics in the cognitive process of students. It discusses how different parts of the brain work in the cognitive process of students, their impact on their ability to learn and remember, the impact of individual characteristics of students on the cognitive process, and how taking into account the specific neuropedagogical characteristics of each student can make the educational process effective.

Jamiyat ravnaqi va istiqboli undagi ta’lim sohasining qanchalik rivojlanganligiga bog’liq. Shu sababli hozirgi paytda uzluksiz ta’lim tizimi oldida turgan, strategik ahamiyatga ega bo’lgan masalalardan biri – yangicha ta’limni shakllantirish va xalqaro ta’lim muhitini yaratishdan iborat bo’lib, bu borada mamlakatimizda katta ishlar olib borilmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimi zimmasiga yoshlarda bilim olishga intilish, ma’naviy va axloqiy poklanish, iymon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlarni shakllantirish, ularni jismonan va ruhiy jihatdan sog’lom bo’lib o’sishlarini ta’minlash vazifalari yuklatildi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgan ilk kunlardan boshlab ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga innovatsion yondashish, faol va interfaol metodlarga tayangan holda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish jadal sur’atlar bilan yo’lga qo’yilgan bo’lib, ta’lim jarayonining o’quvchi shaxsiga yo’naltirilganligiga alohida e’tibor qaratilgan. Bu esa murabbiy va pedagoglardan ta’lim va tarbiya berish jarayonida ta’lim oluvchi shaxsini har tomonlama

va chuqur bilishlarini, ularning psixofiziologik xususiyatlari bilan bir qatorda neyrologik imkoniyatlari, jihatlarini hisobga olishlarini talab qiladi.

Bolalarning barchasi diqqati va xotirasining hajmi, uni ko'chuvchanligi, ma'lumotlarni qabul qilish va o'zlashtirish tezligi, borliqni tasavvur qilishi va anglashi, "dunyoni ko'rishi" bilan bir-biridan farq qiladi. Buning asosiy sababi – bosh miya yarim sharlarining qaysi biri inson hayoti faoliyatida yetakchi ahamiyatga ega ekanligidadir. Chunki, ta'lim jarayonida bosh miya chap yarim shariga tayanish faqat chap yarim sharning faol rivojlanishiga, o'ng yarim shariga tayanish esa yarim sharlarning har ikkalasining faol rivojlanishiga olib keladi [3.204]. Shu sababli ta'lim-tarbiya jarayonida bolalar psixikasidagi mana shunday o'ziga xos jihatlarini hisobga olish bolaga ta'lim berish, uning tarbiyasi va kamolotidagi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Ushbu muammoni samarali hal etish uchun pedagog, psixolog, sotsiolog va neyrologlarni, ularning tajribasi hamda ilmiy izlanishlari mahsulini birlashtirish asosida pedagogikaning yangi sohasi kognitiv neyrologiya – **neyropedagogika** shakllandi.

Pedagogik jarayonlarni inson bosh miyasida sodir bo'ladigan neyrologik o'zgarishlar nuqtai nazaridan o'rganish, ya'ni neyrologiyaning pedagogika bilan sinergizmi – neyropedagogika 1997 yilda alohida fan sifatida yuzaga keldi. Neyropedagogika pedagogika, psixologiya, nevrologiya, kibernetikaning klassik asoslariga asoslanadi va ta'limga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni aks ettiradi.

Neyropedagogikaning maqsadi oliy psixik funksiyalarni miya tashkil etishning individual xususiyatlari haqidagi bilimlardan foydalanib, pedagogik muammolarni amaliyotda optimal va ijodiy hal etishdan iborat. Neyropedagogika neyropedagogik tizimlar, ularning xossalari va jarayonlarini o'rganadi.

Neyropedagogika-kognitiv neyrologiya, differensial psixofiziologiya va neyropsixologiyaning o'quvchi shaxsi tomonidan turli o'quv materiallarini o'zlashtirishda uning bosh miyasi faoliyatida sodir bo'ladigan o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni hamda o'quvchi va pedagogning individual lateratsiya profili variantlarining bir-biriga mos kelishini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish to'g'risidagi fandir.

Neyropedagogikaning fan sifatidagi asosiy maqsadi – inson bosh miyasi faoliyatida oliy psixik funksiyalarning individual xususiyatlarini hisobga olib pedagogik vazifalarni samarali hal etilishi uchun amaliy yordam berishdan iborat.

Inson bosh miya yarim sharlarining har ikkalasi ham murakkab kognitiv jarayonlarda ishtirok etsa-da, ularning faoliyat strategiyasi bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Chap yarim sharlari yetakchi bo'lgan odamlar ma'lumotlarni ketma-ket va mantiqiy tahlil qilishi hamda tahlilning xususiy bo'laklardan umumiyga yo'nalganligi bilan ajralib tursalar, o'ng yarim sharlari yetakchi bo'lganlar olamni intuitiv va umumiy yaxlitlikda anglashi hamda tafakkurining umumiydan xususiy bo'laklarni tahlil qilishga moyilligi bilan farq qiladilar.

Bosh miya yarimsharlar assimetriyasi to'g'risidagi tadqiqatlarga ko'ra, yarimsharlar o'rtasidagi assimetriya tufayli insondagi juft organlar - ko'z, quloq, qo'l va oyoqlardan biri, ko'p hollarda yetakchi bo'lishi, ya'ni yaxshiroq ko'rishi, eshitilishi, kuchli va baquvvatroq bo'lishi hamda murakkab harakatlarni tezroq va aniqroq bajara olishi bilan ikkinchisidan farqlanadi. Bundan tashqari, yarimsharlardan birining yetakchi bo'lishi individ xotirasini tashkil etilishi bilan uzviy bog'liq ekanligi elektrofiziologik tadqiqotlar yordamida aniqlangan. Yarimsharlar assimetriyasi shaxsning xulq-atvori va aqliy faoliyatida bosh miya yarimsharlaridan birining yetakchi bo'lishi oqibatida yuzaga keladi.

Bosh miya yarimsharlari funksional assimetriyasiga oid ilmiy tadqiqotlar (L.Yaa.Balanov, V.L.Deglin, D.E.Xomskoy, N.N.Nikolayenko) natijalariga asosan, inson bosh miyasida olamning ikki xil belgilar modeli mavjud bo'lib, shu belgilar yordamida u borliqni anglaydi. Borliqni bevosita izomorf, hissiy anglash ikonik belgilar tizimiga asoslangan bo'lib, uning mexanizmlari o'ng yarimsharlarda jamlanadi. Borliqni tushunchalarda aks etishi esa hissiy tasavvurlarning mantiqiy tahliliga asoslangan bo'lib simbolik belgilar tizimiga tayanadi. Ushbu mexanizmlar inson bosh miyasining chap yarimsharlariida jamlangan.

Boshqacha qilib aytganda, murakkab kognitiv jarayonlarda har ikkala yarimshar ishtirok etadi. Biroq, har bir yarimshar bir-biriga o'xshamagan o'z tili va belgilari yordamida ma'lumotlarni qabul qiladi hamda o'zlashtiradi. Yarimsharlar bir-biridan borliqni tushunishda, ma'lumotlarni qabul qilish va o'zlashtirishda turli belgilar tizimi hamda anglash strategiyalaridan foydalanishi bilan farq qiladi [1.52].

Assimetriya esa bosh miya yarimsharlarining murakkab faoliyatlarini tashkil etishning universal tamoyili bo'lib, olamni anglash yarimsharlar tomonidan ikki xil strategiyada amalga oshirilganligi tufayli yuzaga keladi.

O'quvchilarning o'ziga xos neyropedagogik xususiyatlari:

Miyaning individual rivojlanishdagi farqlari: Har bir bola miyasi turlicha rivojlanadi. Bu esa o'quv materialini o'zlashtirish tezligi va uslubiga ta'sir qiladi. Ba'zi bolalar vizual (ko'rish) orqali, boshqalar esa audial (eshitish) yoki kinestetik (harakat orqali) o'rganishni afzal ko'radi.

E'tibor va xotira: Bolalarda e'tibor va xotira ham farq qiladi. Ba'zi bolalar e'tiborni uzoq vaqt ushlab tura olmaydi, ularda qisqa muddatli e'tibor bo'ladi. Shuning uchun o'quv jarayonida faoliyatni tez-tez almashtirib turish, interaktiv usullarni qo'llash e'tiborni saqlashga yordam beradi.

Emotsional holat: Miyaning limbik tizimi emotsiyalarni boshqaradi va bilish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Ijobiy emotsiyalar o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi, stress esa o'rganishga salbiy ta'sir qiladi.

Plastiklik (moslashuvchanlik): Bolalar miyasi yuqori darajada plastiklikka ega, ya'ni yangi bilimlarni tez o'zlashtiradi va yangicha fikrlashga moslashadi.

O'quvchilarning o'ziga xos neyropedagogik xususiyatlari ularning bilish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. **Bilish jarayoni** – bu insonning atrof-muhit haqidagi ma'lumotni qabul qilish, uni qayta ishlash va undan foydalanish faoliyatidir. Asosiy bilish jarayonlarida quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

Sezgi va idrok: Tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlar sezgi organlari orqali miyaga yetib boradi. Masalan, rasm, tovush, harakat –idrok jarayonini ishga soladi.

Diqqat: Bilim olish uchun e'tibor muhim. Diqqatni bir narsaga jamlay olish – bilishning asosidir.

Xotira: O'rganilgan ma'lumotlar miyada saqlanadi va kerak bo'lganda chaqirib olinadi. U uch turga bo'linadi: qisqa muddatli, uzoq muddatli va ishchi xotira.

Tafakkur (mantiqiy fikrlash): O'rganilgan bilimlar asosida yangi bilim hosil qilish. Masalan, muammolarni hal qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish.

Nutq: Nutq orqali fikrlar ifodalanadi, bilimlar uzatiladi va jamiyat bilan aloqa o'rnatiladi.

E.Lennebergning lateratsiyaga oid izlanishida inson miyasining chap va o'ng yarimsharlari shikastlanishining oqibatlari turlicha ekanligiga qaramasdan, kattalar va o'smirlarda afaziya holatining sodir bo'lish chastotasi o'zaro farq qilish aniqlangan. Masalan, o'smirlarda afaziya holati o'ng yarimsharlar shkatlanganidagiga qaraganda chap

yarimsharlar shikastlanganida nisbatan ko'proq sodir bo'ladi. Tadqiqot natijalari lateralizatsiya jarayoni bola tili chiqqan davrda boshlanishini, biroq, jinsiy yetuklik davrida tugamasligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, voyaga yetish jarayoni shaxsda yangi tilni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishning kritik davri bo'lib, bunda u faqatgina til muhitida bo'lishi va shu tilda lahjasiz (aksentsiz) gapirishi yetralidir, deb xulosa qiladi olim. Shunday qilib, ta'lim jarayonini tashkil etishda bolalar bosh miyasining o'ng yarimsharlar imkoniyatlarini yetarlicha faollashtirmasdan, asosan chap yarimsharlar faoliyatiga ko'proq tayanilishi faqat chap yarimsharlar funksiyalarini faollashtirib, o'ng yarimsharlar funksiyalari bilan o'zaro ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltirib chiqarishi mumkin. Bosh miya yarimsharlarini bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda va hamjihatlikda faol ishlashi esa bola tomonidan uning bilish faoliyatini tashkil etish maqsadida berilayotgan ma'lumotlarni intensiv o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Bosh miya yarimsharlarining har ikkalasi murakkab kognitiv jarayonlarda ishtirok etsada, ma'lumotlarni qabul qilish va o'zlashtirishda turli belgilar tizimi va turli anglash strategiyalaridan foydalanganligi sababli bosh miya yarimsharlari assimetriyasi yuzaga keladi. Bolaning xulq-atvori va aqliy faoliyati yarimsharlardan qaysi birining yetakchi bo'lishiga bo'liq. Ushbu bilimlarni ta'lim jarayonida qo'llanilishi esa pedagoglar oldiga boladagi shu o'ziga xos betakrorlikni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish vazifasini qo'yadi. Buning uchun pedagoglar bola bosh miyasining yarimsharlari o'rtasidagi assimetriyani aniqlay olishlari hamda ma'lumotlarni yarimsharlar tomonidan o'zlashtirish mexanizmini, uning o'ziga xos jihatlarini ko'ra bilishlari va ta'lim jarayonini tashkil etishda ushbu ma'lumotlardan samarali foydalana olishlari kerak bo'ldi.

Adabiyotlar

1. Gulyamov J. va boshq. Neyropedagogika / Uslubiy qo'llanma. –Toshkent: TDPU, 2017. -160 b.
2. Николаенко Н.Н. Современная нейрпсихология. –СПб.: Реч, 2013. –С.10.
3. Тункун Я.А. Основы нейропедагогики: история, теория и практика / Ж.: Киберленинка, 73-2, -203. С.204.

QORAXONIYLAR DAVRIDA ILM-FAN TARAQQIYOTI (Progress of Science under the karakhanids)

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich

Tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Namangan Impuls tibbiyot instituti, O'zbekiston. E-mail: tqozoqov@mail.ru

Mustaqillik sharofati bilan yuzaga kelgan imkoniyatlar. O'zlikni anglash uchun zarur bo'lgan barcha omillarning yuzaga kelganligi.

Turkiy dunyo o'z tarixi davomida o'nlab saltanatlar qurib, insoniyat tamadduni rivojiga o'zining salmoqli hissasini qo'shganligini bashariyat olimlari e'tirof etganligi. Turkiston o'z bag'ridan minglab, olimlar, fozil ulamolar, lashkarboshiyu, daho siyosatdonlarni yetishtirib chiqargan zamin ekanligi.

O'zbek davlatchiligi tarixida qoraxoniylarning o'z o'rnini borligi. Mazkur davrda yashab o'tgan olimlar, ularning jahon ilm-faniga qo'shgan hissalari. Ular yaratgan asarlarning bugungi kundagi beqiyos ahamiyati. Olimlar:

- Ahmad al-Axsikatiy (1074-1134 yy). Adib, shoir, mohir xattot, muarrix. Xurosondagi ko'plab olimlarning undan ta'lim olganligi. Asarlari: "Kitob fi-t-tarix" she'riy devoni;

- Asiriddin Axsikatiy-Abul Fazl Muhammad Tohir (1108-1196) Mashhur forsiynavis shoir. Axsikatda, Balx, Hirot va Marv shaharlarida tahsil olishi. Riyoziyot, tabobat, kimyo, ilmi nujum (astrologiya), ilmi hay'at (astronomiya), falsafa fanlarini mukammal egallagan olim. "Maliki shuaro" ("Shoirilar podshosi") va "Amiri shuaro" ("Shoirilar amiri") sifatida e'tirof etilishi. Undan boy adabiy meros - 8 ming baytdan iborat devon qolganligi;

- Sa'diddin bin Ahmad al-O'zgandiy an-Namongoniy X asrda Qoraxoniylar sultonlarining birinchisi Sulton Sotuq Bug'roxon davrida (927-955-yillar) O'zganda yashab, unga atab fors-tojik tilida tazkira yozgan. Uning "Tazkirai Bug'roxoniyy" asari qoraxoniylar davri uchun tarixiy manba ekanligi;

- Ali ibn Usmon al-O'shiy (XII asr). Usulul fiqh olimi. Asarlari: "Mashoriqu-l-anvor fi shahri nisobi-l-axbor li tazkirati-l-axyor", "Sharhu manzumoti Umar an-Nasafiy fi-l-xilof", "al-Qasida al-lomiya" "Bad'u-l-amoliy" va ularning ahamiyati;

- Falakiyotchi olim Abulabbos Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Farg'oniyy (797-865-yy. Ahmad al-Farg'oniyy). Uning asarlari: "Kitob fi usuli ilmi-n-nujum", "al-Madhal ila ilmi hay'ati-l-afloq va harakati-n-nujum", "Kitobu-l-harakati-s-samoviya", "Javomi'u-n-nujum", "Kitob amal ar-rahomat", "Risala fi ma'rifat al-avqot allatiy yakunul qamar fiyho vafq arz va taxtixo". Asarlarining jahon ilm-fanida tutgan o'rni;

- Abu Muhammad Abdulloh ibn Ahmad ibn Ja'far ibn Xuzyon at-Turkiy al-Farg'oniyy (X asr). Muarrix va muhaddis olim. Uning "At-Ta'rix al-muzayyil ala ta'rixi Muhammad ibn Jarir at-Tabariyy" asari va uning ahamiyati;

- Sirojuddin Ali ibn Usmon ibn Muhammad al-O'shiy al-Farg'oniyy (XII asr). Asarlari: "Mashoriqu-l-anvor fi sharhi nisobi-l-axbor li tazkirati-l-axbor", "Sharhu manzumoti Umar an-Nasafiy fi-l-xilof", "Al-Qasida al-lomiya fi usuli-d-din", "Al-Fatovo as-Sirojiyya", "Nazmu qasidati-l-amoliy fi-l-kalom" kabi asarlarining bizgacha yetib kelganligi. Birinchi Renessans, ya'ni, Qoraxoniylar davrida ilm-fan taraqqiyoti masalalarini o'rganish, bugun uchun dolzarb masalalardan biri ekanligi. Buning sababi, bu davrda juda ko'plab fan sohalari taraqqiyotiga olimlarimiz tamal toshi qo'yganliklari ekanligi. Qoraxoniylar davri allomalari va ularning ilmiy merosi haqidagi ma'lumotlarni ijtimoiy tarmoqlarda, ommaviy ko'p tilli universal Internet entsiklopediyasi – wikipedialarda joylashtirish va ularning kontentlarini yaratish masalalari.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR IJTIMOILASHUVIDA PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNING ROLI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, PhD

E-mail: xaydarovashaxlo@mail.ru

Annotatsiya: Imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiylashuvida pedagogning roli, pedagogik kompetentlikning ahamiyati, ta'lim va tarbiyaning inklyuziv usullari, shuningdek, pedagoglarning malakali yondashuvi orqali imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga moslashuvini yaxshilashga oid fikrlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: inklyuziv taʼlim, funksional majburiyat, kasbiy kompetentlik, ijtimoiy, iqtisodiy, maʼnaviy, komunikatsiya, perseptiv kuzatish, empatiya koʻnikmalari, inklyuziv yondashuv.

Аннотация: Представлены роль педагога в социализации детей с ограниченными возможностями, значение педагогической компетентности, инклюзивных методов обучения и воспитания, а также идеи по улучшению адаптации детей с ограниченными возможностями к обществу посредством квалифицированного подхода педагогов.

Ключевые слова: инклюзивное образование, функциональная приверженность, профессиональная компетентность, социальные, экономические, духовные, коммуникация, пронизательное наблюдение, навыки эмпатии, инклюзивный подход.

Abstract: The role of the educator in the socialization of children with disabilities, the importance of pedagogical competence, inclusive methods of education and upbringing, as well as ideas on improving the adaptation of children with disabilities to society through the qualified approach of educators are presented.

Keywords: inclusive education, functional commitment, professional competence, social, economic, spiritual, communication, perceptive observation, empathy skills, inclusive approach.

Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targʻibot qilinayotgan inklyuziv taʼlim strategiyasi, yaʼni imkoniyati cheklangan bolalarni oʻqitish, tarbiyalash masalasi mamlakatimizda ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. Bunda alohida taʼlimiy ehtiyojlari boʻlgan bolalarning oʻziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari va cheklangan imkoniyatlarini hisobga olgan holda, taʼlim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga qodir mahoratli pedagoglarni tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, inklyuziv taʼlim muhitida pedagoglarning funksional majburiyatlari kengayadi, zimmasiga yangi vazifalar yuklanadi, bu esa undan yuqori darajali inklyuziv metodik kompetentlikka ega boʻlishini talab etadi.

Zamonaviy jamiyatda inklyuziv taʼlim va kasbiy rivojlanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Har bir inson, uning jismoniy imkoniyatlari yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qatʼiy nazar, sifatli taʼlim olish va mehnat bozorida oʻz oʻrnini topish huquqiga ega. Shu sababli, mutaxassislarning inklyuziv kasbiy kompetentligini oshirish nafaqat ijtimoiy adolatni taʼminlash, balki barcha qatlamlar uchun sifatli taʼlim va xizmatlarni taʼminlashga xizmat qiladi.

Inklyuziya jamiyatning turli qatlamlariga mansub shaxslarning teng imkoniyatlarini taʼminlashga qaratilgan yondashuv boʻlib, u ijtimoiy, iqtisodiy va maʼnaviy jihatdan yuksalishga olib keladi. Mutaxassislar inklyuziv yondashuvni qabul qilib, uni kasbiy faoliyatlariga tadbiq etganlarida, nafaqat alohida shaxslarning hayot sifati yaxshilanadi, balki jamiyatning umumiy taraqqiyoti ham tezlashadi.

Inklyuziv kasbiy kompetentlik – bu mutaxassislarning nogironligi bor shaxslar, kam taʼminlangan qatlamlar, etnik va madaniy xilma-xillikka ega guruhlar bilan samarali ishlash qobiliyatidir. Bu kompetentlik quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

1. **Inklyuziv taʼlim va mehnat tamoyillarini bilish** – mutaxassis inklyuziyaning asosiy prinsiplarini tushunishi va ularni amaliyotda qoʻllay olishi kerak.

2. **Ijtimoiy tenglikni taʼminlash yoʻnalishida ishlash** – turli ehtiyojlarga ega insonlarga moslashgan muhit yaratish orqali ularning jamiyatdagi faolligini oshirish.

3. Jamoaviy va shaxsiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish – ish jarayonida turli xil insonlar bilan muloqot qilish va muammolarni konstruktiv hal eta olish.

4. Rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribalaridan foydalanish – jahon tajribalarini o‘rganish orqali inklyuziv yondashuvni yanada mukammallashtirish.

Nogironlik fenomeni bugungi kunda tibbiy masala emas, balki barcha insonlarda bo‘lgan umume’tirof etilgan va tan olingan inson huquqlari normasi sifatida qonunga kiritildi. Nogironligi bo‘lgan bolalar va yoshlar uchun barcha to‘siqlardan xoli bo‘lgan inklyuziv muhitni barpo etish orqali ularning to‘liq va sifatli ta‘lim olishini ta‘minlash masalasi Yangi O‘zbekistonda qurilayotgan «Ijtimoiy davlat» tamoyillarini ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida qo‘llash demakdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning qarori bilan 2020-2025-yillarda ta‘limi tizimida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” ishlab chiqildi va bu borada amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan vazifalar ko‘lamining keng ekanligini anglatadi.

Inklyuziv ta‘limni tashkil etish davlat va jamiyat, ta‘lim muassasasi pedagogik jamoasiga katta mas‘uliyatni yuklaydi. Pedagog-o‘qituvchilarning yuqori pedagogik kompetentligi, ya‘ni bolaning ehtiyojlarini tushunish, ular bilan muloqot qilish, rivojlanishiga yordam berish kabi ko‘nikmalari, ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, pedagogning qobiliyatlari orqali, imkoniyati cheklangan bolalarning o‘zligini anglashlari, jamiyatga moslashishlari va o‘zaro munosabatlarda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda pedagoglardan kasbiy etika va kompetentlik mahorati yuqori bo‘lishi talab etiladi. Shu o‘rinda pedagoglar quyidagi tushunchalarning mazmun-mohiyatini anglagan holda o‘quvchilar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishlari talab etiladi:

- **Pedagogik kompetentlikning o‘ziga xos jihatlari:** Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda pedagogning ijtimoiy, psixologik va pedagogik bilimlari, shuningdek, empatiya ko‘nikmalari ahamiyatli bo‘lib o‘quvchilarni ruhiy holatlarini perseptiv kuzatish, tahlil qilishga ko‘ra o‘quvchilar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lish.

- **Inklyuziv ta‘lim va uni tashkil etish ko‘nikmasiga egalik:** Inklyuziv ta‘limning samarali amalga oshirilishi imkoniyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiylashuv jarayonini osonlashtiradi.

- **Komunikatsiya va muloqot o‘rnatish:** Pedagogning malakali muloqoti bolalar bilan muloqot qilish, ularning jamiyatga moslashish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

- **Ta‘lim tizimining samaradorligi:** Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta‘limni moslashtirish va individual yondashuvning ahamiyatini oshiradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan vazifalarni amalga oshirishda pedagog-o‘qituvchilar nafaqat kasbiy bilimlarga ega bo‘lish balki yuqori shaxsiy fazilatlarni ham egalashlari talab etiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi pedagogda quyidagi shaxsiy fazilatlar bo‘lishi zarur: pedagogik ko‘nikmalar, empatiya, sabrlilik, stressga chidamlilik, ijobiy fikrlash, moslashuvchanlik, kreativlik, axloqiy mas‘uliyat, ijtimoiy mas‘uliyat, kommunikativ ko‘nikmalar va x.k. Pedagoglarda yuqorida sanab o‘tilgan fazilatlarning bo‘lishi inklyuziv ta‘limda tahsil olayotgan o‘quvchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga, ularni tushuna olishga, tengdoshlari bilan samimiy munosabatni o‘rnata olishlariga ko‘maklashadi va eng asosiysi, ularda o‘zlariga bo‘lgan ishonchni, jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllanishlariga yordam beradi. Shuningdek, pedagoglar doimiy ravishda o‘z malakasini oshirib borishlari va inklyuziv tamoyillarni amaliyotga tatbiq etishlari zarur.

Inklyuziv jamiyat yaratish nafaqat nogironligi bor insonlar, balki butun jamiyatning taraqqiyoti uchun muhim omildir. Xalqaro tajribaga asoslangan holda mutaxassislarning inklyuziv kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat nogironligi bor bolalar, balki jamiyatning har bir a'zosi uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, imkoniyati cheklangan bolalar, har qanday tengdoshi kabi, ularning salohiyatini to'liq rivojlantirish uchun qo'llab-quvvatlansa, jamiyat rivojiga katta hissa qo'shgan bo'lamiz. Nogironligi bor bo'lgan bolalar qaysidir ma'noda boshqalardan farqli bo'lish oddiy hol ekanini tushunib boradilar, jamiyatda o'zlarini yanada qulay va xavfsiz his etadilar. Ular, shuningdek, turfa dunyoda yashash qobiliyatini rivojlantiradilar, ijtimoiy mas'uliyat darajasi yuqori bo'lgan va o'z jamoalarini yaxshilashga tayyor bo'lgan faol fuqarolar bo'lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4860-sonli farmoni.

2. I.Yu.Madatov. "Inklyuziv ta'lim" Darslik, "BEST-PUBLIST" nashriyoti, Toshkent 2024.

3. Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Khaydarova Shakhlo Narzullaevna, "Organizational pedagogical principles of education of pre-school children in the inclusive education system". Science and innovation international scientific journal VOLUME 2 ISSUE 11 NOVEMBER 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10143278>

4. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika (darslik). Chirchiq – 2022 yil.

TA'LIM JARAYONLARIDA IJTIMOIIY BOSHQARUV STRATEGIYASI

Mansurova Malohat Yunus qizi – Navoiy davlat universiteti
Tarix fakulteti Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. This article analyzes the content, importance and ways of effective implementation of social management strategies in the education system. In particular, the positive aspects of public relations in educational institutions, participatory management principles, cooperation with parents, neighborhoods and non-governmental organizations are highlighted. Also, the development trends of social management mechanisms based on modern management approaches are analyzed.

Kalit so'zlar: education, modern management, social management, efficiency, strategy, skills, competence, mechanism

Mamlakatimizda keng ko'lamli islohotlar keying yillar davomida izchil davom etmoqda. Jumladan, ta'lim sohasidagi ijtimoiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan tizimni yaratish bo'yicha keng qamrovli va muhim o'zgarishlar olib borilmoqda. Ushbu islohotlarni olib borishda ijtimoiy boshqaruv tashabbuskorligi ham talab etilmoqda.

Ta'lim jarayonlarini olib borishda ijtimoiy boshqaruv strategiyasi mavzusi juda dolzarb va keng qamrovli masala hisoblanadi. Bu strategiya ta'lim tizimida ijtimoiy omillarni inobatga olgan holda boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ularni amalga oshirish jarayonini anglatadi.

Barchamizga ma'lumki ta'lim — bu insonning bilim, ko'nikma va malakalarni o'rganish jarayoni bo'lib, u shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga

xizmat qiladi. Yoki yanada sodda qilib aytganda: Ta'lim — bu insonni o'rganishga, o'sishga va hayotda o'z o'rnini topishga tayyorlovchi jarayon.

Shu o'rinda ijtimoiy boshqaruv esa jamiyatdagi turli guruhlar, qatlamlar, tashkilotlar va odamlar faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarish jarayonidir. Boshqacha aytganda, bu jamiyatning rivojlanishini tartibga solishga qaratilgan faoliyatlar majmui hisoblanadi.

Ta'lim jarayonlari bilan ijtimoiy boshqaruv strategiyasi hamkorlikda ta'lim sohasida jamoatchilik, ota-onalar, pedagoglar, talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'ygan holda, uzoq muddatli ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun ishlab chiqilgan boshqaruv rejasi hisoblanib ular birgalikda:

Ta'lim tizimining ijtimoiy ehtiyojlarga moslashuvchanligini ta'minlash;

Ta'limda ijtimoiy adolat va tenglikni mustahkamlash;

Mahalliy hamjamiyatlar ishtirokini oshirish;

Ijtimoiy mas'uliyatli qarorlarni qabul qilish;

Ta'lim tizimining ijtimoiy barqarorligini oshiradilar.

Ushbu strategiyani amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

NNTlar, ota-onalar qo'mitalari, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik;

Ta'lim jarayoniga fuqarolik jamiyatining jalb etilish;

Nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim;

Qishloq va shahar ta'limi o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish;

Ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun grantlar, stipendiyalar ajratish;

Masofaviy ta'limni kengaytirish;

Raqamli platformalar orqali boshqaruvni ochiq va shaffof qilish;

Ijtimoiy ongli, fidoyi, zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash;

Ularning malakasini doimiy oshirib borish.

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida boshqaruv faoliyati yuqori sifatli ta'limning o'rnatilishiga, o'quvchi yoshlarning mukammal o'qishga va ularga barcha ko'nikmalarni hosil qilishga ahamiyat beradi. Aynan mana shu ta'lim sohasidagi ijtimoiy boshqaruvning o'rni ayniqsa muhim sanaladi. Chunki ta'lim tizimidagi ijtimoiy boshqaruv – bu jamiyat, ota-onalar, pedagoglar hamda davlat tashkilotlarining hamkorlikdagi faoliyatini anglatadi. Bu jarayonda barcha manfaatdor tomonlar ta'lim sifati, o'quvchilarning tarbiyasi, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhit yaratishga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, raqamli ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi, zamonaviy o'quv dasturlarining ishlab chiqilishi, o'qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan tashabbuslar – bularning barchasi ijtimoiy boshqaruv tamoyillari asosida yo'lga qo'yilgan. Aynan mana shunday yondashuvlar orqali o'quvchilarning chuqur bilim olishi, zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lishi va kasb-hunar ko'nikmalarini egallashi ta'minlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Afanasiyev V.G. Dastur-maqsadlarni boshqarish; Jamiyatni ilmiy boshqarish; 1978. - S. 45-87.

2. Abdeyev R.F. Boshqaruv mexanizmi, uning genezisi va tizimni tashkil etuvchi roli // Falsafiy fanlar. - 1990. - No 4. - S. 105-113.

3. Sodiqova U.J. "Yangi O'zbekiston sharoitida pedagogika fanining taraqqiyoti va innovatsiyalar". In Academic research in educational sciences, 2 (NUU Conference 1) (pp.41-47)

BO'LAJAK TARBIYACHILARDA IQTISODIY XULQ-ATVORNI SHAKLLANISHIDA MILLIY AN'ANA VA QADRIYATLARNING TUTGAN O'RNI

Azimova Musharraf Utkirovna-
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti v.b

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola qadimiy urf-odatlar, qadriyatlar, udumlar haqida fikr yuritilgan bo'lib, to'y marosimlarimizni ixcham, bozor iqtisodiyoti talablariga muvofiq o'tkazish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: mentalitet, an'ana, madaniyat, mahalla, jamoa, siyosat, iqtisodiy fikr, milliy udumlar, odatlar.

АННОТАЦИЯ: В этой статье рассматриваются древние обычаи, ценности, обычаи, дается представление о том, как проводить наши свадебные церемонии компактно, в соответствии с требованиями рыночной экономики.

Ключевые слова: менталитет, традиции, культура, соседство, сообщество, политика, экономическая мысль, национальные обычаи, привычки.

ANNOTATION: This article examines ancient customs, values, and customs, and provides an idea of how to conduct our wedding ceremonies compactly, in accordance with the requirements of a market economy.

Keywords: mentality, traditions, culture, neighborhood, community, politics, economic thought, national customs, habits.

Jamiyatni rivojlanishida mamlakat aholisi, ularini o'ziga xos oldiga qo'ygan maqsadi, mo'ljali xususiyatlari, ma'naviy merosi, an'analari va ularni murakkab va chuqur o'zaro bog'liqligi, milliy mentalitet va milliy egoizm asosiy rol o'ynaydi. Milliy iqtisodiy fikr yuritishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, milliy yondashishda madaniy, ma'naviy qadriyatlar, an'analarga tayanishga meros sifatida qarash ko'zda tutiladi.

Sog'lom, aql-idrok asosida milliy yondashish iqtisodiy baquvvat millatni kam quvvatlarga nisbatan bosim o'tkazishini inkor qiladi. Faqat suveren milliy davlatgina milliy iqtisodiy tafakkurni shakllantira olishga qodir bo'ladi. Iqtisodiy fikrlarni rivojlanishi tarixi shuni ko'rsatadiki, har qanday nazariya milliy ildizga ega, ya'ni u milliy iqtisodiyotdagi dalillar asosida yaratiladi. Milliy iqtisodiyotda amal qilayotgan munosabatlarga, iqtisodiy aloqalarga tayanadi. Bozor qonunlari ham umumiy sotsial ma'noga ega bo'lgan holda o'ziga xos tomonlari mavjud va milliy imidjga egaki, mazkur davlat yuritayotgan siyosat orqali ular hisobga olinadi va strategiyasi belgilanadi.

Sharq xalqlarining muhim xususiyatlaridan biri, uni jamoaga tayanishi. Bizda juda ko'p ishlar mahalla bilan, jamoa bilan, qon-qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar, do'st-birodarlar yoki shunchaki tanishlar bilan birgalikda amalga oshiriladi. Shuning uchun yon-atrofdagilarni fikriga nihoyatda diqqat qaratiladi. Ko'pchilik o'z manfaatidan kelib chiqib fikr yuritadi, lekin shu bilan birga atrofida gilar nima der ekan deb o'ylaydi. Ikkinchi tomondan, uning qayg'usi, shodligiga yon-atrofdagilar qo'shilishadi, birgalikda baham ko'rishadi, yordam berishadi. Bunday hayot tarzining qator ijobiy tomonlari bor. Masalan, bolalarga ota-onalardan tashqari qo'ni-qo'shni, mahalla ko'z quloq bo'lib turadi.

Xalqimizda qadimiy urf-odatlar bor, jumladan, insonni hayot yo'lini turli bosqichlari bilan bog'liq. Farzand ko'rgan ota terak ekan, o'z kasbini o'rgatgan, qizlarga onalari

bichish-tikish, ovqat pishirish, uy yig'ishtirish kabi ishlarni o'rgatgan. Yoshligidan boshlab ota-ona farzandlarini kelajagini o'ylagan.

To'y ham bizni madaniyatimizni bir qismi hisoblanadi. Har bir kishi to'y qilish, qarindosh urug', elu yurt oldiga dasturxon yozishni istaydi. "Mahallada duv-duv gap" badiiy filmida aynan ana shu milliy harakter ajoyib tarzda ifodalab berilgan. Hammaning tiliga tushgan to'y qilgan ota-onadan baxtiyorroq odam yo'q, dunyoda. Biz hammamiz to'yga borganmiz. Odatda to'y ziyofati, xursandchilik juda ko'p oilalar daromadiga qaramay ham katta ziyofat berib to'y qilishni orzu qiladi. Bu orzu o'zbek xalqining mentalitetiga xos.

Bozor iqtisodiyoti odamlardan yangicha iqtisodiy tafakkur, hayotga, moddiy ne'matlarga nisbatan ratsional yondashishni talab qiladi.

Shu jihatdan iqtisodiyot va uning rivojlanishida milliy ananalar, marosimlar qanday rol o'ynashini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Hamma xalqlarda keng tarqalgan, oila topgan daromadning kattagina qismi sarflanadigan marosimlar bu -to'ylardir.

To'ylarning turi ko'p: beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh to'yi va hokazolar.

To'ylar bizni mamlakatimizda mahalla va oila farovonligi bilan bog'liq. Xalqimizga bag'ri kenglik, mehmondo'stlik bilan birgalikda boshqalardan kam emaslik, "shovla ketsa ketsin, obru ketmasin" xislati odamlarga qarz olib bo'lsa ham eldan qolmaydigan darajada to'y qilish xos.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida sotsial va ma'naviy jihatdan urintirib qo'ydi. Odamlar oldida milliy an'analar bilan o'z farovonligini ta'minlash o'rtasida birini tanlash zaruriyati tug'ildi. Bu aslida ratsionallik bilan milliy an'ana, umumqadriyatlar bilan bozor talablari o'rtasida muvozanat bo'lishini yoki ziddiyat bo'lishini ifodalaydi.

Umuman olganda, haddan tashqari chiranib to'y qilish yaxshilikka olib bormaydi. Albatta, har kim o'z topgan pulini qanday qilib sarflash o'zining ishi. Lekin o'ylab qaraylik, har bir oila o'zini ma'lum darajada yeb ichishidan boshqa narsalardan, aytaylik, ovqatdan tiyib, yig'ib-tergan mablag'ini bir kunda sarflash to'g'rimi? Buni eng yaxshi an'anamizni muammoga aylantirish to'g'rimikin?

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra xarajatlarni asosiy qismi oila uchun zarur narsalarni sotib olishga emas, balki boshqa maqsadlarga sarflanadi. Ananalarga to'xtaganda ularning ko'pi Islom dini bilan bog'liqligi haqida to'xtab o'tish lozim. Bizni o'tkazayotgan to'y tantanalarimizda islom qoidalariga rioya qilinadimi? degan savol tug'iladi. O'zbek xalqining eng ajoyib hislat-fazilatlarini kattalarni xurmat, kichikni izzat qilish, yaqinlariga g'amxo'rlik qilishdir. Islom dini insonlarni sabr-toqatga, Alloh yaratgan barcha ne'matlarni asrab avaylashga, turli-tuman to'y, ma'rakalar o'tkazganda kamtarinlikka, isrofgarchilik qilmaslikka chaqiradi.

Perulik taniqli olim Ernando de Soto "Kapital siri" asarida eng kambag'al oilalarda ham, albatta, ma'lum miqdorda jamg'arilgan pul borligi, rivojlanayotgan mamlakatlarda uning miqdori chet ellardan olinayotgan yordamdan bir necha o'n barobar ko'pligini ko'rsatib, bu boylikdan foydalanish imkonini yaratilishi mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga juda katta ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi. Ana shu mablag'dan samarali foydalanish, ularni investitsiyaga aylantirishdir. Albatta, bizni mamlakatimizda ham aholining qo'lida mablag'lar bor, lekin uning asosiy qismi to'y qilish uchun yig'iladi. Bu shunchalik darajada asosiy maqsadlardan biriga aylanganki, uni ifodasini eng ko'p takrorlanadigan "Iloho omin, topganingiz to'yga buyursin!" degan duoda ham ko'rish mumkin.

Albatta, to'yga sarflangan pul ham milliy iqtisodiyotni rivojlanishiga xizmat qiladi. Qator sohalar xizmat ko'rsatish, san'atni rivojlanishiga turtki beradi. Lekin bu pullarni

ma'lum bir maqsadga investitsiya qilish mumkin. Qator iqtisodchi olimlarimizning fikricha shuncha mablag'lar to'yga emas, biznesga investitsiya qilinganda edi, undan ko'ra ko'proq foyda berardi.

Bizda pulni kapital sifatida jamg'arishga o'rganilmagan. Bu eng avvalo tajriba yo'qligi hamda moliya bozorini rivojlanmaganligidan kelib chiqadi. Moliya bozorida aholi mablag'ini saqlash va ko'paytirishning turli usullarini taklif etiladi. Lekin bunga bizning an'analimiz ham ta'sir ko'rsatadiki, pulni jamg'arishni imkonini kamaytiradi.

Gap ota-onalarni farzandlariga yaxshi to'y qilib berishlarida emas, balki to'y qilish hayot mazmuniga aylanganida. Bu an'ana kelajakda avlodlar ham davom ettiradilar. Qiz bolaga yoshligidan uy jihozlari yig'iladi, qarindosh-urug'lar ham qarab turishmaydi.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlarda xarajatlarni iqtisod qilish, kam xarajat qilishga intilish turmush tarziga aylangan. U yerda odamlar har narsani iqtisod qilishga harakat qilishadi. Ular fikricha u yoki bu narsani olish imkoni yo'qligidan emas, balki ortiqcha sarf xarajat qiyinchilikka olib kelishi mumkinligini bilishadi. Hap bir kishi faqat o'ziga ishonadi, agar yashash uchun mablag' manbaidan mahrum bo'lsa, yordam beradigan faqat o'zi. Bir qaraganda bu shafkatsizlik, lekin u insonning o'zini harakat qilishga, iqtisodiy fikrlashga, to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganishga majbur qiladi.

Bizda qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug', mahalla hech qachon odamni qiyin paytida yolg'izlatib qo'ymaydilar. Bu o'zbek xalqining eng yaxshi hislatlaridan biri hisoblanadi. Lekin bozor iqtisodiyoti har bir insonni eng avvalo, o'ziga suyanishni o'rgatishni zarur qilib qo'yadi. Lekin hamma aybni isrof-garchiliklarni faqat an'anaga yuklash ham noto'g'ri, eng asosiy javobgarlik o'z zimmamizda-Hech kim bizni 400 ta emas, 100 ta mehmon chaqirsak jazolamaydi. To'ygacha, to'ydan keyingi qator odatlarni kamaytirish zarur.

Davlatimiz ham bu masalaga alohida diqqat qaratadi, jumladan, Prezidentning maxsus farmoniga asosan yurtimizda to'ylar, turli marosimlar o'tkazish, musulmonlarning diniy bayramlariga, mahalla fondiga katta ahamiyat berilmoqda. Milliy an'analarga o'z farovonligi ravnaqi nuqtai nazardan qarash kerak. Albatta, nima qilishni har bir odamning o'zi tanlaydi, lekin ularni nimani tanlashlariga yordam berish kerak.

To'ylar, turli urf-odatlar asosida tantanalar o'tkazishga nima sababdan to'y qilayapsan yoki tantana, marosim o'tkazayapsan? deb savol berilmaydi. To'y bu bayram. To'y qilayotgan, men to'y qilib qarindosh urug'larni, qo'ni-qo'shnilarni, tanish-bilishlarni chaqiraman. Ularni xursand bo'lishi uchun bayram qilib beraman. Ularning to'yida qatnashish biz uchun ham bayram, deydi. Ko'pchilik, agar men yaxshi to'y qilsam, u halda odamlar meni kambag'al emasligimni bilishadi, qizlarini meni o'g'limga turmushga berib xavotir olishmaydi. Qizlarimni turmushga berish osonlashadi. Sababi, ularga agar zarur bo'lsa, yordam berishimga ishonadilar, degan fikr yuritishadi. To'y o'ziga xos reklama. To'y odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, o'ziga kerakli odamlar bilan tanishish mumkin va hokazo.

Iqtisodiy munosabatlardan tashqari insoniy munosabatlar ham borki, ular odamlarni butun boyligini ifodalab berolmaydi. Insonlarning moliya kapitalidan tashqari hozirgi zamon iborasi bilan aytganda "sotsial kapitalga" ham ehtiyoji katta. Odamlar biri-birinikiga borishi-kelishi, bir-birlari bilan ko'rishishlari, ular uchun pulga qaraganda ham qadrliroq odamgarchilik, bir-biridan ma'naviy ozuqa olish va boshqalarda ifodalanadi. Bunda ma'lum bir guruh insonlar sotsial aloqa bilan bog'langan. Ular doimo boshqalarga yordam beradilar va ulardan o'zlari ham zarur bo'lganda yordam kutadilar. To'y, tantana va boshqa marosimlar haqidagi odamlarning fikrini jamlab quyidagicha xulosa chiqarish mumkin. To'y bu bayram hamda uni bekorga o'tkazilmaydi. Shu bilan birga turli gap-gashtak, tantana, to'ylarga transaksion xarajatlar sifatida qarash mumkin degan fikrda ham jon bor.

Ma'lumki, A. Smit mehnat taqsimotini to'liq amalga oshirishda bitta to'siq borligi, u ham bo'lsa, talabning cheklanganli ekanligini ko'rsatib bergan. R. Kouz va uning shogirdlari, tarafdorlari yana bitta to'siqni aniqladilar. Bu bitimlarni tuzish va amalga oshirishdagi xarajatlarning ko'pligidir. Bunday xarajatlarni to'rt guruhga ajratish mumkin:

- axborotlarni izlash va shartnoma tuzish xarajatlari;
- shartnomani bajarish bilan bog'liq xarajatlar;
- mulkka bo'lgan huquqni himoya qilish xarajatlari;
- ro'yxatdan o'tish va ish yuritish xarajatlari.

Daromad topishni juda ko'p yo'llari bor, lekin jamiyat uchun eng samaralisi bitta - ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish, sifatni yaxshilash va mahsulot turlarini ko'paytirishga xizmat qiladigani.

Xuddi shunday tarzda qo'yilgan maqsadga erishish uchun har bir kishi, oila o'zi sarflaydigan transaksion xarajatlarni hisoblaydi. Turli tantana, to'y, marosimlar, gap-gashtaklar o'tkazish orqali insonlar o'rtasidagi aloqalar, ular o'rtasida mehr-oqibatni mustahkamlaydi. «Mehr-ko'zda» deydi dono halqimiz. Lekin shu bilan birga bu nomoddiy kapital zarur paytida moddiylashish imkoniga ega. Masalan, quyidagi narsalar va xizmatlarga aylanishi mumkin:

- ma'lum bir muddatga ishlatib turishga olingan narsa, ijaraga olinsa anchagina mablag' sarflashga to'g'ri keladi;
- qo'shnidan, qarindoshdan olingan qarz, agar bankda rasmiylashtirilsa ancha qimmatga tushishi mumkin;
- qo'ni-qo'shni, qarindosh-ypyg', tanish-bilishning zarur bo'lganda pul olmay xizmat ko'rsatishi;
- ishga joylashish, ishda karyera qilish va o'sish va boshqalar.

Odamlarning o'zi bu ro'yxatni davom ettirishi mumkin. Undan tashqari sotsial kapital, sotsial sug'urta, kredit uyushmalari rolini o'ynaydi.

Shunday qilib, milliy udumlar, odatlarga turli qarashlarni hisobga olgan holda yondashsak, hammasini meyorida bo'lgani yaxshi. O'quvchi-talabalarni ularga ham ma'naviy, ham iqtisodiy jihatdan yondashgan holda qaror qabul qilishga o'rgatish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ekonomicheskaya teoriya / Pod red. akad. Vidyapina V.D. akad. Juravlevoy
2. Xo'jaev N., Hasanboev J. Iqtisodiy pedagogika. O'quv qo'llanma. - T.: 2002.
3. Toxtaxunova D. Osnovi narodnoy pedagogiki v ekonomicheskoy vospitanii. -T.: 2001.
4. To'xlijev N. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyoti asoslari. T.: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi", 2006.
5. O'lmasov A., Vaxobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: "Moliya-Iqtisod" 2014.
6. Boboqulov S. Iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish asoslari. Noiqtisodiy yo'nalishdagi kasb-hunar kollejlari uchun metodik qo'llanma. T.: -2003. - 4 b.
7. Inomov I. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi. -T.: TDIU, 2006,- 158 b.

SUN'IY INTELLEKT VA UNI QO'LLASH IMKONIYATLARI

Nuraliyeva P.E.-

TDPU Informatika va uni o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti v.b, (PhD)

Mardonova S.-

TDPU matematika va informatika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, ularning hozirgi kundagi qo'llanilishi va istiqboldagi roli haqida so'z boradi. Shuningdek, sun'iy intellekt bilan bog'liq imkoniyatlar va muammolar ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, jamiyat, texnologiya, taraqqiyot, xavfsizlik, mehnat bozor

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта на развитие общества, их текущее применение и роль в будущем. Также освещаются возможности и проблемы, связанные с искусственным интеллектом.

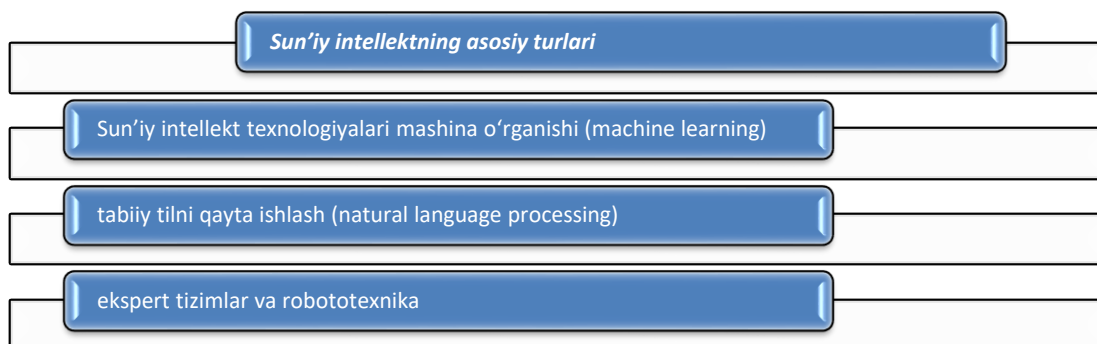
Ключевые слова: искусственный интеллект, общество, технологии, развитие, безопасность, рынок труда

Annotation: This article discusses the impact of artificial intelligence technologies on societal development, their current applications, and future roles. It also highlights the opportunities and challenges associated with artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, society, technology, development, security, labor market

Sun'iy intellekt tushunchasi ilk bor XX asrning o'rtalarida paydo bo'lib, dastlab nazariy izlanishlar tarzida namoyon bo'lgan. Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari hayotimizning barcha sohalariga kirib bormoqda. Tibbiyotdan tortib, ta'lim, sanoat, transport, axborot texnologiyalari va hatto ijtimoiy munosabatlarga — SI jamiyatning har bir qatlamiga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu texnologiyaning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy yuksalishga, balki insonlarning kundalik turmush tarziga ham sezilarli o'zgarishlar kiritmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim sohasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ta'lim tizimlariga sun'iy intellektni joriy etish ikkita asosiy yo'nalishda harakat qiladi. Birinchisi, o'quvchilarning turli xil yutuqlari va muammosini hal qilishga qaratilgan moslashuvchan ta'lim. Talabalar natijalarini tahlil qiladi va kurslarni ularning bilim darajasiga moslashtiradi, shuningdek o'qituvchilarga yanada samarali o'rganish uchun ma'lumot beradi. Ikkinchi yo'nalish — test va imtihon paytida talabalar ustidan nazoratni ta'minlashga qaratilgan monitoring. Tizim talabalar o'rtasidagi suhbatlar, ularning qarashlari, mobil qurilmalardan foydalanish va boshqa qoidabuzarliklarni kuzatib boradi. SI ta'lim jarayonlarini yanada qulayroq va moslashuvchan qilish orqali yaxshilaydi. Avtomatlashtirilgan tizimlar talabalarning ish faoliyatini tahlil qilishi va moslashtirilgan o'quv materiallarini taklif qilishi mumkin. SI texnologiyalari ta'lim dasturlari va onlayn kurslarni ishlab chiqishda ham qo'llaniladi, bu esa o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi.

Jamiyatda qo'llanishi:

- ✓ Tibbiyotda: diagnostika, virtual shifokorlar, tibbiy tasvirlarni tahlil qilish
- ✓ - Ta'limda: shaxsiylashtirilgan o'quv platformalar, avtomatik tekshiruv tizimlari
- ✓ - Sanoatda: avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish, xavfsizlik tizimlari
- ✓ - Transportda: avtonom transport vositalari, aqlli shahar tizimlari

So'nggi yillarda yurtimizda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, ularni keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanishni kengaytirish, sohani jahon talablari darajasida rivojlantirishga qaratilgan ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Mazkur sohani rivojlantirishga qaratilgan harakatlar jadallashmoqda. Jumladan, faoliyati kengayib borayotgan "IT park"lar, "Bir million dasturchi", "Yoshlar texnoparklari" mazkur sohaning barqaror rivojiga juda katta umid uyg'otadi. AQSh, Germaniya, Yaponiya, Fransiya, Koreya, Kanada kabi 30 dan ortiq davlatlarda sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyalari qabul qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Назаров, Ш. М. Искусственный интеллект и его влияние на общество. — Ташкент: Фан, 2022. — 186 с.
2. Kaplan, J. Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. — Oxford University Press, 2016. — 240 p.
4. Nuraliyeva P.E. The Importance of Digital Technologies in the Organization of Modern Education // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences. –Portugal, 2023. Vol. 2, Issue-1 . –P. 7-

MANAGEMENT PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY AND BASIC CONCEPTS OF MANAGEMENT

Aslanov Said-

Navoi State University Independent applicant

ORCID: 0009-0007-9494-131X

Email: saidaslanov@gmail.com

Abstract. Management philosophy serves as the foundation for understanding the principles and practices that guide organizational behavior and decision-making. It bridges the gap between traditional philosophical concepts and modern management theories, providing a framework for effective leadership and organizational success. This abstract explores the relationship between philosophy and management, highlighting how philosophical principles such as ethics, logic, and epistemology inform management

practices. It also examines key management concepts, including planning, organizing, leading, and controlling, and how they are influenced by underlying philosophical perspectives. By analyzing these connections, this abstract emphasizes the importance of a well-defined management philosophy in achieving organizational goals and fostering a positive organizational culture.

Introduction

Management philosophy provides a theoretical foundation for understanding how organizations function and make decisions. It integrates classical philosophical principles with modern management theories, shaping approaches to leadership, strategy, and organizational behavior. This introduction explores how concepts such as ethics, logic, and knowledge theory influence management practices. Additionally, it outlines essential management functions—planning, organizing, leading, and controlling—while connecting them to philosophical perspectives. By examining these intersections, this piece highlights how a coherent management philosophy can drive organizational success and foster a positive organizational culture. Management philosophy bridges philosophical thought with modern management practices, establishing a guiding framework for decision-making, leadership, and organizational behavior. It draws from core philosophical disciplines such as ethics, logic, and epistemology, applying them to key management functions: planning, organizing, leading, and controlling. By exploring these intersections, this discussion highlights how a strong management philosophy shapes organizational culture, promotes ethical leadership, and supports the achievement of strategic objectives.

The literature on management philosophy emphasizes the integration of philosophical principles with managerial practice. Classical theorists such as Peter Drucker and Henri Fayol have contributed foundational concepts that continue to shape modern management approaches. Drucker emphasized the importance of management by objectives (MBO) and the role of leadership in fostering innovation. Fayol's principles of management, including planning, organizing, leading, and controlling, remain central to management practice today. Contemporary research highlights the influence of ethical theories, such as utilitarianism and deontology, on corporate decision-making. Scholars such as Mintzberg have explored the impact of strategic thinking and managerial roles on organizational outcomes. Additionally, modern studies emphasize the importance of organizational culture, emotional intelligence, and ethical leadership in driving organizational success. This review underscores the evolving nature of management philosophy, integrating classical theories with contemporary insights to address modern organizational challenges.

This study employs a qualitative research approach to explore the intersection of management philosophy and fundamental management concepts. The methodology integrates a comprehensive literature review and thematic analysis to identify patterns and insights from existing theoretical frameworks and scholarly contributions. Data collection is based on secondary sources, including academic journals, books, and credible industry reports. A thematic analysis is conducted to classify recurring concepts such as ethics, leadership, and organizational behavior. Additionally, a comparative analysis of classical and contemporary management theories is performed to highlight the evolution of management philosophy. This approach ensures a comprehensive understanding of management philosophy, emphasizing its relevance to modern organizational practices and leadership strategies.

The qualitative analysis identifies key themes that illustrate how management philosophy shapes organizational practices and outcomes:

- **Ethical Leadership and Decision-Making:** Participants emphasized the influence of ethical frameworks, such as utilitarianism and deontology, in guiding managerial choices and fostering trust within organizations.
- **Integration of Classical and Modern Management Theories:** Responses highlighted the continued relevance of Drucker's management by objectives (MBO) and Fayol's principles of management, alongside modern approaches focusing on adaptability, emotional intelligence, and sustainability.
- **Impact of Organizational Culture:** Interviews and case studies revealed that strong management philosophies contribute to a positive organizational culture, enhancing employee engagement and productivity.
- **Role of Leadership Styles:** Thematic analysis indicated that transformational and servant leadership styles, rooted in philosophical principles, were most effective in driving organizational change and innovation.

These qualitative results reinforce the significance of management philosophy in aligning leadership practices with organizational goals, promoting ethical behavior, and adapting to evolving business environments.

Conclusion

This study highlights the vital connection between philosophical principles and management practices, emphasizing their combined impact on organizational success. The findings illustrate that ethical frameworks and classical management theories remain essential while modern approaches contribute flexibility and inclusivity. Integrating management philosophy into organizational strategies fosters ethical leadership, informed decision-making, and a resilient corporate culture. A robust management philosophy not only guides day-to-day operations but also shapes long-term strategies, driving sustainable growth and adaptation in a dynamic business environment. Future research may further explore the application of emerging management theories and their alignment with evolving philosophical perspectives.

References

- Drucker, P. F. (1954). *The Practice of Management*. Harper & Row.
- Fayol, H. (1949). *General and Industrial Management*. Pitman.
- Mintzberg, H. (1973). *The Nature of Managerial Work*. Harper & Row.
- Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice* (8th ed.). Sage Publications.
- Robbins, S. P., & Coulter, M. (2021). *Management* (15th ed.). Pearson.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations* (8th ed.). Pearson.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА БАРКАМОЛ АВЛОД ОНГИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ҲУРМАТ ҲИССИНИ СИНГДИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ

Шоира Туробова -

НДУ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада Глобаллашув жараёнида баркамол авлод онгида миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат ҳиссини сингдиришнинг ўзига хос жиҳатлари фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается Особенности формирования у подрастающего поколения чувства уважения к национальным и общечеловеческим ценностям в условиях глобализации.

RESUME. In this article, the specific aspects of instilling a sense of respect for national and universal values in the minds of mature generations in the process of globalization. is considered.

Калит сўзлар: глобаллашув, миллий ва умуминсоний қадриятлар, эстетик тафаккур, гўзаллик, санъат, инновацион технологиялар

Ҳозирги даврда глобаллашув жараёнлари жадал суъратлар билан кечаётган бир пайтда илғор, янги технологиялар асосида ишлаб чиқаришни техник қайта жиҳозлаш, тезкор замонавий коммуникация ва алоқа воситалари тизимларининг ривожланиши, илмий, техник ҳамда инсонлар ҳаёти учун зарур ахборотни йиғиш ва тақсимлаш, меҳнат унумдорлигини таъминлаш учун қулай шарт-шароит ва чекланмаган имкониятларга йўл очмоқда.

Бундай шароитида ўзларининг ғаразли ниятларини амалга оширишга интилаётган, ўзларининг жирканч муддаоларига оммавий маданиятни тарғиб қилиш орқали эришишга интилаётган қора кучлар мавжудки, улар ҳали ҳаётий тажрибалари етарли бўлмаган ижтимоий онги шаклланиб улгурмаган, ёш авлодга таъсир этишнинг турли воситаларидан фойдаланишга ҳаракат қиладилар

Миллий-маънавий қадриятларимизга янгича муносабатлар билдирилмоқда, халқона, илғор анъаналар шаклланимоқда, миллий ифтихорни юксалтиришга кенг жамоатчилик фикри жалб қилинмоқда. Эндиликда бунёдкорлик ғояси гўзаллақ тушунчаси билин ҳамоҳанглигини билиш, англаш ва тасаввур қилиш қийин эмас.

Глобаллашув жараёни ҳаётимизга тобора тез ва чуқур кириб келаётганлигининг асосий омили ва сабаби хусусида гапирганда шуни объектив тан олиш керак – бугунги кунда ҳар қайси давлатнинг тараққиёти ва равнақи нафақат яқин ва узоқ қўшнилари, балки жаҳон миқёсидаги бошқа минтақа ва ҳудудлар билан шундай чамбарчас боғланиб боряптики, бирон мамлакатнинг бу жараёндан четда туриши ижобий натижаларга олиб келмаслигини тушуниш, англаш қийин эмас

Шундай экан оилада, таълим муассаларида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, болалар ва ўқувчи ёшлар билан ишлаш шакл-тамойилларини ривожлантириш таълим тарбия ишлари жараёнига илғор педагогик технологияларни кенг тадбиқ этиш бугунги кундаги долзарб вазифалар сарасига киради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Ш.М.Мирзиёев ўзининг «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз»асарида

таъкидлаганларидек, «Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё микёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз.»²⁵

Дарҳақиқат, халқимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва уларнинг замирида мужассам бўлган меҳр-оқибат, инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта ҳаёт, дўстлик ва тотувликни қадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб ҳал қилиш каби ибратли қадриятлар тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳар қайси халқ миллий қадриятларини ўз мақсад-муддаолари, шу билан бирга, умумбашарий тараққиёт ютуқлари асосида ривожлантириб, маънавий дунёсини юксалтириб боришга интилади.

Мустақиллигимизнинг йиллари тарихида эришилган ютуқлар ёшларда миллий маънавий мерос ва қадриятларни эстетик идрок қилиш, уларда воқеаларнинг ҳодиса сифатида намоён бўлиши эмас, балки эстетик моҳиятини чуқур англаш малакаларини шакллантиришни тақозо этмоқда. Айни пайтда бу жараён эстетика фанининг методологик асослари ҳамда илмий мазмунини миллий ва умуминсоний тамойиллар билан муштараклигини таъминлашни талаб этади.

Эстетик қадриятларнинг барчаси ҳам шаклан, ҳам мазмунан гўзалликлардир. Миллий қадриятлар - муайян халқ ва миллатларнинг узоқ тарихий даврлар асосида ривожланиб келган ва маълум шакл ва мазмунга эга бўлган моддий ва маънавий бойликлар мажмуасидир. Умуминсоний қадриятлар- умумбашарий аҳамиятга эга бўлган ва унинг цивилизацияси билан боғлиқ бўлган моддий ва маънавий қадриятлар мажмуасидир. Бугунги кунда мамлакатимиз тараққиёти омили бўлган ёш авлод таълим-тарбияси устувор йўналиш сифатида давлат сиёсати даражасига олиб чиқилиши ва ўтказилаётган ислохотлар ўз ҳосилини бермоқда. Ўз халқи, юрт равнақи ва мустақил давлатимиз барқарорлиги ҳамда эртасига ишонч ҳисси Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлидан тўғри бораётганлиги ифодасидир. Келажагимиз бўлган ёш авлод миллий ва умуминсоний қадриятларни уйғунлашган замонавий эстетик тарбия иммунитетини ҳосил қилишда қуйидаги жиҳатларга - ёшларда ватан, ватанпарварлик тушунчаларини бойитишга ва уларда ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантириб боришга, жамиятимиздаги устувор ҳуқуқий, ахлоқий меъёрларга риоя этиш ва унинг зарурати ҳақида изчил ва мунтазам равишда билимлар бериб борилиши, ёшларда соғлом турмуш тарзига амал қилиш, яшаш ва олам гўзаллигини ҳис қилишга, эзгулик ҳисларини тарбиялаш ҳаётийлигини таъминланиши, айниқса, ўқувчиларнинг мустақил ижодий ишлари орқали миллий анъаналаримизни ривожланишига ҳисса қўшувчи, касб-хунарга ўргатувчи санъат турларини эгаллашга мойиллик туйғуларини шакллантириб бориш ва ўтказиладиган маънавият соати машғулотларини турли усул ва шакллардан фойдаланган ҳолда сермазмун ташкил этиш, жамият ва табиатдаги гўзалликни ҳис эттириш кўникмаларини таркиб топтиришга эътибор қаратиш ўринлидир. Эстетика фанини ўқитишда янги педагогик ва иновацион технологиялардан фойдаланиш таълим, тарбия сифати ва самарадорлигини ошириш билан бирга баркамол авлод

²⁵Ш.М.Мирзиёев. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. - Тошкент: Ўзбекистон, 2016. -Б. 14

[illegible]

Achilova Marxabo
NDPI katta o'qituvchi.

Аннотация. Искусственный интеллект оказывает значительное влияние на социальное развитие, внося изменения в такие области, как здравоохранение, образование, экономика, социальное неравенство и этика. Искусственный интеллект способствует улучшению диагностики и персонализированного лечения в здравоохранении, предоставляет новые возможности для персонализированного обучения и повышения качества образования. В экономике Искусственный интеллект может ускорить процессы автоматизации, повысить производительность и создать новые рабочие места, но также вызывает опасения относительно возможной утраты рабочих мест из-за автоматизации.

- 56 -

progress. Economically, boosts productivity and creates new opportunities, though it also raises concerns about job displacement due to automation.

Bugungi kunda sun'iy intellekt ijtimoiy rivojlanishga turli yo'llar bilan sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Uning ta'siri iqtisodiy o'sish, ta'lim, sog'liqni saqlash sohalarini, mehnat bozorlari, ijtimoiy tenglik masalalari va hatto axloqiy qadriyatlarni ham qamrab olmoqda. Sun'iy intellektning ijtimoiy rivojlanish bilan o'zaro aloqada bo'lgan ba'zi asosiy sohalarini o'rganishga harakat qilamiz. Masalan, sog'liqni saqlash sohasini takomillashtirishda sun'iy intellektidan diagnostika, shaxsiylashtirilgan tibbiyot va operatsion samaradorlikni oshirishda yaxshi natijalarga erishish mumkin. Ya'ni, mashinani o'rganish algoritmlari tibbiy ma'lumotlarni shifokorlarga qaraganda tezroq tahlil qilib, saraton kabi kasalliklarni erta bosqichda aniqlashga yordam beradi. Sun'iy intellekt bilan ishlaydigan vositalar bemorning natijalarini bashorat qilishda, davolash usullarini tavsiya qilishda va shifoxona ma'muriyatini soddalashtirishda yordam beradi. Ushbu imkoniyatlar sog'liqni saqlashni yanada qulayroq va samaraliroq qilishi, sog'liqdagi kamchiliklarni kamaytirishi va ayniqsa, kam ta'minlangan aholiga yuqori sifatli yordam ko'rsatishi mumkin. Shunhingga, sun'iy intellekt shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini taklif qilish orqali ta'limni ham o'zgartirmoqda. Adaptiv ta'lim tizimlari talabaning kuchli va zaif tomonlarini baholashi va tarkibni individual o'quv uslubiga moslashtirishi mumkin. AI-based vositalari o'qituvchilarga talabalar dunyoqarashining rivojlanishi haqida tushuncha beradi va qo'shimcha yordamga muhtoj talabalarni aniqlaydi. Sun'iy intellekt uzoq yoki noqulay hududlardagi talabalarga yuqori sifatli o'quv resurslarini taklif qilib, ta'limdagi to'siqlarni kamaytirishi mumkin. Biroq, sun'iy intellektga asoslangan vositalarga kirish barcha ijtimoiy guruhlarda teng taqsimlanmagan raqamli bo'linish haqida xavotirlar mavjud.

Ta'kidlash lozimki, sun'iy intellekt ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish yoki oshirish imkoniyatiga ham ega. Ya'ni, sun'iy intellekt tufayli bir tomondan qashshoqlikni kamaytirish, davlat xizmatlarini yaxshilash va nogironlar uchun qulayliklarni oshirish kabi dolzarb ijtimoiy masalalarga yechim topilsa, boshqa tomondan, sun'iy intellekt tizimlari to'g'ri ishlab chiqilmagan bo'lsa, mavjud noto'g'ri fikrlarni davom ettirishi ham mumkin. Masalan, noxolis ma'lumotlar yollash, huquqni muhofaza qilish va kredit berish kabi sohalarda kamsituvchi natijalarga olib kelishi mumkin. Demak, sun'iy intellekt tizimlarining adolatli, shaffof va hisobdor bo'lishi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishga xizmat qilishi mumkin.

Sun'iy intellektning jadal rivojlanishi axloqiy munosabatlarga ham ta'sir qilib, bir qancha ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan maxfiylik, kuzatuv va qaror qabul qilish bilan bog'liq masalalarda sun'iy intellekt tizimlari katta miqdordagi ma'lumotlarni to'playdi, ularning ba'zilar nozik shaxsiy ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu ma'lumotlar maxfiyligi, xavfsizligi va kuzatuv yoki nazorat qilish uchun sun'iy intellektidan noto'g'ri foydalanish bilan bog'liq xavotirlarni keltirib chiqaradi. Natijada innovatsiya va maxfiylik o'rtasidagi muvozanat buziladi. Shunday ekan hukumatlar, tashkilotlar insonning asosiy huquqlari, shaxsiy hayoti va avtonomiyasini hurmat qilgan holda sun'iy intellektidan mas'uliyat bilan foydalanishni ta'minlash uchun birgalikda ishlashlari kerak.

Sun'iy intellekt Birlashgan Millatlar Tashkilotining barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) kabi global rivojlanish maqsadlariga erishishda ham katta hissa qo'shishi mumkin. Masalan, sun'iy intellekt qishloq xo'jaligida resurslarni taqsimlashni optimallashtirishi,

iqlim o'zgarishini bashorat qilishda yordam berishi va tabiiy ofatlarga javob berish va tiklanishni yaxshilashi mumkin.

Ijtimoiy Ta'sir: sun'iy intellekt ochlik va qashshoqlikdan iqlim o'zgarishigacha bo'lgan dunyodagi eng dolzarb muammolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. Biroq, bu potentsial faqat sun'iy intellektga ega bo'lsa, teng ravishda ishlatilsa va barqaror rivojlanish tamoyillariga mos kelsa amalga oshiriladi. Ijtimoiy tarmoqlardan chatbotlar va virtual yordamchilarga qadar sun'iy intellekt odamlarning texnologiya va bir-biri bilan o'zaro ta'siriga ham ta'sir qiladi. Sun'iy intellekt, shuningdek, real vaqtda til tarjimasini orqali aloqa bo'shliqlarini bartaraf etishga yordam beradi, ijtimoiy aloqani osonlashtiradi, lekin shu bilan birga shaxs haqida noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalishi, onlayn ta'qiblar va jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilish kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektning ijtimoiy rivojlanishdagi roli juda katta va ko'p qirrali bo'lib, uning amalga oshirilishiga qarab ijobiy va salbiy oqibatlariga olib keladi. Ijtimoiy farovonlik uchun o'z salohiyatini to'liq ishlatish uchun axloqiy sun'iy intellekt tadqiqotlariga sarmoya kiritish, texnologiyaga adolatli kirishga e'tibor qaratish va sun'iy intellektning afzalliklari jamiyatning barcha sohalarida adolatli taqsimlanishini ta'minlash juda muhimdir. Hukumatlar, korxonalar va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar tufayligina sun'iy intellekt ijtimoiy rivojlanishga ijobiy hissa qo'shadigan kelajakni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

RAQAMLI DUNYODA FARZAND TARBIYASI: OTA-ONALARGA MASLAHATLAR

Ermatova Gulnoz Pirimovna, Shamiyeva Manzura Fayzullayevna

NavDU, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqola XXI asrda internetning bola ruhiyatiga ta'sirini o'rganadi. Unda internetning foydali va zararli tomonlari, bolalar rivojlanishiga ta'siri, internet o'yinlarining psixologik oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada ota-onalarga farzandlarini internetdan himoya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Internet, bola ruhiyati, psixologiya, internet qaramligi, ota-onalar, internet xavfsizligi, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: Данная статья исследует влияние интернета на психику ребенка в XXI веке. В ней анализируются положительные и отрицательные стороны интернета, его влияние на развитие детей, психологические последствия интернет-игр. В статье даются практические советы родителям по защите детей от интернета.

Ключевые слова: Интернет, психика ребенка, психология, интернет-зависимость, родители, интернет-безопасность, цифровые технологии.

Abstract: This article explores the impact of the internet on the child's psyche in the 21st century. It analyzes the positive and negative aspects of the internet, its impact on children's development, and the psychological consequences of online games. The article provides practical advice to parents on how to protect their children from the internet.

Keywords: Internet, child's psyche, psychology, internet addiction, parents, internet safety, digital technologies.

XXI asr texnologiyalar asridir. Bugungi kunda barcha soha vakillari texnologiyalaridan foydalana olishi va o'z bilimlarini oshirib borishi, zamon bilan hamnafas bo'lishi davr talabidir.

Bizga ma'lumki, hozirgi kunda barcha olinadigan bilimlar aksariyat global tarmoqdan olinmoqda. Bu esa kattalar bilan bolalarni ham shu tarmoqqa ipsiz bog'lab qoymoqda. Nafaqat ota-onalar, balki bolalar ham internet o'yinlaridan qiyinchiliksiz foydalanisha olishadi. Hozirgi raqamli inqilob davrida tug'ilgan bolalar internet tarmoqlaridan bemalol, hattoki kattalardan ham yaxshi "tushunadigandek" foydalanishadi. Internet maydoni bizning hozirgi hayotimizning bir qismidir. Shunday ekan, kelajak avlodga internetdan qanday foydalanish, uning foydali va zararli tomonlarini tushuntirishimiz kerak. Internet maydoni bizni o'rab turgan olamdagi narsalar kabi zararli va foydali bo'lishi mumkin.

Bizning hayotimizda internetning foydali tomoni shundaki, u bilim almashish maydoni, dunyodagi barcha narsa haqida katta hajmdagi ma'lumotlar mavjud. Biron bir narsa haqida kengroq bilimga ega bo'lishni istasangiz, kutubxonaga borish yoki, ensklopediyalarni qidirish shart emas. Shunchaki internet orqali kerakli kitob, maqola va ensklopediyalarni qidiruvga berib yuklab olish mumkin. Internet muloqot maydoni bo'lib xizmat qiladi. Masalan, bemor yoki sog'lom bola ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z tengqurlari bilan bemalol suhbatlashishi, fikr almashishi mumkin. Bemor bola o'zini shu olam ichida hamma qatori sog'lom his qiladi. Internet maydoni shunday narsaki, unda yoshi, jinsi, kasbi ham ahamiyatga ega emas. Shu bois bola taraqqiyotida ham global tarmoqning o'z o'rnini bor. Bunda bolaning rivojlanishiga yordam beradigan o'yinlar ham mavjud. Masalan: shunday o'yinlar borki, bir vaqtning o'zida qo'shiq aytishni, yozishni, o'qishni, chizishni, gapirishni o'rgatadi. Bundan tashqari bolalarni jismoniy va fiziologik rivojlanishiga yordam beradigan turli xil foydali mashqlarni aks ettiruvchi videolar ham bor. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlab bolalarga xorijiy tillarni o'qitiladi. Bolalar psixikasiga va turli yosh guruhlariga mo'llangan xorijiy til mashg'ulotlarini ham bemalol internet orqali kuzatib o'rganish mumkin.

Har narsaning yaxshi va yomon tomoni bo'lganidek, internetning ham zararli tomonlari bor. Internetning bola ruhiyatiga, umumiy rivojlanishiga salbiy tomonlari xususida gap ketar ekan, so'ngi paytlarda bolalar orasida global tarmoqdan foydalanish tobora ommalashib bormoqda. Ommalashish natijasida bolaning rivojlanishi, axloqi va psixikasi o'zgarib salbiy ta'sir ko'rsatadi. Axir bugungi kunda har kuni barcha kompyuter o'yinlari yaratilmoqda. Aynan mana shu o'yinlar bola psixikasiga salbiy ta'sir qiladi. Albatta barcha o'yinlarni ham bolaga salbiy ta'sir qiladi deya olmaymiz. Ammo bugungi kunda bolalar ko'proq zararli bo'lgan o'yinlarni o'ynashadi. Qimorga qaramlik bolalar va yoshlar orasida juda keng tarqalgan. Ba'zan kun bo'yi kompyuter qarshisida o'tirib o'yinlarni o'ynaydilar. Bu esa ko'rish qobiliyatining pasayishiga va har xil ko'z kasalliklarini olib kelishiga sabab bo'ladi. Tibbiyot xodimlarining ta'kidlashlaricha har yili ko'rish qobiliyati past odamlar soni asta-sekin o'sib bormoqda. Ko'rish uchun eng yaxshi va foydali vaqt oralug'i bolalar uchun 10-20 daqiqadan kattalar esa 2-3 soatdan oshmasligi lozim. Har 1 soatda 5-10 daqiqada tanaffus berilishi ko'zga zarar yetkazmaydi. Shuning uchun bu muammoni ota-onalar hal qilishlari kerak. Sababi bola tarbiyasi avvalo oiladan boshlanadi. Shunday ekan internetdagi ba'zi bir xavflarning oldini olish maqsadida quyidagi tavsiyalarga e'tibor qaratish zarur:

1. Farzandingiz tarmoqdan foydalanmoqchi bo'lganida uni nazoratdan chetda qoldirmang.

2. Farzandingizning tarmoqqa ilk qadamlaridanoq, internetda faqatgina “yaxshi” emas, balki “yomon” axborotlarni ham uchratishi mumkinligini tushuntiring.

3. Internetdan biror manbani saqlab olishda e’tibor qaratish zarur bo’lgan qoidalarni tushuntiring.

4. Farzandingizga tarmoqda ham haqiqiy hayotdagi kabi tartib-intizom qoidalarini unutmang.

5. Farzandingizni internetdan foydalanishida ba’zi hollarda cheklovlarni o’rnatish.

6. Har kuni farzandingiz muloqotlarini kuzatib borishni o’zingizga odat qiling.

7. Farzandingiz va o’zingizning kompyuter savodxonligingizni muntazam rivojlantirib boring. O’z bilimingiz bilan o’rtoqlashing. Internet xavfsizligi sizning bu boradagi bilim va malakangizga ham bog’liq ekanligini unutmang.

8. Farzandingiz bilan kompyuterda o’tkaziladigan vaqt haqida kelishib oling – 7 yoshgacha u kuniga 4 marta 15 daqiqadan oshmasligi kerakligini uqtiring.

9. Farzandingiz bilan kompyuterda ish boshlanganidan 7-8 minut o’tgach va u tugagandan so’ng bir daqiqa vizual gimnastika qiling.

10. Kompyuterda o’ynaganingizdan keyin yangi qahramonlar, ularning harakatlari, yangi o’yin sabab bo’lgan his-tuyg’ularini muhokama qiling.

Psixolog Galina Soldatova internet bolaga qanday ta’sir qilishi va yosh avlod oldida qanday qiyinchiliklar turgani haqida quyidagi fikrlarni bildirib, bola miyasining 90% i uning 3 yoshiga qadar rivojlanib bo’lishi, shu davrda bolaga kitob o’qib berish miya rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishini ta’kidlaydi.

Hozirgi bolalarni internetdagi sevimli mashg’ulotlari uchun qattiq hukm qilish mumkin emas. Ba’zida ular bo’sh vaqtlarini qanday o’tkazishi ham bilishmaydi. Shuning uchun bolani kun tartibini to’g’ri tashkil qilish o’ta muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, agar o’z vaqtida bolalarga qurilmalardan to’g’ri foydalanish odatlari shakllantirilsa, ularda gadgetlar bilan bog’liq muammo yuzaga kelmaydi. Zamonaviy axborot texnologiyasini yaxshi bilgan va undan to’g’ri maqsadlarda foydalana olgan bolagina kelajakda o’z qobiliyatlarini takomillashtirishi, kasbiy faoliyatida to’g’ri foydalana olishi va albatta o’sha kasbning yetuk mutaxasisi sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X.,- Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o’quv-uslubiy qo’llanma). -Qarshi: Nasaf, 2011. - 257 b.

2. Axmedova Yu.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o’zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish. // Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi xalqaro anjuman. - T.: 2008. - 204 b.

3. Adilova S. Multimedia va ularni ta’lim jarayonida qo’llash. // Pedagogik ta’lim, 2001. № 2. - B. 20 -21.

4. Kent P. Internet / Tarjima. c ingliz V.L. Grigoryev. - M.: Kompyuter, UNITI, 2006 yil.

5. Kolesnikov O.E. Ishbilarmonlar uchun internet. - M.:MCF. Nashr qilish. "Yauza" firmasi, 2007 yil.

OLIIY O‘QUV YURTIDA MA‘RUZALARDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI

Muzaffarova L.N., Sadikova D.A.

Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O‘zbekiston

Annotation. This article is devoted to the types of technologies in such a form of training in higher education as a lecture. The structure of a lecture lesson is disclosed, and a lecture on the methodology of teaching mathematics is developed. The proposed article attempts to describe the process of learning in lectures on the methodology of teaching mathematics from the standpoint of the technological approach.

Ma‘ruza - oliy ta‘lim muassasasida (OTM) o‘qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanadi. OTMda o‘qitishni tashkil etish shakllariga ma‘ruzalar, seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar, o‘quv konferensiyalari, konsultatsiyalar, ekskursiyalar, o‘quv amaliyotlari kiradi.

Matematika o‘qitish metodikasi (MO‘M) bo‘yicha ta‘lim shakllaridan biri bo‘lgan **ma‘ruza** mashg‘ulotlarini o‘qitishning quyidagi funksiyalarini amalga oshirishga yordam beradi:

- **yo‘naltiruvchi** – talabalar e‘tiborini MO‘M bo‘yicha o‘quv materialining asosiy qoidalariga, uning o‘quv va kelajakdagi kasbiy faoliyatdagi o‘rni va ahamiyatiga, uni o‘zlashtirish usullariga va shu kabilarga qaratish imkonini beradi;

- **informatsion** – ma‘ruza davomida o‘qituvchi asosiy ilmiy faktlar, qoida va xulosalar hamda shu kabilarning mohiyatini ochib beradi;

- **uslubiy** – ma‘ruza davomida tadqiqot usullari solishtiriladi va qarama-qarshi qo‘yiladi, ilmiy izlanish prinsiplari aniqlanadi va hokazo;

- **tarbiyaviy** – ma‘ruza o‘quv materialiga va shu kabilarga nisbatan hissiy-baholash munosabatini uyg‘otishga qaratilgan;

- **rivojlantiruvchi** – fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, tanqidiy fikrlashga undaydi, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

MO‘M bo‘yicha ma‘ruza o‘qitish texnologiyasi modelini ishlab chiquvchi o‘qituvchining faoliyati quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. **Ma‘ruza mavzusi va darsning davomiyligi** MO‘M bo‘yicha fanning tematik rejasi va ish dasturi bilan belgilanadi.

2. **Ma‘ruza rejasi** dasturda nazarda tutilgan o‘quv materialini taqdim etish ketma-ketligi va mantiqiylikini aks ettirishi kerak.

3. **Ma‘ruza hajmi**. Ma‘ruza auditoriya tomonidan belgilangan vaqtda o‘zlashtirilishi oldindan rejalashtirilgan ma‘lumotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Ma‘ruza mashg‘uloti dasturda ko‘zda tutilgan akademik soatga mo‘ljallangan ma‘lumotlarni to‘liq bayon etilishiga, mavzular xilma-xilligiga hamda murakkablik darajasiga qarab soddalashtirilgan (ma‘lumot to‘liqligiga zarar yetkazilmagan) holda tashkillashtiriladigan ta‘lim jarayoni hisoblanadi. Ma‘ruza materialning bir qismini olib tashlash, uni mustaqil o‘rganishga o‘tkazish kerak.

4. **O‘quv mashg‘ulotining tuzilishi, o‘qitish va aloqa o‘rnatish usullari, shakllari, vositalarini tanlash**: uning yetakchi didaktik maqsadi va MO‘M bo‘yicha ma‘ruza shakli:

O'quv mashg'ulotining yetakchi didaktik maqsadi	Ma'ruza shakli, uning tavsifiy o'ziga xos xususiyatlar
«Matematikani o'qitish metodikasi» fanlari doirasida o'quv axborotini o'zlashtirish bo'yicha talaba harakatlarining taxminiy asosini ta'minlash.	<i>Kirish ma'ruzasi .</i> Bu trening tuzilishidagi motivatsion bosqichdir. Uning maqsadi – o'quv fanining mazmuni, uning o'quv jarayonidagi o'rni va kelajakdagi amaliy faoliyatidagi roli haqida birlamchi yaxlit tushunchani shakllantirish, talabalarni ish tizimiga yo'naltirish, ularni bo'lajak mustaqil ishning metodikasi va tashkil etilishi bilan tanishtirish, hisobot va baholash muddatlari hamda shakllarini aniqlashtirishdan iborat.
Ta'lim mavzusi bo'yicha g'oyalarni shakllantirish.	<i>Axborot ma'ruzasi.</i> Bu ma'ruzaning eng an'anaviy turi: ma'ruza rejasiga muvofiq o'quv materialining monologik ketma-ket bayoni.
Quyidagilar orqali o'quv mavzusi bo'yicha bilim tasavvurlarini shakllantirish: • muammoni bayon qilish va uning yechimini izlashni tashkil etish; • an'anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni umumlashtirish, tahlil qilish va boshqalar.	<i>Muammoli ma'ruza.</i> Yangi bilimlar quyidagilar orqali kiritiladi: • masalaning muammoliligi; • vazifalar; • vaziyatlar. Shu bilan birga, talabalarning bilim olish jarayoni o'qituvchi bilan hamkorlik va muloqotga asoslanadi va tadqiqot faoliyatiga yaqindir.
O'qitishning texnik vositalari (audiovideo-texnika) va kompyuter texnologiyalarini keng qo'llash orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurlar/bilimlarni shakllantirish.	<i>Ma'ruza-vizuallashtirish .</i> Bunday ma'ruzani o'qish ko'rilayotgan vizual materiallarni batafsil va qisqacha sharhlash, ma'ruza - taqdimotlar bilan bog'liq.
Talabalarga munozara madaniyatini namoyish etish, muammoni birgalikda hal etish orqali o'quv mavzusi bo'yicha bilim tasavvurlarini shakllantirish.	<i>Binar ma'ruza .</i> Bunday ma'ruzani o'qish dialogdir: • ikki nafar o'qituvchi; • 2 ta ilmiy maktab vakillari; • olim va amaliyotchi; • o'qituvchi va talaba.
O'quv mavzusini izlash, tanlash va bayon etishda talabalarning faol ishtirokida o'quv mavzusi bo'yicha bilim tasavvurlarini shakllantirish.	<i>Ma'ruza-konferensiya.</i> Ilmiy-amaliy mashg'ulot sifatida, muammoni har tomonlama yoritishga mo'ljallangan, oldindan qo'yilgan muammo va ma'ruzalar tizimi (davomiyligi 5-10 daqiqa) bilan o'tkaziladi. O'quv mashg'uloti yakunida o'qituvchi mustaqil ish va taqdimot natijalarini umumlashtiradi, axborotni to'ldiradi, aniqlashtiradi, asosiy xulosalarni shakllantiradi.
	<i>Umumiy ma'ruza.</i>

Batafsil va aniqlashtirishni istisno etgan holda bilimlarni tizimlashtirish.	Qoida tariqasida, ma'ruzada bayon etiladigan nazariy qoidalarining o'zagi butun kurs yoki uning yirik bo'limlarining ilmiy-tushunchaviy va konseptual asosini tashkil etadi.
Bilimlarni chuqurlashtirish va tizimlashtirish.	<i>Ma'ruza-konsultatsiya.</i> Bu turli senariylarga ko'ra sodir bo'lishi mumkin. 1. «Savollar - javoblar» - o'qituvchi talabalarining savollariga bo'lim yoki butun kurs bo'yicha javob beradi. 2. «Savollar - javoblar - munozaralar»: o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javob izlashni ham tashkil qiladi.
Batafsil va aniqlashtirishni istisno etgan holda bilimlarni tizimlashtirish.	<i>Yakuniy (yakunlovchi) ma'ruza .</i> Odatda, kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratib ko'rsatadi, olingan bilimlardan kelajakdagi kasbiy faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda qanday foydalanish mumkinligini ko'rsatadi, yakuniy nazoratning xususiyatlarini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining o'ta qiyin masalalarini tushuntiradi.

Ma'ruza darsini ishlab chiqishda o'qituvchi quyidagi qoidalariga amal qiladi:

O'quv mashg'ulotining 1-bosqichi: O'quv mashg'ulotiga kirish.

1. Ma'ruza mavzusi: rejalashtirilgan o'quv natijalari sanab o'tiladi va ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun ahamiyati tushuntiriladi;

2. Quyidagilar taqdim etiladi: ma'ruza rejasi, asosiy kategoriya va tushunchalar, mustaqil ish uchun adabiyotlar ro'yxati.

3. Yangi o'quv ma'lumotlari bilan talabalar o'rtasida mini-ma'ruza, suhbat, diqqatni jamlash va muammoli masalalar hamda boshqalar orqali ta'minlanadi.

O'quv mashg'ulotining 2 - asosiy bosqichi.

1. O'quv mashg'uloti tuzilmasi va ma'ruza rejasiga muvofiq: ma'ruza o'qish, batafsil suhbat, ma'ruza va referatlarni eshitish va muhokama qilish, munozara va boshqalar o'tkaziladi.

2. Ma'ruza davomida

- asosiy tushunchalar, sanalar va boshqalar ajratib ko'rsatiladi (talab qilinadi);
- talabalar tomonidan ma'ruzaning asosiy qoidalarining ijodiy ishlanmalari yuritilishi tashkil etiladi;

- har bir masala yoritilgandan so'ng qisqacha umumlashtiruvchi xulosalar shakllantiriladi, ma'ruzaning bir savolidan boshqasiga o'tishda mantiqiy bog'liqlik ta'minlanadi;

- talabalarining bilish faolligi ta'minlanadi: ritorik va materialni tushunishni aniqlashtiruvchi savollar beriladi; kichik guruhlar tarkibida erkin fikr almashishga vaqtincha ruxsat beriladi; muayyan vaziyatlar, jumladan, muammoli holatlar tahlil qilinadi; amaliyotdan misollar keltiriladi; talabalarga ma'lum qoidalar yoki ta'riflarni shakllantirish,

taqqoslash, yangi faktlar va qoidalarni ilgari o'rganilgan qoidalar bilan solishtirish taklif etiladi;

3. O'qitish modeliga muvofiq quyidagilardan samarali foydalaniladi:

- o'qitish usullari: ma'ruza, aqliy hujum, muammoli topshiriq va vaziyatlarni hal qilish, evristik, batafsil suhbat, muhokama va boshqalar;

- o'quv faoliyatini tashkil etishning frontal, jamoaviy va guruh (juftlik) shakllari;

- flip-doska, o'qitishning texnik vositalari kompyuter (auditoriya jihozlanishiga qarab); grafik tashkilotchilar;

- o'quv-uslubiy va ko'rgazmali materiallar: qisqacha ma'ruza matnlari, slaydlar va boshqalar;

- kutilayotgan o'quv natijalariga erishishning tezkor nazoratini ta'minlaydigan kommunikativ aloqa usullari: kuzatish, so'rov, konspektlarni tekshirish, test sinovlari va boshqalar.

O'quv mashg'ulotining 3 - yakuniy bosqichi.

1. Mavzu yuzasidan umumlashma va xulosa qilinadi. Talabalarning savollariga javoblar beriladi.

2. O'quv-mashg'ulot natijalari quyidagicha izohlanadi:

- qo'yilgan maqsadga erishish darajasi aniqlanadi;

- baholashlar e'lon qilinadi (iloji bo'lsa individual) va ta'lim faoliyati natijalari baholanadi.

3. Auditoriyadan tashqari mustaqil ish uchun topshiriq beriladi (mazmuni bayon qilinadi, bajarish bo'yicha uslubiy tavsiyalar beriladi), ko'rsatkichlar va baholash mezonlari e'lon qilinadi. Zarur bo'lganda seminar mashg'ulotlariga qaysi savollar qo'yilishi, qaysi savollar mustaqil o'rganilishi tushuntiriladi.

Ushbu maqolada matematika o'qitish metodikasi fanini o'qitishda ta'lim shakllaridan bo'lgan ma'ruza mashg'ulotlarini o'qitish jarayonida texnologik yondashuv nuqtai nazaridan yondashilgan.

ADABIYOT

1. Bakirova A.Yu. Matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2007 yil

2. Golish L.V. Pedagogik texnologiyalarni loyihalash va rejalashtirish. – Toshkent, 2012 yil

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ИНТЕЛЛИГЕНТНОСТИ И КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А. ФИТРАТА И САДРИДДИНА АЙНИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Маъмура Бурханова,

Старший преподаватель кафедры Английского языка прикладных дисциплин,
НавГУ, mamuraburxanova@gmail.com

Аннотация. В статье представлен социально-философский анализ концепции семьи как института формирования интеллигентности и культурных ценностей в произведениях Абдурауфа Фитрата и Садриддина Айни. Исследуется диалектика традиции и модернизации в семейном воспитании, рассматриваются механизмы трансляции культурного капитала в условиях социальных трансформаций начала

XX века. Особое внимание уделяется философскому осмыслению проблемы культурной идентичности в контексте колониального дискурса.

Ключевые слова. семья, интеллигентность, культурные ценности, воспитание, просвещение, традиции, язык, Абдурауф Фитрат, Садриддин Айни, Средняя Азия

Abstract. "The article presents a socio-philosophical analysis of the concept of family as an institution for shaping intelligentsia and cultural values in the works of Abdurrauf Fitrat and Sadriddin Ayni. It examines the dialectic of tradition and modernization in family upbringing, explores the mechanisms of cultural capital transmission in the context of social transformations of the early 20th century. Particular attention is paid to the philosophical understanding of cultural identity issues within the colonial discourse framework."

key words. family, intelligentsia, cultural values, upbringing, education, traditions, language, Abdurrauf Fitrat, Sadriddin Ayni, Central Asia

Annotatsiya. Maqolada Abdurauf Fitrat va Sadrididdin Ayniy asarlarida oila intilgentlik va madaniy qadriyatlar shakllantirish instituti sifatidagi tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahlili keltirilgan. XX asr boshlaridagi ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida oilaviy tarbiyadagi an'ana va modernizatsiya dialektikasi, madaniy kapital uzatish mexanizmlari o'rganiladi. Mustamlakachilik diskursi kontekstida madaniy o'zlik muammosining falsafiy talqiniga alohida e'tibor qaratiladi."

Kalit so'zlar. oila, intilgentsiya, madaniy qadriyatlar, tarbiya, ma'rifat, an'analar, til, Abdurauf Fitrat, Sadrididdin Ayniy, Markaziy Osiyo

Введение. Семья во все времена играла ключевую роль в становлении личности, передаче культурных традиций и формировании нравственных ориентиров. В условиях Средней Азии начала XX века, когда традиционное общество переживало глубокие изменения, вопросы воспитания и просвещения стали особенно актуальными. В этом контексте произведения выдающихся мыслителей Абдурауфа Фитрата и Садриддина Айни представляют особый интерес. Оба автора, будучи просветителями, уделяли большое внимание роли семьи в формировании интеллигентности и культурных ценностей.

В данной статье рассматривается, как в их произведениях раскрывается влияние семьи на:

- 1) нравственное воспитание,
- 2) интеллектуальное развитие,
- 3) сохранение культурной идентичности.

1. Философия семейного воспитания в работах воспитания

- 1.1. Концепция семьи у А. Фитрата. В своих произведениях ("Рассказы индийского путешественника", "Ойина" ("Зеркало")) критикует традиционное общество за косность и невежество, но при этом подчеркивает, что именно семья должна стать первым источником просвещения²⁶.

- В "Рассказах индийского путешественника" он противопоставляет две модели семьи:

²⁶ Фитрат А. Ойина (Зеркало). - Бухара, 1915. - 45 с

- Консервативную, где родители запрещают детям получать светское образование, опасаясь "греховности" новых знаний.

- Прогрессивную, где старшее поколение поддерживает стремление молодежи к наукам²⁷.

- В "Ойине" Фитрат пишет: *"Если отец читает книги, то и сын потянется к знаниям"*, подчеркивая важность личного примера²⁸

1.2. Социальная антропология семьи в творчестве С. Айни, в отличие от Фитрата, чаще обращается к автобиографическим мотивам. В романе "Воспоминания" ("Ёддоштхо") он описывает, как его отец, несмотря на бедность, настаивал на его обучении²⁹.

- В повести "Одина" показана трагедия женщины, лишенной семейной поддержки и потому беззащитной перед лицом социальной несправедливости.

- В "Дохунде" главный герой, благодаря семейному воспитанию, сохраняет честность и мудрость, несмотря на тяжелые жизненные обстоятельства³⁰.

2. Интеллектуальное развитие и роль семьи

2.1. Фитрат: семья как источник просвещения

Фитрат считал, что интеллигентность – это не просто образованность, а способность мыслить критически. В "Споре бухарского муллы с индийским ученым" он показывает, как слепое следование традициям без их осмысления приводит к застою. Он изображает религиозных деятелей, которые, несмотря на свою ученость, остаются жестокими, потому что их воспитание не включало гуманистических ценностей³¹

2.2. Айни: образование как путь к свободе. Айни в "Рабах" и "Смерти ростовщика" показывает, как отсутствие семейного воспитания приводит к деградации личности.

- Ростовщик в одноименной повести становится жадным и бессердечным, потому что его детство прошло без родительской любви и наставлений³².

- В отличие от него, герой "Рабах", получивший семейные моральные устои, даже в рабстве сохраняет достоинство³³.

3. Семья и сохранение культурных ценностей

3.1. Фитрат: язык и традиции

В "Ойине" Фитрат пишет, что родной язык и литература должны передаваться в семье. Он осуждает родителей, которые пренебрегают этим, считая, что это ведет к утрате культурной идентичности^[10].

Фитрат: язык и традиции как основа культурной идентичности ЮВ трактате "Ойна" ("Зеркало") Абдурауф Фитрат развивает идею о том, что язык и литературное наследие являются фундаментом национального самосознания, а их передача – важнейшая функция семьи.

Ключевые аспекты его концепции:

Язык как духовная основа. Фитрат резко критикует бухарскую аристократию, которая пренебрегала родным языком, предпочитая персидский.

²⁷ Фитрат А. «Рассказы индийского путешественника». – Ташкент, 1914. – С. 45.

²⁸ Фитрат А. Ойна (Зеркало). – Бухара, 1915. – 47 с

²⁹]: Айни С. «Воспоминания». – Душанбе, 1990. – С. 34

³⁰ Айни С. «Дохунда». – Москва, 1930. – С. 89

³¹ Фитрат А. «Бухарские палаши». – Ташкент, 1920. – С. 56.

³² См. там же

³³ Айни С. «Рабы» – Душанбе, 2018. – С. 78

Он пишет: *"Ребёнок, не слышащий с детства родной речи, вырастает чужим своему народу"*. Это прямое указание на то, что билингвизм в семье должен быть сбалансированным, чтобы не привести к забвению материнского языка.

Литература в домашнем воспитании. Фитрат призывал родителей читать детям не только религиозные тексты, но и светскую литературу, включая поэзию Алишера Навои, которую он считал эталоном узбекского слова.

В "Рассказах индийского путешественника" ("Хинд сайёҳининг ҳикоялари") Фитрат действительно критикует пренебрежение родной культурой в пользу европеизации, но прямые цитаты о "поколении, отчуждённом от своих корней" встречаются в других его работах:

1. Опасность русскоязычного образования без национальной основы Фитрат наиболее резко высказывается об этом в просветительском трактате "Рахбари нажот" ("Руководство к спасению", 1916 г.):

"Те, кто отдают детей в русские школы, не научив их сначала родному языку и вере, выращивают чужаков. Они смогут говорить по-русски, но потеряют связь с отцами и станут ни своими, ни русскими"³⁴.

Это перекликается с его статьёй "Мактуб ба номзади хокамои Бухоро" ("Письмо кандидату в правители Бухары"), где он пишет:

"Если мы позволим детям учиться только на русском, через поколение в Бухаре не останется тех, кто помнит Навои".³⁵

2. Примеры из "Рассказов индийского путешественника", где критика подаётся через «аллегории»:

- В главе "Семья муллы Абдулло" показана семья, где дети, обученные только в русской школе, насмеются над отцом, не понимая его наставлений на родном языке.

- В "Истории купца Мирзакарима" сын, воспитанный в Петербурге, возвращается в Бухару и называет местные обычаи "дикими", что приводит к разрыву с семьёй.

3. **Архивные подтверждения**. В письме Фитрата к Махмудходже Бехбуди (1914 г.) содержится ещё более жёсткая формулировка: "Нынешние родители, гонящиеся за чинами, готовят детей в русские гимназии, не дав им таджикской грамоты. Что будет, когда эти дети вырастут? Они станут слугами, не помнящими своего народа"³⁶

В "Рассказах индийского путешественника" он приводит примеры семей, где совместное чтение становилось ритуалом, формирующим вкус и критическое мышление.

Опасность культурного разрыва. В условиях колониальной политики Российской империи и влияния европеизации Фитрат видел угрозу в отказе от традиционных форм воспитания.

Он осуждал родителей, отправлявших детей в русскоязычные школы без параллельного изучения родной культуры, предупреждая, что это создаст поколение "отчуждённых от своих корней".

³⁴ Фитрат А. Рахбари нажот / Пер. и коммент. А. Усманова. - Ташкент: Шарк, 2017. - 144 с.

³⁵ Фитрат А. Мактуб ба номзади хокамои Бухоро. С. 60; Усманов А.К. Джадидизм и власть. Ташкент, 2018. С. 134

³⁶ Фитрат А. Письмо Махмудходже Бехбуди, 1914 г. [Электронный ресурс] // Центральный государственный архив Республики Узбекистан. Ф. И-323. Оп. 1. Д. 128. Л. 12. URL: <https://example.com/fitrat-behbudy> (дата обращения: 10.07.2024)

1. 3.2. Айни: семья как хранитель истории

2. Айни в "Воспоминаниях" подчеркивает, что устные рассказы старших (дастаны, хадисы) играли ключевую роль в его становлении как писателя.

Конкретные примеры из его произведений:

Роль устных рассказов

Айни описывает, как его отец и дед передавали ему **дастаны** (эпические сказания) и **хадисы** (предания о Пророке), которые стали для него первыми уроками литературы.

В повести "**Одина**" героиня вспоминает, как бабушка пела ей **народные песни** – это подчёркивает, что даже в условиях бедности устное творчество сохраняло культурный код.

Семейные хроники как исторический источник

В "**Воспоминаниях**" Айни воспроизводит **рассказы отца о Бухарском эмирате**, которые позже легли в основу его исторических трудов (например, "**История мангитских эмиров**").

Он акцентирует, что без этих **домашних бесед** его понимание социальных противоречий эпохи было бы неполным.

Баланс между традициями и модернизациями. Айни, в отличие от Фитрата, менее радикален в критике традиций. Он показывает, что **консервативная семья** может быть носителем как отсталости, так и мудрости.

Например, в "**Дохунде**" старик-дехканин, несмотря на неграмотность, учит внука **народной этике** через притчи, что спасает того от разложения в городе.

Заключение. Анализ произведений Фитрата и Айни показывает, что оба автора видели в семье основу интеллигентности и культурного развития личности. Они считали, что:

1. Нравственность формируется в семье через личный пример родителей.

2. Интеллектуальное развитие возможно только при поддержке семьи.

3. Культурные ценности (язык, традиции, литература) сохраняются благодаря семейному воспитанию.

Их идеи остаются актуальными и сегодня, напоминая о том, что без крепкой духовной основы в семье невозможно воспитать гармоничную личность.

Список использованной литературы

1. Фитрат А. Ойина (Зеркало). - Бухара, 1915. - 45 с.
2. Фитрат А. Рахбари нажат (Руководство к спасению). - Ташкент, 1916. - 68 с.
3. Айни С. Воспоминания. - Сталинабад, 1949. - 320 с.
4. Айни С. Дохунда. - Москва, 1930. - 215 с.
5. Бурдые П. Формы капитала // Экономическая социология. - 2002. - Т. 3. - № 5. - С. 60-74.
6. Фитрат А. Бухарские палачи. – Ташкент, 1920. – С. 56.
7. Айни С. «Рабы». – Душанбе, 1935. – С. 78.
8. Фитрат А. «Ойина». – С. 30.
9. Айни С. «Воспоминания». – С. 112.
10. Фитрат А. Письмо Махмудходже Бехбуди, 1914 г. [Электронный ресурс] // Центральный государственный архив Республики Узбекистан. Ф. И-323. Оп. 1. Д. 128. Л. 12. URL: <https://example.com/fitrat-behbudy> (дата обращения: 10.07.2024)

RAHBAR KADR TAYYORLASHNING TIPOLOGIK JIHATLARI

Tagayev Kamol Kamilovich-

Navoiy davlat pedagogika instituti, мустақил тадқиқотчиси

Makrosotsial tahlil darajasida RKT³⁷ning funksiyalarini jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy kichik tizimlariga mos keladigan *institutsional* funksiyalar sifatida belgilash mumkin. Mikro darajada esa RKTning *sub'yektga oid* funksiyalarini tasvirlash mumkin. Funksiya deb boshqaruv sub'yektining ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarni ijtimoiy takror ishlab chiqarish, jamiyatning barqaror va mustahkam rivojlanish ehtiyojlarini qondirish uchun boshqaruv ob'yekti (atrofdagi odamlar) bilan zaruriy munosabatga kirishini aytamiz. Bunday munosabatning o'ziga xosligi boshqaruv qarorini qabul qilish, boshqaruv vazifalarini bajarishni ta'minlash, ob'yektni bo'ysundirish va bajarilmaganligi yoki yetarli darajada bajarilmaganligi uchun sanksiyalar (ularning imkoniyati)ni o'zida mujassam etgan irodaviy harakatdir. Sub'yekt va ob'yekt o'rtasidagi RKT munosabatlari tipologik jihatdan universal, roliy, tashkiliy, ijtimoiy-psixologik turlarga bo'linadi. Funksiyalarni tahlil qilishni RKTfaoliyatining rasmiy, status mezonlarini aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv nuqtai nazaridan ijtimoiy guruhni takror ishlab chiqarish va kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni uzatish bilan bog'liq bo'lgan status-mansabdorlik va kasbiy funksiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Faoliyat obyektlarining o'ziga xosligi, hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalarning farqlanishi, yuqori natijaga erishish uchun qo'llanilishi zarur bo'lgan "texnologiyalar"ning o'zaro mos kelmasligi — bularning barchasi birgalikda inson faoliyatining turli sohalaridagi professionalizmning mazmuni va shaklining o'ziga xosligini belgilaydi. Haqiqiy professionalar qatoriga kirish uchun rahbar o'zida mos keladigan fazilatlarni shakllantirishi, aniq bilim, ko'nikma va malakalarni differensial ravishda egallashi, ularni ijodiy qo'llashni o'rganishi kerak. Bizni qiziqtiruvchi rahbar faoliyati turli bilim sohalarining chegarasida joylashgan va shunga mos ravishda uning funksional majburiyatlariga qo'yiladigan talablar, mulk shakli va tashkilot tuzilmasidan qat'i nazar, juda yuqori. Rahbarning majburiyatlariga qo'yiladigan talablar kompleksini va turli fan sohalaridan zarur bilimlarni integratsiyalash uchun RKTning funksional tahlilini o'tkazish zarur.

Birinchi, *institutsional darajada* rahbarlar qatlamini tayyorlash bo'yicha ijtimoiy ehtiyojlar amalga oshiriladi. Bu "RKT – jamiyat" turidagi munosabatlardir. Har qanday boshqaruv tizimida bo'lgani kabi, bu darajada umumiy funksiyalar orasida rejalashtirish, strategiyani belgilash, diagnostika qilish, tashkil etish va muvofiqlashtirishni kiritish mumkin.³⁸ O'ziga xos funksiyalar sifatida maxsus boshqaruv bilimlarini takror ishlab chiqarish va rahbarlar ijtimoiy qatlamini takror ishlab chiqarishni nazariy jihatdan ta'minlash funksiyasini ko'rsatish mumkin. Shu orqali turli yoshdagi (avlod) rahbarlar guruhlari o'rtasidagi o'zaro munosabat va tajriba almashinuvining maxsus funksiyasi bajariladi.

Ikkinchi, *sub'yekt darajasida* ("RKT – subyekt" turidagi bog'lanishlar) RKTning normativ-protsessual komponentlari amalga oshiriladi. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin: motivatsiya, nazorat, maqsad belgilash, gumanizatsiya, ijobiy imij asosida

³⁷ Rahbar kadr tayyorlashning

boshqaruvchi fikrlashni shakllantirish, individual-situativ boshqaruv uslubi, boshqaruv usullari, texnika va texnologiyalari, qadriyat yo‘nalishlari, kasbiy kommunikatsiya normalari (mutaxassisning axloqiy kodeksi). RKT funksiyalarini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Rejalashtirish RKTning ma‘lum bir davr uchun kelajagini prognoz qilishni nazarda tutadi. Shunga ko‘ra, strategik, o‘rtacha muddatli va joriy rejalashtirish haqida gapirish mumkin. Uning natijasi maxsus hujjat — rejada aks etadi. Reja qilinishi kerak bo‘lgan ishlar ro‘yxatini, ularni bajarish tartibi, resurslar va vaqtni, belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lganlarni o‘z ichiga oladi. Rejalashtirish maqsad va vazifalarni belgilash, strategiyalar, dasturlar va maqsadlarga erishish algoritmlarini ishlab chiqish, zarur resurslarni aniqlash va ularni maqsad va vazifalar bo‘yicha taqsimlash, ularni bajarishi va amalga oshirish uchun mas‘ul bo‘lganlarga ma‘lumotni etkazishni anglatadi. Rejalashtirish qo‘mondonlik-ma‘muriy RKTda keng qo‘llanilgan. U bo‘linmalarga vazifalar qo‘yish va ular orasida yuqoridan qat‘iy belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun resurslarni taqsimlash vositasi bo‘lgan. Shuningdek, u nazorat va natijalarni baholash vositasi bo‘lib xizmat qilgan va rahbarning faolligini rag‘batlantirish uchun asos yaratgan. Uning asosiy xususiyati — direktivlik — har biri o‘ziga topshirilgan vazifalarni aniq bajarishi va shu orqali uzluksiz ishlashni ta‘minlashga qaratilgan yagona rejalar tizimi kontsepsiyasini aks ettirgan³⁹.

Yangi iqtisodiy sharoitlarda rejalashtirishga bo‘lgan ehtiyoj saqlanib qoldi, lekin endi rejalar “yuqoridan” belgilanmaydi, tashkilot resurslarni mustaqil ravishda ta‘minlaydi va faoliyat natijalari uchun to‘liq mas‘uliyatni o‘z zimmasiga oladi. Reja RKT faoliyatining tabiiy asosiga aylanadi, chunki undan bo‘lmasa bo‘linmalar ishini muvofiqlashtirish, jarayonlarni nazorat qilish, resurslarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash, rahbarlarning faolligini rag‘batlantirish mumkin emas. RKT doirasidagi rejalashtirish jarayoni maqsadli yo‘nalishlarni aniq shakllantirish, natijalarni nazorat qilish uchun zarur bo‘lgan ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, rejalashtirish rahbarlar, professor-o‘qituvchilar va o‘quv yordamchi xodimlari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi.

Yangi sharoitlarda rejalashtirish — bu RKT faoliyatini takomillashtirishning yangi yo‘llari va usullaridan doimiy foydalanish jarayoni bo‘lib, u orqali aniqlangan imkoniyatlar, sharoitlar va omillar hisobga olinadi. Shuning uchun rejalar direktiv qat‘iy bo‘lishi mumkin emas, balki konkret vaziyatga mos ravishda o‘zgarishi kerak. Rejalashtirish funksiyasining organik qismi RKTning ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq holda kelajakdagi rivojlanishining mumkin bo‘lgan yo‘nalishlarini ko‘rsatadigan uzoq va o‘rtacha muddatli prognozlarni tuzishdan iborat.

³⁹ Уткин Э.А. Управление фирмой. - М.: Акалис. - 1997. - 516 с.

СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Ачилова М.Э.

НавДУ

Аннотация. Мазкур мақолада сунъий интеллектнинг мазмуни, моҳияти очиб берилди. Жамият тараққиётидаги ўрни, шу билан бирга салбий оқибатлари изоҳланди.

Калит сўзлар: сунъий интеллект, жамият тараққиёти, сунъий интеллектнинг салбий оқибатлари, қадрият, тарбия.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность и роль искусственного интеллекта, а также анализируется негативное влияние в воспитание молодого поколения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, сущность искусственного интеллекта, развитие общества, воспитание молодого поколения.

Сунъий интеллект-ўзини-ўзи бошқара олувчи ва ўзи учун қарор қабул қилувчи дастур ёки қурилма бўлиб, бу қурилма бугун ҳаётимизнинг барча соҳасига тобора кириб бормоқда. Айниқса, саноат, юк ташиш, молия, таълим, соғлиқни сақлаш соҳалари шулар жумласидандир. Мутахассисларнинг фикрича, кучлилиги ва қўлланилишига қараб, сунъий интеллект тор доирада ва “кенгайтирилган ақл-идрок” сифатида учрайди. Айтиш жоизки, бугун биз кучсиз сунъий интеллект даврида яшайпмиз, лекин шунга қарамай, ақл бовар қилмас даражада қулайликлар ва ютуқларга эга бўлдик. Масалан Хитой, Россия, Буюк Британия, АҚШ, Франция давлатларида инсон саломатлиги борасида сунъий интеллект технологияларини қўллаш саратон касаллигини аниқлаш ва даволашда муҳим аҳамият касб этмоқда. Қишлоқ хўжалигида ҳосилдорликни ошириш, радиоактив чиқиндилар билан зарарланган ерни соғломлаштириш, шунингдек, сув ҳавзалари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишда (иқлим ўзгариши ва бутун дунё миқёсида сув ҳавзаларидан фойдаланишга кўрсатадиган таъсирига оид маълумотларни аниқ билиш учун) кенг имкониятлар яратмоқда. Сунъий интеллектнинг фойдали хусусиятлари ҳақида рўйхатни яна давом этириш мумкин, лекин унинг салбий оқибатлари борлигини ҳам унутиш мумкин эмас.

2023 йил 18июлда бўлиб ўтган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик кенгашида “Сунъий интеллектнинг глобал хавфсизликка қанчалик таъсири бор?” деган мавзу кенг муҳокама қилиниб, инсоният унинг салбий оқибатларидан огоҳлантирилган эди. Айниқса, БМТ Бош котиби Антонио Гуттериш кенгаш аъзоларини бу “ноодатий технология” ривожини устидан назорат ўрнатиш бўйича шошилинч чоралар кўришга чақирганди, зеро бу технология жуда тезкорлик билан тарқалмоқда. Унинг фикрича, матбаа ускунасининг маҳсули-китобларнинг бутун Европа бўйлаб тарқалиши учун 50 йилдан ортиқ вақт кетган бўлса, бугун сунъий интеллект чатботи – ChatGPT икки ой ичида 100 миллион нафар фойдаланувчига эга бўлган.⁴⁰

Дарҳақиқат, сунъий интеллектнинг хавфлилик даражаси ҳам шундаки, бугун бу қурилма имкониятларидан кенг фойдаланаётганларнинг аксарияти ёшлар...сунъий интеллект чатботларидан фойдаланиш натижасида улар тайёр

⁴⁰ 2023 йил 18 июл.Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик кенгашида БМТ Бош котиби Антонио Гуттериш маълумотидан.

маълумотларга эга бўлмоқдалар. Масалан, АҚШ да талабалар аллақачон бот томонидан “ёзилган” иншооларни ўз ижод маҳсули сифатида тақдим қилмоқдалар. Бу эса ёшларда дангасалик, ўз устида ишламаслик, худбинлик, қадриятлардан бегоналашув иллатларини, бир сўз билан айтганда манқуртлик кайфиятини шакллантиради. Шундай экан, ёшлар таълими ва тарбиясига эътиборли бўлиб, уларнинг истеъдод ва яширин қобилиятларини фойдали ишларга йўналтириш мақсадга мувофиқдир.

“MANU QONUNLARI” – QADIMGI HINDISTON SIYOSIY-HUQUQIY TA’LIMOTINING MUHIM METODLOGIK MANBASI

Nutfullayeva Nastarin Tolmasjonovna.

Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti,

5-1siyos-24 guruhi talabasi

nastarinnutfullayeva1606@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Turdiyev Bexruz Sobirovich**

Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti,

Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası, f.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Qadimgi Hindiston o‘lkasida rivojlanib borgan siyosiy-huquqiy qarashlar dxarmalarda o‘z aksini topgan. Bunday dxarmalardan biri insoniyatning afsonaviy ajdodi sifatida ko‘rilgan Manuga tegishli axloqiy, huquqiy, diniy qonun-qoidalar tizimi hisoblanadi. Ushbu maqolada “Manu qonunlari”ning hind o‘lkasida siyosiy-huquqiy norma sifatida tutgan o‘rni va unda hind aholisining turmush-tarzi qay yo‘sinda tartibga solinganligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: dvija, bali, jinoyat, jazo, slokas, varnalar, braxmanlar, kshatriylar, vayshiylar, shudralar, chandallar, kastaratsiya,

Qadimgi Hindistonda siyosiy va huquqiy qarashlar rivojlanishining asosiy xususiyatlari huquq manbalarida o‘z aksini topgan. Siyosiy nazariyalar din va axloqqa bog‘liq bo‘lgan. Xususan, smriti adabiyotiga kiritilgan o‘n to‘qqizta dxarmashastralardan biri hisoblangan “Manu qonunlari” siyosiy, huquqiy qonunlar majmuidir. Dastlab qonunlar va oliy sud dxarma deb atalgan bo‘lsa-da, keyinchalik bu majmuaning o‘zi dxarma deb ataladigan bo‘ldi. Bu to‘plam sanskritchada yozilgan bo‘lib, oila-nikoh munosabatlari, jinoiy ishlar va ualrga qo‘llanilgan jazo, mulk huquqi, sud jarayonlari kabi jihatlarga e’tibor berilgan.

“Manu qonunlari” zamonaviy nashrida 2685 she’r (slokas) mavjud bo‘lib, ular 12 bobga bo‘lingan:

I bobda olamning kelib chiqishi, toifalar (varnalar), insoniyat jamiyati haqidagi g‘oyalar

II bobda o‘qish davridagi hayot qoidalari.

III-IV bobda oilaviy uy egasining hayot qoidalari.

V bobda baz’zi diniy me’yorlari.

VI bobda hermit hayotining qoidalari.

VII bobda podshohning vazifalari va davlat boshqaruvi to‘g‘risidagi ko‘rsatmalar.

VIII bobda sud ishlarini to‘g‘ri yuritish va yuridik amaliy bo‘yicha ko‘rsatmalar.

IX-X bobda oila munosabatlariga, turli jinoiyatlar uchun jazolarga, varnalat a'zolarining vazifalariga bag'ishlangan.

XI bobda gunohlarni kechirish uchun tavba qilish va qasam ichish ko'rsatmalari.

XII bobda haqiqiy hayotdagi yomon ishlari uchun o'limdan keyingi jazolarning tavsifi keltirilgan.[1]

Dastlabki bobida jamiyatning varnalarga bo'linishi, ularning ijtimoiy tengsizligi o'z ifodasini topgan. "Manu qonunlari"da bu tabaqalar to'rtga ajratilgan:

- Braxmanlar (Ruxoniylar varnasi)
- Kshatriylar (jangchilar varnasi)
- Vayshyalar (yer egalari, dehqon va savdogarlar varnasi)
- Shudralar (xizmatchilar varnasi).

Bundan tashqari, ba'zi manbalarda uchrashicha, „chandallar“ tabaqasi ham bo'lib, ular boshqacha aytganda, „hazar qilinadiganlar“ toifasiga kirib, ular boshqa tabaqalar bilan bir joyda yashay olmaydi, bir dasturxonda ovqatlana olmaydi. Har bir varnaning dxarmasi, ya'ni tabaqaning o'zgacha urf-odati, turmush tarzi qonunlari bo'lgan. Jumladan, braxmanlarning mavqeyi yuqori turishi, ularning bevosita dxarmalar tuzishga va o'rnatishga bo'lgan mutlaq huquqi keng yoritilgan. Qonunlar to'plamiga ko'ra, podshoh ham yuksak mavqega ega bo'lsa-da, braxmanni hurmat qilishi, maslahatiga quloq tutishi, uning yo'rig'i bilan boshqaruvni amalga oshirishi lozim bo'lgan. Uning so'zlariga ko'ra, vayshiyalar dehqonchilik, savdo va chorvachilik bilan shug'ullanishga, shudralar esa "ikki marta tug'ilganlar"ga xizmat qilishi kerak bo'lgan. Shuningdek, yuqori tabaqa vakillari yollanma mehnat qabul qilishi mumkin bo'lmagan. Sababi shundaki, xizmat "itning turmushi" sanalgan va braxman bundan qochishi kerak edi. Xizmatdagi ishchi vazifasini to'liq bajarmasa jarima orqali jazolangan. Agar yollangan ishchi kasal bo'lib, ishini oxiriga yetkazmasa ish haqi to'lanmagan.

Qadimgi Hindiston uchun oila munosabatlarida patriarxal tuzum xarakterlidir. Ya'ni oilada er to'la hukmron bo'ladi. Xotin er va bolalari qaramog'ida bo'lgan. Manu qonunlariga ko'ra, ayol umri davomida erkakning himoyasi ostida bo'lishi lozim edi. Bolalikda – otasi, er- yoshligida, qarilikda esa bolasi hukmida bo'lishi lozim bo'lgan va shunga ko'ra, „ayollar hech qachon mustaqil bo'lishga layoqatli emaslar“ (Manu qonunlari, IX bob, 27-modda) [2]. Uning birlamchi vazifasi faqatgina bolalar, asosan, o'g'illar tu'g'ilishi va ularning tarbiyasi bilan shug'ullanish edi. Agar ayoli farzand tug'ib berolmasa 8yildan so'ng nikohni bekor qilishi mumkin bo'lgan. Nikoh tuzish masalasida erkaklar 24 yoshdan, qizlar esa 8 yoshdan boshlab mumkin bo'lgan. Bundan ko'rinadiki, voyaga yetmaganlarni nikohga olish taqiqlanmagan.

Ushbu dxarmada sud jarayoni ham batafsil yoritilgan. Sudning tarkibiga shoh, braxman va tajribali maslahatchilari kirgan. Oliy sudni podshohning o'zi amalga oshirgan yoki, o'rniga braxmanlardan biri tayinlangan (Manu qonunlari, VIII bob, 1-2-moddalar) [3]. Sud jarayonida fuqaroviy ham, jinoiy ishlar ham ko'rib chiqilgan. Sud jarayoni uchun 18 ta pada (asos) qilib olingan: qarzni to'lamaslik, garovga qo'yish, boshqa birovni sotish, savdo yoki birlashmalarda ishtirok etish, ish haqini to'lamaslik, shartnomani buzish, sotib olish va sotishni bekor qilish, yer(chegara) nizolari, tuhmat va haqoratlar, og'rilik va qotillik, zo'ravonlik, zino, nikoh munosabatlari, merosni taqsimlash, garov o'ynash va pul tikish [3]. Shuningdek, guvohlik berish ishiga alohida e'tibor berilgan. Guvohlik berayotgan guvoh ikkinchi tomonga ijtimoiy tabaqa jihatidan teng bo'lishi kerak edi. Ya'ni, shudra yuqori varna vakiliga guvohlik bera olmagan. Manu qonunlarida "guvohlik ko'rsatmalarini ayollarga nisbatan – ayollar, ikki marta tug'ilganlar (dvijalar)ga – ikki marta tug'ilganlar, shudralarga – tog'ri so'z, sofdil shudralar bersin" – deb ko'rsatiladi

(Manu qonunlari, VIII bob 68-modda). Qullarning, qarindoshlarning yoki bolalarning guvohligi ishonchli deb topilmagan. Ojizaligi tufayli ayollar sudda guvoh bo'la olmaganlar. Biroq, tegishli guvoh bo'lmagandagina bolalarning, keksalarning, qarindosh-urug'larning guvohlikka o'tishi o'rinli bo'lgan [3]. Faqatgina o'g'rilik, qotillik kabi o'g'ir jinoyatlar uchun guvohlik qanchalik ishonchli ekanligi tekshirilmagan.

Jinoyatga jazo muqarrarligi "Manu qonunlari"da ham to'la o'zini oqlagan. "Manu qonunlari"da jazo turlari borasida ham bir qancha fikrlar berib o'tilgan. Ilohiy jazo barcha jonzotlar, odamlar, xudolarning himoyachisi sifatida tasvirlangan. Ya'nikim, "Jazo – podshoh, u dohiy va jazolovchidir. Butun dunyo jazo orqali boshqariladi. Jazo bo'lmasa varnalarning tuzumi buziladi, barcha chegaralar vayron bo'lardi, xalq g'azabga to'lardi. Qayerdagi jinoyatlarni yo'q etishga qaratilgan jazo amal qilsa, podshoh buni yaxshi kuzatib tursa, xalq darg'azab bo'lmaydi"[4]. Shuningdek, turli tabaqalarga tegishli bo'lganlar tengsizligi jinoyatga jazoning tengsizligini keltirib chiqargan. Jazo tayinlashda jazolanuvchining varnasi alohida e'tiborga olingan.

Bundan tashqari, Manu to'plamida diniy me'yorlar, haqiqiy hayotdagi qilgan og'ir gunohlari uchun keyngi dunyodagi jazolari ham belgilangan me'yorlarni o'zida yoritib berilgan

Xullas, hindlarning afsonaviy ajdodi nomiga atab qo'yilgan siyosiy-huquqiy yodgorlik sifatida o'rganib kelinayotgan "Manu qonunlari" qadimgi davr Hindiston aholisining ijtimoiy, siyosiy hamda huquqiy hayot tarzini ma'lum ma'noda tartibga solib turgan huquqiy manba sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Turdiyev B.S. Siyosiy ta'limotlar tarixi. –T., 2023 – 40 bet.
2. Muhammedov H. Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi. – T., 2005, 120 bet.
3. Muhammedov H. Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi. – T., 2005, 122 bet.
4. Muhiddinova F. Siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixi. –T., 2012.

YOSHLAR HUQUQIY TARBIYASINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI

Sardor Qavmiddinovich Norboyev-

Buxoro davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

norboyevsardor@buxdpi.uz

Annotatsiya: Mazkur maqola bugungi kunda dolzarb masalaga aylanayotgan, huquqiy, demokratik davlatning asosiy mezonini sanalmish – huquqiy tarbiya masalasiga bag'ishlanadi. Shuningdek, yoshlarning huquqiy tarbiyasini oshirish muammolari va unga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni yaratish haqida ham masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy tarbiya, huquqiy immunitet, fuqarolik jamiyati, ma'rifiy jamiyat

*“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot –
yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”
(Abdulla Avloniy)*

Bugun kun shuni ko'rsatib turibdiki, biz xohlayotgan kuchli, huquqiy, demokratik davlat qurish uchun avvalo, fuqarolarning huquqiy madaniyati, huquqiy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilishi kerakdir. Sababi, tarbiya va madaniyat rivojlanishning ilk belgisidir. Bu masalaga bo'yicha gapirilishidan oldin, huquqiy tarbiya, fuqarolik jamiyati va ma'rifiy jamiyat tushunchalariga ta'rif berishdan boshlash lozimdir.

“Huquqiy tarbiya - shaxslar va ijtimoiy guruhlarining huquqiy ongiga ko'rsatiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan va maxsus huquqiy tarbiya usullari vositasida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sir jarayonidir” [1].

“Huquqiy tarbiya fuqarolarning ongi va ruhiyatiga ta'sir qilishga qaratilgan, huquqiy tarbiya shakllari, vositalari va uslublaridan foydalanib, fuqarolar ongida chuqur va barqaror huquqiy bilimlar, e'tiqodlar, ehtiyojlar, qadriyatlar, qonunga mos fe'l atvor, odatlarni shakllantirish jarayonidir” [2].

Huquqiy ongi va huquqiy madaniyati yuksak bo'lgan fuqarolardan iborat bo'lgan va shu bilan birga huquqiy tarbiyani yuksaltirish bo'yicha huquqiy immunitet mexanizmiga ega bo'lgan jamiyatni fuqarolik jamiyati deyish mumkin.

Fuqarolik jamiyati mamlakatda demokratiya, huquqiy davlat va shaxs erkinliklarini ta'minlashning muhim kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” nomli asarida fuqarolarning erkin jamiyati xususida shunday deyiladi: “Inson barcha zarur narsalarni bir o'zi hosil qila olmaydi, ularni topish uchun u turli kasbdagi odamlarning xizmatiga muhtojlik sezadi. Boshqa insonlar ham xuddi shunday holatda bo'ladilar. Insonlar o'z ehtiyojlarini qondirish va kamol topish uchun jamoaga va jamiyatga birlashishlari zarur bo'ladi. Bu jamoada har bir shaxs o'z tabiatiga, iste'dodi va qobiliyatiga yarasha kasb-hunarlarni o'rganib, har kun o'z san'atida (hunarida) kamolotga yetishga harakat qiladi. Shu sababli (turli millat va dinga mansub) turli joylarda yashovchi odamlar turli jamiyatlarga birlashadilar” [3].

“Sh. Monteskyening fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyati odamlarning bir-biriga nisbatan adovati mavjud bo'lgan jamiyat bo'lib, bunga barham berish uchun u davlatga aylanadi” [4].

“Ma'naviyat, ma'rifat va ijod kesishgan nuqtada ziyo paydo bo'lishi hammamizga yaxshi ma'lum. Ilm-fanga intilish, o'z oromidan voz kechib, yangilik yaratishga o'zida kuch topa bilish uchun esa ma'naviy yetuklik talab etiladi. insonni hamisha ezgulikka undaydigan, komillikka yetkazadigan bu - uning yuksak ma'naviyatidir. Ma'naviyat sohasini isloh qilish nafaqat alohida shaxslarni, balki xalqni, jamiyatni yuksak taraqqiyot sari yetaklaydi. Zotan, u odamning ichki dunyosi va irodasini baquvvat qiladigan beqiyos kuch hamdir. Ma'rifatli jamiyat har qanday islohotlarga qodir bo'ladi” [5].

Hozir yurtimizda barcha jabhalarda tub o'zgarishlar yuz berayotgan mas'uliyatli pallada huquqiy tarbiyaning barcha shakl va usullaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan muvofiqlik hissiyatini uyg'otishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu bo'yicha yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish uchun bevosita huquqiy mexanizm ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu mexanizmni quyidagicha talqin qilmoq darkor:

1. *Huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya integratsiya qilinishi kerak.*
2. *Joylarda huquqiy madaniyatni yuksaltirish maskanlari shakllantirilishi va ularga asosan, yoshlar jalb qilinishi lozim.*

3. *Bu maskanlarga e'tiborni kuchaytirish uchun OAVning rolini kuchaytirish, shu bilan birga ijtimoiy tarmoqlarda buni yoritish ishlarini olib borilishi darkor.*

4. *Integratsiyalashtirilgan ta'lim natijalari bevosita xalqqa ko'rsatilishi va bu vazifa birlashtirishga chaqirish lozim.*

Huquqiy tarbiyani ta'minlovchi huquqiy ta'lim bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etishi va ta'limga e'tibor qaratilishi prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan ham bot-bot takrorlanishi bejiz emasdir.

Xususan, bu bo'yicha prezidentimizning chiqargan qarorlari bunga yaqqol misoldir.

"Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" 09.01.2019 yildagi PF-5618-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra:

Bolalar uchun huquqiy axborotni yetkazishga hamda kundalik turmushda qo'llaniladigan normalar va odob-axloq qoidalarini o'rgatishga qaratilgan audioertaklar, kinofilmlar va kinojurnallar ishlab chiqish;

Mahallalarda "Huquqiy axborot kuni" loyihasini tashkil etish, bunda aniq bir kunda rejalashtirilgan yo'nalish bo'yicha malakali mutaxassislar (advokatlar, notariuslar, yuridik xizmatlar xodimlari va boshqalar) tomonidan aholiga huquqiy tushuntirishlar berilishini ta'minlab borish;

Yoshlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, ayniqsa, ularning ongida korrupsiyaning jamiyat va mamlakat ravnaqi uchun o'ta salbiy illat ekanligini targ'ib qilishga qaratilgan o'quv materiallari tayyorlanishini tashkil qilish;

Davlat organlari huzuridagi axborot-tahlil multimedia markazlarining huquqiy targ'ibot sohasidagi faoliyatini kuchaytirish. Bunda dolzarb va aholini qiziqtiradigan huquqiy masalalarni aniqlashtirish (uy-joy va yer olish masalalari, ta'lim muassasalariga joylashtirish, aliment, moddiy yordam, migratsiya, kommunal xizmat masalalari) hamda tahlillar asosida va qonunchilikdagi sohaga oid yangiliklar bo'yicha zarur axborot-tahliliy va ko'rgazmali media materiallarni tayyorlash va efirga uzatish" [6] kabi masalalar amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan.

O'zbekistonda huquqiy tarbiyani yuksaltirish mexanizmi bilan bog'liq bo'lgan yana bir normativ huquqiy hujjat borki, bu Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan milliy dasturdir.

Milliy dasturda belgilanishicha, fuqarolarning huquqiy ta'limi va huquqiy tarbiyasini takomillashtirish yo'nalishi ham alohida bugungi kun tartibiga mos keladi. Unga muvofiq:

"Huquqiy ta'lim uzluksiz bo'lib, yoshlikdan boshlab berib borilishi lozim. Bolalar maktabgacha tarbiya muassasalaridayoq xulq-atvor qoidalaridan xabardor bo'lishi, ma'naviy va ba'zi huquqiy normalar to'g'risida boshlang'ich tushunchalar olishi, kelgusida o'quv davomida bu bilimlar kengaytirilishi va chuqurlashtirilishi, aniq ifodalangan huquqiy xususiyat kasb etishi zarur.

Huquqiy axborotdan barchaning erkin foydalana olishini ta'minlash, har kimga o'zining huquqiy bilimlarini oshirish uchun real sharoit yaratish fuqarolarga o'z huquqlari va erkinliklarini tegishli tarzda amalga oshirish, burchlarini bajarish, jamiyatning siyosiy hayotida ongli va faol ishtirok etish imkonini beradi.

Huquqiy tarbiyaning o'tmishdan qolgan faqat bir tomonlama axborot berish - ma'rifatchilikka yo'naltirilganligini bartaraf etib, uni qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilish vazifalari bilan uzviyrog' bog'lash zarur" [7].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, huquqiy tarbiyaga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga qarshi kurash va unga mos yoshlarda huquqiy immunitetni shakllantirish uchun

bevosita ta'limga e'tibor berilishi kerakligi aniq ravshan bo'lib turibdi. Buning uchun esa nafaqat davlat balki biz insonlar ham oiladan boshlab yoshlarimizga huquqiy immunitetni shakllantirish uchun bir yoqadan bosh chiqarishimiz darkordir. Zero, hamma muammolarning kaliti – ta'limdadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018. – 282 b.
2. Davlat va huquq nazariyasi. 2-jild. – T., 2001. – 187–188-betlar
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri /A.Irisov, M.Mahmudov, O.Otajon tarjimasi – T.: “Yangi asr avlodi”, 2016. - 238-bet.
4. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Избр. произв. М., 1955. 570 с.
5. <https://parliament.gov.uz/articles/1947>
6. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida” 09.01.2019 yildagi PF-5618-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-4149765>
7. “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to'g'risida” 29.08.1997 yildagi 466-I-sonli O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarori // <https://lex.uz/ru/docs/-249352>

SOG'LOM TURMUSH TARZINI TA'MINLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

**Pulatov Jaxongir Nazirovich,
Navoiy viloyati PMM dotsenti**

Annotatsiya: maqolada Barqaror rivojlanish milliy maqsad va vazifalarning hamiyati, sog'lom turmush tarzini ta'minlash, aholi salomatligi, aholiga malakali tibbiy yordam ko'rsatish, aholining o'rtacha umr ko'rish davomiyligini oshirishga oid tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'lar: tibbiy madaniyat, tibbiy xizmat, sog'lom turmush tarzi.

Ma'lumki, jamiyatimizda inson salomatligi, jismoniy barkamolligi, sog'lom turmush tarzi madaniyatiga egaligi o'ta muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Millat salomatligini ta'minlash, xalq genofondini bekamu-ko'st saqlash sog'lom turmush tarzi tufayligina yetarlicha ijobiy tarzda hal etiladi. Bu esa, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari; oila, o'quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta'lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog'lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Mashhur yunon tabibi Gippokratning “Tabobat barcha ilmu sab'atlar ichida eng buyuk ilm va san'atdir”⁴¹ degan so'zlari bugungi kunda sog'lom turmush tarzi targ'ibotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Sog'lom turmush tarzi - bu faol mehnat, ijod og'ushida yashash, kuchli jismoniy va ruhiy yuklamalarni, o'ta xavfli va zararli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yengil ko'tara oladigan har tomonlama taraqqiy etgan shaxsning shakllanish jarayonidir. Falsafa va ijtimoiy gigienaga oid adabiyotlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammolariga so'ngi paytlarda katta e'tibor berilmoqda. Bu masalaning ijtimoiy-ruhiy, tibbiy-gigienik,

⁴¹ Mirziyoyev Sh. “Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari”, T.: “O'zbekiston”, 2020 y. 381-b.

iqtisodiy, shaxsning o'ziga aloqador motivatsion tomonlari tadqiq etilmoqda. Biroq, sog'lom turmush tarzining metodologik muammolari va ijtimoiy-gigiyenik mezonlari ayrim mintaqalarning o'ziga xos tomonlari, iqlimiy-geografik sharoitlari, aholi turmush madaniyatining etnik xususiyatlari yetarlicha o'rganilgan emas.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning milliy konsepsiyasi namunaviy modeli respublika aholisi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonini ma'lum bir tartibda va ilmiy asosda olib borishni imkon yaratadi, uning samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga sog'lom turmush tarzining namunaviy modeli – odamlar o'rtasida sog'lom munosabatlarni hamda namunaviy hulqni shakllantirish jarayonini tartibga solib boradi va tezlashtiradi. Odamlar jamiyatda o'zlarining mavjud yashash tarzlarini, gigiyenik xulqlarini, shuningdek tibbiy madaniyligi va faolliklarini namunaviy etap bilan qiyoslab ko'rish va unga tegishli o'zgartirishlar kiritib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda motivatsiya omilining o'rni haqida gap yuritmoqchi bo'lsak, avvalo motivatsiya atamasi o'z mazmuniga ko'ra shaxsni ma'lum bir faoliyatini bajarishga kirishishi uchun harakatga keltirish, uning muhimligini asoslash va anglatishdan iboratdir. Jumladan sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammosida motivatsiya omili odamlarga ularning nima uchun sog'lom turmush tarzida yashash lozimligi, ne sababdan nosog'lom turmush tarzini tanlash yuzasidan kerakligini anglatishga qaratilgan.

Aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida motivatsiya omilining o'rnini baholashda har bir shaxsda uning kundalik hayot faoliyatini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan uchta asosiy elementning mavjudligiga e'tiborni qaratish lozim. Jumladan har bir shaxsda:

- sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarning mavjudligi;
- sog'lom turmush tarzida yashashning insonni sog'lom qilishga va umrini uzaytirishi mumkinligiga qat'iy ishonchning bo'lishi;
- sog'lom turmush tarzida yashash uchun astoydil harakatning mavjud bo'lishi kabilar kiradi.

Nazariy jihatdan olib qaralganda odamlarning kundalik hayotida bu uchburchak turlicha variantlarda shakllangan bo'lishi mumkin. Har bir shaxsning o'z salomatligini mustahkamlashga bo'lgan ichki ehtiyoji uning bu yo'ldagi amaliy harakatini belgilaydi. Shunga ko'ra barcha omillarni:

- gigiyenik jihatdan to'g'ri va asoslangan turmush tarzida, ya'ni sog'lom turmush tarzida yashovchilarga;
- tibbiy gigiyenik jihatdan asoslanmagan, ya'ni nosog'lom turmush tarzida yashovchilarga ajratish mumkin.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti o'sib va rivojlanib borayotgan hozirgi davrda sog'lom turmush tarzining ijtimoiy – gigiyenik mezonlarini aniq belgilab olishning ahamiyati juda kattadir. Mamlakatimizda sog'lom turmush tarzi mafkurasi – inson salomatligining qonuniyatlari va bilimlari majmui emas, balki, inson salomatligini mustahkamlashga bo'lgan qarashlar tizimidan iboratdir. Ma'lumki, me'zon – bu shunday bir o'lchamki, uning yordmida biz uchun o'lchanishi zarur bo'lgan jarayonlarni shakllantirilgan etalon (standart) bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lamiz, uni baholay olamiz. Sog'lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarni o'lchashda uning biz uchun maqbul va zarur bo'lgan o'lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Sog'lom turmush tarzini o'lchash me'zonlari	jamoatchilik va mehnat jarayonlarida faollik ko'rsatib, samarali ijodiy faoliyat bilan mashg'ul bo'lishi
	oilada va kundalik turmushda namunali yashashi
	o'zidagi jismoniy va ma'naviy qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishga intilishi
	tabiiy va ijtimoiy muhit bilan mutanosiblikda yashashi
	sog'lom va barkamol inson bo'lib shakllanish uchun ovz shaxsini bosqichma-bosqich rivojlantirib borishga intilishi
	nosog'lom turmush tarziga xos zararli odatlarning quliga aylanib qolishdan va o'z umrini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tushib qolishdan asrashga intilib yashashi
	faqat uzoq yashayotgani uchungina emas, balki hayotda to'g'ri yashayotganidan ham qoniqishi hosil qilib, zavqlanib yashashi intilishi
	sog'lom turmush tarzini o'zi uchun bir umrga hamroh qilib olishi kabi qimmatli sifat va xususyatlarini kiritish mumkin

Har bir inson o'z tana a'zolarining zahiraviy imkoniyatlarini oshirish uchun, ularni muntazam ravishda chiniqtirib borishi lozim. Ma'lumki biz naslimizning kelajagi – sog'lom avlod uchun kurashar ekanmiz o'z maqsadimizga erishish uchun millatni sog'lom turmush tarzida yashashga o'rgatishimiz kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respubikasi Konstitutsiyasi, 2023 –yil.
2. Mirziyoyev Sh. "Yangi O'zbekiston strategiyasi", T.: "O'zbekiston", 2021-yil, 19 b.
3. Mirziyoyev Sh. "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari", T.: "O'zbekiston", 2020 y. 381-b.
4. Mirziyoyev Sh. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir", T.: "O'zbekiston", 2018-yil, 20-b.

SHHT VA O'ZBEKISTON MUNOSABATLARINING BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI ROLI

Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o'g'li

Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti

Siyosatshunoslik 5-1SIYOS-24 guruh talabasi

jaxongirsotvoldiyev227@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining xalqaro maydondagi tashabbuslari, xususan, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) doirasidagi hamkorliklari tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada qo'shni davlatlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlikni mustahkamlash, tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdagi O'zbekistonning strategik yondashuvlari yoritiladi.

Kalit so'z: ShHT, xavfsizlik, Afg'oniston, barqarorlik, siyosat, terrorizm, hamkorlik, tashkilot.

O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri Markaziy Osiyoda mintatsaviy xavfsizlikni ta'minlash xamda uning barsarorligiga xavf solayotgan xalqaro terrorizm, narkobiznes, diniy ekstremizm kabi tahdidlarning har qanday kurinishiga qarshi

qat'iy kurash olib borishdan iborat. Mamlakatimiz mazkur masala yuzasidan o'z tashqi siyosatida asrlar davomida shakllangan oddiy hayot haqiqatiga, ya'ni „qo'shning tinch - sen tinch“ tamoyiliga amal qilib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi ana shu maqsad yo'lida bir qator nufuzli xalqaro tashkilotlar - Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, NATO kabi xalqaro institutlar bilan maxsus bitimlar asosida samarali hamkorlik qilib kelmoqda.

O'zbekiston xukumati mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha jahon hamjamiyati orqali xalqaro xavfsizlikni ta'minlash; xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm va narkobiznes kabi illatlarga sarshi kurash markazini tuzish; Markaziy Osiyoni yadro qurolidan holi hudud deb e'lon qilish; Afg'onistondagi vaziyatni hal etish uchun 1997-yili O'zbekiston rahbariyati tashabbusi bilan tashkil etilgan „6 + 2“ (Eron, Xitoy, Pokiston, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekiston, AQSH va Rossiya) guruhining faoliyatini yangi formatda, ya'ni „6 + 3“ (NATO ishtirokida) shaklida qayta tiklash hamda Afg'onistondagi bunyodkorlik ishlarida faol ishtirok etish kabi bir qator tashabbuslar bilan chiqdi.

Mazkur tashkilotlar doirasida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining ushbu masalalar yuzasidan olib borayotgan sa'y-xarakatlari orasida SHanxay Hamkorlik Tashkiloti alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2010-yil 11-iyun kuni SHHT Davlat rahbarlari kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisida so'zlagan nutqida: „Afg'oniston muammosi SHHTning deyarli barcha majlislarida muhokama etib kelinayotgan muhim masalalardan biri bo'lib, bugun ham ushbu mavzu diqqat-e'tiborimizda turibdi. 30 yildan buyon urush davom etayotgan Afg'onistondagi muammolarni hal qilmay turib, Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlik haqida gapirish mumkin emas desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz“ deb ta'kidlagan edi[1]. Mazkur yig'ilishda Prezidentimiz tomonidan ilgan surilgan g'oya – Afg'oniston muammosini hal qilish bo'yicha „6 + 3“ tinchlikparvarlik guruhini shakllantirishga oid tashabbusiga atroflicha to'xtalib utildi. Unda mamlakatimizning afg'on muammosi bo'yicha quyidagi tashqi siyosiy pozitsiyasi bildirildi:

birinchidan, Afg'oniston muammosini xarbiy yul bilan xal etib bulmasligi. Bugun afvon muammosini echishga daxldor deyarli barcha mamlakatlar raxbarlari bu xaqda gapirmoqda;

ikkinchidan, Afg'oniston muammosini hal etish va barxarorlikni ta'minlashda, birinchi navbatda, jafokash afvon xalqiga maqsadli iqtisodiy yordam ko'rsatish, mamlakatning transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmasini barpo etish va shakllantirishga, aholi bandligini ta'minlashga, qashshoqlikka qarshi kurashish bilan borliq o'tkir muammolarni yechishga ustuvor ahamiyat berilishi;

uchinchidan, Afg'onistonning tarixiy, etnik va demografik xususiyatlarini, ushbu mamlakatning ko'p millatli va ko'p konfessiyali xalqi amal qiladigan qadimiy urf-odatlarini, islom dinining an'anaviy qadriyatlarini inobatga olish va qurmat qilish zarurligi;

to'rtinchidan, murosa jarayoniga Afg'oniston aholisi va istisnosiz barcha qarama-qarshi kuchlar, etnik va diniy guruhlar jalb qilinmasa, ular o'rtasida konsensusga erishilmasa, Afg'onistonda urush hali uzoq davom etishi mumkinligi;

beshinchidan, bu jarayonda uch etakchi sub'ekt - AQSH, Rossiya va NATOning faol ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega ekanligi. Qo'shni mamlakatlarga, Afg'onistonga bevosita chegaradosh bo'lgan mamlakatlarga tayanish bu borada hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi. Afg'onistondagi etnik guruhlariga ta'sir ko'rsata oladigan ana shu mamlakatlarni jalb etish bilangina ijobiy natijaga umid qilish mumkinligi masalasi.

Eng muhimi, bu vazifalarning barchasi BMTning etakchiligi va shafe'ligida amalga

oshirilishi zarurligi.

Yuqorida bildirilgan takliflar bevosita yetarlicha imkoniyat va mavjud salohiyatga tayangan xolda amalga oshirilmoqda. **Birinchidan**, 32 million aholisi bo'lgan O'zbekiston hududiy jihatdan ham, siyosiy jihatdan ham Markaziy Osiyoning o'zagini tashkil etadi, hududda xavfsizlik va taraqqiyotning asosiy tayanchi hisoblanadi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi tayanch nuqtani egallashi isroillik ekspert Ryuven Danielning "Haaretz" gazetasida chop etilgan "Yovuzlik va terror yo'lidagi mustahkam to'siq" nomli maqolasida ham o'z aksini topgan: "Hizb ut-taxrir" o'z maqsadlariga erishishi uchun O'zbekistonni sinov poligoni sifatida tanladi. Agar ular bu mamlakatni o'z nazoratiga olishga muvaffaq bo'lsa, butun Markaziy Osiyoni egallashi uchun yo'l ochiladi"[2].

O'zbekiston Markaziy Osiyo markazida joylashgan davlat. Uning tevarak-atrofida biz bilan qondosh-jondosh bo'lgan xalqlarning davlat hududi joylashgan. Ular shimolda Qozoviston, janubi-g'arbda Turkmaniston, janubda Tojikiston va Afg'oniston, sharqda Qirg'iziston. SHu sababli o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, tojik, qoraqalpoq xalqlari azaldan bir-biri bilan qarddon-qardosh, yaqin do'st bo'lib turmush kechirishgan, bir-birini doimo qo'llab-quvvatlab, bir-biriga madadkor bo'lib yashashgan. Son jihatdan nisbatan ustuvor bo'lgan o'zbek xalqi ularning hamjihat bo'lishida qadimdan yetakchilik rolini o'tab kelgan. Hozirgi kunda ham aholi soni jihatdan O'zbekiston birinchi o'rinda turadi. O'zbekistonda - 32 mln., Qozovistonda -16,6 mln., Tojikistonda- 5,7 mln., Turkmanistonda - 4,5 mln., Qirg'izistonda - 4,4 mln. aholi yashaydi.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasida O'zbekistonning o'rni xalqaro maydonda odil, qat'iy va mustaqil siyosat yuritib kelayotganligi bilan ham harakterlanadi. Tash-qi siyosatning mustaqilligi I.Karimov ta'kidlagan "o'zbek xalqi hech qachon hech kimga qaram bo'lmaydi" g'oyasi bilan yo'g'rilgan.

Uchinchidan, jahon siyosatida davlatning obro'-e'tibori faqatgina uning hududi yoki aholi soni bilangina emas, balki xavf-xatarga qarshi tura olishi va unga munosib zarba bera olishi bilan ham belgilanadi. O'zbekiston taxdidlarga qarshi kurashda ancha tajriba to'pladi. O'zbekiston Respublikasi va uning Birinchi Prezidenti I.Karimov doimo Afg'on muammosini hal etish, hamkorlikda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash, terrorizm, ekstremizm, separatizm va narkoagressiyaga qarshi kurash g'oyasining tashabbuskori bo'lib keldi. Xususan:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan Afg'onistonga chegaradosh bulgan 6 ta davlat xamda AK,SH va Rossiya davlatlari hamkorligi, "6 + 2" guruhi tashkil topdi[3];

- Prezident BMT Bosh assambleyasining 55-sessiyasida, EXXTning 1999-yil Istambulda bo'lib utgan anjumani minbarida jaxon xamjamiyati e'tiborini avjiga chiqib borayotgan terrorizm masalasiga qaratish, Afg'onistonda vujudga kelgan xavf-xatar, terrorizmning daxshatli qiyofasi va unga qarshi hamkorlikda kurashishni anglash vaqti kelganligini ta'kidladi.

2000-yil 5-iyulda Dushanbe shahrida bo'lgan Shanxay beshligining beshinchi sammitida ilk bora forum a'zolari ekstremizm, terrorizm, hududiy xavfsizlik masalalari keng miqyosda ko'rib chiqiladi. Dushanbe sammitining yana bir muhim jihati shundaki, unda ilk bor O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ishtirok etadi. Unda Xitoy rahbari Szzyan Szemin Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan Markaziy Osiyoni yadro qurolidan holi hududga aylantirish g'oyasi va tashabbusi qo'llab-quvvatlanadi.

2001-yil 14-15 iyun kunlari Xitoyning Shanxay shahrida “Shanxay beshligi”ning navbatdagi sammiti bo‘lib o‘tdi. Ana shu uchrashuvda O‘zbekiston shu tashkilotga rasman a‘zo bo‘ldi, tashkilotning nomi ham o‘zgarib, unga “Shanxay Hamkorlik Tashkiloti” deb nom berildi, uning oltinchi a‘zosi bo‘lgan O‘zbekiston tashkilotga a‘zo sifatidagina emas, balki ta‘sischi sifatida ham tan olinadi. Tashkilotning avvalgi besh a‘zo davlatlari tomonidan O‘zbekistonning mazkur tashkilotga kirishi bir ovozdan ma‘qullandi. Ayniqsa, Xitoy tomoni O‘zbekistonning a‘zolicini faol qo‘llab-quvvatlaydi. Xitoy tomonining fikricha, O‘zbekistonning tashkilotga a‘zolicigi mintaqaviy jihatdan olib qaraganda tashkilot yaxlitligini ta‘minlaydi[4].

2004-yil iyun oyida O‘zbekiston Respublikasi Birinchi prezidenti I.A.Karimov va XXR rahbari Xu Szintaolarning uchrashuvida ham tashkilotga O‘zbekistonning a‘zolicini Xitoy tomoni qattiq qo‘llab-quvvatlangani bir necha marta ta‘kidlandi.

Shanxay hamkorlik tashkilotining asoschi mamlakatlaridan biri sifatida O‘zbekiston ushbu tashkilotga a‘zo bo‘lgan boshqa mamlakatlar bilan barobar ShHT rivojlanishining strategiyasini belgilaydi. Bu yo‘nalishda aynan mamlakatimiz sa‘y-harakatlari bilan tashkilot ish boshlagan 2001-yildan e‘tiboran uning faoliyatini takomillashtirish, tashkilot ishtirokchilari, shuningdek, boshqa umumbashariy va mintaqaviy institutlar o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va mustahkamlash borasida salmoqli muvaffaqiyatlarga erishildi. Shanxay hamkorlik tashkiloti - mintaqaviy xalqaro tashkilot bo‘lib, uning tarkibiga Rossiya, Xitoy, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekiston kiradi. 2001 yilda olti mamlakat rahbarlari Shanxay xamkorlik tashkilotini tuzish haqida Deklaratsiya imzolashdi. Tashkilotning maqsadi - Markaziy Osiyodagi vaziyatni barqarorlashtirish, davlatlar o‘rtasidagi do‘stlik va qo‘shnichilik aloqalarini mustahkamlash, shuningdek siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, gumanitar va boshqa sohalarda hamkorlikni rivojlantirish, deb belgilandi. Ilk uchrashuv natijalariga ko‘ra, ShHT a‘zolari terrorchilik, separatizm va ekstremizm bilan kurashishga doir Shanxay konvensiyasini imzolashdi[5]. 2005 yil mamlakat rahbarlari kengashib, uchta Osiyo mamlakatiga kuzatuvchi maqomi berilishi to‘g‘risida qaror qabul qilindi - Hindiston, Eron va Pokiston. Tashkilot geografik jihatdan kengaydi va bu ShHTning xalqaro mavqeini yanada yuksaltirdi. Bundan tashqari Afg‘oniston va Mo‘g‘uliston mamlakatlari ham kuzatuvchi maqomiga ega bo‘lishdi, Turkiya esa muloqot bo‘yicha sherikka aylandi.

2013-yil noyabr oyida Toshkentda ShHTga a‘zo davlatlar hukumat rahbarlarining (bosh vazirlar) bo‘lib o‘tgan 12-yig‘ilishida tomonlar jahon va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga oid keng qamrovli masalalar bo‘yicha fikr almashdilar hamda ShHT doirasida savdo-iqtisodiy va gumanitar hamkorlik masalalarini muhokama qildilar.

ShHTga a‘zo davlatlar hukumat rahbarlarining kelajakda transport sohasida hamkorlikni rivojlantirish to‘g‘risidagi Qo‘shma Bayonoti imzolandi hamda ShHTning Taraqqiyot Banki va Taraqqiyot Fondini tashkil qilish bo‘yicha kelgusida qilinadigan ishlar bo‘yicha qaror qabul qilindi.

2014 yilda Hindiston va Pokiston mamlakatlari Shanxay hamkorlik tashkilotiga a‘zo bo‘lish uchun rasman murojaat qilishdi. 2015 yilda esa ShHT mamlakatlari yetakchilari bu davlatlarni tashkilot safiga qabul qilish jarayoni boshlanishi to‘g‘risidagi qarorni tasdiqlashdi. Shu bilan birga Belorusiya ShHT kuzatuvchisi maqomini taqdim etish haqidagi qarori ham imzolandi. Ozarbayjon, Armaniston, Kambodja va Nepalga esa muloqot bo‘yicha sherik maqomi taqdim etiladi. ShHT tashkilotiga to‘liq huquqli a‘zolikka Eron va Afg‘oniston mamlakatlari ham da‘vogarlik qilishmoqda.

Shanxay hamkorlik tashkilotining yuqori organi - davlat rahbarlari kengashi; sammit yilda bir marta o'tkaziladi. Tashkilot doirasida Tashqi ishlar vazirlari kengashi, Vazirlik va idoralar rahbarlari kengashi, Milliy koordinatorlar kengashi tuzilgan.

ShHTning ikkita doimiy organi mavjud - Pekindagi kotibiyat va Toshkentdagi Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi ijroiya qo'mitasi.

ShHT harbiy blok hisoblanmaydi, biroq tashkilot a'zolari xavfsizlik va terrorizm bilan kurashga doir masalalarni ko'rib chiqishadi. 2002 yildan buyon tashkilot a'zolari muntazam ravishda aksilterror mashqlarini o'tkazishadi. 2011 yilning 15 iyunida ShHTning o'n yillik sammitida mamlakatlar rahbarlari Giyohvandlikka qarshi strategiya va uni amalga oshirish dasturini tasdiqlashdi.

2015-yil 9-10-iyulda Ufa shahrida ShHTning navbatdagi sammiti bo'lib o'tdi, mazkur sammit davomida mintaqaviy muammolar va xalqaro xavfsizlikka doir dolzarb masalalar yuzasidan fikr almashilib, tashkilot faoliyatidagi ustuvor yo'nalishlar va ShHT doirasida ko'p tomonlama hamkorlik rivojining istiqbollari muhokama qilindi.

Shuni qayd etish o'rinliki, mamlakatimizning tashkilotga ikkinchi raisligi davrida ilm-fan va texnika bo'yicha ShHTga a'zo davlatlar vazirlik va idoralari rahbarlari uchrashuvining mexanizmi ishga solindi. Bundan tashqari, ShHT a'zo davlatlar hukumatlari o'rtasida qishloq xo'jaligi va jinoyatchilikka qarshi kurash sohalarida hamkorlik to'g'risidagi bitimlar imzolandi.

2015-2016-yillarda O'zbekiston Respublikasi ShHTga yana bir bor raislik qilmoqda. Ushbu mas'uliyatli missiya tashkilot tashkil etilganining 15 yilligi bilan to'g'ri keldi[6].

Shu davr oralig'ida xavfsizlikka tahdidlarga qarshi birgalikdagi kurashni kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish, bu sohadagi hamkorlikni rivojlantirish, a'zo davlatlarning izchil taraqqiyotini ta'minlash, tashkilotning xalqaro aloqalarini yanada kengaytirish singari vazifalar diqqat markazida qolmoqda.

Mamlakatimizning faol sa'y-harakatlari tufayli o'tgan yili ShHT faoliyatining asosiy yo'nalishlarida aniq-ravshan natijalarga erishildi. Masalan, 2015-yil sentabrida Kambodja Qirolligiga ShHTning muloqot bo'yicha sherigi maqomini berish to'g'risidagi memorandum imzolandi. Joriy yilda ana shunday hujjatlar Ozarbayjon, Armaniston va Nepal bilan ham imzolandi. Janubiy Osiyodagi ikki yirik davlat – Hindiston Respublikasi hamda Pokiston Islom Respublikasini ShHTga qabul qilish bo'yicha muzokaralar jarayoni davom etmoqda.

May oyining oxirida ShHT Tashqi ishlar vazirlari kengashi majlisi bo'lib o'tadi. Iyun oyida esa madaniyat vazirlari majlisi, shuningdek, Banklararo birlashma kengashi va Ishbilarmonlar kengashi boshqaruvining majlislarini o'tkazish rejalashtirilgan. ShHTga a'zo davlatlar rahbarlari kengashining majlisi asosiy tadbir bo'ladi, albatta. Sammit yakuni bo'yicha tashkilotning o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradigan qator muhim hujjatlar qabul qilinishi rejalashtirilmoqda.

O'tgan yillar tajribasini hisobga olib, shuni ishonch bilan aytish mumkinki, O'zbekistonning Shanxay hamkorlik tashkilotiga hozirgi, uchinchi raisligining yakunlari ham belgilangan vazifalarni hal etish yuzasidan ushbu tizimning salohiyatini yanada kuchaytirishga, mazkur birlashma faoliyatining me'yoriy-huquqiy zaminini mustahkamlash va uning jahon maydonidagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

ShHT sammiti yakunida davlat rahbarlari tomonidan Ufa deklaratsiyasi imzolandi, 2025-yilgacha ShHT rivojlanish strategiyasi, 2016-2018-yillarga mo'ljallangan ShHTga a'zo davlatlarining terrorizm, separatizm va ekstrimizmga qarshi kurashish uchun hamkorlik Dasturi tasdiqlandi, Hindiston va Pokistonning ShHT a'zoligiga qabul qilinishi jarayonining boshlanganligi haqida qaror qabul qilindi.

Davlat rahbarlari tomonidan Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan g'alabaning 70 yilligi munosabati va narkotik tahdidlar muammosi yuzasidan bayonot qabul qilindi, shuningdek, ShHTga a'zo davlatlarning chegara masalalari bo'yicha hamkorligi haqida Bitimi imzolandi.

ShHTning Ufa sammiti yakunlanishi bilan 2015-2016-yillarda Tashkilotga raislik O'zbekiston Respublikasiga o'tdi. O'zbekiston raislik qiluvchi davlat sifatida ShHTga a'zo davlatlarning manfaatlarini aks ettiruvchi o'zaro manfaatli rivojlanish, ShHTning xalqaro maydonda obro'yini ortib borishini ta'minlash kabi tamoyillarga rioya qilish niyatida.

Xalqaro, mintaqaviy xavfsizlik, barqaror iqtisodiy rivojlanish, ShHT a'zolari bo'lgan barcha davlatlar gumanitar rivojlanishiga bo'lgan zamonaviy tahdidlarga munosib javob tayyorlash, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilikka qarshi birgalikda kurashishni kuchaytirish borasida chora-tadbirlar ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Mintaqada ShHTning taraqqiyot va barqarorlikning ishonchli kafolatchisi sifatidagi rolini mustahkamlash maqsadida a'zo davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirish tadbirlariga, shuningdek BMT, boshqa xalqaro tashkilotlar va manfaatdor davlatlar bilan munosabatlarning keyingi rivojiga katta ahamiyat beriladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston respublikasining Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) faoliyatidagi ishtiroki//<https://mfa.uz/>
2. Kim Yun Sok, O'zbekistonni o'zi tanlagan demokratiya va bozor islohotlari yulidan hech kim qaytara olmaydi, // "Ishonch", 2005 yil 16 iyul.
3. http://press-service.uz/uz/news/show/vistupleniya/vyistuplenie_prezidenta_respubUki_uz_3/
4. Jo'rayev N. Mustaqil O'zbekiston tarixi. –T.: "G'afur G'afur", 2012. –B.635
5. O'zbekiston respublikasining Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) faoliyatidagi ishtiroki//<https://mfa.uz/>
6. Shanxay hamkorlik tashkiloti mustahkamlanishida O'zbekiston tashabbuslari va ularning o'rni//<https://uzbekistan.lv>

ЧЕТЫРЕ ОСНОВАНИЯ В ПОСТРОЕНИИ ПРОГРАММАХ ОБУЧЕНИЯ ПО ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Нуритдинова Нодира Сирожовна –
преп. ТГЭУ

Цель статьи – высветить наиболее общие ориентиры, основания и направления в деле развития и усовершенствования исторического образования в Республике Узбекистан, как и в целом в странах Центральной Азии, в ближайшей и среднесрочной перспективе в связи со складывающейся геополитической картиной мира. В дальнейшем предполагается развернуть более широкое и детальное исследование с соответствующим научным аппаратом и приложениями, касающимися разработки и модернизации программ обучения по предметам истории Узбекистана и мировой истории.

Но прежде следует рассмотреть основания, на которых строится историческая картина в целом и готовятся программы по изучению исторического прошлого народа и страны.

1. Часто в качестве изначального стержня исторического становления народов Центральной Азии подаются отношения между кочевым и оседлым способами хозяйствования в регионе, что якобы порождало напряжения и противоречия, способствующие, в свою очередь, появлению и разрушению государств в регионе. При этом в качестве неоспариваемых фактов берутся тезисы о большей агрессивности кочевых народов и большем миролюбии оседлых, хотя в действительности, напротив, большую волю к экспансии и завоеванию территорий проявляли оседлые народы, что ярко проявляется, например, в истории таких государств, как Хивинское и Кокандское ханства. Правильнее было бы исходить из того, что эти способы ведения хозяйства не конкурируют друг с другом, не вступают в экзистенциальное противоречие, напротив – зависят друг от друга и в целом мирно уживаются в симбиозе по принципу обмена продуктами производства. Т.е. разница в способах ведения хозяйства не может служить источников основных противоречий, которые порождали или разрушали государства в Центральной Азии и составили историю региона. [Гумилёв Л.Н., «Этногенез и биосфера Земли», «Древние тюрки»; Бабаджанов Б.М., «Кокандское ханство: власть, политика, религия».]

2. Другой стержень, послуживший фундаментом исторического развития, это взаимоотношения между культурно-историческими типами, проще говоря – отношения между религиями и культурами. Этот подход служит источником хронологического порядка в историографии региона и описывает историческое развитие как смену одной господствующей религии на другую. Однако можно утверждать, что уклад жизни при этом менялся не столь кардинально, и веками сложившиеся традиции скорее приравнивались к меняющейся идеологии, чем действительно изменялись. Общепринятая схема культурно-исторических типов в Центральноазиатском регионе указывает на изначальное господство зороастризма в специфичной местной форме, буддизма, христианства (опять же в специфичной форме несторианства) и, наконец, ислама. Однако в этом подходе одни этапы прошлого уже не актуальны (зороастризм и буддизм), а другие в настоящее время претерпевают процессы модернизации, происходящие под влиянием и давлением процессов глобализации. Особого рассмотрения в этом ряду заслуживает советский период, связанный с социалистическим учением и оказавший огромное влияние на становление современных независимых республик Центральной Азии. От этого зависит постановка вопроса на современное состояние программ изучения истории Узбекистана и других стран региона. Т.е. следует ли рассматривать советский период как искажение культурно-исторического типа, отклонение от него или это самостоятельный период в истории региона и его народов, требующий более пристального внимания и изучения, чем имеющее место огульное отрицание его с позиций западной социологии? [Данилевский Н., «Россия и Европа»; Тойнби А., «Постижение истории», Хантингтон С., «Столкновение цивилизаций»]

2. Более специфичный стержень, который отчасти связан с предыдущим, это лингвистическое направление, которое рассматривает отношения, прежде всего, языков. Это, во-первых, отношение языков иранской и тюркской групп в Центральной Азии; во-вторых, отношение местного и русского языков в разных странах региона. Разность языков и противоречия между ними не могут служить стержнем исторического процесса, поскольку мы не наблюдаем его в действительности. Нет оснований педантизировать фундаментальный разлад между доминирующими в обиходе языками, поскольку и здесь отношения

характеризуются скорее как симбиоз и взаимодополнение, чем разлад и вражда. Наиболее яркое свидетельство языкового культурологического симбиоза – это языковая ситуация в Бухарском ханстве в XIX веке, зафиксированная востоковедами, где узбекским (чагатайским) и таджикским языками, как правило, владели и узбеки, и таджики, и свободно переходили по необходимости с одного на другой. Отношения между узбекским и русским языками определяются в советскую эпоху как комплиментарные, что связано с целенаправленной политикой центральных властей на поддержание и развитие национальных культур, несмотря на акцентированный идеологический атеизм. Во многом отношения узбекского и русского языков следует признать уникальными и примерными для всего мира, и заслуга в этом принадлежит сложившейся к началу XX века науке востоковедения, порекомендовавшей властям уважительный и бережный подход к местным национальным и религиозным традициям. [Гумилёв Л., «Этногенез и биосфера Земли»; Бабаджанов Б.М., «Кокандское ханство: власть, политика, религия».]

4. Наконец, четвёртый стержень в построении системы исторического познания – это, несомненно, политический вектор, связанный с текущей геополитикой и перспективной политической картой мира, которая складывается на наших глазах. До настоящего времени не было сомнения в том, что процессы глобализации будут проходить в однополярном мире под всё преобладающим влиянием английского языка и в целом западного подхода к ценностям и традициям. Однако в последнее десятилетие мир вступает в эпоху усугубляющейся турбулентности в связи с противодействием традиционных культур внедрению этих постмодернистских «ценностей» с их претензией рассматривать нравственно-религиозный уклад жизни как «пережитки и предрассудки тёмного прошлого». Особого внимания здесь заслуживают глобализация информационного поля, возможности технологических манипуляций с информацией, особенно с историческими знаниями, и отдельной строкой следует рассматривать проблемы экологии восприятия и экологии познания, особенно научного. Прежде всего, это важно учитывать в сфере образования и заботы о будущем благе узбекистанского общества. [Хантингтон С., «Столкновение цивилизаций».]

BIR QANCH O‘ZBEK TAOMLARI KELIB CHIQISHI TARIXI HAQIDA

Jumayev Buron Ulug‘murotovich-

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ba’zi o‘zbek milliy taomlari, xususan, osh (palov), sumalak, somsa va umummilliy taom bo‘lmish muzqaymoq haqida ularning yaralish tarixi, asosan qaysi hududlarda keng tarqalganligi va tayyorlanish usullari haqida keltirilgan bo‘lib, ushbu ma’lumotlar gastronomik turizm, oshpazlik sohalari uchun qiziqarli ma’lumot bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. Taom, osh, sumalak, somsa, muzqaymoq, tarix, tayyorlanish, dasturxon, oshpaz.

Abstract. This article presents some Uzbek national dishes, in particular, osh (pilaf), sumalak, samsa and the national dish muzkaymoq, their history of creation, the main

regions in which they are widespread and the methods of preparation. This information serves as interesting information for the fields of gastronomic tourism and cooking.

Keywords. Food, osh, sumalak, samsa, muzkaymoq, history, preparation, table, oshraz.

Абстрактный. В статье представлены некоторые национальные блюда узбекской кухни, в частности, ош (плов), сумалак, самса, а также национальное блюдо мороженое, история их создания, регионы их основного распространения и способы приготовления. Эта информация представляет интерес для гастрономического туризма и кулинарной индустрии.

Ключевые слова. Еда, суп, сумалак, самса, мороженое, история, приготовление, сервировка стола, повар.

Bugungi kunda taomlar tarixini yoritish nafaqat o'zimiz uchun balki, sayyohlar uchun ham muhim sanaladi. O'zbek milliy taomlarini dunyoga tanitish, mamlakatimizga sayyohlar oqimini ko'paytirish maqsadida O'zbekiston oshpazlar uyushmasi 2010 yilda Butunjahon bosh oshpazlar hamjamiyati uyushmasiga, 2017 yilda Butunjahon Islom davlatlari pazandalar uyushmasiga a'zo bo'lgan. Ko'plab xorijiy festivallar, sammit va musobaqalarda o'zaro tajriba almashib, yuksak marralarga erishmoqda. Xususan, 2016 yilning 1-dekabrida "Palov madaniyati va an'analari" nominatsiyasini YUNESKOning Nomoddiy madaniy me'ros ro'yxatiga kiritildi. 2017 yil 8-sentabrda mashhur oshpaz Bahriddin Chustiy boshchiligida "Ginnes oshi" loyihasi amalga oshirildi. 7360 kilogrammli mega palov tayyorlandi hamda O'zbek milliy shoh taomi "Ginneslar rekordi" kitobiga kiritildi⁴².

Osh tarixi. Palov, osh so'zining kelib chiqishi haqida Ibn Sino nomi bilan bogliq qadimiy afsona mavjud. Aslida palov osh so'zi ichiga solinadigan masalliqning bosh harflaridan tuzilgan qisqartmadir: **P**- Piyoz, **A**-ayoz-sabzi, **L**-laxm-go'sht, **O**-olio-yog', **V**-vet-tuz

Bir kuni Buxoro hukmdorining o'g'li kambag'al oiladan bo'lgan bir g'o'zal, yosh qizni uchratib qoldi. Ikkalasiining mavqei, jamiyatda tutgan o'rni teng bo'lmaganligi sababli, ular orasidagi nikoh imkonsiz edi. Baxtsiz sevgidan azob chekayotgan shaxzoda yeb-ichichishdan, hayotdan zavqlanmay qoladi va kudan-kun zaiflashib boraveradi. Shunda hukmdor mashhur tabib Ibn Sinoni chaqirtirib, kasallik sababini aniqlab berishini va yagona merosxo'rini davolab berishini o'tinib so'raydi. Yigitni ko'zdan kechirgan Ibn Sino kasallik sababi sevgi muhabbat ekanligiga amin bo'ladi. U hukmdorga merosxo'rini davolashning 2 yo'li borligi birinchisi: ikkala yoshlarni uylantirib qo'yish, ikkinchi yo'li: yigitni yettita masalliqdan iborat bo'lgan juda kuchli taom bilan, ya'ni palov osh bilan davolash mumkinligini aytadi. Ibn Sino yigitga palov oshni yedirgan sayin unda kuch quvvat oshayotganligining guvohi bo'ladi. Shundan so'ng xalq orasida mazkur taom nafaqat davolovchi va kuch beruvchi taom balki ziyofatlar va bayram taomiga ham aylanishga ulguradi⁴³.

Muzqaymoq tarixi. O'rta asrlar hamda xonliklar davrida hozirgidek muzlatgichlar o'rnini turli ko'rinishdagi chuqurliklarda saqlanuvchi qishda olib qo'yilgan muzlar bajargan. Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'ati turk" asarida bunday inshoot "buzluq", ya'ni muzxona, muz saqlanadigan joy deb atalgan. Davrining yirik madaniyat va savdo markazlari hisoblangan Samarqand, Buxoro kabi shaharlar o'rta asrlardayoq o'ziga xos qandolatchilik san'ati bilan nom qozongan. Bu yerlarda turli shirinliklar qatori tarkibi va

⁴² O'zbekiston: O'zbek palovi Ginnes rekordlar kitobiga kirdi // <https://www.bbc.com/uzbek/lotin-41203687> (12.03.2020).

⁴³ <https://uzbekistan.travel/uz/o/palov-haqida-afsona%20/>

tayyorlanish texnologiyasi, masallig'i bilan ajralib turuvchi totli yegulik – "rohatijon" tayyorlangan. Rohatijon bizning davrimizdagi muzqaymoqdir. Manbalarga ko'ra, Buxoro shahrida hatto maxsus rohatijon sotuvchilar rastasi bo'lgan. Qadimgi turkiy xalqlar dasturxonida yana bir xil taom bo'lgan. Turfa ko'katlar qo'shib, qor, muz yoki suvga qo'yib sovutilgan holda iste'mol qilingan. Afsuski, "Devoni lug'ati turk"da ushbu taomning nomi aniq ko'rsatilmagan. Balki undan keyingi so'z (qacha – qop, xalta) tuzilishiga ko'ra go'jadir.

Go'ja hanuz Samarqand, Jizzax viloyatida "ko'cha" yoki "ko'cha oshi" tarzida ifoda etiladi. Nima bo'lganda ham ushbu qadimiy taom tayyorlanishida muz–qor ishtirok etgani biz uchun qiziqarli holat. Go'sht, sut singari sifati tez buziladigan mahsulotlarni jaziramadan saqlash uchun ham muzxona deb ataluvchi shunday maxsus inshootlar tashkil etilgan. XX asr boshlarida Nurota shahri yaqinidagi G'ozg'on qishlog'ida yashagan mashhur qandolatchi Umr Mahmarahimovning shunday muzxonasi bo'lgan⁴⁴.

Rohatijon tayyorlashda muz yupqa qirilib, zarralari tut shinnisiga aralashtirilgan holda dasturxonga tortilgan. Bunday laziz taom yegulik, ayniqsa, yozning haroratli kunlari xo'randaga rohat bag'ishlagan. Umr Mahmarahimovning rohatijoni shunchalar mashhur bo'lganki, undan tatib ko'rish uchun hatto Amir Olimxonning o'zi G'ozg'onga kelganini hamon qishloq ahli, keksalar aytib yuradi⁴⁵.

Sumalak tarixi. Sumalakning kelib chiqishi tarixi olis davrlarga borib taqaladi. Tarixchilarning ta'kidlashicha, bundan 3000 yil ilgari ham O'rta Osiyo aholisi o'rtasida bahorni kutib olish, qishloq xo'jalik ishlarini boshlash arafasida endi unib chiqqan ko'm-ko'k o't-o'lanlardan maxsus taomlar tayyorlab yeyish odati bo'lgan. Tabiiyki, – sumalak so'zining kelib chiqishi to'g'risida buyuk tilshunos Mahmud Qoshg'ariy o'zining – "Devonu lug'otit turk" asarida yozishicha, suma ivitilgan bug'doy nomi. U quritib tuyiladi, so'ng undan ugra oshi va non pishiriladi. Sharbat qilish uchun undirilgan arpaga ham-suma deyiladi. Demak, – suma – ivitilgan bug'doy yoki arpa ma'nosini anglatuvchi qadimgi turkiy so'zdir. Shu boisdan sumalak pishirish udumi O'rta Osiyoda yashagan turkiy qavmlari orasida qadimdan keng rasm bo'lgan, deb xulosa chiqarish mumkin. Shuningdek, "sumalak" "si malak" so'zidan olingan degan taxminlar ham bor. "Si malak – o'ttiz pari, o'ttiz farishta" degani. Sumalak pishayotganda, qozon boshida o'ttiz malak o'ttirar emish. Ular yordamida sumalak pishar ekan. Tong mahali, hamma charchab, uxlab qolganida, farishtalar sumalakka tuz soladilar va u shirin bo'ladi M. Xasanov yozma tarixiy manbalarga, jumladan, Muhammad Husayn Burxonning "Burxoni qoti" lug'atiga tayanib, sumalakni "samanu" so'zi bilan bog'lab, quyidagilarni yozadi: "samanu – holvaytarga o'xshagan narsa, ko'klagan bug'doy usimtlarining shirasidan tayyorlanadi".

Somsa tarixi. Taxminlarga ko'ra, somsa O'rta Osiyoda X asrda paydo bo'lgan. Samosa dastlab eronlik tarixchi Abu-l-Fadl Bayxakiy (995-1077) asarlarida tilga olingan. Keyinchalik samosa ko'plab davlatlarda tayyorlanadigan sevimli taomga aylandi xususan XIII asrda Hindistonda eng mashhur taomlardan biri bo'lib, savdogarlar tomonidan qo'shni mintaqalarga ham olib kelingan⁴⁶.

⁴⁴ Nizomov A. O'rta asrlarda ham bobolarimiz muzqaymoq yegan(mi?) // <https://yuz.uz/uz/news/orta-asrlarda-ham-bobolarimiz-muzqaymoq-eganmi> (06.04.2023).

⁴⁵ Nizomov A. O'rta asrlarda ham bobolarimiz muzqaymoq yegan(mi?) // <https://yuz.uz/uz/news/orta-asrlarda-ham-bobolarimiz-muzqaymoq-eganmi> (06.04.2023).

⁴⁶ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Samosa>

ЁШЛАРНИ БАҒРИКЕНГЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ УЙҒОНИШ ДАВРИ МУТАФАККИРЛАРИ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРНИ

Мамадиева Нилуфар Халиловна-
ТДТУ катта ўқитувчи тел.: 94-783-11-96
Бойханов Шохрух, ТДТУ талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада дунё миқёсида умуминсоний манфаатлар ва қадриятларнинг аҳамияти ошиб бораётган бир даврда ёшларни бағрикенглик руҳида тарбиялаш ва унда фалсафий меросимизнинг ўрни кўриб чиқилган. Марказий Осиё мутафаккирлари фалсафий меросини чуқур ўрганиш ёшларимизда миллий онгни тараққий эттириш учун асос эканлиги, ҳозирги давр муаммолари борасида жиддий услубий манба бўлиб хизмат қилиши таҳлил этилган.

Annotation: This article examines the role of our philosophical heritage in educating young people in the spirit of tolerance in an era when the importance of universal human interests and values is increasing worldwide. It is analyzed that a deep study of the philosophical heritage of Central Asian thinkers is the basis for developing national consciousness in our youth and serves as a serious methodological source for addressing the problems of the present day.

Бағрикенглик ҳар бир соғлом фикрли жамият ва мутафаккирлар эътибор қаратган энг асосий тамойиллардан биридир. Ҳозирги вақтда дунё миқёсида умуминсоний манфаатлар ва қадриятларнинг аҳамияти ошиб бораётган бир даврда ёшларни бағрикенглик руҳида тарбиялаш ва унда фалсафий меросимизнинг ўрни муҳимдир. Миллатлараро тотувликнинг олий даражада намоён бўлиши бағрикенгликнинг бир ифодаси эканлигини ҳар қайси миллат аъзолари аниқ тушуниб олиши муҳим. Чунки Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8-моддасида қайд этилганидек, Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади. Бугунги кунда фарзандларимиз ўзбек, қорақалпоқ, рус, қозоқ, тожик, туркман, қирғиз мактабларида таълим олмоқда. Бу далиллар бағрикенглик – миллатлараро тотувликни ифодаловчи олий неъмат эканини кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси ҳам кўп миллатли, серқирра маданиятга эга давлат. Турли миллат вакиллари дини, тили, урф-одат ва маданиятлари ҳилма-хиллигига қарамасдан тотувликда ёнма-ён меҳнат қилиб яшаб келмоқдалар. Инсонларнинг яхши яшаши, ўз маънавий оламини бойитиши, глобаллашувнинг салбий таъсиридан ҳимояланиш зарурати, инсоният манфаатларига зид бўлган террорчилик, зўравонлик каби ҳаракатларни бартараф этиш, мамлакатлар ўртасидаги келишмовчиликларни олдини олиш каби инсонпарвар мақсадлар толерантликни ривожлантиришга бўлган эҳтиёжни кучайтирмоқда.

Толерантлик бу – бағрикенглик, ўзгаларнинг турмуш тарзи, хулқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан тоқатли, чидамли бўлиш. Толерантлик ўзгаларнинг фикри, қарашлари ва хатти-ҳаракатига пассив, табиий равишда бўйсунитишни аниқлатмайди. Балки, алоҳида одамлар, турли гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, ижобий ҳамкорлик йўлидаги фаол ахлоқий нуқтаи-назар ва психологик ҳозирликни аниқлатади. [7; 260, 261].

Мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этилаётган бугунги кунда эртанги кунимизнинг яратувчилари, ижодкорлари бўлган ёшлар миллий онгида бутун инсониятга хос толерантлик йўналишларининг асоси бўлган дўстлик, ўртоқлик, ҳамжиҳатлик, ҳамдардлик, улуғворлик каби ижобий хис-туйғуларни ривожлантириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бу борада Президентимиз Ш.Мирзиёев шундай таъкидлайди: “Маълумки бизнинг қадимий ва саҳоватли заминимизда кўп асрлар давомида турли миллат ва элат, маданият ва дин вакиллари тинч-тотув яшаб келган. Меҳмондўстлик, эзгулик, қалб саҳовати ва том маънодаги бағрикенглик бизнинг халқимизга доимо хос бўлган ва унинг менталитети асосини ташкил этади... Бағрикенглик ва инсонпарварлик маданиятини ривожлантириш, миллатлараро ва фуқаролараро ҳамжиҳатлик ва тотувликни мустаҳкамлаш, ёш авлодни шу асосда, Ватанга муҳаббат, садоқат руҳида тарбиялаш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди” [1; 295]

Марказий Осиё мутафаккирлари фалсафий меросини чуқур ўрганиш ёшларимизда миллий онгни тараққий эттириш учун асос ва ҳозирги давр муаммолари борасида жиддий услубий манба бўлиб хизмат қилади. Миллий онг жамият ва ҳар бир фуқаро учун зарур бўлган кенг дунёқараш ривожланишининг омили сифатида бекиёс аҳамиятга эгадир.

Бу масалада қомусий олим Абу Наср Фаробий - “Маълум халқ ва бутун инсоният тўплаб келган маънавий-миллий мероси, “руҳлар”и, яъни шахсларнинг маънавияти, онги миллийлашиб, бир-бири билан қўшилиб боради” [2; 162], дейди. Демак, бугунги авлод ўзларидан олдинги буюк аجدодлар ғоялари, фикрлари ва эътиқодини мужассамлаштирган ҳолда миллий онгни ривожлантириб боради.

Фаробий таълимотида “миллат” сўзини дунёвий маънода ҳам ишлатилганлигини кўришимиз мумкин. Чунки у халқларни бир-бирига қарши ва бир-биридан устун қўймайди, уларни бутун инсониятнинг ажралмас қисми сифатида талқин қилади. Фаробийнинг фозил жамият тўғрисидаги тасаввурлари, назарий концепцияларига ҳозирги даврнинг долзарб масалалари ҳисобланган ирқчилик ва миллатчиликка қарши ғоялар асос бўлган. Буюк файласуф толерантликнинг асосини таълим ва тарбия деб кўрсатади. Унинг фикрича, таълим назарий ҳиммат эзгуликларга ўргатса, тарбия эзгу ахлоқий сифатларга ўргатади. Фаробий инсонларни ўзаро ҳамкорликка чақиради, дунёда ягона бир бутун инсоният жамоасини тузиш ҳақида орзу қилади. “Бахт-саодатга эришув ҳақида” рисоласида бахтга, камолотга бир кишининг ёлғиз ўзи, бошқаларнинг кўмагисиз эришуви мумкин эмас, деб ҳисоблайди. “Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, - дейди Фаробий, - у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эришиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. [2; 186].

Бу масала Абу Райҳон Берунийнинг асарларида ҳам ўз ифодасини топади. Беруний жамият фаровонлигида фуқароларнинг бир-бирлари билан тотув, ўзаро ҳурматда, дўст-биродар бўлиб яшашларининг аҳамияти ниҳоятда катта эканлигини таъкидлайди. Бу борада Худо олдида барчанинг тенглиги ҳақидаги ислом ақидасини юқори баҳолайди ва аксинча ҳиндларнинг табақавий бўлиниши ҳақидаги ғоясига қарши чиқади. У фуқаролари бир-бирларидан ортиқ ёки кам жойлари бўлмаган, бир-бирини кўра олмаслик, гап-сўзга бориш иллатларидан холи бўлган, ҳеч бир гуноҳ иш қилмайдиган, тинч-тотув жамиятни орзу қилади. У ҳар бир халқ жаҳон

маданияти ва илмига ўз ҳиссасини қўшади ва у билан бошқа халқлар олдида фахрланса, мағрурланса арзийди, деган фикрларни келтиради. Беруний фикрича, бошқа миллат, халқлар онгидаги баъзи бир нотўғри фир-мулоҳазаларга хос бўлган шак-шубҳалардан халос қилувчи манба бу – миллий онгидаги толерантликдир. Аллома ҳар бир инсон энг аввало шахсий онгни ўзига хос бўлган маънавий-ахлоқий принциплар асосида миллий онг даражасига кўтариши лозимлигини кўрсатиб, унга салбий таъсир қилувчи хулқлардан сақланиш зарурлигини қайд қилади. Бу эса толерантлик йўналиши сифатида ўз халқининг маданиятини, тарихини, маънавий ҳаётини ва бойликларини яхши тушуниб, ҳурмат қилишни талаб қилади. Гарчанд Беруний яшаган даврда миллат ҳали мустақил субъект сифатида шаклланмаган бўлса ҳам, у халқлардаги ўзига хосликни назарда тутган ҳолда ўзининг фикрларини илгари сурганлигини кўришимиз мумкин. У “Тарихул Ҳинд”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарларида бошқа халқлар вакиллариининг у ёки бу илмий соҳалардаги муваффақиятларини очик кўнгил билан таҳлил қилади ва бошқа миллат, халқларни камситмайдиган фикрлар асосида уларнинг ҳам онгида ўзига хос миллийлик шаклланиб боришини кўрсатади. Унинг бошқа халқ, миллатлар қадрини билмаган одам ўз халқи, миллатининг қадрига етмаслиги ҳақидаги фикрлари ғоят оқилона ва умумбашарий аҳамиятга эга бўлиб, бугунги ўзбек халқига хос бўлган бағрикенгликнинг илдизлари жуда чуқур эканлигини англатади. Берунийнинг бошқа халқлар маданиятини таҳлил этишда ҳар бир масалага ҳолисона ёндашганлиги миллий онгимизда шаклланган бошқа халқларга нисбатан ҳурмат аждодларимиздан мерос эканини тасдиқлайди.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий ҳам ўз ижодида халқлар орасидаги дўстликни тараннум этувчи ғояларни илгари суради. Навоий дostonларининг қаҳрамонлари турли мамлакатлар, турли миллат вакиллари: Ширин – арман қизи, Фарҳод – чин ўғлони, Шопур эронлик, Масъуд – ҳинд, Лайли ва Мажнун – араб, Искандар, Сукрот – юнонлардир. Навоий уларни идеал инсонлар сифатида талқин қилади. Мутафаккир дўппи билан тўн кийган ўзбекни ҳар қандай шоҳ жамолидан афзал кўради:

Шоҳу тожу хилъатеким, мен томошо қилғали

Ўзбаким бошида қалпоқ, эгнида ширдоғи бас.[3; 201]

Лекин Навоий шу фахрланиши, ғурурланиши баробарида ўзгаларга кибр билан қараган эмас, аксинча, ўзга тил вакили бўлмиш Жомийга бағоят ҳурмат-иззат кўрсатиб, унга пири деб, қўл берган.

Навоий ўзбек толерантлиги негизида эл-юртга, халққа, муҳтожларга ёрдам беришни энг юқори қарам деб ҳисоблайди. “Қарам – бир жабрланганнинг қаттиқчилик юкини кўтармоқ ва уни ўша қийинчиликдан қутқармоқдир. Қарам – биров машаққат тикани оғирлигини кўтармоқ ва у тикан ичидан гулдек очилмоқ ва ўша қилинган ишни қайтиб тилга келтирмаслик, оғизга олмаслик, ишига миннат қилмаслик ва унинг юзига солмасликдир”, деб толерантлик туйғусининг асосини талқин қилади [4; 55]. “Қариялар муҳтожликка тушиб қолса, касб-хунар қила олмаса ва тилашга тили бормаса, уларга раҳм-шавқат қилишга шошил ва қўлингдан келганча эҳсон қил. Лекин камбағал йигит кетмон чопи олса, ўтин ташимокни уйдalasа, унга эҳсон қилмоқ – исроф қилмоқдир”, дейди мутафаккир[4; 86]. Бу фикрлар орқали у ўзбек толерантлигини икки томонлама ифодалайди. Қарияларга хайр-эҳсон қилиш, уларни моддий ва маънавий жихатдан қўллаб-қувватлаш, уларга раҳм-шавқат қилиш инсонпарварлик ақидаси. Бу ота-боболардан ўзбекона толерантлик сифатида мерос бўлиб қолган муқаддас анъаналардир. Бироқ меҳнатга

лаёқатли йигитлар, ёшлар ўзлари меҳнат қилиб, ўзларини ва оилаларини боқишлари ҳам қарз, ҳам фарздир.

У одамларни инсофли, саховатли ва адолатли, бир-бирлари билан аҳил бўлишга, бир-бирларига ёрдам беришга чақиради. Навоий ўз асарларида инсонлар бир-бирига дўст, ҳамфикр, бирдам бўлгандагина ўзини барча офатлардан ҳимоя қила олади деган хикматни илгари суради.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлашимиз зарурки, толерантликнинг риожланиши оддий инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлардан тортиб, умумбашарий аҳамиятга эга бўлган барча жараёнлар учун ҳам муҳим заруриятга айланиб бормоқда. Толерантлик қанчалик ривожланса, инсониятнинг беҳавотир ҳаёт кечириш имконияти шунча ортади. Миллатлараро ва халқаро муносабатлар тизимида толерантликни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш мамлакатлар тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этади. Чунки миллатлар мавжуд экан, уларнинг манфаатлари ҳам турли-туман бўлиши табиийдир. Ана шу манфаатларни ҳисобга олиш ва миллатлараро тотувликни таъминлашнинг муҳим омили сифатида толерантлик туйғуларини мустаҳкамлаш амалий аҳамиятга молик бўлиб қолаверади. Бунда аждодларимизнинг бизга қолдирган мероси ҳамиша аҳамиятлидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.1. –Т., Ўзбекистон, 2017. –Б.295.
2. Фаробий. Фозил одамлар шахри. – Т., 1993. – Б.162, 186.
3. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Т.3. - Т., Фан, 1988. – Б. 201.
4. Алишер Навоий. Махбуб ул қулуб. – Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б. 55,86.
5. Баркамол авлод орзуси. Т., Шарқ, 1999. – Б.38.
6. М.Хажиева. Ўзбекистонда толерантлик жараёни. – Т., 2008.
7. Фалсафа. Энциклопедик луғат. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. – Т., 2010. – Б. 260, 261.

SEPARATIZM – KO‘P QIRRALI IJTIMOIIY-SIYOSIY HODISA: FALSAFIY TAHLIL

Kabulov Jaxongir-
NavDU mustaqil tadqiqotchisi

XXI asrda globallashuv va mintaqaviy integratsiya jarayonlari qattiq rivojlangan bo‘lsada, dunyoning bir qancha davlatlarida bir joyda yashaydigan etnik ozchiliklarning o‘zlarini o‘zini belgilashga intilishi kuchayib, separatist harakatlar keng qamrovga eta bo‘lmoqda. Davlatlarning siyosiy qismi masalasi xududiy baxslar va da‘volar sababli yanada qiyinlashib ketmoqda. Bir tomondan, etnik jamiyat o‘z davlati tarkibidagi maqomidan norozi bo‘lib, mintaqaviy muxtoriyatni kengaytirish talablarini ko‘taradi. Boshqa tomondan, etnik jamiyat davlat tarkibidan chiqish uchun kurash boshlaydi.

Separatizm haqidagi adabiyotni ikkiga bo‘lish mumkin: birinchisi – alohida «davlatlar» bo‘yicha tadqiqotlar ikkinchisi – separatizمنى fenomen sifatida tushuntiradigan izohlovchi modellarni ishlab chiqadigan ishlar. Bu modellar yoki separatist harakatlarning paydo bo‘lish sabablarini, yoki ularning muvaffaqiyatsizlik yoki muvaffaqiyatga erishishlarini tushuntiradi. Separatizm bo‘yicha tadqiqotlarni uch guruhga

ajratish mumkin: 1) separatist harakatlarni o'rganish; 2) davlat siyosatini o'rganish; 3) xalqaro faktorlar faoliyatini o'rganish. Birinchi holda tadqiqotchilar separatistlarning tabiatiga e'tibor qaratib, harakatning ichki tuzilishi, strategiyalari va ishtirokchilarining motivatsiyalarini tahlil qiladi. Ikkinchisida – davlatning ichki ziddiyatlarni xalq etishga qaratilgan ichki siyosati o'rganiladi. Uchinchisida esa separatist konfliktlarga tashqi kuchlarning ta'siri darajasi o'rganiladi.

Separatizm zamonaviy siyosiy landshaftning yanada ko'zga ko'rinmas fenomeniga aylanmoqda. Ko'pchilik tadqiqotlarda mualliflar zamonaviy dunyoda separatist harakatlarning paydo bo'lishining uch asosiy sababini ajratib ko'rsatadi: a) davlatlar ichida iqtisodiy-jug'rofiy differentsiatsiyaning kuchayishi va uning (psevdo)etnik ajratish bilan boglanishi; b) sotsializmning ideologiya sifatidagi zaxirasining tugashi, bu etnosiyosiy identitetning tiklanishiga olib keldi; v) siyosiy va iqtisodiy faoliyatning globallasuvi, bu birlashtirish va mintaqaviy o'ziga xoslikning yo'qolishi o'rniga «glokalizatsiya» fenomenning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Amerikalik tadqiqotchi A.A. Gonsalesning fikricha, ajralish harakati ommaviy ong darajasidagi uch hodisaning funksiyasi sifatida boshlanadi: maqom muammolari; potensial separatist davlatning xayotiy qobiliyatiga bo'lgan ishonch; setsessiyadan moddiy foydalarga bo'lgan umidlar. Maqom muammolari aynan shunda paydo bo'ladi: biror jamiyat (oddatan, xududiy jihatdan jamlangan) va uning madaniyati (irqiy, etnik yoki diniy) markaziy hokimiyat tomonini zulm qilinadi. Bunday vaziyatda, ana shu jamiyatning vakillari bo'lgan davlat fuqarolari o'zlariga «ikkinchi darajali fuqarolar»dek munosabatda bo'linishini sezadi. Maqom muammosiga o'z-o'zini boshqarishning yo'qligi yoki uning formalligi, markaziy hukumatda jamiyatning vakilligining susayishi yoki etno-madaniy va diniy zulmlarning yuz berishi kiradi.

Birinchi o'rindagi huquq nazariyalari (Primary Right) ajralishni fuqarolarning asosiy huquqi deb biladi. Millatchilik nazariyasi millatni ajralish huquqiga ega bo'lgan legitim siyosiy sub'ekt sifatida qaraydi. Bu nazariyalar ko'pincha tanqidga uchraydi, chunki guruhlariga ajralishi uchun afzallik huquqiga ega ekanligini aniklash qiyin. SHuningdek, ko'p o'xshash ozchiliklar huquqlarini tartibga solish masalasi xali anik emas. Plebissitar nazariyada ajralishning legitim yo'llari – referendum yoki vakillik institutlarining qarori – demokratik tartiblarga afzallik beradi. Bu turdagi teoriyalarda ajralish hal qilinayotgan huquq yoki jamiyat manfaatlarining buzilishining yechimi sifatida qaralmaydi va anik millat guruhi bilan boglanmaydi. Bu jamiyat a'zolarining shaxsiy intilishlariga asoslangan siyosiy va xududiy asosiy huquqdir. Bu holda ajralish ona davlatning xayotiy qobiliyatiga ta'sir qilmaydi va tomonlar o'rtasida konflikt yaratishmaydi. Birok, shunday sharoitda belgilangan ajralish huquqi siyosiy fazoning cheksiz fragmentatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Separatizmning eng muxim muammosi – siyosiy o'zlarini belgilashga intilayotgan etnik guruh bilan davlat o'rtasidagi munosabatlardir. Bu yerda xalqaro huquqning ikki asosiy normasi – chegaralarning buzilmasligi va davlatlarning xududiy butunligi prinsipi bir tomondan, va xalqlarning o'zlarini belgilash huquqi ikkinchi tomondan – to'qnashib qolmokda. Birok, «xalqning o'zlarini belgilashi» tushunchasini anikroq tushunish zarur. Ko'p hollarda separatizm ideologlari bu tushunchaga etnik jamiyatlarning hokim siyosiy rejim va madaniy birgaliklardan to'liq ajralib, mustaqil davlat shakllanishiga imkoniyatni ko'radi. Bu model huquqiy teoriya va xalqaro huquq hujjatlari bilan mos kelmaydi va zamonaviy dunyoning murakkab tuzilishi va o'zaro bog'likligida amalga oshirish qiyin. Xalqaro huquq nuqtai nazaridan xalqning o'zlarini belgilashi – etnik jamiyatlarning demokratik ifodalangan irodasiga ko'ra siyosiy boshqaruvni amalga oshirish huquqi va bu davlatning qolgan aholisi zarariga sabab bo'lmasligi deb tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda Separatizm – ko‘p qirrali siyosiy hodisadir. U mamlakatning bir qismining suverenitetini talab qiladi, ko‘pincha o‘zlarini belgilash huquqi bilan mustahkamlanadi. Separatist talablarning asoslari: etnik yoki diniy ozchiliklarning siyosiy noroziligi, ularning ijtimoiy va siyosiy marginallasuvi, tarixiy narativlar va iqtisodiy sabablar. Zamonaviy separatizm hamisha mustaqillik intilishi bilan belgilanmaydi. Separatist shiorlar sayov natijalarini e‘tirozga uchratganda, noxush siyosiy rahbarlarni quvishda, tarixni qayta talqin qilishda yoki uchunchi tomonlarning ichki jarayonlarga aralashishining oldini olishda samarali siyosiy vosita sifatida ishlatiladi. Separatizmga ijtimoiy istiqbollarning noma‘lumligi, siyosiy turbulentlikning ko‘payishi, qo‘shni xududlarning assimetriya va asinxron rivojlanishi, fuqarolarning kelajaqqa bo‘lgan ishonchsizligi va frustratsiyasi yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Anderson P., Soeren K. Minority nationalism and the European Union. The cases of Scotland and Catalonia // L’Europe en formation. – 2016. – Vol. 379, N 1. – P. 40–57.
2. Gonzalez A.A. Origins of secession // University of Pennsylvania : College undergraduate research electronic j. – 2020. – URL: <https://repository.upenn.edu/curej/245>
3. Axmadullin V.V. Analiz interpretatsii termina «Blijniy Vostok» zapadnymi avtorami // Vlast. – 2014. – № 4. – S. 126–130.
4. Barsukov A.M. Etnoregionalnye partii i problema separatizma v sovremennoy yevrope // Dnevnik ASHPI. – 2016. – № 32. – S. 82–87.

YEVROPA FALSAFASIDA KORRUPSIYANING DESTRUKTIV XUSUSIYATI

Latipov Sardor –

Zarafshon shahar IIB boshlig‘i, NavDU mustaqil tadqiqotchisi

Ma‘rifatparvar fransuz faylasufi Charlz Monteskyo korrupsiyani psixologik nuqtai nazardan ko‘rib chiqdi, chunki u jamoat mavqeidan o‘z manfaati uchun foydalanish insoniyatga xosdir. Shu munosabat bilan u shunday dedi: “Asrlar tajribasidan ma‘lumki, hokimiyatga ega bo‘lgan har bir kishi uni suiiste‘mol qilishga moyil...”⁴⁷.

Bundan tashqari, Monteskyoning fikriga ko‘ra, korrupsiya davlat asoslarini buzadigan yovuzlikdir, shuning uchun korrupsiya xiyonat bilan tenglashtirilishi kerak. Korrupsioner uchun barcha oqibatlarga olib keladi. Shuni ham ta‘kidlash kerakki, Monteskyo bu hodisani buzg‘unchi jarayon sifatida o‘rganib chiqdi, buning natijasida yaxshi siyosiy tartib yoki tizim yaroqsiz holga keladi, masalan, monarxiya despotizmga aylanadi.

Tomas Xobbs korrupsiyaning zararli ekanligini ham tan oldi. Adolatli jamiyat qurish, kamsituvchi munosabat qonunlarning korrupsiyaga moyilligidan kelib chiqadi. Shu munosabat bilan uning so‘zlarini keltirish mumkin: “O‘z boyliklari bilan maqtanadigan odamlar jasorat bilan jinoyatlar qiladilar, ular jazodan qutulishga umid qilishadi davlat Adliya korrupsiyasi yoki kechirim olish pul yoki boshqa mukofot

⁴⁷ Быстрова А.С., Сильвестрос М.В. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы. // Журнал социологии и социальной антропологии. 2000. Т.3. № 1.

shakllari... Korrupsiya ildizining har doim va har qanday vasvasalar bilan barcha qonunlarga nisbatan nafrat paydo bo'ladi. U har qanday "anti-ijtimoiy" harakatni boylik yoki kuch kuchiga asoslangan korrupsiyadan kelib chiqadigan bo'lsa, katta yovuzlik deb hisoblagan. Yuqorida aytib o'tilgan faylasuflarni korrupsiyani o'rganishning "axloqiy modeli" tarafdorlari deb atash mumkin. Ular "korruptsiyani ijtimoiy kasallik, iqtisodiy rivojlanish yo'lidagi to'siq yoki qonuniy siyosatga tahdid" deb hisoblashgan. Korrupsiyani juda boshqacha tushunish bilan ular uning zararli ekanligini va uni yo'q qilish zarurligini tan olish bilan birlashdilar.

Korrupsiyani o'rganishga yondashuvlarni ko'rib chiqishdan biroz chetga chiqib, shuni ta'kidlaymizki, bir qator tadqiqotchilar ushbu hodisani o'rganish yo'nalishlarini tasniflashga urinishgan.

Shunday qilib, A. C. Bystrova va M. V. Silvestros korrupsiyani o'rganishga to'rtta yondashuvni ajratishni taklif qilishdi :

-an'anaviy yoki "idealistik-falsafiy", unga "axloqiy model " va neoklassik maktab mos keladi;

- institutsional yondashuvga mos keladigan "revizionist" maktab;

- iqtisodiy yondashuvlar neoliberal yondashuvni o'z ichiga oladi;

- marksistik yondashuv, uning doirasida korrupsiya kapitalizmning asosiy illatlaridan biri sifatida qaraldi, kommunistik rejimlarning qulashi va ularda korrupsiyaning keng tarqalishi faktining umume'tirof etilishi tufayli o'z ahamiyatini yo'qotdi

Shuni ta'kidlash kerakki, bizning fikrimizcha, ushbu tasniflash tizimidan kelib chiqadigan funktsional yondashuv Transparency International markazi mutaxassisi E. E. Chirkova korrupsiyani o'rganish bo'yicha tadqiqot yondashuvlarining etarlicha original tasnifini taklif qildi . U ikkita asosiy yondashuvni ta'kidlaydi: klassik va modernist.

Birinchisi, korrupsiya tushunchasi, birinchi navbatda, jamiyatning umumiy axloqiy holatining o'ziga xos xususiyati bo'lgan mualliflarning asarlarini o'z ichiga oladi (shu jumladan Aflotun, Aristotel, yangi davr faylasuflari, K. Fridrix va boshqalar).

Ikkinchi yondashuv korrupsiyani noqonuniy xatti-harakatlar sifatida huquqiy talqin qilish bilan ifodalanadi va atamaning o'zi pora bilan sinonim sifatida ishlatiladi va sotsiologik yondashuvlar, unga ko'ra korrupsiya mansabdor shaxsning shaxsiy maqsadlarda hokimiyatni suiiste'mol qilish bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos pozitsiyasini tushunishi kerak.

Ushbu pozitsiya e'tiborga loyiqdir, shu bilan birga, bizning fikrimizcha, ushbu tasnif ko'rib chiqilayotgan hodisani o'rganayotgan turli tadqiqotchilarning yondashuvlarining mohiyatini to'liq aks ettira olmaydi: taklif etilayotgan umumlashtirish mavjud yondashuvlarning farqini etarlicha to'liq baholashga imkon bermaydi.

Korrupsiyani o'rganishda turli xil yondashuvlarni ko'rib chiqishga qaytsak, Garvard universiteti professori Karl Yoaxim Fridrixni "axloqiy" modelni ilgari surgan mutafakkirlar guruhiga kiritish mumkinligini ta'kidlaymiz. U korrupsiyani "an'anaviy" yondashuv doirasida siyosiy sohadagi ustun me'yorlardan chetga chiqadigan va jamoat hisobidan shaxsiy foyda olish motivatsiyasi bilan bog'liq xatti-harakatlar sifatida ko'rdi. U korrupsiyani deyarli bir xil darajada salbiy hodisa, "siyosat patologiyasi" deb baholaydi, bunda bu salbiy hodisa davlat amaldorlariga ham, hokimiyat institutlariga ham siyosatning ajralmas sherigi sifatida ta'sir qiladi va shuning uchun korrupsiyaga qarshi yakuniy g'alaba utopik vazifadir, ammo bu kasallik keltirib chiqaradigan embrionlarning oldini olish uchun unga kuchli qarshilik ko'rsatish kerakligini istisno etmaydi. siyosiy tizim tarqaldi va yo'q qilinmadi.

МЕЖЛИЧНОСТНАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ: ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

Рустамова Мадина-

Соискатель Навоийского государственного Университета

Межличностные манипуляции – это самый распространенный вид манипуляций. В повседневной жизни каждому человеку приходится выступать то в роли манипулятора, то в роли манипулируемого. Суть межличностных манипуляций относительно проста – поставить объект манипулирования в такие условия, чтобы он действовал в интересах манипулятора, даже если эти действия противоречат его собственным интересам. При этом в отличие от прямого принуждения к действию, манипулятор использует гораздо более широкую палитру человеческих чувств и эмоций. На групповом уровне манипулятор использует в своих интересах особенности группового поведения индивидов, их взаимодействия, взаимозависимости. Подчинив своей воле группу, манипулятор присваивает себе возможности этой группы. Он идентифицирует себя с ней, действует от ее имени, но в своих интересах. Зачастую трудно понять, где истинный лидер группы, а где манипулятор, использующий ее для решения своих задач.

Манипуляции на уровне группы открывают больше возможностей, чем это имеет место в рамках межличностной манипуляции, поскольку в случае успеха он может получить доступ к ресурсам, которыми обладает группа и использовать их в своих интересах. С другой стороны, он всегда может переложить ответственность за свои действия на группу в целом или на отдельных ее членов. Для того чтобы манипулировать группой, вовсе не обязательно быть ее лидером.

Манипулирование сознанием, как индивидуальным, так и массовым – одна из наиболее интересных и малоисследованных проблем в социальной философии. Вопросы влияние на сознание индивида и общества в целом являются стержневыми в ряде сфер современной цивилизации. Разновидности воздействия на сознание всегда имеют в себе определенные элементы манипулирования.

В первом значении данный термин используется в его технологическом смысле – как обращение с объектами с особыми намерениями и целью, как ручное управление, как движения, производимые руками. Вплотную к данному значению примыкает использование этого термина непосредственно в технике. В значении термина «манипуляция» как маленькой группы людей этот термин в Древнем Риме обозначает небольшой, мобильный отряд воинов – манипулу, отряд, который беспрекословно подчиняется и беспрекословно выполняет все распоряжения начальников. В истории военного искусства манипулярная фаланга занимала существенное место. Именно в этом значении, по мнению Ю.В. Пуу, закладываются основные признаки манипулирования, которое Большой Оксфордский словарь (Oxford English Dictionary) истолковывает как акт воздействия на человека, тайное управление людьми.

Изначально манипулирование людьми представляет собой атрибут политики. Философское осмысление проблемы манипуляции сознанием личности было начато еще античными философами. Так, по мнению Платона, манипуляция, хотя и является одним из явлений окружающей действительности, одновременно обладает уникальностью, поскольку является практически единственным средством, позволяющим подчинить волю и внушить человеку не только определенный образ мыслей, но и направить его на совершение конкретных действий без какого-либо

физического принуждения: «...искусство убеждать значительно отличается от всех других искусств, так как оно всех их заставляет рабски служить себе добровольно, а не насильно ...оно гораздо лучше всех искусств». Однако стоит отметить, что само понятие манипуляции возникло в науке значительно позже, а следовательно, в античной философии нет прямого упоминания этого феномена. О том, что говорится о скрытом воздействии на сознание индивида, можно судить лишь по наличию отдельных признаков, которые присущи именно манипулятивному воздействию.

В заключении, хотелось бы отметить, что общество, манипуляционное управление в котором приобретает системный характер, а манипуляция включается в социальные отношения на фундаментальном уровне, не будет стабильно, его не ждет позитивное будущее, основанное на всеобщей гармонии интересов. В связи с этим, манипуляция как вид деятельности является одной из важнейших проблем социальной философии.

Воздействие на массовую аудиторию манипуляторы осуществляют, как правило, через посредников. Для целенаправленного воздействия на массовую аудиторию с целью получения конкретного результата используются различные коммуникативные технологии. И хотя манипуляции на массовом уровне имеют давнюю историю, наибольший размах они приобрели в XX в. Пропаганда является выражением манипулирования общественным мнением и общественным сознанием. Иногда в качестве синонимов «пропаганды» используются слова «искажение», «манипуляция», «промывание мозгов». Пропаганда часто служит средством возбуждения общественного мнения в поддержку определенных целей и выполняет интегративные функции, делая публику пассивной и отвлекая от любых форм несогласия с существующей системой.

Борьба за подчинение сознания произволу фантазии частных индивидуальных или групповых интересов достигает критических значений по мере освоения современным массовым обществом новейших изобретений в области информационно-коммуникативных технологий. Их активное использование в целях искусственного навязывания идеологических предпочтений, аксиологических приоритетов, норм политико-правового или производственно-экономического поведения уже сейчас не ограничивается сферой ментальности, но затрагивает основы самого существования человека и созданной им культуры.

IJTIMOIIY VA MADANIY O‘ZGARISHLARNING QADRIYATLAR TIZIMIGA TA’SIRI

Mamadiyorova Malika –

Navoiy davlat universiteti, ijtimoiy fanlar kafedrasi mustaqil tadqiqotchi

Oila insonning qadriyat maqomini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Aynan u insonning dunyoga bo‘lgan qadriyat munosabatining asoslarini yaratadi. Bu holatda hech qanday ijtimoiy ta’lim oilani o‘rmini egallay olmaydi. Gap shundaki, oilada tarbiyaning asosiy kuchi o‘zaro muhabbat tuyg‘usidir. Oilaning insonga nisbatan eng muhim vazifasi shundaki, u ijtimoiylashuvni, va individuallashtirishni amalga oshiradi. Bu shaxsning ijtimoiy funksiyalarni shaxsan ahamiyatli deb qabul qilishida, ulardan foydalanishda u o‘zining individualligini tasdiqlashi va rivojlanishini topishi yoki agar ular uning qadriyatlaridan farq qilsa, ularni rad etishida namoyon bo‘ladi.

SHu nuqtai nazaridan oilaviy qadriyatlarni ikki tur bilan ifodalash mumkin: o'zini o'zi ta'minlaydigan va o'zgaradigan qadriyatlar. O'zini o'zi ta'minlaydigan turga oilaning ijtimoiy mavqei va ijtimoiy ahamiyati, qarindoshlar, yaqin odamlar va jamiyat oldidagi javobgarlik, bolalarga, turmush o'rtog'iga, ota-onalarga mehr, hurmat va muhabbat kiradi; o'zini namoyon qilishda amalga oshiriladi. ijtimoiy turdagi qadriyatlar orasida qadriyat munosabatlar, qadriyat fazilatlar, qadriyat bilim, ko'nikma va ko'nikmalardir. "Ularning shakllanishi ota-ona oilasida sodir bo'ladi va ular inson hayoti davomida rivojlanadi va amalga oshiriladi, ular oilali odam shaxsiyatining asosini tashkil qiladi"⁴⁸.

Tarixdagi oilaviy qadriyatlarning evolyutsiyasi vaqt o'tishi bilan oila ichidagi tushunchalar va munosabatlarning o'zgarishida namoyon bo'ladi. Turli davrlarda va madaniyatlarda oilaviy qadriyatlar o'xshashlik va farqlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, qadimgi davrlarda oila aniq iyerarxik bo'lib, aniq oila boshlig'i va har bir a'zo uchun aniq rollar mavjud edi. Vaqt o'tishi bilan oilaviy qadriyatlar ijtimoiy-siyosiy muhit va iqtisodiy vaziyatdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi yangi jihatlariga ega bo'ldi. Bunga oilaviy qadriyatlar individualizm va oila ichidagi vazifalarni taqsimlash tomon siljigan sanoat rivojlanishi davri misol bo'la oladi. Tarixiy voqealar oilaviy qadriyatlarga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi, masalan, urushlar va mojarolar paytida oilalar birlik, xavfsizlik va o'zaro yordamni boshqa qadriyatlardan ustun qo'yishlari mumkin. Tarixiy kontekstni o'rganish oilaviy qadriyatlarning evolyutsiyasi va o'zgarishini va ularning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar bilan munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

Insonning hayotiy tajribasi jarayonida shakllangan ongning ma'lum bir tuzilishini ifodalovchi qadriyat yo'nalishlari yashash sharoitlarini idrok yetishning u yoki bu xarakterini, ularni baholash va muayyan vaziyatlarda o'zini tutishini belgilaydi. Qadriyat yo'nalishlari insonning qiziqishlari, afzalliklari, nima kerakligi haqidagi g'oyalari va harakatga tayyorligini ifodalaydi.

Ijtimoiy ong nochiziqli ta'sirlar natijasida destruksiya uchrasa, u muqarrar ravishda qadriyatlar tizimini buzadi, sodir bo'layotgan o'zgarishlarni boshqacha idrok etadi. Bunday vaziyatda "soxta ong" kabi hodisa ob'ektiv dunyoqarashlar buzilgan, noxolis, moyil tarzda aks etganda namoyon bo'ladi. Bunday vaziyatda shaxsning noqulay sharoitlarga moslashishi va o'rganish jarayoni uni ijtimoiy taqlidga undaydi.

. Qadriyat yo'nalishlari tufayli inson maqsadlarni belgilaydi, uning harakatlari mazmunli hayot mazmuni bilan to'ldiriladi. Insonning butun ijtimoiy-madaniy faoliyati amalda qadriyat yo'nalishlari bilan "o'rnatiladi". Qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish odamlarning zamonaviy, dinamik ijtimoiy tizimlar sharoitlariga moslashishi doirasida, turli ijtimoiy institutlarda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar va nizolarni hal qilish zarurati bilan amalga oshiriladi.

Qadriyat masalalarini o'rganishga katta hissa qo'shgan mutaxassis olimlar qadriyatlarni shaxsning faoliyati va rivojlanishini qiziqish va ehtiyojlar sifatida belgilaydilar. Murakkab dialektik o'zaro ta'sirining yakuniy mahsuloti deb hisoblaydilar. U quyidagi qadriyat zanjirini ishlab chiqdi: ehtiyojlar manfaatlarga aylanadi, manfaatlar tegishli rivojlanishga ega bo'lib, qadriyatlarga aylanadi. Ularning fikricha, qadriyatlar ehtiyojlarning shakllanishiga ham ta'sir qiladi va shu bilan inson tafakkurining qadriyat sohasi faoliyatining yopiq siklini shakllantiradi.

⁴⁸ Фомина Л.П. Понятие и типы ценностных ориентаций. - Л., 1976. С. 48.

TA'LIMDA NEYROPEDAGOGIK DIAGNOSTIKANING MOHIYATI

Aliqulova H.B.-

NavDU Psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

Rezyumye: This article highlights the importance of neuropsychological diagnostics in the educational process, its role in the learning process of students. It is shown that neuropsychological diagnostics is a method aimed at identifying the individual characteristics, abilities and learning methods of students, and is of great importance in making education more effective.

Pedagogik jarayonlarni inson bosh miyasida sodir bo'ladigan neyrologik o'zgarishlar nuqtai nazaridan o'rganish, ya'ni neyrologiyaning pedagogika bilan sinergizmi – neyropedagogika 1997 yilda alohida fan sifatida yuzaga kelgan. Neyropedagogikaning fan sifatida yuzaga kelishida Charlz S. Jeykobs, L.S.Basser, J.E.Bogen, B.T.Vouds, E.Lenneberg, A.Smit, P.Volf, E.Jensen, B.Given, V.A.Moskvin, N.V.Moskvina, V.D.Yeremeeva, T.P.Xrizman katta xissa qo'shganlar. AQShda mazkur yo'nalish bo'yicha 1997 yildan boshlab ilmiy izlanishlar Charlz S.Jeykobs tomonidan olib borilmoqda. Yuqorida nomi keltirilgan olimlarning fikriga ko'ra, inson tafakkuri sub'ektiv bo'lganligi bois, uning xislatlari mantiqiy yo'l bilan olish mumkin bo'lgan qararlardan ko'ra yaxshiroq qararlarga kelishga yordam berar ekan.

O'zbekistonda ham neyropedagogik bilimlardan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish borasida tadqiqotlar olib borilmoqda. Neyropedagogika quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi: neyrodidaktika, neyropedagogik diagnostika (tashxis), neyropedagogik tarbiya, neyropedagogik korreksiya va adaptatsiya hamda ta'lim jarayonining neyropedagogik muhitini tashkil qilish [3].

Neyropedagogikada neyropedagogik diagnostikaning o'рни ham muhim hisoblanadi. Neyropedagogik diagnostikaning maqsadi o'quvchilarning bilish jarayonini yaxshilash, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish hisoblanadi. Neyropedagogik diagnostika, o'quvchilarning individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va o'rganish usullarini aniqlashga qaratilgan usul bo'lib, ta'limni yanada samarali qilishda muhim ahamiyatga ega.

Neyropedagogik diagnostika o'quvchilarning e'tibor, xotira, motivatsiya va o'rganish usullarini baholashga, bu xususiyatlarning o'quv jarayoniga ta'sirini qanday qilib yaxshilanishi mumkinligini tushunishga yordam beradi. Neyropedagogik diagnostikada testlar, so'rovnomalar va kuzatishlar kabi metodlar o'quvchilarning holatini aniqlash va ta'lim jarayonini optimallashtirishda qo'llaniladi.

Bolalarning barchasi misoli alohida dunyo bo'lib, ularning har biri boshqalaridan o'zining tashqi ko'rinishi bilan birga xarakteri, tafakkuri, borliqni ko'rishi, atrof muhitdan kelayotgan ma'lumotlarni qabul qilishi va idrok etishi bilan farq qiladi. Buning asosiy sababi – bosh miya yarimsharlarining funksiyalari hamda “ish uslublari” bir xil emasligidadir. Yarimsharlar birgalikda, hamjihat bo'lib faoliyat ko'rsatsalarda, ularning har birini o'ziga yarasha “ish bajarishning sevimli uslublari” mavjud bo'lib, ayrim odamlar chap yarimsharlar “xizmatidan” ko'proq foydalansalar, boshqalar o'ng yarim sharlar “xizmatini” afzal ko'radilar.

Inson bosh miya yarimsharlari faoliyatida sodir bo'ladigan neyrologik o'zgarishlarni ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda hisobga olinishi bolalar bilish faolligini namoyon qilishlari hamda bilishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishlari, intellektual to'siqlarni ortiqcha qiyinchiliklarsiz yengib o'tishlari, ularning tahlil qilish va umumlashtirish

qobiliyatlarini o'zaro mutanosib shakllantirilishi, ijodiy faolliklarini intensiv rivojlantirish kabi bir qator masalalarni yanada samarali hal etishda katta imkoniyatlar tug'diradi.

O'quv ma'lumotlarini bolalarga "tushunarli bo'lgan tilda" berilishi uchun ularning har birini bosh miya yarimsharlarining ishlash strategiyasini bilish kerak bo'ladi. Xo'sh, konkret odamning ensefalogrammasini o'rganmasdan, faqat mutaxassislar foydalanishi mumkin bo'lgan maxsus metodlarni qo'llamasdan bosh miya yarim sharlarining ishlash strategiyasini qanday aniqlash mumkin?

Ma'lumki, deyarli har bir odamdagi juft organlar – qo'l, ko'z va quloqning biri ikkinchisiga qaraganda yaxshiroq ishlaydi, ko'radi va eshitadi. Juft organning qaysi tarafdagisi (o'ng yoki chap) boshqa tarafdagisiga nisbatan yaxshiroq ishlasa, u shartli ravishda "yetakchi organ" deb ataladi. Agar juftlikdagi o'ng organ chap organga qaraganda yaxshiroq ishlasa, bu odam faoliyatini asosan chap yarimsharlar boshqarishidan va aksincha, agar chapaqay bo'lsa – asosan o'ng yarim sharlar boshqarishidan dalolat beradi. Mana shu juft organlarining yetakchiligi va ularning o'zaro kombinatsiyasidan kelib chiqib inson bosh miya yarim sharlari asimmetriyasining bir qator funksional tiplarini aniqlash mumkin bo'ladi. Insonning yetakchi qo'l, ko'z va quloq ko'rsatkichlariga qarab miya yarimsharlar funksional asimmetriyasining tiplarini aniqlash esa neyropedagogik diagnostika deyiladi.

Yetakchi qo'l, ko'z va quloqni aniqlash metodlari.

Neyropedagogik diagnostikada inson bosh miya funksional asimmetriyasining tiplari bo'yicha bolalarni shartli ravishda uch guruhga – chap miya yarimshari faoliyatiga tayanadiganlar, o'ng yarimshari faoliyatiga tayanadiganlar va miya yarimsharlar funksional asimmetriyasi aralash bo'lganlarga ajratish mumkin:

✓ miyaning chap miya yarimshari faoliyatiga tayanadiganlar – o'ng qo'li, ko'zi va qulog'i yetakchi bo'lganlar;

✓ miyaning o'ng yarimshari faoliyatiga tayanadiganlar – o'ng qo'li, biroq chap ko'zi va qulog'i yetakchi bo'lganlar;

✓ miya funksional asimmetriyasining aralash tipi – o'ng qo'li yetakchi, biroq yetakchi ko'zi va qulog'i turlicha bo'lganlar.

Chapaqaylar ko'pincha o'ziga xos xarakterdagi funksional asimmetriyaga ega bo'lgan o'ng yarim shar tipiga mansub bo'lganliklari sababli neyropedagogik diagnostikada alohida o'rin tutadilar.

Kishida qaysi qo'l, ko'z va quloq yetakchi ekanligini maxsus mashqlar yordamida aniqlash mumkin. Quyida ulardan ayrimlarini keltiramiz.

Motor sohasining asimmetriyasini yoki bolaning yetakchi qo'lini aniqlash. Bolaning yetakchi qo'lini aniqlash uchun undan quyida keltirilgan mashqlarni bajarishi so'raladi. Bunda, albatta, bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olinishi kerak bo'ladi.

1. Kartalarni tarqatish. Bunda kartalarni taxlaydigan qo'l – yetakchi qo'l hisoblanadi.

2. Qarsak chalish – qaysi qo'l yetakchi bo'lsa, o'sha qo'l yuqorida bo'ladi.

3. Boltga buralgan gaykani yechish-yetakchi qo'l buraydi.

4. O'yinchoq hayvonchani qo'lda ushlab silash – yetakchi qo'l silaydi.

5. Igna teshigidan (xalqachadan) ip o'tkazish – yetakchi qo'l ipni ushlaydi.

6. Gugurt yoqishni ko'rsatish – yetakchi qo'l gugurt cho'pini ushlaydi.

7. Shisha idish qopqog'ini (qopqoq qattiq buralgan bo'lishi kerak) ochish yoki po'kagini sug'urib olish – o'ng qo'l qopqoqni yoki po'kakni ushlaydi.

8. Mix qoqish – bolg'acha yetakchi qo'lda ushlanadi

Ko'rish analizatorining asimmetriyasini yoki bolaning yetakchi ko'zini aniqlash. Bolaning yetakchi ko'zi oddiy test yordamida aniqlanadi. Buning uchun bolaga kichkina

teshikchasi bo'lgan qog'oz varag'i berib, undan qo'llarini oldinga uzatgan holda ushlab, teshikcha orqali o'zidan bir necha metr narida turgan odamning burun qirrasiga ikkala ko'zi bilan qarashi so'raladi. Bunda bola vazifani yetakchi ko'zi bilan bajaradi.

Eshitish analizatorining asimmetriyasini yoki bolaning yetakchi qulog'ini aniqlash. Yetakchi quloqni aniqlash maqsadida boladan mexanik soat ishlayotganligini quloq solib aniqlashi so'raladi. Buning uchun kichkina mexanik soatni bolaning ro'parasiga qo'yiladi. Mexanizmlari juda past tovushda ishlasa bola soatni har ikkala qulog'iga tutib ko'rishi mumkin. Soat mexanizmlari ishlayotganligini qaysi qulog'i bilan uzoqroq vaqt eshitishga urinib ko'rsa, bolaning o'sha qulog'i yetakchi quloq vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, yetakchi quloqni aniqlashda dixotik test o'tkazish ham mumkin. Dixotik test – bu har ikkala quloqqa ikki xil tovush stimulidan foydalanib ta'sir etiladi va ta'sir ob'ektidan nimani eshitganligi so'raladi. Bu qaysi quloq yuqori darajada tovushlarni farqlashini, ya'ni eshitish analizatori asimmetriyasini aniqlash imkonini beradi. Eshitish analizatori asimmetriyasi odamning ilk bolalik davrida paydo bo'lib, butun hayoti davomida o'zgarmaydi. Mazkur metodikaning eksperimental materiali bolaning har ikkala qulog'iga ikki hil - 4 juftdan iborat 10 seriyali oddiy so'zlardan iborat bo'lib, ikki marotaba eshittiriladi. Tadqiqot davomida har bir quloqqa 80ta, jami 160ta so'z eshittirilib, so'zlar orasidagi interval 0,5 soniyani, seriyalar orasidagi interval esa – 20 soniyani tashkil qilishi mumkin. Bola qaysi qulog'iga eshittirilgan so'zlarni ko'proq eslab qolsa, uning o'sha qulog'i yetakchi hisoblanadi. Bolalar bosh miya yarimsharlari faoliyatining tashkil etilish turiga qarab intellektual qobiliyatlari va xulq atvori bilan bir biridan farq qiladilar. Biroq barcha bolalarni ma'lumotlarni qabul qilish, o'zlashtirish va tafakkur turi bo'yicha faqatgina o'ng yarimshari yoki chap yarimshari yetakchi bo'lganlar guruhiga ajratish noto'g'ri bo'lar edi. Biz ta'lim-tarbiya berishimiz mumkin bo'lganlarni juda yaxshi ko'ramiz. Biroq, ayrim hollarda - bilimimiz birmuncha kamligi yoki yarimsharlarimizni funksional tashkil etilishi va psixikamizning o'ziga xos xususiyatlari tufayli bolalarni o'qitish va tarbiyalashga qiynalishimiz mumkin. Shunday vaziyatlarda, bola o'z imkoniyatlarini yanada yaxshiroq namoyon qilishiga yordam berish – har bir pedagogning vazifasidir.

Xulosa qilib aytganda, neyropedagogik diagnostika bolaning individual xususiyatlarni aniqlashga, ularning e'tibor, xotira, motivatsiya va o'rganish usullarini baholashga shu bilan birga ta'lim strategiyalarini shakllantirish, diagnostika natijalari asosida o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga, ularning o'rganish jarayonini samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Neyropedagogik diagnostika natijalarini o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida baham ko'rish, ta'lim jarayonini yaxshilashda hamkorlikni kuchaytirishga olib keladi. Neyropedagogik diagnostika orqali o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlanadi va ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Neyropedagogik diagnostika, o'quvchilarning o'rganish jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradigan muhim vosita sifatida xizmat qiladi va ta'limni yanada samarali qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Gulyamova Dj.R., Mamatkulov D.A., Axmedova M.T “Neyropedagogika” – Toshkent:TDPU, 2017.-113 b
2. Гарднер, Говард. Структура разума: теория множественного интеллекта: Пер. с англ. — М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2007. - 512 с: ил. - Парал. тит. англ.
3. Трошин О.В. Основы нейрopedagogики. –Нижний Новгород 1998; Педагогическая нейропсихология. –Н. Н, 1999; Нейропедagogика. –Н. Н, 1999

TA'LIM, FAN VA JAMIYATDA CHATGPT NING O'RNI VA TA'SIRI: FALSAFIY TAHLIL VA SINERGETIK YONDASHUV

Djurayeva Nurxon Kavilovna

Navoiy davlat universiteti, Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti bosh
mutaxassisi, nurxon.jurayeva.86@bk.ru, +99894-483-40-70
ORCID: 0009-0001-9587-1831

Annotatsiya. Ushbu maqolada ChatGPT sun'iy intellekt modelining raqamli transformasiya jarayonidagi o'rni va uning ta'lim, fan va jamiyatga ta'siri tahlil qilinadi. ChatGPT ning texnologik asoslari, imkoniyatlari, afzalliklari hamda cheklovlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu texnologiyaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari va jamiyatga ta'siri bo'yicha xulosalar keltiriladi. Maqola ta'lim sohasida sun'iy intellektning qo'llanilishi va uning ijtimoiy oqibatlarini haqida mulohaza yuritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ChatGPT, sun'iy intellekt, raqamli transformasiya, ta'lim, fan, jamiyat, axloqiy muammolar.

Аннотация. В данной статье анализируется роль модели искусственного интеллекта ChatGPT в процессе цифровой трансформации, а также её влияние на образование, науку и общество. Рассматриваются технологические основы ChatGPT, его возможности, преимущества и ограничения. Кроме того, представлены выводы о направлениях будущего развития данной технологии и её воздействии на общество. Статья направлена на осмысление применения искусственного интеллекта в сфере образования и его социальных последствий.

Ключевые слова: ChatGPT, искусственный интеллект, цифровая трансформация, образование, наука, общество, этические проблемы.

Abstract. This article analyzes the role of the ChatGPT artificial intelligence model in the process of digital transformation and its impact on education, science, and society. The technological foundations, capabilities, advantages, and limitations of ChatGPT are examined. Additionally, conclusions are drawn regarding the future development directions of this technology and its influence on society. The article aims to reflect on the application of artificial intelligence in education and its social consequences.

Keywords: ChatGPT, artificial intelligence, digital transformation, education, science, society, ethical issues.

Kirish. Ma'lumki, bugungi kunda raqamli transformasiya jarayoni ta'lim, fan va jamiyatning barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari, xususan, ChatGPT kabi suhbat modellarining rivojlanishi insoniyatning ma'lumot olish, o'qitish va kommunikatsiya usullarini tubdan o'zgartirishga ulgurdi. OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan ChatGPT modeli katta hajmdagi matnli ma'lumotlarni tahlil qilish va inson bilan tabiiy suhbat qurish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ushbu maqola orqali ChatGPT ning texnologik asoslari, uning ta'lim va fan sohasidagi qo'llanilishi, shuningdek, jamiyatga ta'sirini ilmiy tahlil qilib ko'ramiz. ChatGPT transformator arxitekturasiga asoslangan GPT (Generative Pre-trained Transformer) modelining yangi ya'ni eng so'nggi versiyasi sifatida ishlab chiqilgan. Ma'lumki, 2022 yilning 30 noyabr kuni Open AI kompaniyasi ChatGPT chat botini ishga tushirdi. Dastur moliyaviy tahlillar,

ilmiy maqolalar yozishi, shaxsiy maslahatlar berishi mumkin. Bot har qanday mavzudagi suhbatni qo'llab-quvvatlaydi va har xil savollarga o'ta aniqlik bilan javob qaytara oladi. Dunyo tobora raqamli mediamakonga o'tmoqda. Turli funksiyalar, vazifalar va faoliyatlar allaqachon inson qobiliyatidan yuqori darajada amalga oshirilishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv va tavsiya tizimlari inson qiziqishlariga moslashishni o'rgandi. Bularning barchasi sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan xizmatlar bo'lib, foydalanuvchilarni mamnun qilish istagi tomoshabinlar e'tiborini **monetizatsiya**⁴⁹ qiladigan tijorat platformalari uchun tabiiy jarayon hisoblanadi. Shu o'rinda ChatGPT o'zi nima?,-degan savol diqqat markazga chiqadi. ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer) – sun'iy intellektga asoslangan chat bot bo'lib, turli savollarga javob berish va odamlar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lgan bot. Mazkur bot har qanday mavzudagi suhbatni qo'llab-quvvatlaydi va har xil savollarga o'ta aniqlik bilan javob qaytarishga harakat qiladi.

Biroq, so'nggi tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur bot insoniyatning aqliy faoliyati rivojiga keskin to'siq bo'layotgan yagona omil va undan foydalanishni ortishi virtual haqiqat va ChatGPT bilan muntazam muloqot xavfli oqibatlarga olib kelishi ma'lum qilindi. Psixologlar sun'iy intellekt bilan muloqot, ayniqsa, yoshlarga salbiy ta'sir qilishi mumkinligidan xavotir bildirmoqda. OpenAI va Massachusetts texnologiya instituti tadqiqotchilari ChatGPT bilan muntazam muloqot qilish odamlar bilan kam suhbatlashishga va yolg'izlik hissini kuchaytirishga olib kelishi mumkinligini aniqladi. Bu haqda Bloomberg sayti xabar bermoqda.⁵⁰

Tajribalardan birida olimlar tomonidan bir oy mobaynida ChatGPT'dan foydalanuvchi 1000 ga yaqin kishini kuzatiladi. Ularga har kuni kamida besh daqiqa davomida chat-botning matnli yoki ovozli versiyasi bilan muloqot qilish taklif etiladi.

Natijalar quyidagicha bo'ldi:

1. Inson ChatGPT'dan qanchalik ko'p foydalansa, unga shunchalik ko'proq bog'lanib qolishi;

2. Sun'iy intellektga bo'lgan ishonchning yuqoriligi yolg'izlik tuyg'usi va texnologiyaga qaramlikni keltirib chiqarishi;

3. Botning ovozi hissiy bog'liqlik darajasiga ta'sir ko'rsatmaganligi aniqlangan.

Ikkinchi tadqiqotda ChatGPT bilan olib borilgan 3 million suhbat o'rganilib, so'rovnoma o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, foydalanuvchilarning juda kam qismi sun'iy intellekt bilan muhim shaxsiy mavzularni muhokama qilgan. 2022 yilda ChatGPT ishga tushirilganidan beri generativ sun'iy intellektning ommaviyligi keskin oshdi. Dasturchilar muloqotni yanada tabiiyroq qiladigan ovozli funksiyalarni joriy etmoqda. Olimlarning fikricha, bu holat parasotsial aloqalarning shakllanishiga olib kelishi mumkin, bunda foydalanuvchi chat-botni jonli suhbatdosh sifatida qabul qiladi. Psixologlar sun'iy intellekt bilan muloqotning, ayniqsa yoshlar va ruhiy qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan shaxslarga ta'siri haqida xavotir bildirmoqda,-deyiladi kun.uz sayti xabarlarida. "Tadqiqotimiz ChatGPT'dan foydalanish bevosita yolg'izlikni keltirib chiqarishini isbotlamaydi", — deb ta'kidlaydi Massachusetts texnologiya instituti aspiranti Ketii Men'in Fang. "Biz sun'iy intellektidan faol foydalanadigan kishilar bilan uni

⁴⁹ Monetizatsiyaning mohiyati mavjud resurs yoki g'oyani foydali loyihaga aylantirishdir.

<https://proza.uz/@mavludahamroyeva5> "Monetizatsiya: bu oddiy so'zlar bilan nima va u nima uchun?" Jun 21, 2024

⁵⁰ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-03-21/openai-study-finds-links-between-chatgpt-use-and-loneliness>

ishlatmaydigan odamlarni taqqoslab ko‘rmadik”.⁵¹ Chat-bot qaramlikka olib keladimi yoki yolg‘iz odamlar unga ko‘proq murojaat qiladimi, hozircha noma’lum.

Ilon Mask, Piter Til va boshqa dunyoga mashhur axborot texnologiyalari bo‘yicha investorlar 2015 yilda notijorat tashkilot sifatida ChatGPT yaratilishi ortida turgan Open AI kompaniyasiga asos soldi. Dastlab, kompaniya o‘z oldiga sun‘iy intellektni “butun insoniyatga foyda keltirishi mumkin bo‘lgan tarzda” rivojlantirish maqsadini qo‘yadi. 2018 yilda Ilon Mask Tesla va Open AI o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvi tufayli direktorlar kengashini tark etadi. 2019 yildan kompaniya notijorat tashkilotdan “cheklangan foyda” keltiruvchi birlashmaga aylanadi. O‘sha yili Microsoft Open AI’ga 1 milliard dollar sarmoya kiritadi va ikki tomonlama hamkorlikni e‘lon qiladi. Shundan so‘ng yaxshi moliyaviy imkoniyatlarga ega bo‘la boshlagan kompaniya yanada rivojlanadi.

ChatGPT chat boti 2022 yilning 30 noyabr kuni Open AI kompaniyasi tomonidan ishga tushirildi va 2022 yil 4 dekabrda kelib ChatGPT bir milliondan ortiq foydalanuvchiga ega bo‘ldi. Taqqoslash uchun, Netflix shuncha foydalanuvchini 3,5 yilda, Facebook 10 oyda, Spotify 5 oyda, Instagram 2,5 oyda yig‘a olgan. 2023 yil yanvar oyiga kelib esa ChatGPT foydalanuvchilari soni 100 milliondan oshdi.

ChatGPT’dan quyidagi sohalarda unumli foydalanishimiz mumkin: **Mijozlarni qo‘llab-quvvatlash, Marketing, Ta’lim, Sog‘liqni saqlash va Turizm kabi sohalarda aniq natijalarga erishish mumkin. Misol uchun talim sohasida**– ChatGPT deyarli har qanday asarni qisqacha va ixcham qayta hikoya qilishi mumkin, bu ayniqsa, maktab o‘quvchilari yoki katta hajmdagi ma’lumotlarni o‘zlashtirishga ulgurmayan talabalar tomonidan qadrlanadi. Shuningdek, u kichkina inshodan tortib katta hajmdagi referatlarni ham yoza oladi. Botning takomillashib borishi o‘qitishning yangi usullari paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Ammo, ijodiy fikrlash, tafakkur rivojiga va xotira mustahkamligiga katta xavf keltiradi. Ta’lim tizimida ChatGPT o‘quv jarayonini individuallashtirish, tezkor ma’lumot olish va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshirishga xizmat qilsa-da, ayni vaqtda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va tanqidiy tafakkurning pasayishiga ham sabab bo‘lishi mumkin.

Fan sohasida esa ChatGPT ilmiy maqolalar yozishda, adabiyotlar tahlilida va gipotezalarni shakllantirishda yordam beradi. Masalan, tadqiqotchilar ChatGPT yordamida katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilib, o‘z ishlarini tezlashishi mumkin. Biroq, bu jarayonda etik muammolar ham yuzaga keladi: masalan, ChatGPT yordamida yozilgan maqolalar plagiat sifatida qaralishi yoki ilmiy ishlarning o‘ziga xos ilmiylik darajasi yo‘qolishi mumkin. Fan sohasida esa ChatGPT ilmiy axborotni tezkor ishlab chiqishda yordam berishi bilan birga, ilmiy axloq va mualliflik huquqlari bilan bog‘liq yangi muammolarni kelib chiqishiga sabab bo‘ldi.

Jamiyatda sun‘iy intellekt (ChatGPT)ning keng qo‘llanilishi axloqiy, gumanitar va ontologik mezonlarning qayta ko‘rib chiqilishini taqozo etmoqda. Sinergetik yondashuv asosida olib borilgan tahlillar esa bu jarayonlarni tartibsizlikdan tartib sari rivojlanayotgan murakkab tizim sifatida tushuntirishga undaydi. ChatGPT bilan yuzaga kelgan yangi axborot-madaniy makon, bilim paradigmasining o‘zgarishi va relevantlik⁵² mezonlarining

⁵¹ <https://www.kun.uz/news/2025/03/24/chatgpt-bilan-muntazam-muloqot-xavfli-oqibatlariga-olib-kelishi-malum-qilindi>

⁵² Relevantlik - bu axborot yoki g‘oyaning muayyan kontekstda, muayyan ehtiyoj yoki savolga nisbatan muhimligi, dolzarbligi yoki mosligi darajasini anglatuvchi tushuncha. Falsafiy nuqtai nazardan, relevantlik bu inson tafakkuri va axborot o‘rtasidagi mazmunli bog‘liqlikni anglatadi; u tafakkurning tanlov, qaror qabul qilish va mantiqiy tahlil jarayonlarida asosiy mezon hisoblanadi.

qayta shakllanishi bu tizimda insonni faollikka undovchi, lekin eng muqobil omilni tanlashga yo'naltiruvchi tafakkur zarurligini ko'rsatadi.

ChatGPT kabi texnologiyalarning jamiyatga ta'siri ikki tomonlama xarakterga ega bo'lganligi bois, dualistik yondashuv asosida tahlil qilishimiz zarur. Bir tomondan, u kundalik hayotni osonlashtiradi va samaradorlikni oshiradi. Masalan, biznes sohasida ChatGPT mijozlar bilan avtomatik suhbat qurish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va hatto mijozlar xizmatini avtomatlashtirishda qo'llashi mumkin. Boshqa tomondan, ChatGPT ning keng qo'llanilishi bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Jumladan,

Noto'g'ri ma'lumotlar tarqalishi: ChatGPT ba'zida asossiz yoki noto'g'ri ma'lumotlar berishi mumkin, bu esa dezinformatsiyaga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Ish o'rinlarining yo'qolishi: Avtomatlashtirish tufayli ba'zi kasblar (masalan, tarjimonlar, yozuvchilar, mijozlar xizmati xodimlari) o'z ahamiyatini yo'qotadi.

Axloqiy dilemmalar: ChatGPT dan noqonuniy maqsadlarda foydalanish (masalan, soxta xabarlar yaratish yoki boshqalarni aldash) jiddiy muammo keltirib chiqaradi. Agarda, ChatGPT va shunga o'xshash texnologiyalar kelajakda yanada rivojlanishda davom etar ekan, kelajakda u real vaqtda faktlarni tekshirish, insonning hissiy holatini tushunish va yanada tabiiy suhbat qurish qobiliyatiga ega bo'lishi mumkin. Biroq, ushbu texnologiyalarni tartibga solish va etik, estetik qoidalarni joriy etish zarur.

Xulosa.

ChatGPT raqamli transformasiya jarayonida muhim o'rin tutuvchi texnologiya sifatida ta'lim, fan va jamiyatning rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Uning afzalliklari – samaradorlik, ko'p funksiyalilik va qulaylik bo'lsa-da, cheklovlari va etik muammolari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Kelajakda ChatGPT kabi texnologiyalardan oqilona foydalanish va ularni tartibga solish orqali jamiyat uchun maksimal foyda keltirish mumkin. Ushbu texnologiyaning rivojlanishi insoniyatni yangi imkoniyatlar sari yetaklaydi, ammo bu jarayonda mas'uliyatli yondashuv talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Brown, T. B., et al. (2020). "Language Models are Few-Shot Learners." arXiv preprint arXiv:2005.14165.
2. Vaswani, A., et al. (2017). "Attention is All You Need." *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30.
3. OpenAI. (2023). "ChatGPT: Technical Overview and Applications." OpenAI Blog.
4. Borgman, C. L. (1996). "Why are online catalogs still hard to use?" *Journal of the American Society for Information Science*, 47(7), 493–503.

“TANQIDIY TAFAKKUR”NING RAQAMLI JAMIYATDAGI O‘RNI

Islamova Mohichexra Bekmurzaevna-
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Raqamli jamiyat – bu axborotlar tez oqimi, raqamlashtirilgan haqiqat va algoritmik dunyoqarash hukmronlik qilayotgan yangi bosqichdir. Bu sharoitda inson tafakkuri ham o‘zgarishga uchramoqda va bunda axborot o‘rganilmaydi, balki iste’mol qilinadi, fikrlar mazmuni emas, balki ko‘lam asosida baholanadi, bilim izlanmaydi, “tavsiya etiladi” (algoritm asosida).

Bu sharoitda tanqidiy tafakkur – insonning ongli ravishda fikr yuritishi, savol qo‘yishi, asosli shubha qilish qobiliyati – zaruriyatga emas, qadr topmaydigan “noqulay” odatga aylanishi mumkin. Butun dunyoda bugungi tahlikali makon va zamonda insoniyat sivilizatsiyasini kelgusi avlodlarga bekamu-kust qoldirishni maqsad qilgan ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan zamonaviy olimlar tanqidiy tafakkurlash (fikrlash)ni shakllantirish va yanada rivojlantirish masalasiga alohida diqqat - e’tibor bilan qarashmoqdalar. Bu maqsadni amalga oshirish yo‘llarini izlashmoqdalar, o‘zlari tomonidan ishlab chiqilgan turli xildagi pedagogik texnologiyalari, uslublari va usullarini taklif qilishmoqdalar.

Tanqidiy tafakkur (fikr yuritish) falsafa, psixologiya, pedagogika, adabiyotshunoslik, jamiyatshunoslik fanlarida o‘zlarining qonunlari, tamoyillari asosida ko‘rib chiqilmoqda. Ayniqsa, pedagogika va psixologiya fanlarida bu masala bilan rus va boshqa xorijiy olimlardan V. Bolotov, T. Voropay, N. Vukina, A. Ivanova, A. Kocherga, V. Kushnir, T. Oleinik, E. Polat, A. Podzelun, P. Blonskiy, S. Romanova, M. Skatkin, I. Slobodyanyuk, V. Teplov, L. Terletskeya, S. Terno, A. Tumantseva, A. Qoralama, T. Xachumyan. M. Липман Д. Кластер, Д. Халперн, Дж. Дьюи, А. Кроуфорд, К. Мередит, К. Поппер, Р. Пол, С. Мэтью, Р. Пауль, С. Стернеберг, Д. Стил, Ч. Темпл, Д. Кластер va o‘zbek olimlaridan E. G‘oziev, O. Roziqov, M. Mahmudov, B. Adizov, O‘. Tolipov, F. Xodhaevalar ta’lim tizimidagi o‘qitish jarayonlarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash faoliyatini tashkil qilish, ularda haqiqat va yolg‘onni ajratgan holda tushunish, ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish muammolarining echimini topishga amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tavsiyalar berilgan.

Ta’lim berish jarayonini loyihalash, ta’limda foydalaniladigan pedagogik texnologiyalarni tanlash, uni samaradorligini aniqlash hamda baholash orqali talabalarning mustaqil fikr yuritish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish muammolari M. Ochilov, N. Sayidaxmedov, J.G‘. Yo‘ldoshev, N. Azizxodjaeva, M. Usmonboevalarning tadqiqotlarida o‘rganilgan. Olimlardan S.S. G‘ulomov, B. Farberman, K. Zaripov, Sh.A. Abdullaevalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, uni diagnostika qilish hamda ularning mazmun-mohiyatiga doir izlanishlar olib borganlar. Ammo, har bir tadqiqotchi o‘z qarashlarini ushbu tushunchani tushuntirish uchun tuhli xil izohlagan bo‘lsalar ham yogana to‘xtamga kela olmaganliklari bois hanuzgacha yaxlid holda ifodalay olmayapdilar. Shuning uchun ham “tanqidiy tafakkur” (tanqidiy fikrlash) tushunchasining yagona ta’rifi mavjud emas.

Xorijiy olimlar va o‘qituvchilar **“tanqidiy fikrlash”**ni ta’riflarini turlicha talqinini taklif qilishadilar . Masalan, Montekler Universitetidagi tanqidiy fikrlash instituti va bolalar uchun falsafani takomillashtirish instituti asoschisi, Kolumbiya universiteti professori M. Lipman, **tanqidiy fikrlash - zamonaviy dunyoda yashash uchun favqulodda ehtiyoj**, - deb biladi. Bu murakkab mahorat har qanday kasbiy faoliyat (me’mor, advokat, shifokor va boshqalar)da, insonlarning kundalik hayotiy munosabatlari (axloqiy tanlov holati)da, ilmiy faoliyatda va boshqalarda duch

keladigan amaliy muammolarni to'g'ri hal qilishga imkon beradi.. M. Lipmandan tashqari, D. Kluster, D. Halpern, J. Kluster kabi xorijiy olimlar tanqidiy fikrlashni o'rganishdilar. Devi, A. Krouford, C. Meredit, C. Popper, R. Pol, S. Metyu, R. Pol, S. Sterneberg, D. stil, C. Temple va boshqalar. D. Klasterning ta'kidlashicha, tanqidiy fikrlash – bu, savol berish bilan boshlanadigan, ishonchli dalilga intiladigan va ma'lumotli fikrlash bo'lib, ijtimoiy xarakterga ega.

Tanqidiy fikrlash tamoyillariga asoslanganda har bir talaba u, individual va mustaqil bo'lganligi uchu uning asosiy vazifasi o'z g'oyalari, baholari, e'tiqodlarini shakllantirishdan iborat bo'ladi. Olingan har qanday yangi axborot yakuniy xarakter kasb eta olmaydi, balki u, tanqidiy fikrlashning boshlang'ich nuqtasi sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun ham talabalarning asosiy vazifasi yangi ma'lumotlarni to'plash emas, balki u bilan ishlash qobiliyati bo'lishi kerak. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun talabalarning ta'lim qiziqishini kuchaytirish zarur.

D. Halpern, amerikalik psixolog, "Tanqidiy fikrlash psixologiyasi" qo'llanmasining muallifi, tanqidiy fikrlash haqida o'z nuqtai nazariga ega. Uning fikricha, tanqidiy fikrlash-bu kerakli yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiradigan kognitiv texnika yoki strategiyalardan foydalanish bo'lib, muammolarni hal qilishda, xulosalarni shakllantirishda, ehtimoliy baholashni amalga oshirishda va qaror qabul qilishda murojaat qilinadigan fikrlashning eng muhim turi hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashni yo'naltirilgan fikrlash deb atash mumkin, chunki u kerakli natijaga erishishga qaratilgan bo'ladi. Shu ma'noda, tanqidiy fikrlash formulali, avtomatik fikrlashga qarshi emas, balki muayyan maqsadga erishishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlash, fikrlash jarayonining o'zini ham, qaror qabul qilishdagi omillarni ham baholashni o'z ichiga oladi . J. Devi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish talabalar ma'lum bir muammo bilan faol shug'ullana boshlagan paytdan boshlanadi. Ta'limning boshlang'ich nuqtasi sifatida qabul qilingan vaziyat yoki hodisa haqida taklif qilinishi kerak bo'lgan asosiy savol – bu hodisa qanday muammolarni keltirib chiqarishini bilishga qaratilgan bo'ladi. Bu muammolarga talabalar e'tiborini qaratish, ularga bo'lgan tabiiy qiziqishini yuzaga chiqarib, rag'batlantiradi va tanqidiy fikrlashga undaydi, shuning uchun darslarga tayyorgarlik ko'rayotganda o'qituvchi dolzarb muammolar doirasini aniqlashi kerak va kelajakda talabalar bunga tayyor bo'lgandan sung esa, ularga ushbu muammolarni mustaqil ravishda o'zlari shakllantirishlariga yordam berishlari kerak. Shundagina tanqidiy fikrlash vositasida muntazam tarzda har qanday muammo yoki masalalarni o'rganish maqsadli faoliyatga aylanadi, bunda o'quvchilar intellektual ishlarga jalb qilingan bo'lib, real hayot muammolarini hal qilishga qodir bo'ladi . Amerika Qo'shma Shtatlaridagi ta'lim menejerlarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti bo'yicha mutaxassis G. Pol tanqidiy fikrlash haqida gapirganda, inson o'z fikrini yaxshilash uchun o'ylanganda o'z-o'zini takomillashtirish maqsadi haqidagi fikrlashni nazarda tutgan. Chunki, o'z-o'zini takomillashtirish istagi fikrlash jarayonini to'g'ri baholash standartlaridan foydalanish ko'nikmalari bilan birga keladi [15]. A. Krouford, S. Metyus, D. Makinster, V. Shoul tanqidiy fikrlash deganda -nafaqat taxminlarni, balki faktlarni ham sinchkovlik bilan baholash asosida rivojlanadigan va barcha tegishli omillarni tahlil qilish va asosli mantiqiy jarayonlardan foydalanish orqali eng ob'ektiv xulosalarga olib keladigan fikrlash tushunadi [10].

Tanqidiy fikrlashning mohiyati va mazmunini tushunishda turli xil yondashuvlarni umumlashtirib aytishimiz mumkinki, pedagogikada tanqidiy fikrlash dogmatik fikrlashning qarama-qarshisi (antipodi) bo'lib, mustaqil, mantiqiy, ijodiy fikrlash sifatida qaraladi. Ushbu turdagi fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari individuallik

va ijtimoiylik kasb etadi, ya'ni, har bir fikr boshqalar bilan baham ko'rilganda sinovdan o'tkaziladi va asoslanadi. Ushbu fikrlash muayyan masalalarda shaxsiy pozitsiyani anglash va himoya qilish qobiliyatini, yangi g'oyalarni topish va muammolarni tanqidiy tahlil qilish, munozaralarda qatnashish, harakatlarni qayta ko'rib chiqish qobiliyatini va dalillar, harakatlar va harakatlarning mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan bilish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Tanqidiy tafakkur – insoniy tafakkur mahsuli. U vaqt, tajriba, savol va bahs bilan shakllanadi. Raqamli tafakkur esa – mashina mahsuli. U tezlik, tavsiyalar, trendlarga asoslangan.

Raqamli jamiyatda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda quyidagi jihatlar e'tibor qaratish lozim deb o'ylaymiz:

a) Raqamli savodxonlikni tanqidiy savodxonlik bilan uyg'unlashtirish (faqat texnologiyani bilish emas, balki algoritmlarning ongga ta'sirini tahlil qila olish zarur;

b) Tanqidiy savollarni raqamli darslarga integratsiya qilish (Masalan, har bir elektron dars yakunida: "Bu axborot qanday manbaga asoslanadi?", "Qaysi tomonlar yashirin qoldirilgan?", "Agar qarama-qarshi fikr bo'lsa, qanday bo'lardi?" kabi savollarni joriy etish);

c) Media va sun'iy intellektda tanqidiy algoritmlarni ishlab chiqish (Sun'iy intellekt faqat moslikka emas, fikrlar xilma-xilligiga va muvozanatga asoslangan tarzda axborot tavsiya qila oladigan bo'lishi kerak);

d) Tanqidiy tafakkur kompetensiyalarini baholash vositalari (Reflektiv esselar, muloqotdagi bahsga asoslangan topshiriqlar, kognitiv konfliktli senariylar) ishlab chiqish va h.k.

Ushbu jihatlar e'tiborga olingan holda bugungi raqamli jamiyatda tanqidiy tafakkurga ega kadrlarni tayyorlash o'ylaymizki, jamiyatimizni hal tamonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi yoshlarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

TALABALARNING FIZIKADAN SIMMETRIYA VA TENGLIK TAMOIYILLARIGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING O'RNI

M.U.Musurmonov -

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada simmetriya va tenglik tamoyillari asosida fizika fanining konseptual mohiyatini anglatish hamda bu bilimlarni talabalarning kompetensiyalariga aylantirishda integrativ yondashuvning ilmiy-metodik imkoniyatlari ochib beriladi. Simmetriya tushunchasi faqat geometrik emas, balki fizik qonunlar va tabiatdagi universal o'zaro bog'liqliklarni ifodalovchi nazariy asos sifatida tahlil qilinadi. Integrativ yondashuv esa fanlararo, konseptual va didaktik integratsiya vositasida bu kompetensiyalarni chuqurlashtirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: simmetriya, tenglik, fazo, vaqt, energiya, integratiya, kompetensiya.

Zamonaviy ta'lim jarayoni shiddat bilan rivojlanib borayotgan fan-texnika taraqqiyoti sharoitida talabalarda fundamental fizik qonunlar, xususan saqlanish qonunlari asosidagi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-

tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son Qarorida ham aynan ta'lim jarayonlarida o'qitishning eng samarali usullari va yondashuvlaridan foydalanib talabalarda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasalarining "Fizika", "Fizika va astronomiya" ta'lim yo'nalishi talabalarida fizikaning asosi bo'lgan saqlanish qonunlariga oid kompetensiyalarni rivojlantirish orqali ularni raqobotbardosh kadrlar qilib tayyorlash dolzarflik kasb etmoqda, Chunki, saqlanish qonunlari (impuls, energiya, zaryad, massa va boshqalar) nafaqat fizikaviy dunyoni tushinishda, balki tabiat va texnologiyadagi barqarorlik, uzviylik, simmetriya va saqlanish mexanizmlarini anglashda ham asosiy nazariy poydevor hisoblanadi.

Simmetriya va tenglik – bu faqat matematik tasvir emas, balki fizik qonunlarning universalligini ta'minlovchi fundamental tamoyillardir. Simmetriya fizikadagi qonunlar, tabiatdagi in'ikoslar, zarralar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar, saqlanish qonunlari kabi asosiy tushunchalar bilan bevosita bog'liq. Tenglik esa fizik modellarni qurishda, fizikaviy hodisalarni taqqoslashda, fizik birliklarni muvozanatli taqdim etishda muhim o'rin egallaydi. Ushbu tamoyillarni talabalarda chuqur kompetensiyaga aylantirish uchun integrativ yondashuv zarur – bu esa ularni turli fanlar bilan bog'liq holda tushuntirish, zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va ko'p o'lchovli bilimlarni shakllantirishni taqozo etadi.

Simmetriya tamoyiliga asoslangan eng muhim qonunlardan biri — Noeter teoremasi bo'lib, unga ko'ra "har bir simmetriyaga muvofiq biror fizik kattalikning saqlanish qonuni mavjud". Masalan: vaqt simmetriyasi – energiyaning saqlanishiga, fazo simmetriyasi – impulsning saqlanishiga olib keladi.

Tenglik – fizik modellar qurilishida asosiy prinsiplardan biridir. Masalan, Nyutonning ikkinchi qonuni: $F = ma$ – kuch va tezlanish orasidagi tenglik munosabatidir. Tenglik tamoyili energiyaning, zaryadning, impulsning va boshqa fizik miqdorlarning muvozanat holatlarini ifodalovchi vosita sifatida ishlatiladi.

Fizika o'qitishda integrativ yondashuv deganda talabaning fizik tushunchalarini fanlararo (matematika, informatika, biologiya, falsafa bilan bog'liq holda) o'qitish tushuniladi. Masalan, simmetriya tushunchasini arxitektura, biologiya va fizikada taqqoslash asosida tahlil qilish, matematik modeldan foydalanish (tenzorlar, vektorlar yordamida fizik simmetriyani matematik jihatdan ifodalash), sun'iy intellekt va modellashtirish(fizikaviy simmetriyani raqamli modelda jonlantirish) va h.k.

Ushbu jarayonda talabalarda "Fizik qonunlardagi simmetrik munosabatni tushunish", "Tenglamalarni fizik jarayon bilan bog'lab talqin qilish", "Fanlararo kontekstda fizik tamoyillarni qo'llash", "Modellar tuzish, tajriba qilish, prognozlash" kabi kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Masalan, talaba tajribani ikki holatda o'tkazadi: vaqt o'tishi bilan energiyaning qanday o'zgarishini kuzatadi va grafik chizadi. Bu orqali vaqt simmetriyasi bilan energiya saqlanish qonuni bog'lanadi. Shuningdek, simmetriya dastur orqali modellashtiriladi, real tajriba bilan solishtiriladi va so'ngra uning matematik ifodasi chiqariladi. Har bir bosqichda kompetensiya chuqurlashadi.

Xulosa qilib aytganda, simmetriya va tenglik tamoyillari — bu fizikaning nafaqat nazariy, balki g'oyaviy asoslaridir. Ularni o'qitish orqali talabaning nafaqat bilimini, balki fikrlash, tahlil, muvozanatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish mumkin. Integrativ yondashuv esa bu kompetensiyalarni izchil, turli kontekstlarda, o'zaro aloqador holda rivojlantirish imkonini beradi. Bu yondashuv orqali talabada universal fizik tafakkur, analitik madaniyat, modellashtirish ko'nikmasi va fanlararo fikrlash tarzi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U. R. Bekpulatov, M. U. Musurmonov "The relation of conservation laws to the symmetry of space and time". Uzbek Scholar Journal Volume- 25, February, 2024
2. M. U. Musurmonov "Teaching the "law of conservation of impulse" on the basis of integration of ecological knowledge". O'zbekiston milliy universiteti xabarлари, 2024, [1/10] issn 2181-7324
3. U. R. Bekpulatov, M. U. Musurmonov "Fazo va vaqt simmetriyasi xossalariining metodologik tahlili". International scientific journal science and innovation. april, 2024 |
4. U. R. Bekpulatov, M. U. Musurmonov and B. X. Xamidov "Methodological insights into symmetry and conservation in quantum physics" Proceedings of the IV International Conference on Advances in Science, Engineering, and Digital Education. AIP Conf. Proc. 3268, 030045-1–030045-5; <https://doi.org/10.1063/5.0257395.25> February 2025
5. M. U. Musurmonov. "Возможности развития компетенций учащихся в области симметрии и законов сохранения с помощью цифровых образовательных технологий". Сборник научных трудов по материалам XXXI Международной научно-практической конференции, 27 марта 2025 года, г.-к. Анапа.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA OID UMUMIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Najmiddinov M.K.-

Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, maxsus mobil ilovalar vositasida fizika fanini o'qitishda o'quvchilarda umumiy kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlari chuqur tahlil qilinadi. Raqamli vositalar, virtual laboratoriyalar va mobil ilovalar orqali bilim olish, mantiqiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, o'quv jarayonining interaktivligini ta'minlash, fanlararo integratsiya imkoniyatlari kabi jihatlar asosida kompetensiyalar shakllanishining didaktik-metodik asoslari yoritiladi. Maqolada shuningdek, o'qituvchining zamonaviy raqamli muhitda tutgan o'rni va pedagogik yondashuvi, mobil ilovalar yordamida shakllantiriladigan kompetensiyalar ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, mobil ilova, umumiy kompetensiyalar, fizika ta'limi, raqamli vositalar, integratsiya, metodika, tanqidiy fikrlash.

XXI asrda ta'lim jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Raqamli texnologiyalar hayotimizning har bir jabhasiga chuqur singib borar ekan, ta'lim sohasi bu o'zgarishlarga eng faol moslashayotgan sohalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, fizika kabi mantiqiy tafakkurni, kuzatuvchanlikni, ilmiy eksperimentlar asosida xulosalar chiqarishni talab qiluvchi fanlarda raqamli texnologiyalar imkoniyatlarining o'rni beqiyosdir. Zamonaviy o'quvchi bilimni mustaqil izlaydi, axborotni saralaydi va uni tahlil qilishga intiladi. Bu esa faqatgina an'anaviy darslar orqali emas, balki raqamli texnologiyalar, shu jumladan mobil ilovalar bilan uyg'unlashgan o'quv muhiti orqali amalga oshadi.

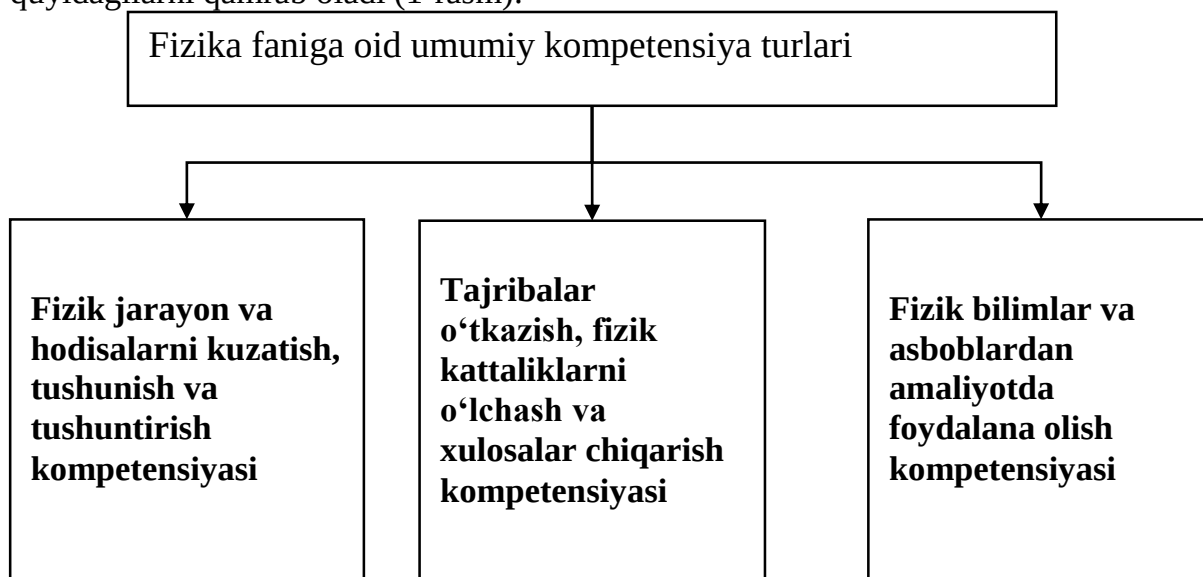
Fizika fanining o'ziga xos xususiyati bu - murakkab nazariy tushunchalarning amaliy hayotdagi ifodalarini anglash zaruratidir. Bunday fanlarni o'qitishda o'quvchining

ongida tasavvur hosil qilish, modellashtirish, simulyatsiya asosida kuzatish, o'z xulosasini tekshirish va tahlil qilish imkoniyati bo'lishi lozim.

Mobil ilovalar orqali bu maqsadlarga erishish mumkin bo'lgan vositalar sifatida "PhyWiz" — fizik masalalarni yechish algoritmlarini avtomatik hisoblab, izoh beradi, "Pocket Physics" — nazariy materiallar, formulalar va misollar bazasi, "EduLab" — o'quvchi va o'qituvchi uchun eksperimentlar, mini-testlar, laboratoriya topshiriqlarini o'z ichiga olgan integrativ platform, "Quizizz Mobile" — test va refleksiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

Bunday ilovalar bilan ishlash orqali o'quvchi mustaqil ta'lim oladi, interaktiv mashg'ulotlarda faol ishtirok etadi, o'z bilimlarini tahlil qiladi va baholaydi.

Fizika fanidan mobil ilovalar orqali shakllantiriladigan umumiy kompetensiyalar quyidagilarni qamrab oladi (1-rasm):

1-rasm. Fizika faniga oid umumiy kompetensiya turlari

Ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda mobil dasturiy ilovalarning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, zamonaviy ta'limning poydevorini bilimdan ko'ra ko'proq kompetensiyaga asoslash tendensiyasi belgilamoqda. Ayniqsa, fizika fanida bu jarayon o'quvchilarning real hayotdagi jarayonlarni kuzatish, ularni tushunish va ilmiy asosda tushuntirish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq. Bu esa o'qituvchidan nafaqat nazariy bilim, balki didaktik innovatsiyalarni puxta qo'llashni, xususan, raqamli va mobil texnologiyalarni ta'limga integratsiyalashni talab etadi.

Mobil ilovalar — bu o'quvchining bilim maydoniga eshik ochuvchi zamonaviy vositadir. Bu ilovalar orqali fizika fanining murakkab hodisalari — elektromagnit to'lqinlar, impulsning saqlanishi, energiya aylanishi, nisbiylik yoki kvant jarayonlari — oddiy vizual va interaktiv tarzda tushunarli bo'ladi. Masalan, PhyWiz ilovasi o'quvchiga fizik masalani nafaqat yechib beradi, balki uning yechish algoritmini tahlil qiladi. Bu esa faqat natijani bilish emas, balki tushunish va tushuntirish kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Fizik jarayonni kuzatish — bu sezgi va tafakkur o'rtasidagi ilmiy ko'prikdir. Mobil ilovalar aynan shu ko'prikn mustahkamlab, o'quvchining kuzatuvchanligini interaktiv simulyatsiyalar orqali rivojlantiradi. Masalan, Algodo mexanik jarayonlarning grafik ifodasi orqali o'quvchining vizual fikrlashini faollashtiradi. Shu asosda, bola muvozanat, impuls, kuch, energiya kabi tushunchalarni real ob'ektlar harakati orqali anglaydi.

Tushunish kompetensiyasi esa, nafaqat sezish, balki hodisani nazariy modelga tayanib izohlashni o'z ichiga oladi. Mobil ilovalar bu yerda darslikdagi quruq matnni jonlantiradi, grafiklar, formulalar, animatsiyalar orqali o'quvchi tafakkurida turg'un model hosil qiladi. Pocket Physics ilovasi, misol uchun, har bir qonun va formulani izchil, soddalashtirilgan va kontekstual tarzda tushuntiradi. Bu esa tushunchalarni yod olish emas, balki anglashga asoslaydi.

Tushuntirish esa — eng yuqori kompetensiya bosqichidir. O'quvchi nafaqat anglaydi, balki uni o'z tengdoshlari yoki o'qituvchiga asosli tarzda tushuntirib bera oladi. Mobil ilovalar orqali hosil bo'lgan bilimni Quizizz, Mentimeter kabi platformalarda amaliy tekshirish, o'z fikrini himoya qilish va tahlil qilish imkoniyatlari yaratiladi. Natijada, o'quvchi o'z fikrini asoslay oladigan, tushunchalarni o'zlashtirgan, kuzatuv va tahlil asosida xulosaga keladigan shaxsga aylanadi.

Shunday qilib, mobil ilovalar o'quvchining “ko'zi bilan ko'rganini” ilmiy tilda “tushunganiga”, so'ngra esa “tushuntira oladigan” darajagacha olib chiqadigan zamonaviy ko'prikdir. Bu esa kompetensiyalar ta'limida eng muhim yutuqdir. Bugungi kunda ushbu vositalar nafaqat o'qituvchining yordamchisi, balki o'quvchining mustaqil o'rganish, izlanish, izoh berish va natija chiqarish faoliyatining doimiy hamrohi bo'lishi zarur.

Xulosa qilib aytganda fizika fanini raqamli texnologiyalar, ayniqsa, mobil ilovalar asosida o'qitish orqali o'quvchilarda chuqur va zamonaviy kompetensiyalar shakllanadi. Mobil ilovalar o'quvchini ta'lim jarayoniga jalb etish, mustaqil bilim olish, refleksiya qilish, natijalarni tahlil qilish, fikrlashni rivojlantirish va ijtimoiylashuvda beqiyos rol o'ynaydi. Pedagog esa bu jarayonda texnologik tafakkurga ega, kreativ metodistga aylanishi zarur.

GRAVITATSION DOIMIYLIK METODOLOGIK ASOSLARINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Xamidov Botirjon Xusnidinovich-
Navoiy davlat universiteti doktoranti

Fundamental fizik doimiyliklar — bu butun koinotda o'zgarmas, tabiatning universal qonunlarini ifodalovchi miqdorlar bo'lib, ular fizik formulalar va nazariyalarda asosiy rol o'ynaydi. Fundamental doimiyliklar zamonaviy nazariy fizikaning asosini tashkil qiladi. Har qanday yangi nazariya ushbu doimiyliklarga mos kelishi yoki ularni yangicha talqinini qilishi kerak. Gravitatsion doimiylik (G) — fizikaning eng muhim doimiylaridan biri bo'lib, gravitatsiya kuchining intensivligini belgilaydi. G orqali sayyoralarning orbitalari, ularning harakat tezligi, yulduzlar shakllanishi, qora tuynuklar, neytron yulduzlar kabi obyektlarning gravitatsion muvozanatini, koinot kengayishi (kosmologik modellar, masalan Fridman tenglamalari) hisoblanadi. G — boshqa kuchlardan (elektromagnit, kuchli va kuchsiz yadroviy) farqli o'laroq, gravitatsion kuchning nihoyatda zaifligini ko'rsatadi. Shu sababli, u nazariy fizika va zamonaviy texnologiyalarning sezuvchanlik chegarasini sinovdan o'tkazishda muhim mezon hisoblanadi. Gravitatsion doimiylikning aniqligi boshqa doimiyliklarga nisbatan kamroq (aniq o'lchash qiyin). Shuning uchun G ni aniqlashtirish ustida olib borilayotgan tajribalar — ilm-fanning dolzarb muammolaridan biridir.

Gravitatsion doimiylik G kam o'rganilgan. Chunki, bu doimiylik fanga sezilarsiz kirib keldi c , h doimiyliklar esa fan tarixida revolutsiyaga olib keldi. Dastlab, bu doimiylik

Nyuton mexanikasida yo‘q edi va faqat XIX asrga kelibgina, bu doimiylik Nyutonning butun olam tortishish qonunida universal doimiy sifatida shakllandi. Ushbu qonun:

$$F = G \frac{m_1 m_2}{r^2}$$

Formula asosida ifodalanadi va unda G - ta’sirlashuv maydonining kuch xarakteristikasi hisoblanib, uning eng aniq qiymati 2002-yilda $G = 6,6742(10) \cdot 10^{-11} \text{ m}^3/\text{kg} \cdot \text{s}^2$

Aslida, Nyuton gravitatsion doimiylikni kiritmagan chunki u $F \sim \frac{m_1 m_2}{r^2}$ proporsionallikni aniqlagan xolos. U $F \sim r^{-2}$; $\vec{F} \sim mM$ ko‘rinishi yozgan edi. Ya’ni Nyuton tortishish qonunning analitik ko‘rinishini bermagan.

1811-yilda S.D.Puasson butun olam tortishish qonunining $F = f \frac{mM}{r^2}$ ko‘rinishda yozdi va f -birlik masofada birlik massali jismlar tortishish kuchiga teng deb ta’rifladi.

1797-1798 yillarda G.Kavendish yerning o‘rtacha zichligini aniqlash bo‘yicha tajriba o‘tkazdi. Uning tajribalarida $\rho_{\text{yer}} = 5,48 \text{ g/cm}^3$ suv zichligi $= 5,48 \text{ g/cm}^3$ qiymat olindi. Ko‘pgina adabiyotlarda Kavendish gravitatsion doimiyni aniqlagan deyiladi. Lekin aslida gravitatsion doimiylik Kavendish tajribasi natijalari asosida ancha keyin aniqlangan. Kavendish tajribasining g‘oyasi N.Maskelaynga tegishli bo‘lib, uning vafotidan so‘ng Kavendish uning qurilmasidan foydalangan.

XIX-asrda yer zichligini aniqlash bo‘yicha tajribalar ko‘p bo‘lsada, faqat A.Kyonig va F.Rixars tajribalari gravitatsion doimiyliklarning aniqlashga bag‘ishlangan edi (1884-85-yillar). Nyuton “Tabiat falsafasining matematik asoslari”da yer zichligini 5 yoki 6 suv zichligiga teng degan edi.

Agar Kavendish topgan $5,48\rho_{\text{suv}}$ ni quydagi $G = \frac{3g}{2\pi\rho D} = \frac{3\pi l}{2\rho D\tau}$ formulaga qo‘ysak, $G = 6,7057 \cdot 10^{-8} \text{ c}^{-2}\rho_{\text{suv}}$ (Kavendish) natijasi olamiz.

Hozirgi vaqtda $G = 6,7057 \cdot 10^{-8} \text{ c}^{-2}\rho_{\text{suv}}$ ga teng ekanligi aniqlangan.

$D=41800000$ fut-yer diametri

$l=39.14$ dyum-mayatnik uzunligi

$\tau=1$ s-yarim tebranish davri.

Amalda terminologiyada ushbu doimiy “Gravitatsion doimiy”, “Tortish doimiysi”, “Nyuton doimiysi” nomlari bilan ataladi. Amalda Nyuton va Kavendish gravitatsion doimiylikni aniqlamaganliklari ularning fanga xizmatini pasaytirmaydi. Nyuton, differensial, integral hisob, mexanika va tortishuv nazariyasini yaratdi va boshqa olimlar uchun faoliyat maydonini ochib berdi. Kavendishning bu boradagi xizmati shundaki, u tortishish qonunning kichik o‘lchamlar va kichik massalar uchun ham o‘rinli ekanligini ko‘rsatdi.

Nyuton tortish kuchining universalligini aniqlanganidan so‘ng gravitatsion doimiylikning ahamiyati ham ortdi. Bu doimiylikdan Maksvell, Plank o‘z birliklar sistemasida foydalanishdi. Umumiy nisbiylik nazariyasi $k = \frac{8\pi G}{c^4}$ doimiylik energiya impuls tenzori va fazo vaqt egrilligi orasida proporsionallik koeffitsienti sifatida qatnashadi ya’ni

$$R_{ik} - \frac{1}{2} g_{ik} R = k T_{ik} \quad (k \sim G)$$

1933-yilda G ning fundamental emasligi haqida ba’zi argumentlar paydo bo‘ldi. Jumladan,

1. Dirak: Kosmologik vaqt o‘tishi bilan G kamayishi kerak.
2. Frankel: G -kuchsiz ta’sir doimiysining kvadrati bo‘lishi kerak.

3. Dj.Sherk: Kichik masofalarda G aniqlanmaydi.

1967-yilda Saxarov tortishuvni kvant vakuumining elastikligi sifatida qarab Plank o'lchamlarida,

$$G = \frac{12\pi}{c_0 M_0^2 \ln\left(\frac{C_0}{C_1}\right)}$$

ifodalagan $M_0 = 10^{28} eV, C_0$ va C_1 – doimiy sonlar

Bu ifodada plank massasi $M_{pl} = \sqrt{\hbar c / G} 10^{28} eV$ ekanligidan Saxarov formulasi $M_0 = 10^{28}$ masshtab gravitatsiyaga bog'liq bo'lmagan holda asoslangandagina ishlaydi. Bu yerda G-doimiylik "c" va " $\hbar$ " doimiyliklardan farqli holda fizik kattalikning tabiiy masshtabi emas. Bundan bu doimiy bo'yicha chegaraviy o'tish yo'qligi ya'ni gravitatsiya sekin asta emas balki birdan "yo'qoladi". Nazariy jihatdan qaraganda gravitatsiyaning "uzilishi" $l > 2r_g = \frac{2GM}{c^2}$ masofada kuzatilishi kerak.

Agar quyoshning gravitatsion radiusi 295325008 km bo'lsa, $l=10^9 r_g$ da ham gravitatsion tasirlashuv mavjud. Shuning uchun $\ln(l/r_g)$ logarifmik mezondan foydalanish mumkin. Lekin bu kattalik ham universal emas. Gravitatsion doimiylik bilan bog'liq yuqorida konseptual savollar spectral tahli bo'yicha nazariyotchilar va eksperimental fiziklar, soha metodistlari va fan tarixchilari tomonidan maxsus tadqiqotlar o'tkazilishini taqozo qiladi.

Ushbu jihatlarni ta'lim jarayonlarida aks ettirish orqali fizika doimiylikalarga oid talabalarning komoetensiyalarini rivojlantirish dars sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA MEDIA SAVODXONLIK

Suyarqulova Shukrona-

Navoiy Davlat Universiteti

Pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson kapitalini rivojlantirish jarayonida mobil savodxonlikning o'rni va ahamiyati tahlil etilgan. Raqamli texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan hozirgi davrda mobil qurilmalardan samarali foydalanish ko'nikmalari – ya'ni mobil savodxonlik, insonlarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotdagi faolligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: inson kapitali, media savodxonlik, innovatsion yondashuv, zamonaviy texnologiya, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, interaktiv ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и важность мобильной литературы в развитии человеческого капитала. Цифровые технологии быстро развиваются в развивающиеся периоды, которые они демонстрируют в качестве важного фактора в повышении мобильной грамотности, активности людей в социальной, экономической и культурной жизни.

Ключевые понятия: человеческий капитал, мобильная грамотность, инновационный подход, современные технологии, социально-экономическое развитие, интерактивное образование.

Bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari, eng so'nggi turdagi mobil aloqa vositalari, kompyuterlar ko'pchilikning uyidan joy olgan, ulardan voz kechib bo'lmaydi. Chunki, virtual olam odamni, ayniqsa, yoshlarni ohanrabodek o'ziga tortmoqda. Eng so'nggi turdagi texnik vositalarni puxta o'zlashtirib, zamon bilan hamnafas bo'lib bormoq kerak, aks holda, taraqqiyotdan ortda qolib ketish hech gap emas. Ammo tanganing ikki Tomoni bo'lganidek, zamonaviy texnologiyalarning ham salbiy oqibatlari bo'lishi mumkinligini unutmash lozim. Bu o'rinda barcha axborot texnologiyalari faqat bitta maqsadga, ya'ni inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

XXI asr texnologiyalar asrida inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishda yangi innovatsiyalar, xususan, mobil qurilmalar muhim o'rin egallamoqda. Aholining mobil texnologiyalar bilan samarali ishlay olishi – ya'ni mobil savodxonlik – nafaqat shaxsiy rivoj, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim omillardan biridir. Mobil savodxonlik deganda, mobil qurilmalar orqali ma'lumot izlash, o'rganish, aloqa qilish va turli onlayn xizmatlardan foydalanish yo'li bilan inson kapitalini rivojlantirish tushuniladi.

Inson kapitali tor ma'noda – bu insonning intellekti, sog'ligi, sifatli va unumli mehnati hamda uning turmush sifatidir.

Mazkur terminni keng ma'noda iqtisodiy rivojlanishning intensiv ishlab chiqarish omili, jamiyat va oilani rivojlantirish, mehnat resurslarining bilimli qismi, intellektual va boshqaruv mehnati, yashash va ish joyi muhitidir deb qarash mumkin bo'lmaydi.

Iqtisodchi olimlardan ba'zilar inson kapitaliga yondashar ekan, «inson kapitali bu har bitta odamdagi bilimlar, qobiliyatlar yig'indisidir» degan xulosaga kelishgan.⁵³ Kelgusida foyda keltirishini inobatga olib, unga kapitali deb qaraladi. E'tiborli jihati shundaki, u inson bilan uzviy bog'liq hamda uning ajralmas qismi bo'lganligi bois unga inson kapitali deyiladi. Xuddi shunday yondashuvlardan biri S.Fisher, K.Shlamenzi va R.Dornbushlarga tegishli bo'lib, ular «Ekonomiks» jurnalida o'zlarining quyidagi fikrlarini bayon qilganlar: «Inson kapitali – insonda o'z aksini topa olgan va o'z egasiga daromad olib keluvchi o'lchov hisoblanadi».⁵⁴

Insonning jismoniy, aqliy va ijodiy imkoniyatlarining ortishi jamiyatning asosiy ishlab chiqarish kuchi sifatida namoyon bo'ladi, deya ta'kidlagan K.Marks. U o'z fikrini davom ettirib, u haqiqiy boylikdir, boshqa boyliklar esa ijtimoiy ishlab chiqarishning o'tkinchi lahzasidir deydi. Inson qobiliyatlarining o'sishini asosiy kapital ishlab chiqarilishi deya qarash mumkin. Negaki, asosiy kapitalning o'zi bu insondir.

S.A.Dyatlov inson kapitali deb, «jamoat takror ishlab chiqarishning u yoki bu sohasida maqsadli foydalaniladigan va mehnat hamda ishlash unumdorligining o'z navbatida ushbu inson daromadining oshishiga ta'sir etuvchi investitsiyalar natijasida shakllangan va inson tomonidan to'plangan sog'liq, malaka, qobiliyat va motivatsiyalar zaxirasi tushuniladi».⁵⁵

Inson kapitalini rivojlantirish odamlarning bilim ko'nikma va qobiliyatlarini oshirish jarayoni hisoblanadi. Ta'lim inson kapitalini rivojlantirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashishda muhim rol o'ynaydi. Inson kapitali iqtisodiy o'sishning asosiy omili bo'lib, ta'lim uning rivojlanishida hal qiluvchi element bo'lib xizmat qiladi.⁵⁶

⁵³ Bolshoy ekonomicheskii slovar, Общ., red. A.Azriliyana. -M.: Fond «Pravovaya kultura», 1994.

⁵⁴ Blaug M. An Introduction to the Economics of education. -London, 1970

⁵⁵ Dyatlov S.A. Основы теории человеческого капитала. -SPb: Izd-vo UEF, 1994.

⁵⁶ Becker, G.S (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. National Bureau of Economic Research

Ta'lim bilan bir qatorda mobil savodxonlik ham inson kapitalini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Mobil savodxonlik bu jarayonda quyidagi jihatlarida muhim rol o'ynaydi:

1.Oson kirish: Mobil qurilmalar orqali ta'lim materiallariga kirish imkoniyati kengayadi. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida yashovchi odamlar uchun muhimdir.

2.Moslashuvchanlik: Mobil ilovalar yordamida ta'lim olish vaqt va joydan qat'iy nazar amalga oshirilishi mumkin. Bu esa odamlarning o'z vaqtini samarali boshqarishiga yordam beradi.

3.Interaktiv ta'lim: Mobil platformalar ko'pincha interaktiv elementlarga ega bo'lib, bu esa o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi.

4.Yangilikka tez moslashuv: Mobil savodxonlik orqali yangi bilim va ko'nikmalarni tezda o'zlashtirish mumkin, bu esa ish joyida raqobatbardoshlikni oshiradi.⁵⁷

Haqiqatan ham bugun inson kapitalini rivojlantirish eng dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Ushbu sohani rivojlantirishning bir qator yo'llari mavjud. Ulardan eng asosiysi va eng birinchisi – ta'lim sifatli va barcha qatlamlarga teng taqdim etilishidir. Bu – jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy adolat va inson kapitalining rivojlanishi uchun muhim omildir. Har bir bola u qayerda tug'ilganidan, ijtimoiy holatidan qat'iy nazar, sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Malakali o'qituvchilar esa ta'lim sifatining asosi hisoblanadi. Ularning doimiy malakasini oshirish, zamonaviy metodikalarni o'rgatish va mehnat sharoitlarini yaxshilash orqali butun ta'lim tizimida ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin. Navbatdagi yo'l – innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali bilim olish jarayoni yanada qulay, interaktiv va samarali bo'lib bormoqda. Masalan, onlayn ta'lim platformalari orqali istalgan joyda va vaqtda ta'lim olish imkoniyati yaratilmoqda. Bu, ayniqsa, chekka hududdagi yoshlar uchun katta imkoniyatdir, chunki ular ilg'or bilimlar va tajribali mutxassislardan ta'lim olishga ega bo'ladi. Maktabdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan tizimda innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning inson kapitalini shakllantirishda yo'lga qo'yilishi malakali kadrlar salohiyatini kengaytirish, ta'lim samaradorligini oshirish, ayniqsa masofaviy yoki individual ta'limni rivojlantirish imkonini beradi. Keyingi yo'li – ijtimoiy masalalar haqida xabardorlik. Har bir zamonaviy shaxs bugun dunyoda ro'y berayotgan voqea-hodisalardan xabardor bo'lish orqali zamonaviy bilimlarga ega bo'lib, taraqqiyot bilan hamnafas bo'la oladi. Bu o'rinda mobil platformalar orqali masalalar, iqtisodiy tendensiyalar va boshqa dolzarb mavzular haqida ogoh bo'lish imkoniyatlari mavjud. Bu esa insonlarning jamiyatdagi o'rni va rolini yaxshilaydi.

Inson kapitalini rivojlantirish – bu bir kunlik ish emas. Mazkur missiya kompleks yondashuv hamda uzoq muddatli, muhimi, aniq yo'naltirilgan chora-tadbirlarni talab qiladi. Global dunyoda raqobatlashish ummonda suzishdek gap. Cho'kib ketmaslik uchun kuch, shiddat va mahurat talab qilinadi. Xuddi shu kabi bugungi kunda har qaysi mamlakat, avvalo, inson kapitalini yuksaltirishga, ya'ni millatning intellectual salohiyatini oshirishga harakat qilmoqda. Inson kapitaliga sarmoya kiritish va umri davomida o'qishga keng imkoniyat yaratish juda muhimdir. Mavjud vaziyatdan ko'rinib turibdiki, raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish, shuningdek, innovatsion ta'lim ekotizimlarini yaratish talab qilinadi. Shubhasiz, o'qituvchilarning roli oshadi, shuning uchun ularning kasbiy o'sishiga va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga sarmoya kiritish juda muhimdir.

⁵⁷ OECD (2019). «The Future of Education and Skills 2030». OECD Publishing

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bolshoy ekonomicheskiy slovar, Oбщ, red. A. Azriliyana. -M.: Found «Pravovaya kultura», 1994.
2. Blaug M. An Introduction to the Economics of education. -London, 1970
3. Dyatlov S.A. Osnovy teorii chelovecheskogo kapitala. -SPb: Izd-vo UEF, 1994.
4. Becker, G.S (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. National Bureau of Economic Research
5. OECD (2019). «The Future of Education and Skills 2030». OECD Publishing

MILLIY KONTENT YARATISHDA TILIMIZDAGI MADANIY KONSEPTLARNING O'RNI

Fozilova Gulmehra Faxriddin qizi –

NavDU O'zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-kurs magistranti +9989(93)404-00-71

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniy kontentlarni yaratishning dolzarbligi, bundagi muammo va yechimlar, yurtimizda bu jarayon rivojlanishidagi muhim qadamlar haqida so'z boradi. Milliy kontent takomilida til, xususan, lingvokulturologiyaning asosiy birligi bo'lgan konseptlarning ahamiyati ochib berilgan. Milliy konseptlar asosida misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Milliy kontent, antroposentrik paradigma, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, konsept, madaniy konnotatsiya, atlas, adras, belbog'.

Abstract: This article discusses the relevance of creating cultural content, its problems and solutions, and important steps in the development of this process in our country. The importance of concepts, which are the main unit of language, in particular linguoculturology, in the development of national content is revealed. Examples are given based on national concepts.

Key words: National content, anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, linguoculturology, concept, cultural connotation, atlas, adras, belt.

Bugungi globallashuv sharoitida turli to'qnashuv va ziddiyatlar bilan bir qatorda, axborot- kommunikatsiya maydonida informatsiya xurujlari keng tus olmoqda. Axborotlar tezlashuvi va almashinuvi zamonamizning eng kuchli quroli sifatida yadro qurolidan ham xavfliroq, deya tan olinmoqda. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek: "Bugungi kunda zamonaviy axborot maydonidagi harakatlar shu qadar tig'iz, shu qadar tezkorki, endi ilgarigidek, ha, bu voqea bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yo'q, deb beparvo qarab bo'lmaydi. Ana shunday kayfiyatga berilgan xalq yoki millat taraqqiyotdan yuz yillar orqada qolib ketishi hech gap emas". [2. 112] Shunday ekan, axborot xurujlariga qarshi milliy axborot immunitetini shakllantirish, milliylikimizni, ma'naviyat va madaniyatimizni aks ettiruvchi milliy kontent yaratish har doimgidan ham dolzarb masala sanaladi.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev 2024-yil 22-dekabrda o'tkazilgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining yig'ilishida va 2025-yil 12-yanvardagi Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida bu masalaga urg'u bergan holda milliy kontent yaratish zarurati haqida alohida fikr bildirgan. Kontent o'z-o'zini ifoda etish, tarqatish, marketing va yoki nashr etish uchun nutq, yozuv yoki har xil san'at turlari kabi biror-bir

vosita orqali ifodalanishi kerak bo'lgan axborot vositasi hisoblanadi. Milliy kontent yaratishda, milliy madaniyatimizga xos an'ana va qadriyatlarni asrab-avaylab kelajak avlodga yetkazishda, milliy ruhni ifoda etishda til muhim ahamiyatga ega vositalardan biridir.

Zamonaviy tilshunoslikda antroposentrik yondashuv yetakchi o'ringa ega bo'lib bormoqda. Kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya antroposentrik paradigmaning yetakchi yo'nalishlaridir.

XX asrning oxirlariga kelib, tilshunoslikda til va madaniyat aloqasi hamda muammolarini o'rganuvchi lingvokulturologiya alohida tarmoq, fan sifatida vujudga keldi. Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi, madaniyatning tilda namoyon bo'lishini, xalq hayotini, urf-odat va an'analarni, milliy mentalitetni til nuqtayi nazaridan o'rganish va amaliyotga tatbiq qilishdir. Buning o'rganish obyekti esa konsept sanaladi. Bu atama ilk bor Askoldovning maqolasida 1928-yilda qo'llangan. Unda konseptga "bir tur yoki boshqa turdagi tushunchalar haqida fikrlash jarayonini o'zida aks ettiradigan birlik" deya ta'rif beradi. [1, 267-280-b]

O'zbek tilshunos olimi N. Mahmudov lingvomadaniyatda konseptning o'rganilishi haqida shunday fikr bildiradi: "Lingvokulturologik tadqiqotlarda aynan konseptning ifodalanishi muammolariga juda katta e'tibor qaratilmoqda, internet materiallari bilan tanishganda, masalan, Rossiyadagi tilshunoslikda bu yo'nalish nihoyatda keng tarqalganini ko'rish mumkin, bu boradagi ishlarni sanab, sanog'iga yetish mushkul. Hatto so'nggi yillarda yoqlangan nomzodlik dissertatsiyalarining juda katta qismi aynan u yoki bu tilda konseptning lingvokulturologik tadqiqiga bag'ishlangan". [3, 3-16-b]

Ko'rib turganimizdek, milliy madaniyat va konsept tushunchalari o'zaro bog'liq va yaxlit tushunchalar. Ijtimoiy tarmoq yoki media vositalarida milliy kontent yaratishda og'zaki (masalan, jurnalistlar nutqida) va yozma nutqda madaniy xususiyatlarni o'zida mujassam etgan konseptlarning faol qo'llanilishi va ular mazmunining ochib berilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Olimlar tomonidan o'rganilgan olamning o'zbek lisoniy manzarasiga xos turmush bilan bog'liq bo'lgan halollik, mehmondo'stlik; kiyim-kechaklari bilan bog'liq bo'lgan do'ppi, atlas, belbog' va boshqa shu kabi konseptlar milliylikimizdan darak berib turadi va bu tadqiqotlar o'zbek xalqini tilimiz orqali butun dunyo tanishiga, milliy koloritimizning alohida o'ringa ega bo'lishida yordamchi bo'la oladi.

Masalan, sun'iy intellekt ya'ni ChatGPTda do'ppi, belbog', atlas, adras konseptlari haqida ma'lumot so'ralganda faqatgina uning tarkibi va xususiyatlari ochib beriladi. Ammo o'zbek xalqi uchun bular shunchaki kiyim yoki mato bo'libgina qolmay, madaniyatini, tarixini, millat ruhini aks ettiruvchi milliy libosdir. Jumladan, do'ppi yoki belbog' yigitlarning mardlik, jasorat, sharaf belgisi, g'ururini namoyon etuvchi madaniy vositasi hamdir. Belbog' konsepti "belida belbog'i bor" iborasida aks etganidek, g'ururini yo'qotmagan, o'z qadr-qimmatini uchun kurashadigan, izzat-nafsining tahqirlanishiga yo'l qo'ymaydigan insonlarga nisbatan ishlatiladi. [4, 71-b] Bunda belbog' tushunchasi madaniyatimizda o'zbek yigitlariga xos bir so'zlilik, mardlik va oliyjanoblik xislatlarining mujassamligini ko'rsatuvchi leksikon ekanligini ko'ramiz. Shuningdek, atlas, adras konseptlari milliylik bilan birga, mentalitetimizga xos ayollardagi iffat, hayo, nazokatni ham ifodalaydi. Matodagi shakllar xalqimiz ruhiy holati, fe'l-atvori, hududiy joylashuvi bilan bog'liq bo'lsa, ranglar esa kayfiyati, tabiati, iqlimi kabi jihatlar bilan bevosita aloqador. Sun'iy intellekt tizimida bunday madaniy konseptlarning izohida

madaniyatimizga oid yuqoridagi ta'riflarning berilishi milliy kontent yaratishda muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Yana bir muhim qadam sof o'zbekcha so'zlar yoki milliy-madaniy qatlamga oid terminlarning izohli lug'atida ularning faqatgina leksik ma'nosini beribgina qolmay madaniy konnotatsiyalarini ham izohlash vazifasidir. Sababi sun'iy intellekt tizimiga axborot kiritishda aynan, ilmiy-amaliy tadqiqot ma'lumotlari, lug'atlar, ensiklopediyalar manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "alyor" so'zi izohli lug'atda "o'tmishda ziyofat va shu kabilarda qadah tutib aytiladigan so'z yoki qo'shiq" deb izohlandi. [5, 70-b] Ammo bu leksik birlik xalqimiz turmush-tarzidagi an'analar asosida yuzaga kelgani, o'zida xalqning orzu, istak, hissiy kechinmalarini ifodalovchi madaniy birlik ekanligi xususida hech bir lug'atlarimizda ma'lumot berilmaydi. "Alla" so'zida [5, 71-b] ham faqatgina atash ma'nosini ifodalash bilan cheklanilgan, lekin bu konsept sifatida cheksiz mehr, sadoqat, pok qalb, orzu va armon, farzand bilan bog'liq konseptosferani yuzaga keltirishi lug'atlarda aks etmagan. Natijada sun'iy intellekt yordamida bu jihatlarni aniqlash imkonsiz.

Xulosa qilib aytganda, milliy, madaniy, ma'naviy kontenlarni yaratish muammolari va yechimlariga tilshunoslik nuqtayi nazaridan qaraganda, o'zida madaniy konnotatsiyalarni ifodalovchi milliy konseptlar alohida o'ringa ega. Buning uchun, avvalo, ta'kidlanganidek, O'zbekistonning xorijdagi milliy axborot brendini ta'sis etish lozim. Bu jarayon tilni matematik modellash, korpus lingvistikasini takomillashtirish vazifalarining dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi. Shu sabadan bugungi ona tili darsliklarimiz ham sistem-struktur yondashuv asosida emas, balki antroposentrik paradigma mohiyatiga ko'ra talqin etilmoqda, ya'ni kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatsunoslik ustuvorlik kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М:Academia. 1997.-С.267-280.

2. Karimov.I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: "Ma'naviyat" nashriyoti, 2013-yil, 112-bet.

3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab// O'zbek tili va adabiyoti-T.:2012, 3-16-bet.

4. O'zbek tili frazeologik lug'ati. Lug'at / Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O'razova, K.Rixsiyeva. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.

5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.-680 б.

III RENESSANS KONTEKSTIDA “MILLIY MEROS” TUSHUNCHASINING TARIXIY VA AKSEOLOGIK MOHIYATINI YORITISHDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA YARATILADIGAN MILLIY KONTENTLARNING O’RNI

Sayitmurodova Feruza Xayrulla qizi

NDU “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” (Tarix) yo‘nalishi

1-M guruh magistranti, **E-mail:** feruzasayitmurodova0201@gmail.com

Ilmiy rahbar: **prof. Safarova N.O**

Annotatsiya: Ushbu maqola Yangi Renessansni barpo etishda milliy madaniy va ma'naviy merosimizning qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligi, bugungi axborotlashgan texnologiyalar asrida milliy o'zlikni saqlab qolish, yoshlarga milliy meros va milliy o'zlikni tanitish hamda bu yuksak maqsadlarni amalga oshirishda sun'iy intellekt yordami, I va II renessans davri ulug' allomalarining tarixiy yo'li va ma'naviy merosini yoritib berish, asrlar davomida saqlanib qolgan tarixiy obidalarining 3D format shaklidagi video-kontent va muzeylar loyihalarini amalga oshirishda sun'iy intellektdan oqilona foydalanish masalasi ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar: Renessans, kontent, sun'iy intellekt, 3D format, milliy meros

Annotation: This article discusses the importance of our national cultural and spiritual heritage in building a New Renaissance, the preservation of national identity in today's age of information technology, the introduction of national heritage and national identity to young people, and the use of artificial intelligence in achieving these lofty goals, highlighting the historical path and spiritual heritage of the great scholars of the I and II Renaissance periods, and the rational use of artificial intelligence in the implementation of 3D video content and museum projects of historical monuments preserved for centuries.

Keywords: Renaissance, content, artificial intelligence, 3D format, national heritage

Kirish. Biz bugun shunday davrda yashayapmizki, zamonaviy texnologiyalar yaratilayotgan, nanotexnologiyalar tomon ildam qadam tashlayotgan, internet va axborot insoniy jamiyatni qurshab olgan globallashuv davrida yashayapmiz. Albatta, jamiyatimiz ham rivojlangan boshqa mamlakatlar singari oldinga qarab dadil qadam tashlamoqda. Bunga yaqqol misol sifatida yangi Renessansga tamal toshi qo'yilayotganini misol qilishimiz mumkin. Yangi O'zbekistonimiz uchun III Renessans poydevorini barpo etish masalasi albatta juda ko'p harakat va intilishni, shu Renessansni yaratuvchisi bo'lgan yosh avlodni voyaga yetkazishda alohida e'tiborni talab qiladi. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday deydi: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish, milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"[1].

Asosiy qism: Renessans konsepsiyasida "milliy meros" tushunchasi alohida o'rin tutadi. Nega deganda, bugungi globallashuv davrida axborotlashgan jamiyatda avlodlar avlodga o'tib kelayotgan milliy moddiy va ma'naviy merosimizni asrab-avaylash, kelajak avlodga yetkazish, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar bugun butun hayotimizni o'rab olgan muhitda yoshlarimizning turli tahdidli xurujlarga berilmasligi, ommaviy madaniyatning yoshlar ongini zararlaydigan turli ko'rinishlariga aldanib qolmasligi va ilm yo'lidan

og‘ishib, o‘rgimchk to‘riga ilinib qolmasligi uchun ham biz bugun asosiy e‘tiborni “milliy meros” tushunchasi va uni yoshlar ma‘naviyatiga singdirish masalasiga alohida e‘tibor qaratishimiz lozim.

Shu o‘rinda “meros” tushunchasiga ta‘rif beradigan bo‘lsak, “meros-o‘tgan avlodlar tomonidan yaratilgan, bizgacha yetib kelgan ijtimoiy-ma‘naviy, moddiy hodisalar, madaniy boyliklar, urf-u odatlar, marosimlar, axloqiy me‘yorlaridir”[2].

O‘zbekiston jahondagi davlatlar ichida moddiy va ma‘naviy merosga eng boy bo‘lgan davlatlardan biri hisoblanadi. Moddiy meros obyektlari qatoriga qadimiy shaharlarimiz Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi tarixiy-me‘moriy inshootlar, xususan, maqbaralar, masjid, xonaqohlar, hukmdor saroylari va madrasalar yaqqol misol bo‘ladi. Yurtimizda tariximiz aksi bo‘lgan jahonga mashhur me‘moriy obidalar juda ko‘p. Ular haqida butun jahon gapiradi. Masalan, Jahonning eng top rasmiy saytlaridagi maqolalariga nazar tashlasak, Samarqand qadimda Rim forumlari o‘tkazilgan maydonga oxshash ulkan obida borligi va bu Registon maydoni ekanligi aytiladi. U 3 ta ulkan madrasa va diniy maktabga ega ekanligi, Samarqand qadimiy shahar sifatida sayyorada tashrif buyuriladigan eng go‘zal joylar qatoriga kirishi ta‘kidlanadi. Xorijiy muxbirlar Registon haqida yana shunday deydi: “Ularning ko‘lami ajoyib-bu bir vaqtning o‘zida uchta Ayosofiyaning ko‘rishga o‘xshaydi. Registondan biroz piyoda narida joylashgan Shohi-Zinda, firuza va tilla maqbaralardan iborat labirint bilan bezatilgan tepalik, u yerda arkli eshiklar va jonli kafel bilan qoplangan binolarni ko‘rish mumkin”[3]. Mana shunday moddiy merosimiz bilan bir qatorda ma‘naviy merosimiz ham ulkandir. Ayniqsa, I va II Renessans davrlarida buyuk allomalarimiz tomonidan qanchadan qancha asarlar yaratildi, qo‘lyozmalar bitildi, biz avlod uchun ilm-fan sohasida boy ma‘naviy meros qoldi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, “Hozirgi O‘zbekiston deb ataluvchi hudud, ya‘ni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi markazlaridan biri bo‘lganligini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan buyuk allomalar, fozil-u fuzalolar, olim-u ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari shu zamindar yaratilgan, sayqal topgan. Eramizgacha va undan keyin qurilgan murakkab suv inshootlari, shu kungacha ko‘rk-u fayzni, mahobatni yo‘qotmagan asori-antialarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me‘morchilik va shaharsozlik san‘ati yuksak bo‘lganligidan dalolat beradi. Beshavqat davr sinovlaridan omon qolgan, eng qadimgi toshyozuvlar, bitiklardan tortib bugun kutubxonalarimizda saqlanayotgan 20 mingdan ortiq qo‘lyozma, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san‘at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, fizika, kimyo, astronomiya, me‘morchilik, dehqonchilikka oid o‘n minglab asarlar bizning beqiyos ma‘naviy boyligimiz, iftixorimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo‘lgan xalq dunyoda kam topiladi. Shuning uchun ham bu borada jahonning salmoqli mamlakatlarigina biz bilan bellasha olishi mumkin, deb dadil ayta olaman”[4]. Biz bugun qadam qo‘yayotgan Uyg‘onish davri uchun aynan mana shu milliy merosimizni eng avvalo, saqlab qolish, undan foydalanish, yoshlarimizga ular orqali milliy o‘zligimizni tanitib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Afsuski, bugun aksariyat yoshlar ijtimoiy tarmoqlar girdobig kirib qolishgan. Ko‘p vaqtlari ijtimoiy tarmoqlarda behuda o‘tib ketmoqda. Eng qizig‘i, turli ommaviy madaniyat ko‘rinishlari yoshlar ongiga aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib boryapti. Biz buni qanday to‘xtatishimiz mumkin? Albatta, yosh avlodga milliy o‘zlikni tanitish, ularning ongiga milliy moddiy va ma‘naviy merosimiz, ularni yaratgan buyuk shaxslar faoliyatini ko‘rsatib berish orqali! Bu yechimni ham zamon talabidan kelib chiqib yoshlar uchun moslashtiradigan bo‘lsak, eng maqbul yechim- milliy merosimiz va ularni yaratgan shaxslar faoliyatiga bag‘ishlangan qisqa yoki

uzun kontentlarni yaratish hamda bevosita ularni ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirib, yoshlar e'tiborini jalb etish. Ijtimoiy tarmoqlarda jaholatga qarshi ma'rifat qabilida milliy kontentlar joylashtirib, yoshlarmiz onggiga milliy qadriyatlarimizni tarixiy obidalarimizdan tortib, qimmatli qo'lyozmalar, asarlar va ularni yaratgan shaxslarni namuna sifatida ko'rsatib, ular onggiga singdirish va birinchi galda, vatanparvarlik hissini kuchaytirish hisoblanadi. Chunki, vatanparvar shaxsgina o'z tarixini biladi, o'zligini anglaydi, qanday buyuklar avlodi ekanini his etadi, oldingi Renessans bunyodkorlari singari III Renessansning bunyodkorlari ham po'rtanadek otilib chiqa boshlydi!

Bugungi nanotexnologiyalar asrida "sun'iy intellekt" ning roli ham oshib bormoqda. "Sun'iy intellekt"-bu o'zini-o'zi dasturlay oladigan, fikr yurita oladigan mexanizm. Agar biz milliy kontentlar yaratishda sun'iy intellekt yordamidan foydalansak, sifatli, orginal va takrorlanmas kontentlar yaratishimiz, shuningdek, ko'p vaqtimizni tejashimiz ham mumkin. Bugun butun dunyo sun'iy intellektdan foydalanish orqali o'z maqsadlariga tez va oson yetmoqda. Oddiygina misol, dunyodagi eng boy Ilon Muskning mashhur "Tesla" avtomobili aynan sun'iy intellekt asosida ishlaydi. Qulay, xavsiz va haydovchisiz boshqaruv funksiyalari bilan avtomobil sanoatida yetakchi. Agar biz kontentlar yaratishda sun'iy intellektdan foydalansak, hozirgi kontentlarga mos, e'tiborni tortadigan qilib ishlab chiqishimiz mumkin. Shuningdek, biz me'moriy inshootlarimizni sun'iy intellekt yordamida 3D formatdagi maketlari yoki online muzeylarini yaratadigan bo'lsak, biz har tomonlama katta natijalarga erishishimiz mumkin bo'ladi. Milliy kontentlar yaratish dolzarbligi haqida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev shunday deydilar: "Biz O'zbekiston axborot makonida milliy kontent yaratishni o'z qo'limizga olmas ekanmiz, dunyodagi voqealarga milliy manfaatlarimiz nuqtayi nazaridan baho bermas ekanmiz, bu ishlar xorijdan turib amalga oshirilishiga imkon yaratib beramiz"[5].

Xulosa. III Renessans barpo etsh yoshlar qo'lida. Shunday ekan, ularni milliylik ruhida tarbiyalash, milliy merosimizga hurmat ruhida, vatanparvar sifatida tarbiyalash eng asosiy vazifamiz. Mana shunday ulkan vazifalarni bajarishda zamon bilan hamnafas holda sun'iy intellekt asosida ishlaydigan milliy kontent, videolar, 3D maketlar, online muzeylar ishlab chiqsak, yuqori marallarni zabt etamiz va ko'zlagan ulkan maqsadlarimizga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Xalq so'zi. 220-yil 30-dekabr. 2-bet
2. E.Yu.Yusupov "Falsafa" darslik. "O'qituvchi" nashriyoti T:2005. 229-bet
3. <https://bbc.com> "A journey through Uzbekistan" 2023
4. I.A.Karimov "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" Toshkent: 1998, 3-4-betlar
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xavfsizlik kengashining Qurolli Kuchlar va harbiy-ma'muriy sektorlarning yig'ilishidagi nutqi. 2023-yil 12-yanvar

ABU RAYHON BERUNIYNING PEDAGOGIKA ASARI HAQIDA

Jumanov Akbar Serikboyevich-
O'zMU Tarix fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning pedagogikaga oid qarashlari, ahloqiy tarbiyaga asoslangan ta'limning mohiyati, turli xil fanlarning pedagogika bilan o'zaro bog'liqlik tomonlari, dars o'tishda qo'llaniladiga usullar va ularning yoshlar tarbiyasida muhimligi haqida qarashlar aks ettirilgan bo'lib, barcha fan sohalari uchun kerakli ma'lumotlarni beradi.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, pedagogika, bilim, ilm, ta'lim, dars, tarbiya, shogird ustoz.

Аннотация: В данной статье отражены взгляды Абу Райхана Беруни на педагогику, сущность образования, основанного на нравственном воспитании, взаимосвязь различных дисциплин и педагогики, методы, используемые в обучении, и их значение в воспитании молодежи, а также даны необходимые сведения для всех областей науки.

Ключевые слова: Абу Райхан Беруни, педагогика, знание, наука, образование, урок, воспитание, ученик-учитель.

Abstract: This article reflects Abu Rayhan Beruni's views on pedagogy, the essence of education based on moral education, the relationship between various disciplines and pedagogy, the methods used in teaching, and their importance in educating young people, and provides necessary information for all fields of science.

Keywords: Abu Rayhan Beruni, pedagogy, knowledge, science, education, lesson, upbringing, student teacher.

Qu'roni Karimdan ruhlanib dunyoviy ilmlarni o'rgangan alloma Abu Rayhon Beruniy pedagogik ahloqiy tarbiyaga islom dini talablaridan kelib chiqqan holda ta'rif bergan. Abu Rayhon Beruniy barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, shuningdek, muhitning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Bilim olishda esa tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Shuningdek Abu Rayhon Beruniy jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari suradi. Beruniy ilm olishni ahloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezonini yuksak ahloqlilikdir. X-XI asrlarda ham insoning ahloqiy kamolga yetishi muammosi butun ta'lim-tarbiya tizimida markaziy masala ekanligini ta'kidlab o'tadi. Beruniy o'zining "Hindiston", asarida jamiyat taraqqiyotining ilmga bog'liqligini shunday tushuntiradi; "Ilmlar ko'pdir. Ular zamoni iqboli bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shib borsa ko'payadi. Odamlarni ilmga da'vat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi o'sha iqbolning belgisidir. Hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning ko'payishiga sabab bo'ladi. deydi, ya'ni Beruniy ilm ahllarini ma'rifatni va zamonnini rivojlantiruvchi asosiy kuch ekanligini ta'kidlab, podshohlar ilm ahlini hurmat qilsa va ularga sharoit yaratib bersa o'sha davlatda ilm-fan taraqqiy etishini olimlar safi kengayishini yozib qoldiradi. Abu Rayhon Beruniy pedagogika sohasida aniq bir asar yozmagan bo'lsa ham, Farobiy ta'limoti ta'sirida inson shaxsining kamolati, uning aql-idroki, ruhiy taraqqiyoti haqidagi o'zining psixologik va pedagogik qarashlarini hamma

asarlarida to'liq bayon qilgan⁵⁸. Abu Rayhon Beruniy haqidagi bir hikoyatda aytilishicha alloma ilmdan yolg'unchilik, shaxsiy manfaat yo'lida foydalanishga mutlaqo qarshi bo'lgan ekan. Falsafa fanlari doktori professor Baxtiyor To'rayevning yozishicha, bir kishi Beruniydan iltimos qilib "Menga foyda keltiradigan biror narsani o'rgatib qo'ying" debdi. Alloma unga Al-Kindiyning „Ishoratlar kitobi"dan o'tkir narsalardan tayyorlanadigan bir dori tarkibini yozib beribdi. Bu dori suvga tomizilib, hosil bo'lgan moddaga qalamni botirib, aqiq toshga chizilsa, toshdagi yozuv oq bo'lib ko'rinar ekan. Buni o'rganib olgan boyagi kishi "Muhammad Ali „ va boshqa ismlarni toshga yozib, "Bu falon joydan topilgan tabiiy yozuv ", deb da'vo qiladigan, sodda odamlarning pulini shiladigan bo'libdi. Beruniy bu darsidan pushaymon bo'lib, "Ilmni nafsi uchun ishlatadiganlarga o'rgatish - uning jinoyatiga sherik bo'lishdir", deb Allohga tavba qilgan ekan. Vatanimizda hozirgi kunda rivojlanayotgan ta'im tizimi orqali yoshlarga ilm va ta'lim-tarbiya berishda, Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid fikrlari, o'z zamonasida ham, hozirgi murakkab davrda ham ta'lim-tarbiyani takomillashtirishda katta ahamiyatga egadir⁵⁹. Abu Rayhon Beruniy shunday deydi; mamlakat obodonchiligi ilm-fanning ravnaqiga bog'liq bo'lsa, yoshlarning baxt-saodati va kamolatini, uning bilimi, axloqi va ma'rifatida deb biladi. Beruniy yoshlarni rahmdil, mehribon, kishilarga iltifotli va xayrihoh bo'lishni, najotsiz odamlarga qo'l cho'zishni talab qiladi. Beruniy insonni tabiatning eng oliy kamolati deb qaraydi. "Insonga yer yuzini obod etishi va uni boshqarib turishi uchun aql-zakovat ato etilgan, shuning uchun ham har bir inson yuksak ahloqli bo'lishi lozim". deb yozib qoldirgan Abu Rayhon Beruniy. O'quvchiga bilim berishda quyidagilarga ahamiyat berish kerakligini keltirib o'tadi; 1) O'quvchini zeriktirmaslik. 2) Bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fani o'rgatavermaslik. 3) Darsni uzviylik va izchillik asosida olib borish. 4) Yangi mavzularni qiziqarli, asosa ko'rgazmali bayon etish kerakligini ta'kidlagan Beruniy⁶⁰. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Abu Rayhon Beruniy umrining oxirigacha ilm izlagan ekan. Naql qilishlaricha, allomaning shogirdlaridan biri u so'nggi nafaslarini olayotgan paytda huzuriga kiribdi. Ustozi undan "Meroslarni noto'g'ri bo'lish haqidagi aytganlarni takrorlab ber" , deb so'rabdi. Shogirdning ustoziga rahmi kelib, "shunday ahvolda-ya!" degan ekan, Abu Rayhon Beruniy "Men uchun bu masalani bilib dunyodan o'tish, bilmasdan o'tib ketishdan afzalroq emasmi?", debdi. Shundan so'ng shogird so'ralgan masalani takrorlab beribdi, Beruniy esa bu boradagi o'z mushohadalarini bildiribdi. Suhbatdan keyin shogird ustozining oldidan chiqib ketishi bilan uydan yig'i ovozlari eshitila boshlabdi. Bu tarixiy ma'lumot orqali bilish mumkinki Beruniy umrinig so'ngi nafasigacha ilmga intilgan va insoning tiriklikdagi asosiy maqsadi ilm o'rganish bo'lishi kerakligini ta'kidlab, boshqalarni ham bunga da'vat etganganligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek Beruniyning pedagogik qarashlarida savol-javob usulidan keng foydalanish, tajriba va kuzatishlar asosida o'qitish , yangi bilimlarni berishda o'quvchilarning turmush tajribalarini hisobga olish kabi tamoyillar mavjud. Beruniyning "Kitob at-tafhim" asarida tabiiy hodisalarni o'rganishda tajriba va dalillarga asoslanishning ahamiyati alohida ta'kidlangan⁶¹. Abu Rayhon Beruniy "Mineralogiya", "Hindiston" asarlarida o'zining ruh haqidagi qarashlari, ruhiyatning ba'zi muhim masalalarini bilish va tafakkur jarayonlari haqida juda ko'p, g'oyat qimmatli fikr-

⁵⁸ O.Hasanboyeva. J.Hamidov. Pedagogika tarixi. Toshkent . N: O'qituvchi. 1997-yil.42-47 bet.

⁵⁹ Shukurullo Mardonov. Umida Zokirova. Toshkent .N: O'qituvchi. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 2021-yil. 219-270-bet.

⁶⁰ Ahmedov A . Beruniy va uning "Geodeziyasi" haqida. Tanlangan asarlar . 3-tom. Toshkent. N: Fan. 1982. 20-21-bet

⁶¹ A. Zununov va boshqalar. Pedagogika tarixi . Toshkent. Sharq Nashriyoti. 2000-yil. 239-bet.

mulohazalar mavjud. Shuningdek Beruniy ezgu tilakka yetishga to'sqinlik qiluvchi ziqnalik, yolg'onchilik, munofiqlik, manmanlik kabi nuqsonlarni qoralaydi, g'azab va johillik inson uchun eng ashadiy dushman deb qaraydi. Beruniyning ta'limga oid pedagogik qarashlari, ayniqsa ahloqiy tarbiya va ma'naviy kamolat xususidagi fikrlari bugungi kunda O'zbekistonda ma'naviy yetuk va sog'lom avlodni tarbiyalash jarayonida qo'llanilmoqda. Abu Rayxon Beruniy bolani kundalik rejimga rioya qilishga, ya'ni vaqtida dam olish va uyg'onish, ota-onalariga hurmat ko'rsatishga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi⁶².

SUN'IY INTELLEKT VA SANOAT INQILOBIDAGI O'ZGARISHLAR

Kucharboyeva Durdona -

Navoiy davlat universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda rivojlanib borayotgan sun'iy intellekt va ta'lim tizimida sun'iy intellekt haqida foydalanish sun'iy intellektning taraqqiy etishi va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri yoritilgan

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, sun'iy intellekt, jamiyat taraqqiyoti, axborotlashgan jamiyat, sanoat inqilobi

Аннотация: В данной статье рассматривается текущее развитие искусственного интеллекта и его использование в системе образования, подчеркивается прогресс ИИ и его влияние на развитие общества

Ключевые слова: Система образования, искусственный интеллект, социальное прогресс, информационное общество, промышленная революция

Annotation: This article discusses the current development of artificial intelligence and its use in the education system, highlighting the progress of AI, and its impact on the development of society

Keywords: Education system, artificial intelligence, social development, information society, industrial revolution

Sun'iy intellekt hozir butun dunyoda juda mashhur atama. Bu mashinalarni odamlar kabi fikrlash, harakat qilish yoki reaksiyaga o'rgatadigan rivojlanayotgan texnologiya. Demak, hamma sun'iy intellekt nima ekanligini, sun'iy intellekt qanday ishlashini va uning asosiy vositalari va ilovalarini aniq bilish kerak. Ma'lumki, mashinalar inson harakatlariga taqlid qilish, odamlar kabi gapirish va o'zaro ta'sir qilish va tinimsiz ishlash uchun dasturlashtirilgan. Shu bilan birga, sun'iy intellekt turlarini, mashinani o'rganish, chuqur o'rgatish va tabiiy tilni qayta ishlash kabi asosiy pastki maydonlarni va uning turli sohalarda qo'llanilishini va shu paytgacha erishilgan yutuqlarini bilish muhimdir. Sun'iy intellektning ijobiy tomonlariga keladigan bo'lsak, u odam xatosini va xavfini kamaytiradi, insonlardan farqli tarzda tanaffuslar va yangilanishlarni talab qilmaydi, takroriy faoliyatlarni amalga oshiradi, tezroq qaror qabul qiladi, kundalik dasturlar xavfli vaziyatlarda yordam beradi, ta'limni xususiylashishiga olib keladi.[1-22] Sun'iy intellektning iste'molchilar uchun mahsulotlardagi eng asosiy vazifalaridan biri

⁶² O'zbek pedagogikasi antalogiyasi . Mualliflar jamoasi. Toshkent. 1994-yil. 156-bet.

shaxsiylashtirishdir. Bu maqsadli reklamalardan tortib biometrik xavfsizlikni ta'minlashgacha bo'lishi mumkin.

Sun'iy intellektning muhim omillaridan biri bu mashina modelini o'qitish va uni ta'lim va boshqa sohalarida qo'llashdir [2-22]. Machine learning (mashinali o'qitish) o'zi o'rganadigan dasturlar yaratish amaliyoti va nazariyasi, sun'iy intellektning katta qismidir. Mashinani o'qitish (ML) katta hajmdagi ma'lumotlar asosida algoritmlar to'plamini o'rgatish jarayonini anglatadi. Bu jarayon qonuniyatlarni aniqlash orqali prognoz qilish va qaror qabul qilishga ko'maklashadi. Dasturchilar o'z algoritmlariga xususiy hollarda umumiy qonuniyatlarni aniqlashni o'rgatishdi. Natijada, kompyuter, inson avvaldan ko'rsatib o'tgan buyruqlaridan emas, balki, o'z shaxsiy malakasidan kelib chiqib qaror qabul qiladi. Bunday o'qitishning juda ko'p metodlari data minig'ga oid bo'lishi mumkin. Mashinali o'qitishga birinchi ta'rifni 1959-yilda amerikalik informatik Artur Samuel bergan. U sun'iy intellekt elementlariga ega bo'lgan shashka o'yini, dunyoda bir o'zi o'rganadigan dasturni yaratgan. Mashinali o'qitish orqali kompyuterlar nafaqat fotosuratlar va tasvirlardagi yuzlarni, balki landshaftlar, obyektlar, matn va raqamlarni ham tanib olishga o'rganadilar. Matn haqida gap ketganda kompyuterda o'rganish ham muhim ahamiyatga ega: grammatikani tekshirish funksiyasi endi har qanday matn muharririda va hattoki telefonlarda mavjud. Davlatimizda ta'lim-tarbiya sohasining hamma tarmoqlari-maktabgacha ta'lim, maktab, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, yangi muassasalar bunyod qilish va mavjudlarini qayta ta'mirlash bo'yicha olib borilayotgan faoliyatlar yoshlar kamolotida o'z samarasini berdi. [3:38]

Sun'iy intellektning amaliy sistemalarini yaratilishida ekspert sistemalar birinchi qadamdir. Ekspert sistemalar bu tibbiyot, geologiya, fizika, kimyo kabi sohalar haqidagi turli xil axborotlarni EHM xotirasida saqlovchi sistemadir. U nafaqat biron bir dalil haqidagi axborotni foydalanuvchining so'roviga yetkazib berish, balki maslahat berish, keragidan ortiqcha o'xshash hodisalarni o'tkazib yuborish, o'z xulosalarini asoslash, kasalliklarni aniqlash yoki texnologik jarayonni eng maqbul yo'lini tanlash imkoniyatiga ham ega. Ekspert sistemalar xohlagan soha uchun moslab qurilgan bo'lib: interpretasiya, aniqlash, loyihalash, rejalashtirish, boshqarish, kuzatish, oldindan aytish kabi ilg'or ekspert sistemalar yordamida yechilgan masalalar ro'yxatini to'la tasdiqlaydi. [4:41] Hozirgi vaqtda bunday sistemalarni yaratish bilimlarni yaratish usuli bo'lib xizmat qilmoqda. Bu bilimlardan shaxsiy EXMlar yordamida minglab kishilar foydalanmoqdalar va kelajakda millionlab kishilar foydalanishlari mumkin. Natijada sanoat inqilobining keyingi bosqichini tezlashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

To'rtinchi sanoat inqilobi avvalgilaridan tezligi, ko'lamidan tashqari ko'p sonli va xilma-xil sohalar hamda kashfiyotlarni uyg'unlashtira olishi bilan ham ajralib turadi. [5:23] Ekspert sistemalar sun'iy intellekt g'oyalari va usullariga asoslanib, bilimlar, ma'lumotlar yig'indisi va ular yordamidagi boshqaruv sistemalari hamda mantiqiy qidiruv, assotsiativ, hisoblash amallari, hozircha juda oz miqdordagi ijodiy jarayonga o'xshatilgan bilimlar manbai aniq bir ko'rinishda ishlatiladi. Intellekt haqidagi tasavvur va bu Sun'iy sohadagi izlanishlar-"aqliy mashinalar" ishlab chiqarishga ilmiy yondashish birinchi bo'lib Stanford universitetining professori Djon Makkarti tashabbusi asosida 1956-yili tashkil topgan ilmiy to'garakda paydo bo'ldi.

Jamiyat taraqqiyotida sun'iy intellektning ijobiy ta'siri:

1. Iqtisodiy rivojlanishga ta'siri:

➤ Mehnat unumdorligini oshiradi-ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida avtomatlashtirish orqali tezroq va aniqroq ish bajariladi.

➤ Yangi ish o‘rinlarini yaratadi-sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish,xizmat ko‘rsatish va qo‘llash sohalarda mutaxassislar talab etiladi.

2.Ta’lim sohasidagi ta’siri:

➤ Shaxsiylashtirilgan ta’lim-har bir o‘quvchining bilim darajasiga mos kurslar va topshiriqlar.

➤ O‘qituvchilar uchun yordamchi vosita-testlarni avtomatik tekshirish, dars rejalarini tuzishda yordam.

3.Ijtimoiy hayotga ta’siri:

➤ Aloqa va muloqotni soddalashtiradi-tarjima vositalari,virtual yordamchilar, ovozli buyruqlar orqali amalga oshiriladi.

➤ Axborot tarqalishiga ta’sir-ijtimoiy tarmoqlarda sun’iy intellekt asosida ishlovchi algoritmlar odamlar nimani ko‘rishini belgilaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki sun’iy intellekt zamonaviy jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi omillardan biriga aylanib bormoqda. U sanoat, tibbiyot, ta’lim, transport va boshqa ko‘plab sohalarda innovatsion yondashuvlarni joriy etishga xizmat qilmoqda. Sun’iy intellekt yordamida inson faoliyati soddalashtirilmoqda, samaradorlik oshmoqda, qarorlar qabul qilish jarayoni esa yanada aniq va tezkor bo‘lib bormoqda. Biroq sun’iy intellekt rivoji bilan bog‘liq xavf-xatarlar, axloqiy masalalar va mehnat bozoriga ta’sir kabi jihatlar ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Shu bois, sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda barqarorlik, inson manfaatlarini ustuvor qo‘yish va huquqiy tartibga solish masalalari muhim o‘rin tutadi. Umuman olganda, sun’iy intellekt-bu jamiyat taraqqiyoti uchun kuchli vosita, biroq uni to‘g‘ri yo‘naltirish va nazorat qilish orqaligina ijobiy natijalarga erishish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekqulov J.Sh, Ibragimov I. Sun’iy intellekt asoslari 2023.
2. Jo‘rayev A. Sun’iy intellektning jamiyatga ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ta’siri 2023.
3. Raxmonova, G.A. Sun’iy intellekt va bioetika, ta’limda robotlar va intellektual tizimlarning axloqiy izohlari 2023.
4. Tursunova Z. Sun’iy intellekt va uning jamiyatga ta’siri 2023.
5. Kalaus Shvab To‘rtinchi sanoat inqilobi. Toshkent Asaxiy Books, 2022.

UDK: 004.8:37.018.43

O‘RGANISH USLUBLARINI O‘ZGARTIRAYOTGAN TEXNOLOGIYA; SUN’IY INTELLEKTNING TA’LIMDAGI ROLI.

Mamatqulova Saboxat Abduraxmonovna

Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika va inklyuziv ta’lim

kafedrası o‘qituvchisi mamatqulovasaboxat421@gmail.com

+99893-764-64-87, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1814-2846>

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi va uning natijasida o‘rganish uslublarida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar tahlil etiladi. An’anaviy ta’limdan farqli ravishda, sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan, moslashtirilgan va interaktiv o‘rganish imkoniyatlari shakllanmoqda.

Maqolada sun’iy intellekt asosida ishlovchi platformalar, o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga mos ta’limni tashkil qilishda ularning o‘rni, hamda pedagogik

yondashuvlarning transformatsiyasi yoritiladi. Shuningdek, sun'iy intellekt vositalarining ta'lim sifatiga ta'siri, o'qituvchi va o'quvchi rollaridagi o'zgarishlar amaliy misollar bilan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, o'rganish uslublari, shaxsiylashtirilgan ta'lim, raqamli pedagogika, interaktiv o'qitish, adaptiv o'qitish, innovatsion yondashuvlar, ta'lim transformatsiyasi.

Xulosa sifatida, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga jadal kirib kelishi o'rganish uslublarning tubdan o'zgarishiga olib kelmoqda. An'anaviy, bir xillikka asoslangan o'qitish metodlari o'rnini shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va interaktiv yondashuvlar egallamoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt o'qituvchining rolini takomillashtirib, uni faqat bilim beruvchi emas, balki murabbiy va yo'naltiruvchi sifatida faoliyat yuritishga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga tatbiq etilayotgan sun'iy intellekt texnologiyalari – baholash, mashg'ulotlar rejasini tuzish, bilim monitoringi kabi sohalarda ham sezilarli yutuqlarni ta'minlamoqda.

Biroq, bu texnologiyalarni to'liq va samarali joriy etish uchun o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va metodik yondashuvlarni yangilash dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Demak, sun'iy intellektidan ta'limda to'laqonli foydalanish – bu nafaqat texnologik, balki pedagogik transformatsiyadir.

Абстрактный: В статье анализируется интеграция технологий искусственного интеллекта в современную систему образования и вызванные этим изменения в стилях обучения. В отличие от традиционного образования, персонализированные, индивидуальные и интерактивные возможности обучения создаются с использованием искусственного интеллекта.

В статье рассматриваются платформы на базе искусственного интеллекта, их роль в организации образования, отвечающего индивидуальным возможностям учащихся, и трансформация педагогических подходов. Влияние инструментов искусственного интеллекта на качество образования и изменение ролей преподавателей и студентов также подкреплено практическими примерами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательные технологии, стили обучения, персонализированное обучение, цифровая педагогика, интерактивное обучение, адаптивное обучение, инновационные подходы, образовательная трансформация

В заключение следует отметить, что стремительное внедрение технологий искусственного интеллекта в систему образования приводит к кардинальному изменению стилей обучения. Традиционные, единообразные методы обучения заменяются персонализированными, гибкими и интерактивными подходами. Искусственный интеллект также совершенствует роль учителя, превращая его из простого поставщика знаний в тренера и проводника. Технологии искусственного интеллекта, применяемые на всех этапах образовательного процесса, также обеспечивают значительный прогресс в таких областях, как оценка, планирование уроков и мониторинг знаний.

Однако для полноценного и эффективного внедрения этих технологий актуальным остается вопрос повышения цифровой грамотности учителей, развития инфраструктуры и обновления методических подходов. Поэтому полноценное использование искусственного интеллекта в образовании — это не только технологическая, но и педагогическая трансформация.

Abstract. This article analyzes the integration of artificial intelligence technologies into the modern education system and the resulting changes in learning styles. Unlike traditional education, personalized, customized, and interactive learning opportunities are being formed with the help of artificial intelligence.

The article discusses platforms based on artificial intelligence, their role in organizing education in accordance with the individual capabilities of students, and the transformation of pedagogical approaches. Also, the impact of artificial intelligence tools on the quality of education, changes in the roles of teachers and students are substantiated with practical examples.

Keywords: artificial intelligence, educational technologies, learning styles, personalized learning, digital pedagogy, interactive learning, adaptive learning, innovative approaches, educational transformation.

In conclusion, the rapid introduction of artificial intelligence technologies into the education system is leading to a fundamental change in learning styles. Traditional, uniform teaching methods are being replaced by personalized, flexible and interactive approaches. Artificial intelligence is also improving the role of the teacher, directing him to act not only as a teacher, but also as a coach and guide. Artificial intelligence technologies, which are being applied to all stages of the educational process, are also providing significant achievements in areas such as assessment, lesson planning, and knowledge monitoring.

However, in order to fully and effectively implement these technologies, it is important to increase the digital literacy of teachers, develop infrastructure, and update methodological approaches. Therefore, the full use of artificial intelligence in education is not only a technological, but also a pedagogical transformation.

Kirish. Hozirgi kunda sun'iy intellekt hayotimizning barcha jabhalarida, shu jumladan ta'lim tizimida jadal kirib kelayotgan inson ongining mahsuli hisoblangan zamonaviy intellektual vositadir. So'nggi yillarda sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi sezilarli sur'atlarga ega bo'lib, pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun istiqbolli istiqbollarni taklif qilmoqda.

Ta'lim tizimida qo'llaniladigan intellektual tizimlarni o'qituvchilar ishini osonlashtiradigan va o'quv jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradigan zamonaviy didaktik vosita sifatida baholash mumkin. Bunday "aqlli" tizimlar talabalarga yangi bilimlarni berish, ularni zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan ta'minlash, fanni o'zlashtirish jaryonida maslahatlar berish va ularning faolyatini nazorat qilib borish imkoniyatlariga ega. Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim platformalari talabalarga interaktiv faoliyat va simulyatsiyalar bilan shug'ullanish imkonini beruvchi hamkorlikdagi ta'lim muhitini osonlashtiradi.

Intellektual tizimlarning ta'limda qo'llanishning eng samarali usuli – bu individuallashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish va uning bajarilishini nazorat qilishdir. O'qitishning bunday sharoitida talabaning erishgan muvaffaqiyatlari va kamchiliklari xususidagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali intellektual tizimlar eng maqbul hamda mos bo'lgan o'quv kursini taklif qilishi mumkin.

Mamlakatimizda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 y. dagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son

Qarori qabul qilinishi ushbu sohadagi ishlarni bir tizimga solish va tashkillashtirish imkonini berdi.⁶³

2023-yil may oyida AQSh Ta'lim vazirligi "Sun'iy intellekt asosida o'qitishda ta'limning kelajagi: tushunchalar va tavsiyalar" nomli hisobotini e'lon qildi. Vazirlik 2022-yilda 700 dan ortiq kishilar, jumladan, o'qituvchilar va ota-onalar bilan sun'iy intellekt haqidagi fikrlarini o'rganish uchun tinglash sessiyalarini o'tkazdi. Hisobotda ta'kidlanishicha, "ta'lim texnologiyalarida sun'iy intellektning kutilayotgan o'sishidan oldinroq harakat qilish uchun saylovchilar hozirdanoq harakat qilish kerak deb hisoblaydilar va ular birgalikda ishlashni xohlashadi".⁶⁴

Ta'limda sun'iy intellektidan foydalanishning yana bir afzalligi - bu uning katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishidir. Bundan tashqari, intellektual tizim talabalarga maqbul bo'lgan qaysi o'qitish usullari eng samarali ekanligini va qaysi mavzularni o'zlashtirish ularga qiyinchiliklar tug'dirishini aniqlay oladi. Bu o'z navbatida o'qituvchilarga o'z dasturlarini moslashtirish va ularni talabalar uchun qulayroq qilish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, talabalar fanlar bo'yicha mustaqil ishlarni bajarish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida katta hajmdagi yangi ma'lumotlarni tahlil qilishlari va ularni o'zlashtirishlari lozim bo'lgan taqdirda, intellektual tizimlardan didaktik vosita sifatida foydalanish yaxshi samara beradi.

Bundan tashqari, Sun'iy intellekt algoritmlari ta'lim dasturlari va platformalarida baholash, tarkibni tavsiya qilish va talabalarning fikr-mulohazalarini yaratish kabi vazifalarni avtomatlashtirish uchun amalga oshiriladi. Tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari talabalarning so'rovlari va yozma javoblarini tushunish va ularga javob berishga qodir bo'lgan aqlli repetitorlik tizimlarini rivojlantirishga imkon beradi. Hozirgi kunda ta'lim pedagogik amaliyotida keng qo'llanilib kelinayotgan sun'iy intellekt tizimlarini ko'rib chiqamiz.

SMODIN - ushbu intellektual tizimdan foydalangan holda istalgan mavzuda maqolalar, hikoyalar, esseylar yaratish mumkin. Ular har qanday antiplagiat platformalar xizmati tomonidan tekshirilganda o'zining takrorlanmas ma'lumotlarini saqlab qoladi, ishonchli, yuqori sifatli ma'lumotlarga asoslanib ish ko'radi.

ChatGPT – sun'iy intellektning ushbu versiyasi bugungi kunda eng ko'p foydalaniladigan platformalardan biri bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib ChatGPT platformasidan foydalanuvchilar soni dunyo bo'yicha 100 milliondan ortiq kishini tashkil etadi. Ushbu universal chatbot talabalarning mustaqil bilim olishlari uchun assistent-yordamchi vazifasini bajaradi va turli matnlarni yozish, asosiy dastur kodini yaratish, moliyaviy tahlilni o'tkazish, texnik maqolalar yoki ilmiy tushunchalar bo'yicha xulosalar chiqarish, berilgan g'oya asosida tasvirlar va videolarni yaratish hamda aniq mavzular bo'yicha g'oyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt pedagogik faoliyatda tobora muhim rol o'ynamoqda, ta'lim manzarasini bir necha jihatdan o'zgartirmoqda. Sun'iy intellekt (SI)ning kelajakda ta'limga o'ziga xos ta'siri juda katta ekanligi yana va yana ko'rsatilmoqda. Bu, turli sohalar uchun keng foydalaniladigan yengil o'rganish modellari yaratish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt ma'lumotlarni o'rganish, tahlil qilish, o'zgartirish va tasavvur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan axborot tizimlarini yaratishda katta ro'lni o'ynaydi. Bu tizimlar,

⁶³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 y. dagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son Qarori (<https://lex.uz/docs/-5297046>).

⁶⁴ <https://www.educationnext.org/a-i-in-education-leap-into-new-era-machine-intelligence-carries-risks-challengespromises/>

o'rganish jarayonida ma'lumotlarni tan olish, aniq maqsadlar uchun ma'lumotlarni qidirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, va natijalarni ko'rsatish kabi vazifalarni bajarishda yordam beradi. Tabiiy va insoniy imkoniyatlarga qaraganda, sun'iy intellekt ta'lim sohasida bir nechta foydalarni olib keladi. Sun'iy intellekt ta'lim oluvchining vaqtini tejashga va ta'limda muvaffaqiyatli rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Sun'iy intellektning imkoniyatlari keng qamrovli bo'lib, u sizni qiziqtirgan savollarga javob berishi, berilgan buyruq asosida rasm chizishi yoki turli mavzularda taqdimotlar yaratishi va xattoki, turli referat va maqolalar ham yozib bera olish imkoniyatiga ega. Uning ta'lim algoritmlari, talabalarning individual xususiyatlari va o'rganish usullari asosida moslashtiriladi, bu esa har bir talabalarning o'ziga xos ta'lim yo'lidagi qobiliyatlarini oshiradi.

XULOSA. Xulosa qilib ta'kidlash joizki, ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish an'analari zamonaviy texnologik modernizatsiyaning jahon tajribasiga mos keladi va ta'lim xizmatlari sifatini hamda ta'lim jarayonlarini boshqarish jarayonlarini takomillashtirish imkonini beradi. Pedagogik faoliyatda sun'iy intellektning roli jadal rivojlanib bormoqda, bu esa o'qitish va o'qitish amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quv tajribalarini shaxsiylashtirish va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, axloqiy, ijtimoiy va pedagogik ta'sirlarni diqqat bilan ko'rib chiqish kerak. O'qituvchilar va siyosatchilar Sun'iy intellektning ta'limdagi mas'uliyatli integratsiyasini birinchi o'ringa qo'yishlari, shaffoflik, hisobdorlik va tenglikni ta'minlashlari kerak. O'qituvchilarni o'qitish amaliyotida Sun'iy intellekt bilan ishlaydigan vositalardan samarali foydalanish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun malaka oshirish dasturlari amalga oshirilishi kerak. Bundan tashqari, sun'iy intellektning pedagogik faoliyatga uzoq muddatli ta'sirini baholash va potentsial xavflarni kamaytirishda uning afzalliklarini maksimal darajada oshirish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun doimiy tadqiqotlar va baholash zarur..

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "UNIVERSAL" xalqaro ilmiy jurnali maxsus soni: "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar", 2024-yil 17-aprel. – A.: Andijon, 2024.

2. Biggest Limitations of Artificial Intelligence Technology | HackerNoon. (n.d.). Retrieved March 7, 2023, from <https://hackernoon.com/the-missing-pieces-6-limitations-of-ai-s85r3upr>

3. Бессмертный И.А. "Искусственный интеллект" Учебное пособие. СанктПетербург 2010.

с 4. Mhlanga, D. (2023). Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4354422>

5. www.educationnext.org

ZAMONAVIY ELEKTRON TIJORAT BOZORINING XUSUSIYATLARI

Xatamova Gavhar Kiyamovna -

Navoiy davlat universiteti
Geografiya kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tijorat bozorining xususiyatlari haqida ma'lumotlar ko'rsatilgan. Elektron bozor tushunchasi va uning axborot telekommunikatsiyalari orqali to'g'ri bog'lanishi, xaridorlarni jalb qilish va yana bir qancha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: elektron bozor, elektron bozor maydonlari, elektron magazin, elektron do'kon, elektron birja, elektron auksion, elektron xizmat turlari, elektron bozorda bank xizmati, elektron to'lovlar: debet va kredit, naqd pul to'lovlari, elektron pul.

Аннотация. В данной статье представлена информация об особенностях современного коммерческого рынка. Даны понятие электронного рынка и его собственно коммуникация посредством информации и телекоммуникаций, привлечение покупателей и некоторая другая информация.

Ключевые слова: электронный рынок, электронные рынки, электронный магазин, электронный магазин, электронная биржа, электронный аукцион, электронные услуги, банковские услуги на электронном рынке, электронные платежи: дебет и кредит, наличные расчеты, электронные деньги.

Abstract: This article provides information about the features of the modern commercial market. The concept of the electronic market and its actual communication through information and telecommunications, attracting buyers and some other information are given.

Key words: electronic market, electronic market areas, electronic store, electronic store, electronic exchange, electronic auction, electronic services, banking services in the electronic market, electronic payments: debit and credit, cash payments, electronic money.

Elektron bozor deb uning ishtirokchilari va axborot strukturalari hamda telekommunikatsiya texnologiyalari tizimlari sharoitida ma'lum qonuniyatlar bilan xarakterlanadigan ishtirokchilar, ularning o'zaro ta'sir jarayonlari majmuasi tushuniladi. Elektron bozor an'anaviy jismoniy bozorga nisbatan ancha mukammal raqobat bilan xarakterlanadi. Elektron bozorda xaridor va sotuvchilarning katta soni ishlaydi, yangi ishtirokchilarning bozorga chiqishiga hech qanday to'siqlar yo'q, barcha ishtirokchilar axborotdan erkin foydalanadi.

Zamonaviy bozorda faoliyat yurituvchi hamma korxonalarini ularning elektron bozorga bo'lgan munosabatiga ko'ra 3 guruhga ajratish mumkin:

1. An'anaviy (brick-and-mortar) kompaniyalar – ular real, jismoniy bozorda faoliyat ko'rsatib, ma'lum vaziyatlar majbur qilmasa, elektron bozorga murojaat qilmaydilar.

2. Aralash (slick-and-brick) korxonalar – ular o'z faoliyatlarining bir qismini internet orqali amalga oshiradilar. Bunday korxonaar faoliyatni ko'rib chiqayotganda elektron biznesning qo'llanishi ularga nima berishini aniqlash juda muhim.

3. To'liq elektron (click-only) korxonalar – ular faqat internetda mavjud. Bunda ularning paydo bo'lishi sabablarini va ularning foydani qanday olishlarini tushunish juda muhim.

WEB - vitrinalar – bu aytarli katta bo'lmagan WEB bo'limlaridir. Odatda ular kichik biznes kompaniyalariga tegishlidir. Bu saytlardagi savdo hajmi odatda uncha katta

bo'lmaydi va bir kunda bir nechtadan to o'ntagacha bo'lgan savdo ishlarini amalga oshiradi.

WEB - vitrinalarning asosiy komponenti tovarlar va xizmat turlari qayd etilgan kataloglar (prays-list) hamda xaridorlardan buyurtma to'plash tizimidir. Saytda to'planadigan barcha buyurtmalar sotuvchilar kompaniyasining elektron pochta manziliga yuboriladi. So'ngra sotuvchi ularni odatiy biznes tadbirlarida ko'rib chiqadi. "WEB-vitrinalar shunisi bilan ajralib turadiki, ular Internet savdoda rivojlangan boshqaruv tizimiga ega emas. Biroq vitrinalarni tashkil etish yuzasidan mavjud qarorlar WEB-katalogga EXSEL – jadvallar va elektron pochtalardangina foydalangan holda osonlikcha o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi. Natijada, bu ish maxsus tayyorgarlik talab qilmaydi va buni menejer WEB-dizayner va programmist yordamisiz ham bajarish mumkin, Shu tufayli bu kabi tizimlar ishlab chiqarish va ekspluatatsiyada arzon tushadi. WEB-vitrina tashkil etishning hozirgi narxi 99-200 \$, uni kuzatib borish esa oyiga 50 \$ dan to'g'ri keladi.

Elektron do'kon, elektron birja, elektron auksion, elektron xizmat turlari, elektron bozorda bank xizmati haqida batafsil tushunchalar. Elektron do'konlar – bu kichik va o'rta biznes kompaniyalarining savdo saytlaridir. Ular WEB-vitrinalarga nisbatan kattaroq hajmdagi savdoga mo'ljallangan va shunga yarasha nisbatan murakkabroq tizimga ega.

Internet-do'kon 3 qismdan iborat:

1. Virtual savdo zali: u o'zida vitrina, katalog, tovarlar ro'yxati, buyurtmani hujjatlashtirish tizimi, do'kon va savdo kompaniyasi haqidagi ma'lumotlar va boshqalarni mujassamlashtiradi.

2. Virtual bloki-Internet do'konning menejerlar ishlaydigan qismi. Shu blok orqali Internet-do'konni boshqarish amalga oshiriladi, ya'ni ma'lumotlar bazasidan eski tovarlarni o'chirib tashlash yoki bazaga yangi tovarlar haqidagi ma'lumotni kiritish, tovarlar katalogini konfiguratsiyalash, narxini belgilash, tovar narxini chegirish, dilerlar yoki doimiy xaridorlar uchun turli diskant sxemalar, shuningdek Internet-do'kon ombori holati nazorat qilib turiladi. Undan tashqari, menejer interfeys boshqaruvi orqali Internet-do'kon omborini to'ldirish uchun yangi tovarlar olishga buyruq berish, tovarlar va xaridorlar haqidagi turli statistik ma'lumotlar olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

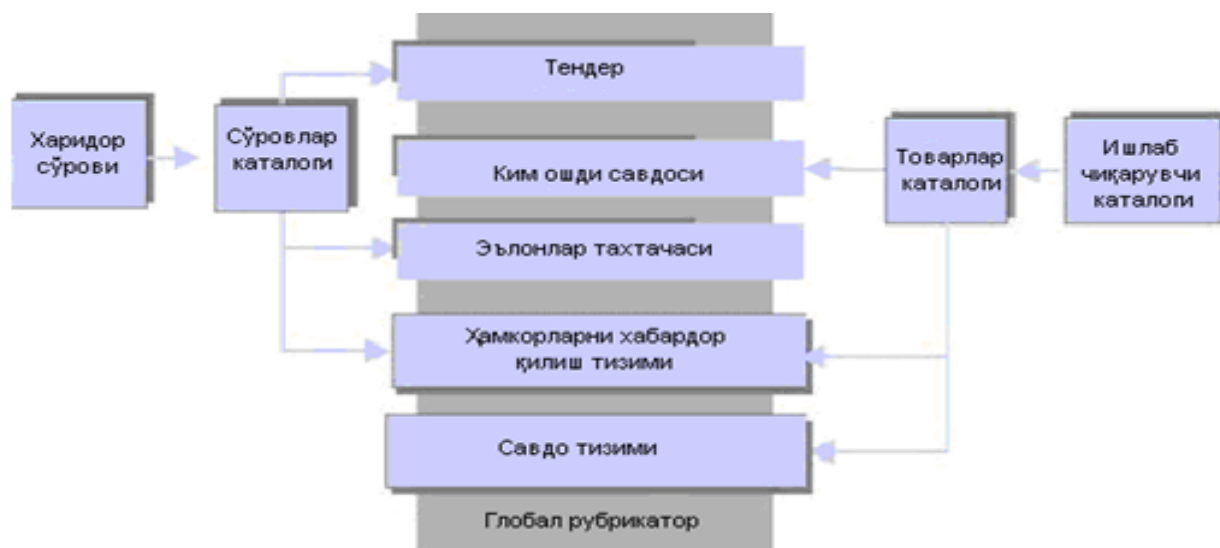
3. Ma'lumotlar bazasi – tovarlar, buyurtmalar, xaridorlar haqidagi barcha ma'lumotlar to'planadigan omboridir. Shuningdek, unda Internet-do'konning hamma yo'nalishlari, buyurtmalarini olish va sotishni tashkil qiluvchi biznes qoidalarining barcha turlari mavjud. Internet-do'konlar barcha savdo-sxemalaridan foydalanishi mumkin:

- to'g'ridan-to'g'ri ombordan savdo qilish, buyurtmalar qabul qilish; tashkilotlar va alohida shaxslar bilan savdo qilish; xizmat turlari, ma'lumotlar bilan savdo qilish va h.k.
- elektron do'konlarning narxi uning xususiyatlari, tashkil etilishi va kuzatib borilishiga qarab, WEB-vitrina bahosidan bir-ikki pog'ona yuqori bo'lishi mumkin;
- elektron savdo qatorlari - WEB tarmoqlar, ya'ni ularda birdaniga bir nechta WEB-vitrinalar, Internet do'konlar joylashgan, xaridorlarga qulay bo'lishi uchun do'kon va vitrinalar integratsiyalashgan kataloglar va interfeyslarga ega bo'lishi mumkin.

Savdo Internet tizimlari (SIT) – elektron tijoratning maxsus tizimlari bo'lib, yirik savdo kompaniyalari, korporatsiyalar, xoldinglar, ishlab chiqarish korxonalarining ta'minot va mahsulotni sotish bo'limlari mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bu tizim Internet-do'kondan o'zining avtomatlashtirilgan savdo tizimi bilan bevosita aloqasi, korxona resurslarini boshqara olishi va shu bilan kompaniyalarning tashkil topib bo'lgan biznes jarayoni qatoriga o'tgani bilan ajralib turadi.

Ishlab chiqaruvchi SIT tarkibidagi tizimlarni o'zining distribyutor va reseller tarmog'i orqali, distribyutor esa, o'zining dillerlik tarmog'i orqali boshqarishi mumkin.

Elektron biznes texnologiyalari (ta'minot)

Elektron biznes texnologiyalarining asosiy tushunchalaridan biri bu – Aukstion – WEB-sayt, bunda istagan talablar xohlagan tovarni o'zi belgilangan boshlang'ich narx orqali sotuvga qo'yishi mumkin. Belgilangan muddat tugagach, sotuvchi shu tovar uchun eng yuqori narx taklif etgan xaridor bilan bog'lanishi va an'anaviy tarzdagi savdo-sotiq ishini amalga oshirishi mumkin.

Elektron to'lovlar: debet va kredit, naqd pul to'lovlari, elektron pul tushunchalari haqida batafsil ma'lumot. Elektron to'lov tizimi yoki elektron to'lov tizimi bu moliya tashkilotlari, biznes tashkilotlari va Internet foydalanuvchilari o'rtasida Internet orqali tovarlar sotib olish va sotish paytida to'lovlarni amalga oshirish tizimidir. Bunday tizimlar an'anaviy to'lov tizimlarining elektron variantidir va quyidagilarga bo'linadi:

1. Debet (elektron cheklar va raqamli naqd pul bilan ishlash);
2. Kredit (kredit kartalari bilan ishlash).

Elektron biznes va korxona strategiyasi.

Elektron biznes, internet, axborot texnologiyalari korxonaning barcha muammolarini yechishga qodir panastiya (omil, vosita) hisoblanmaydi. Lekin shunchaki marketing vositalaridan biri emas. Internetga chiqish va u yoki bu elektron biznes modelini qo'llash borasida korxona yoki tashkilot tomonidan mavjud strategiya asosida qaror qabul qilinadi. Aynan ana shu strategiya navbatdagi texnika yangiligini qo'llash bo'yicha korxonaning tadbirlari tartibini belgilashi kerak. Bunda korxona yuqori boshqaruvining o'zni juda katta.

Korxonaning internet strategiyasi umumiy marketing strategiyasining bir qismi hisoblanadi. U o'z strategik maqsadlariga erishish uchun shu korxona tomonidan internet vositalari va imkoniyatlarini qo'llashni asoslaydi. Internetga chiqish moda yoki barcha korxonalar elektron biznesni ishlatayotgani bilan tushuntirilishi mumkin emas. Korxonaning bunday qaror qabul qilishi uchun keskin sabablari bo'lishi lozim.

O'z faoliyatida internetni ishlatayotgan korxonalarni (brick-and-click) elektron biznesni qo'llash maqsadi va sabablariga bog'liq holda, bir nechta kategoriyalarga bo'lish mumkin:

– Jismoniy yoki elektron tovar yoki xizmatlar sotish orqali qo‘shimcha daromad olishga intiluvchi korxonalar. Bu kataloglar bo‘yicha va chakana savdo bilan shug‘ullanadigan jismoniy tovar sotuvchilari bo‘lishi mumkin. Ular kataloglarni internet orqali tarqatish, o‘z tovarlari haqida axborot havola etish, buyurtmalar olish v.h.larga qaror qiladilar. Xuddi shu kategoriyaga bozor strategiyasini ta‘minlovchi dallollar (ma‘lum bir biznes sohasidagi dallollar, aukstionerlar v.b.) ni kiritish mumkin.

– Biznesning turli sohalarida bitimni amalga oshirish muddatini qisqartirish va kutilmalarni pasaytirishga intiluvchi korxonalar: tovarlarni taqsimlash, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarishda, yangi tovarlarni yaratish, axborotni tarqatish, fondlar aylanishi sohalarida.

An‘anaviy bozorda bo‘lganidek, elektron bozorning asosiy ishtirokchilari tashkilot, ta‘minotchilar va tovar, xizmatlarni iste‘mol qiluvchilardir. Elektron bozorda korxona muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun u rivojlangan korporativ axborot tizimiga ega bo‘lishi kerak. Bu tizim asosiy biznes jarayonlarni qo‘llab-quvvatlanadi va internetga chiqish uchun kichik tizimga ega. U orqali elektron biznes sohasida tashkilot o‘z vazifalarini amalga oshiriladi.

Web-vakolatxona odatda korxona haqida axborotga ega bo‘ladi: uning rivojlanish tarixi, yangiliklar va press-revizlar, korxona tomonidan taklif qilinadigan tovar va xizmatlarning asosiy ko‘rinishlari haqida ma‘lumot, vohadagi faoliyati haqida axborot, distribyutor va diler tarmoqlari v.h.

Tashkilot to‘liqligicha elektron biznes vazifalarini amalga oshirish uchun korporativ portallar (EIP – Enterprise Information Portal – dasturiy apparat kompleksi) yaratadilar. Ular ishchilar, mijozlar, hamkorlarga tashkilotning turli axborot resurslaridan erkin foydalanishga imkon yaratadi. Bu axborot resurslari: dasturlar, korporativ va boshqa ma‘lumotlar, tashkilot va korxonalar vazifalari va maqsadlari bilan mos keluvchi, taklif qilinuvchi xizmatlar.

Masalan, xaridlar yoki ta‘minot tizimlari texnik-material resurslarga ehtiyojlari haqida axborot joylashtirishga, ta‘minotchilar qidirish va ulardan tijorat takliflarini olish, tenderlar takiloti va boshqalar uchun imkon yaratadi. (rasm 2) Barcha ma‘lumot tizimda standartlashtirilgan katalogga mos ravishda sinflashtiriladi va saqlanadi. Elektron biznes tizimlarida o‘ziga xos rolni elektron savdo maydonchalari (e-marketplaces) o‘ynaydi. Biznesning B2B modelida savdo maydonchalari ishtirokchilarga bir nechta asosiy vazifalarni ta‘minlaydilar. Birinchi vazifa – bu umumiy apparat va dasturiy asos (platforma)da ta‘minotchi va iste‘molchilarga ma‘lumotlar etkazish. Bu orqali savdo kompaniyalari zaruriy axborotlarni ta‘minlaydiga tranzakstiyalarni bajaradi. Boshqa bir vazifa – onlayn to‘lov, logistika va dinamik savdo imkoniyati kabi xizmatlar taklifi. Savdo maydonchalarining yana bir vazifasi – limitlash, byudjetlash, kreditlash va yig‘ma chegirmalar mexanizmlarini taqdim etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акаев А.А., Кенжабаева А.Т., Илхамова Ё.С., Жуманиёзова М.Ю. Иқтисодиётда ахборот комплекслари ва технологиялари. Дарслик.Т.– “Фан ва технология”. 2019.– 510 бет.
2. Хакимов З.А., Шарифхо‘жаев У.У. Интерактив ва рақамли маркетинг. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисодиёт”, 2019 – 270 б.
3. Цифровая трансформация бизнеса: Изменение бизнес-модели для организации нового поколения / Питер Вайл, Стефани Ворнер ; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2019. – 257 с.

OLIIY TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Maxmudova Gulchiroy G'anisherovna-

O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti

Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola Oliy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari haqida bo'lib, sun'iy intellektning to'g'ri qo'llanilishi o'qituvchilarga yordam berib, o'quvchilarga yanada individual va interaktiv ta'lim olish imkonini yaratishi va kelajakda sun'iy intellektning ta'lim sohasidagi roli yanada ortib, ta'lim sifatini oshirishda katta o'rin egallashi haqida qaratilgan.

Аннотация: Эта статья посвящена педагогическим возможностям использования искусственного интеллекта в высшем образовании и фокусируется на том факте, что правильное применение искусственного интеллекта может помочь учителям, предоставляя учащимся более индивидуальное и интерактивное обучение, и что в будущем роль искусственного интеллекта в образовании будет еще больше возрастать и играть большую роль в повышении качества образования.

Abstract: This article is about the pedagogical possibilities of using artificial intelligence in higher education, and the correct use of artificial intelligence helps teachers to provide students with a more individual and interactive education, and in the future, the role of artificial intelligence in education will increase even more and take a big place in improving the quality of Education.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, oliy ta'lim, shaxsiylashtirilgan ta'lim, interaktiv ta'lim, ilmiy tadqiqotlar,

Zamonaviy bilim va yuksak ma'naviyatli, axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustivor yo'nalishlaridan hisoblanadi. Bu esa oliy ta'lim jarayonida, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va raqamli texnologiyalarni joriy etish talabini keltirib chiqarmoqda. Oliy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quv materiallarini interaktiv va vizual shakllarda taqdim etish, talabalarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish hamda o'qituvchilarning professional rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Oliy ta'limda shaxsiylashtirilgan ta'lim olishlaridagi pedagogik imkoniyatlarga asosiy ko'makchi bu-sun'iy intellektlar. Sun'iy intellekt (ингл.artificial intelligence) - bu mashinalar, xususan, kompyuter tizimlari tomonidan namoyish etilgan aql. Bu kompyuter fanining tadqiqot sohasi bo'lib, u mashinalarga o'z muhitini idrok etish hamda o'z maqsadlariga erishish imkoniyatlarini maksimal darajada oshiradigan harakatlarni bajarish uchun o'rganish va aqldan foydalanish imkonini beruvchi usullar va dasturiy ta'minotni ishlab chiqadi va o'rganadi. Bunday mashinalarni sun'iy intellekt deb atash mumkin.

Oliy ta'limda sun'iy intellektning kirishi esa ta'lim tizimining kelajagi uchun katta imkoniyatlarni ochib bormoqda. Oliy ta'limda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari nafaqat ta'lim jarayonini takomillashtirish, balki ilmiy izlanishlar, talabalarining o'qish usullari va o'qitish metodlarini ham tubdan o'zgartirmoqda. Quyida sun'iy intellektning oliy ta'limdagi asosiy rolini ko'rib chiqamiz.

Oliy ta'limda shaxsiylashtirilgan ta'lim — bu har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etish

usulidir. Shaxsiylashtirilgan ta'limning asosiy maqsadi, har bir o'quvchiga o'z imkoniyatlariga mos keladigan materiallar va metodlarni taqdim etish orqali o'rganish jarayonini maksimal darajada samarali qilishdir. Bu esa, o'z navbatida, talabalar uchun yanada sifatli ta'lim olish imkonini yaratadi.

Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi o'qitish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. An'anaviy ta'lim modellari o'rnini interaktiv, individual yondashuvga asoslangan, zamonaviy raqamli vositalar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan, SI yordamida interaktiv ta'limni tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari yordamida o'quv materiallarini interaktiv qilish, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini yaratadi. SI tizimlari, masalan, virtual yordamchilar yoki chat-botlar yordamida talabalar uchun interaktiv yordamni taqdim etish imkonini beradi. Bu yordamchilar savol-javob formatida ishlaydi va talabalarga o'z bilimlarini mustahkamlashda qo'llanma yoki izohlar berishi mumkin. Talabalar savollarini berib, tezda javob olishlari, shuningdek, o'quv materiallarini tushunishlarini yaxshilashlari mumkin.

Talabalarga interaktiv o'quv materiallari an'anaviy darsliklardan ko'ra ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Misol uchun, video darsliklar, interaktiv testlar, simulyatsiyalar va o'yinlar orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Bu turdagi materiallar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Shuningdek, ular o'quv jarayonini faqat passiv ravishda kuzatib turishdan ko'ra, faol ishtirok etishlariga imkon yaratadi. Interaktiv platformalar orqali talabalar onlayn darslar yoki materiallar bilan o'zaro aloqada bo'lishadi. Masalan, talabalar o'zlarining o'qish vaqtlarini va tezliklarini belgilab, kerakli materiallarni o'z vaqtida o'zlashtirishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar uchun ta'limni yanada shaxsiylashtirishga yordam beradi, chunki ular o'zlarining ehtiyojlariga mos ravishda o'qish jarayonini tashkil qilishi mumkin.

Oliy ta'limda talabalarning va professor o'qituvchilarning doimiy ravishda ilmiy tadqiqot ishlari olib borishi zarurdir. Shu sababli, muntazam ravishda yangilanib turadigan ma'lumotlar bazalari, algoritmlar va analitik vositalar yordamida SI ilmiy tadqiqotlar jarayonini tezlashtiradi, samaradorligini oshiradi va yanada aniqroq natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi. SI tizimlari mashinalar o'qish algoritmlarini ishlatib, turli xil ilmiy maqolalar, kitoblar, tadqiqotlar va statistikalar orasidan tegishli ma'lumotlarni tezda izlash va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu tadqiqotchilarga ilmiy izlanishlarni yanada samarali olib borish, yangi gipotezalar yaratish va qaysi yo'nalishlarda qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarurligini aniqlashda yordam beradi. Masalan, ilgari o'rganilmagan yoki kam o'rganilgan mavzularni aniqlash va yangi ilmiy yondashuvlar yaratish uchun ma'lumotlarni tahlil qilishda sun'iy intellektdan foydalanish mumkin.

Sun'iy intellekt yordamida ilmiy tadqiqotlarda ishlatiladigan Oliy ta'lim talabalarning va professor o'qituvchilarning ma'lumotlar bazalari muntazam ravishda yangilanadi va o'qitish uchun zarur bo'lgan xususiyatlar asosida mukammallashtiriladi. Bu, o'z navbatida, tadqiqotchilarga o'z ilmiy ishlarini doimiy ravishda yangilab borish, yangi texnologiyalar va yangiliklar haqida xabardor bo'lish imkonini beradi.

Oliy ta'limda talabalarning va professor o'qituvchilarning SI texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, ilmiy ishlarni tezlashtirishga yordam beradi. Odatda, ilmiy tadqiqotlar juda ko'p vaqt talab qiladi, chunki ularning har biri ko'p bosqichlardan iborat va ko'plab murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa bu jarayonlarni avtomatlashtirish orqali ilmiy izlanishlarni tezlashtiradi, ya'ni turli testlar va tahlil bosqichlarini avtomatik ravishda bajarish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt, shuningdek, yangi pedagogik o'qitish metodologiyalarini qo'llash, innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish va talabalarga zamonaviy karyera

yo‘nalishlari bo‘yicha maslahatlar berishda katta rol o‘ynaydi. Talabalar o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va malakalari asosida to‘g‘ri kasb va mutaxassislikni tanlashda sun‘iy intellekt tizimlaridan foydalanib, kelajakdagi muvaffaqiyatlarini rejalashtirishlari mumkin.

Bugungi kunda ko‘plab yangi va o‘sib borayotgan sohalar mavjud, masalan, sun‘iy intellekt, ma‘lumotlar tahlili, robototexnika, biotexnologiyalar va boshqalar. SI tizimlari talabalarni bu ilg‘or kasb yo‘nalishlariga yo‘naltirib, ularni kelajakda yuqori talabga ega bo‘lgan sohalarga tayyorlashda yordam beradi. Talabalar zamonaviy texnologiyalar va yangiliklar asosida o‘z karyera rejasini tuzishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, sun‘iy intellekt ta‘lim tizimida nafaqat o‘qitish metodlarini, balki o‘quv jarayonini o‘zgartiradi, talabalarga individual yondoshuvni ta‘minlaydi va o‘qituvchilarni samarali qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi. Sun‘iy intellektning ta‘lim sohasidagi integratsiyasi ta‘lim jarayonini yanada rivojlantirish va takomillashtirish imkoniyatini yaratadi, bu esa kelajakda sifatli va samarali ta‘lim olishni ta‘minlaydi. Oliy ta‘limda sun‘iy intellektning roli butunlay o‘qish, o‘qitish, ilmiy tadqiqotlar va talabalarning rivojlanishini yaxshilashga yordam beradigan yangi pedagogik imkoniyatlar yaratilmoqda. Sun‘iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish oliy ta‘lim tizimining yanada rivojlanishiga, yangiliklar va innovatsiyalarni joriy etishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.Baker, R. S., & Siemens, G. (2014). Educational data mining and learning analytics. *Cambridge Handbook of the Learning Sciences*, 253–272. Cambridge University Press.

2.Chou, P. N., & Chen, W. F. (2016). Effects of educational technology on students’ achievement: A meta-analysis. *Computers & Education*, 101, 13–27.

3.Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1)

4.Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligent Tutoring Systems: Trends and Developments in the Use of Artificial Intelligence for Education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 283–303.

5.Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas. *Basic Books*.

6.Mayer, R. E. (2019). Cognitive theory of multimedia learning. *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning*, 2nd ed. Cambridge University Press.

7.Heffernan, N. T., & Heffernan, C. L. (2014). The impact of Intelligent Tutoring Systems on students’ achievement in mathematics. *Journal of Educational Computing Research*, 50(4), 513-528.

8.Woolf, B. P. (2010). Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning. *Elsevier*.

SUN‘IY INTELLEKT VA TA‘LIMNING KELAJAGI: PEDAGOGIK FAOLIYATNI TRANSFORMATSIYA QILISH

N.K.Musayeva -Navoiy davlat universiteti

Maktabgacha ta‘lim kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD.

N.G.Meyliyeva -Maktabgacha ta‘lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada sun‘iy intelektning pedagogik faoliyatdagi o‘rni haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Oliy ta‘limni innovatsion rivojlantirish sharoitida ta‘lim jarayonlarini boshqaruvchi intellektual ta‘lim tizimlarning imkoniyatlari va xususiyatlari haqida so‘z boradi. Oliy ta‘lim muassalarida intellektual tizimlardan foydalanish ta‘lim

sifatining oshishi, ta'lim jarayonlaridagi shaffoflikni ta'minlashi, talabalar uchun yaratiladigan qulayliklarning tahlili ko'rildi. Shuningdek, ta'lim sifatini ta'minlashda sun'iy intellekt tizimlarining o'rni va hozirgi kunda keng tarqalgan ayrim intellektual ta'lim platformalar xususida tahliliy ma'lumotlar keltirilgan. Maqolada mavjud adabiyotlar tahlil qilinadi, ta'lim sharoitida qo'llaniladigan sun'iy intellektga asoslangan turli usullar muhokama qilinadi, tadqiqotlar natijalari keltirilgan va sun'iy intellektning pedagogikaga ta'siri haqida tushunchalar berilgan. Sun'iy intellektlar, bilimlar bazasi va ma'lumotlar bazalarining intellektual tizimdagi ahamiyati va ularni qo'llash tavsiya etildi. Bu tizimlarning tadbig'i, o'qish sifatining oshishi bilan baholandi.

Kalit so'zlar: intellektual tizim, sun'iy intellekt, oliy ta'limda texnologiyalar, bilimlar bazasi, intellektuaintel ma'lumotlar bazasi, adaptiv ta'lim tizimlari, ekspert tizimlar, bilimlarga asoslangan tizimlar.

Аннотация. В статье представлена подробная информация о роли искусственного интеллекта в педагогической деятельности. В контексте инновационного развития высшего образования обсуждаются возможности и особенности интеллектуальных образовательных систем, управляющих образовательными процессами. Использование интеллектуальных систем в высших учебных заведениях повышает качество образования, обеспечивает прозрачность образовательных процессов, анализирует возможности, созданные для студентов. Также представлены аналитические данные о роли систем искусственного интеллекта в обеспечении качества образования и некоторых широко распространенных сегодня интеллектуальных образовательных платформ. В статье анализируется существующая литература, обсуждаются различные методы, основанные на искусственном интеллекте, используемые в образовательных учреждениях, представлены результаты исследований и дается представление о влиянии искусственного интеллекта на педагогику. Была рекомендована важность искусственного интеллекта, баз знаний и баз данных в интеллектуальной системе и их применение. Внедрение этих систем оценивалось по повышению качества образования.

Ключевые слова: интеллектуальная система, искусственный интеллект, технологии в высшем образовании, база знаний, интеллектуальная база данных, системы адаптивного обучения, экспертные системы, системы, основанные на знаниях.

Abstract. The article provides detailed information about the role of artificial intelligence in pedagogical activity. In the context of the innovative development of higher education, the possibilities and features of intellectual educational systems that control educational processes are discussed. The use of intellectual systems in higher educational institutions increases the quality of education, ensures transparency in educational processes, and analyzes the facilities created for students. Analytical data on the role of artificial intelligence systems in ensuring the quality of education and some intelligent educational platforms that are widespread today are also presented. The article analyzes the existing literature, discusses various methods based on artificial intelligence used in educational settings, presents research results, and provides insights into the impact of artificial intelligence on pedagogy. The importance of artificial intelligences, knowledge bases and databases in the intellectual system and their application was recommended. The implementation of these systems was evaluated by the increase in the quality of education.

Key words: intelligent system, artificial intelligence, technologies in higher education, knowledge base, intelligent database, adaptive learning systems, expert systems, knowledge-based systems.

Kirish. So‘nggi yillarda sun‘iy intellektning (AI) meteorik yuksalishi jamiyatni iqtisodiy va madaniy darajada hayratda qoldirdi. E-pochta kabi hamma joyda bo‘lishga tayyor bo‘lib ko‘rinadigan bu tez rivojlanayotgan texnologiya kundalik hayotning ko‘p jihatlarini, jumladan, biz qanday o‘rgatish va o‘rganishimizni o‘zgartirmoqda. OpenAI 2022-yil kuzida tabiiy tilni qayta ishlash chatboti bo‘lgan ChatGPT-ni chiqardi, birinchi marta AI ko‘pchilikning e‘tiborini tortdi. Biroq, AI vositalari yillar davomida texnologik landshaftning bir qismi bo‘lib kelgan.[1] Agar siz qachonlardir botga qarshi shaxmat o‘ynagan bo‘lsangiz, Alisa kabi virtual yordamchiga murojaat qilgan bo‘lsangiz yoki hatto ijtimoiy media tasmingizni aylanib chiqsangiz, siz allaqachon sun‘iy intellekt bilan o‘zaro aloqada bo‘lgansiz. Sun‘iy intellekt – bu kompyuter fanining bir tarmog‘i bo‘lib, u xatti-harakatlar va jarayonlarni taqlid qilishga qodir dasturiy ta‘minotni yaratishga qaratilgan bo‘lib, agar biz odamlar tomonidan ko‘rsatilsa, biz “aqlli” deb hisoblaymiz, shu jumladan fikrlash, o‘rganish, masalani yechish, muammolarni hal qilish, tarjima va ijodkorlikni amalga oshirish. AI tizimlari keng ko‘lamli vazifalarga qo‘llanilishi mumkin, jumladan, tilni tarjima qilish, tasvirni aniqlash, avtonom transport vositalarini boshqarish, saraton kasalligini aniqlash va davolash, generativ AI bo‘lsa, shunchaki qidirish va olish o‘rniga kontent va bilimlarni ishlab chiqarish. Generativ sun‘iy intellektidagi “poydevor modellari” bu keng ma‘lumot bazasini o‘rganish uchun katta ma‘lumotlar to‘plamida o‘qitilgan tizimlar bo‘lib, keyinchalik ular turli xil, aniqroq maqsadlarga moslashtirilishi mumkin. Ushbu o‘rganish usuli o‘z-o‘zini nazorat qiladi, ya‘ni model o‘qitilgan ma‘lumotlardan naqsh va munosabatlarni topish orqali o‘rganadi.

Muhokama va natijalar. Hozirgi kunda sun‘iy intellekt hayotimizning barcha jabhalarida, shu jumladan ta‘lim tizimida jadal kirib kelayotgan inson ongining mahsuli hisoblangan zamonaviy intellektual vositadir. So‘nggi yillarda sun‘iy intellektning ta‘limga integratsiyasi sezilarli sur‘atlarga ega bo‘lib, pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun istiqbolli istiqbollarni taklif qilmoqda. Mashinani o‘rganish algoritmlari, tabiiy tilni qayta ishlash va adaptiv ta‘lim tizimlari kabi Sun‘iy intellekt texnologiyalari an‘anaviy ta‘lim yondashuvlarini o‘zgartirmoqda. Ushbu maqola AIning pedagogik faoliyatdagi roli haqida to‘liq ma‘lumot berishga, uning oqibatlarini, foydalari va muammolarini yoritishga qaratilgan. Ta‘lim tizimida qo‘llaniladigan intellektual tizimlarni o‘qituvchilar ishini osonlashtiradigan va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradigan zamonaviy didaktik vosita sifatida baholash mumkin. Bunday “aqlli” tizimlar talabalarga yangi bilimlarni berish, ularni zarur bo‘lgan ma‘lumotlar bilan ta‘minlash, fanni o‘zlashtirish jaryonida maslahatlar berish va ularning faolyatini nazorat qilib borish imkoniyatlariga ega. Bundan tashqari, sun‘iy intellektga asoslangan ta‘lim platformalari talabalarga interaktiv faoliyat va simulyatsiyalar bilan shug‘ullanish imkonini beruvchi hamkorlikdagi ta‘lim muhitini osonlashtiradi. Tabiiy tilni qayta ishlash qobiliyatlari ushbu platformalarga talabalarning yozma javoblari to‘g‘risida real vaqtda fikr-mulohazalarni taqdim etish, chuqurroq o‘rganish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Intellektual tizimlarning ta‘limda qo‘lanishning eng samarali usuli – bu individuallashtirilgan o‘quv dasturlarini yaratish va uning bajarilishini nazorat qilishdir. O‘qitishning bunday sharoitida talabaning erishgan muvaffaqiyatlari va kamchiliklari xususidagi ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali intellektual tizimlar eng maqbul hamda mos bo‘lgan o‘quv kursini taklif qilishi mumkin. Bunday intellektual tizimlar ta‘lim

oluvchining maqsadlariga tezroq erishishi va samarali bilim olishiga imkon beradi. 2023-yil may oyida AQSh Ta'lim vazirligi "Sun'iy intellekt asosida o'qitishda ta'limning kelajagi: tushunchalar va tavsiyalar" nomli hisobotini e'lon qildi. Vazirlik 2022-yilda 700 dan ortiq kishilar, jumladan, o'qituvchilar va ota-onalar bilan sun'iy intellekt haqidagi fikrlarini o'rganish uchun tinglash sessiyalarini o'tkazdi. Hisobotda ta'kidlanishicha, "ta'lim texnologiyalarida sun'iy intellektning kutilayotgan o'sishidan oldinroq harakat qilish uchun saylovchilar hozirdanoq harakat qilish kerak deb hisoblaydilar va ular birgalikda ishlashni xohlashadi".[2] Ta'limda sun'iy intellektidan foydalanishning yana bir afzalligi - bu uning katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishidir. Bundan tashqari, intellektual tizim talabalarga maqbul bo'lgan qaysi o'qitish usullari eng samarali ekanligini va qaysi mavzularni o'zlashtirish ularga qiyinchiliklar tug'dirishini aniqlay oladi. Bu o'z navbatida o'qituvchilarga o'z dasturlarini moslashtirish va ularni talabalar uchun qulayroq qilish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, talabalar fanlar bo'yicha mustaqil ishlarni bajarish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida katta hajmdagi yangi ma'lumotlarni tahlil qilishlari va ularni o'zlashtirishlari lozim bo'lgan taqdirda, intellektual tizimlardan didaktik vosita sifatida foydalanish yaxshi samara beradi. Bundan tashqari, Sun'iy intellekt algoritmlari ta'lim dasturlari va platformalarida baholash, tarkibni tavsiya qilish va talabalarning fikr-mulohazalarini yaratish kabi vazifalarni avtomatlashtirish uchun amalga oshiriladi. Tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari talabalarning so'rovlari va yozma javoblarini tushunish va ularga javob berishga qodir bo'lgan aqlli repetitorlik tizimlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Hozirgi kunda ta'lim pedagogik amaliyotida keng qo'llanilib kelinayotgan sun'iy intellekt tizimlarini ko'rib chiqamiz. SMODIN - ushbu intellektual tizimdan foydalangan holda istalgan mavzuda maqolalar, hikoyalar, esseylar yaratish mumkin. Ular har qanday antiplagiat platformalar xizmati tomonidan tekshirilganda o'zining takrorlanmas ma'lumotlarini saqlab qoladi, ishonchli, yuqori sifatli ma'lumotlarga asoslanib ish ko'radi.

ChatGPT – sun'iy intellektning ushbu versiyasi bugungi kunda eng ko'p foydalaniladigan platformalardan biri bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib ChatGPT platformasidan foydalanuvchilar soni dunyo bo'yicha 100 milliondan ortiq kishini tashkil etadi. Ushbu universal chatbot talabalarning mustaqil bilim olishlari uchun assistent-yordamchi vazifasini bajaradi va turli matnlarni yozish, asosiy dastur kodini yaratish, moliyaviy tahlilni o'tkazish, texnik maqolalar yoki ilmiy tushunchalar bo'yicha xulosalar chiqarish, berilgan g'oya asosida tasvirlar va videolarni yaratish hamda aniq mavzular bo'yicha g'oyalarni shakllantirish imkonini beradi.

DEEPL – ushbu platformanini Google translyatorga munosib raqobatchi deyish mumkin. Unda tarjimalar juda aniq va moslashuvchandir. Uning yordami bilan ta'lim oluvchi ingliz tilini yetarlicha bilmagan taqdirda, boshqa neyron tarmoqlar uchun qidiruv so'rovlarini yaratishi va foydalanini mumkin. DEEPL funksiyasi har xil turdagi barcha fayllarni, shu jumladan - pptx, docx, pdf formatlarni darhol tarjima qilish imkonini beradi. Mazkur platforma katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Sun'iy intellekt pedagogik faoliyatda tobora muhim rol o'ynamoqda, ta'lim manzarasini bir necha jihatdan o'zgartirmoqda. Sun'iy intellekt (SI)ning kelajakda ta'limga o'ziga xos ta'siri juda katta ekanligi yana va yana ko'rsatilmoqda. Bu, turli sohalar uchun keng foydalaniladigan yengil o'rganish modellari yaratish imkonini beradi. Quyidagi muammolar SI bilan ta'limning mustaqil ro'yhatini ifodalashga yordam beradi:

1. Muvofiqlashtirilgan ta'lim: Sun'iy intellekt, har bir o'quvchi yoki talaba uchun maxsus ta'lim dasturlarini yaratish va muvofiqlashtirishda yordam beradi. Ushbu shaxsiy yondashuv har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlariga mos materiallar va mashqlarni olishini ta'minlaydi, bu esa yanada samarali o'quv natijalarini targ'ib qiladi.

2. Shaxsiy o'rganish yo'nalishi: Sun'iy intellekt, har bir o'quvchining yuqori samarali va shaxsiy o'rganish yo'nalishlarini aniqlashda yordam beradi. Bu, o'quvchilarning qiziqtirgan sohalar va maqsadlarga moslashtirilgan ta'limni taqdim etishga yordam beradi. Ushbu dinamik moslashuv talabalarni zerikish yoki umidsizlikni oldini olish uchun kerakli darajada jalb qilish va qiyinchiliklarga yordam beradi.

3. Monitoring va avtomatlashtirilgan baholash: Sun'iy intellekt, o'quvchilarning o'rganish jarayonida ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Bu, o'quvchilarning rivojlanishini kuzatib borishga yordam beradi va o'qituvchilarga o'quvchilarining ma'lumotlarini va qobiliyatlarini kuzatishda yordam beradi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN: 2181-1784 Shuningdek, sun'iy intellekt topshiriqlarni, viktorinalarni va imtihonlarni baholash jarayonini avtomatlashtirishi, o'qituvchilarning qimmatli vaqtini tejashi va talabalarga ularning ishlashi haqida darhol fikr bildirishi mumkin.

4. Avtomatlashtirilgan O'qitish: Sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish va bajarish imkonini beradi. Bu, o'qituvchilarning va o'quvchilarining vaqtni va resurslarni tejashlarini kamaytiradi va o'rganishning samarali jarayonlarini ta'minlashda yordam beradi. O'quv dasturi dizaynini optimallashtirish orqali Sun'iy intellekt o'quv materiallari keng qamrovli, dolzarb va o'quv maqsadlariga mos kelishini ta'minlashga yordam beradi.

5. Konsultatsiyalar va yordam: Sun'iy intellekt, o'quvchilarga va o'qituvchilarga maslahat berish uchun foydalanishga mo'ljallangan. Bu, shaxsiy yordamni taqdim etish orqali o'rganish jarayonini ko'rib chiqish va takomillashtirishga yordam beradi.

6. Tilni o'rganish uchun tabiiy tilni qayta ishlash (NLP): NLP-ga asoslangan dasturlar talabalarga real vaqtda tarjima, talaffuz bilan aloqa, grammatikani tuzatish va tilni tushunish mashqlarini taqdim etish orqali til o'rganishda yordam berishi mumkin. Ushbu vositalar tilni o'rganish va ravonlikni yanada interaktiv va jozibali tarzda rivojlantirishga yordam beradi.[3] Bular kabi ko'plab sabablar, sun'iy intellektning kelajakda ta'limga ta'sirini nazariy jihatdan o'rganishga katta e'tibor beriladi. Bu, o'rganish jarayonini samarali, individual va qisqa muddatda olib borish imkonini beradi. Generativ AI modellari tobora kuchayib bormoqda va tez yaxshilanmoqda. Ushbu tizimlarning imkoniyatlari bir necha oylar yoki yillar o'tib, hozirgi imkoniyatlaridan ancha yuqori bo'ladi. Ularning imkoniyatlari boshqa ekspert tizimlari bilan integratsiyalashuv orqali ham kengaymoqda. Kelgusi yillarda ushbu tizimlar yanada kuchliroq, qulayroq va arzonroq bo'lishini taxmin qilish oqilona. Demak, savol, ta'lim va o'rganishni yaxshilash uchun ushbu paydo bo'lgan imkoniyatlardan qanday mas'uliyat bilan foydalanish kerak. O'tmishdagi texnologiyalar kutilgan umidlarni oqlamagan bo'lsa-da, AI shunchaki o'tmishning davomi emas, bu biz endigina tushuna boshlagan mashina razvedkasining yangi davriga sakrashdir. Ushbu tizimlarni zudlik bilan tatbiq etish mukammal bo'lmasa-da, takomillashtirishning tez sur'ati istiqbolli istiqbollarga ega.

Xulosa. Xulosa qilib ta'kidlash joizki, mamlakatimizning oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga ehtiyoj mavjud. Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish an'analari zamonaviy texnologik modernizatsiyaning jahon tajribasiga mos keladi va ta'lim xizmatlari sifatini hamda ta'lim jarayonlarini boshqarish jarayonlarini takomillashtirish imkonini beradi. Pedagogik faoliyatda sun'iy

intellektning roli jadal rivojlanib bormoqda, bu esa o'qitish va o'qitish amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quv tajribalarini shaxsiylashtirish va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, axloqiy, ijtimoiy va pedagogik ta'sirlarni diqqat bilan ko'rib chiqish kerak. O'qituvchilar va siyosatchilar Sun'iy intellektning ta'limdagi mas'uliyatli integratsiyasini birinchi o'ringa qo'yishlari, shaffoflik, hisobdorlik va tenglikni ta'minlashlari kerak. O'qituvchilarni o'qitish amaliyotida Sun'iy intellekt bilan ishlaydigan vositalardan samarali foydalanish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun malaka oshirish dasturlari amalga oshirilishi kerak. Bundan tashqari, sun'iy intellektning pedagogik faoliyatga uzoq muddatli ta'sirini baholash va potentsial xavflarni kamaytirishda uning afzalliklarini maksimal darajada oshirish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun doimiy tadqiqotlar va baholash zarur. Aini ta'limning qo'shimcha vositasi sifatida qabul qilish orqali biz barcha talabalar uchun yanada inklyuziv, qiziqarli va samarali o'quv muhitini yaratishimiz mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida intellektual ta'lim tizimlaridan foydalanish istiqbolli kelajakning poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. "UNIVERSAL" xalqaro ilmiy jurnali maxsus soni: "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar", 2024-yil 17-aprel. – A.: Andijon, 2024.
2. Biggest Limitations of Artificial Intelligence Technology | HackerNoon. (n.d.). Retrieved March 7, 2023, from <https://hackernoon.com/the-missing-pieces-6-limitations-of-ai-s85r3upr>
3. Бессмертный И.А. "Искусственный интеллект" Учебное пособие. СанктПетербург 2010. 288 с
4. Mhlanga, D. (2023). Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4354422>
5. www.educationnext.org

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Супиев Шавкат Ахматович-

Старший преподаватель кафедры межфакультетских иностранных языков
Навоийского государственного университета

This article explores the integration of innovative technologies in foreign language teaching within higher education, highlighting the growing relevance of distance learning. With advancements in digital tools such as online platforms, mobile applications, and artificial intelligence, language education has become more flexible, accessible, and personalized. The article emphasizes that these innovations enhance the learning experience by fostering interactive communication between students and instructors regardless of location.

Traditional teaching methods—lectures, seminars, and in-class language practice—are acknowledged, but limitations such as time constraints, geographical barriers, and large class sizes reduce their effectiveness. In contrast, digital tools provide learners with greater autonomy and adaptability, meeting the needs of modern students who are accustomed to technology-driven environments.

Special attention is given to the role of mobile applications (native, cross-platform, and web-based), development platforms (iOS, Android, and frameworks like React Native

and Flutter), and educational trends such as gamification, augmented reality, and AI-powered personalization. These tools not only improve student engagement but also expand educational opportunities for learners in remote areas or with busy schedules.

The article concludes that integrating innovative methods in distance language education significantly enhances learning outcomes, increases student motivation, and prepares graduates for success in a globalized and competitive job market.

Ключевые слова: Инновационные методы, дистанционное обучение, иностранные языки, высшие учебные заведения, онлайн-платформы, мобильные приложения, искусственный интеллект, цифровые технологии, гибкость обучения, интерактивные технологии, геймификация, мультимедийные ресурсы, персонализированное обучение, глобализация образования, интернационализация образования, традиционные методы обучения, методические инновации, образовательные платформы, пандемия COVID-19, образовательная доступность

Key words: Innovative methods, distance learning, foreign language, higher education institutions, online platforms, mobile applications, artificial intelligence, digital technologies, learning flexibility, interactive technologies, gamification, multimedia resources, personalized learning, globalization of education, internationalization of education, traditional teaching methods, methodological innovations, educational platforms, COVID-19 pandemic, educational accessibility

Введение. Современное образование в высших учебных заведениях все чаще ориентируется на использование инновационных методов и технологий, особенно в сфере обучения иностранным языкам. Дистанционное обучение, с развитием информационных технологий, становится важной частью образовательного процесса, предоставляя студентам возможность осваивать языки в удобном для них формате и темпе. Внедрение новых цифровых технологий, таких как онлайн-платформы, виртуальные классы, мобильные приложения и искусственный интеллект, открывает новые горизонты в изучении иностранных языков, делая процесс более гибким, доступным и персонализированным.

Использование инновационных методов дистанционного обучения способствует не только улучшению качества образовательного процесса, но и позволяет создать условия для активного взаимодействия студентов с преподавателями и сверстниками, независимо от их географического положения. Это значительно расширяет возможности для образовательного сотрудничества и индивидуального подхода к обучению, что особенно важно в условиях глобализации и стремительного технологического прогресса.

Актуальность темы: Тема «Инновационные методы дистанционного обучения иностранных языков в высших учебных заведениях» является крайне актуальной в современном образовательном процессе по ряду причин:

- **Рост интереса к дистанционному обучению:** В последние годы, и особенно с учетом пандемии COVID-19, дистанционные образовательные технологии стали важной частью образовательной практики. Они обеспечивают доступность обучения для студентов, независимо от их местоположения, и позволяют гибко подходить к организации учебного процесса.

- **Развитие технологий:** Быстрый прогресс в области информационно-коммуникационных технологий открывает новые возможности для повышения эффективности обучения. Платформы для онлайн-обучения, мобильные приложения, виртуальные классы, искусственный интеллект — все это

предоставляет преподавателям и студентам новые формы взаимодействия и повышения качества образования.

- **Потребности студентов:** Студенты сегодняшнего поколения привыкли к цифровым технологиям, и они ожидают, что обучение будет соответствовать их предпочтениям и стилям. Инновационные методы позволяют более интерактивно и индивидуализировано подходить к обучению, что способствует лучшему усвоению материала.

- **Интернационализация образования:** В условиях глобализации и усиливающейся взаимосвязанности между странами знание иностранных языков становится важным элементом профессиональной подготовки. Использование инновационных методов дистанционного обучения позволяет студентам осваивать иностранные языки на более высоком уровне, обеспечивая их конкурентоспособность на международном рынке труда.

- **Гибкость и доступность:** Дистанционные методы обучения делают процесс изучения иностранных языков более гибким и доступным. Студенты могут учиться в удобное для себя время и с учетом индивидуальных особенностей. Это особенно важно для студентов, которые совмещают учебу с работой или проживают в удаленных регионах.

- **Методические инновации:** Использование интерактивных онлайн-ресурсов, геймификации, видео-уроков, чатов с носителями языка и других цифровых инструментов помогает создать увлекательную и продуктивную образовательную среду, что может значительно улучшить мотивацию и результаты студентов.

Цель статьи: Исследовать и анализировать современные инновационные методы и технологии дистанционного обучения иностранных языков в высших учебных заведениях, оценить их эффективность и возможности для улучшения учебного процесса. Особое внимание уделяется использованию интерактивных платформ, мультимедийных ресурсов, искусственного интеллекта и других технологий для создания динамичной и доступной образовательной среды. Статья также направлена на выявление основных проблем и трудностей, с которыми сталкиваются студенты и преподаватели при реализации этих методов, а также на предложение рекомендаций для их успешной интеграции в учебный процесс.

Обзор традиционных методов преподавания иностранных языков в вузах

Традиционный подход к обучению включает в себя несколько ключевых элементов:

- **Лекции** — основной метод подачи теоретического материала, где преподаватель выступает перед группой студентов, представляя информацию и объясняя основные концепции. Это формальный способ передачи знаний, ориентированный на усвоение теории.

- **Семинары** — менее формальная форма, обычно проводимая после лекций. Студенты обсуждают материалы, задают вопросы преподавателю, решают задачи, а также активно участвуют в обмене мнениями и дискуссиях. Это помогает углубить понимание темы.

- **Практика языка в аудиториях** — в языковом обучении это может включать практическую работу в группах, где студенты применяют изученные языковые структуры в разговорной практике, выполняют упражнения, проводят ролевые игры или обсуждения, чтобы закрепить знания.

Такой подход ориентирован на структурированное освоение материала с акцентом на теорию и практическое применение знаний в учебной среде.

Традиционные методы обучения, такие как очные занятия в классах, действительно имеют ряд ограничений, которые могут снижать их эффективность и доступность. Вот некоторые из них:

Нехватка времени:

- Ограниченное количество учебных часов в рамках учебного расписания может не всегда удовлетворять потребности всех студентов. Каждый студент имеет разные темпы усвоения материала, и традиционные методы не всегда позволяют индивидуализировать обучение.

- Временные ограничения на уроках также затрудняют подробное объяснение сложных тем или проведение дополнительных занятий для углубленного изучения.

Географические барьеры:

- Для многих студентов учеба в традиционном формате требует физического присутствия в учебном заведении, что может быть проблемой для людей, живущих в отдаленных или сельских районах. Это ограничивает доступность образования для широкой аудитории.

- Географическая удаленность может также создавать проблемы для преподавателей, которые не могут легко достичь всех студентов, особенно если у них есть различные расписания и возможности для посещения.

Большие группы студентов:

- В традиционных образовательных учреждениях количество студентов в группах может быть довольно большим, что затрудняет внимание к каждому учащемуся. Это может привести к недостаточной поддержке студентов с особыми потребностями или тем, кто отстает по программе.

- Большие классы могут также негативно сказываться на взаимодействии между преподавателем и студентами, что делает процесс обучения менее личным и менее эффективным.

- В таких условиях студенты могут не получать достаточной обратной связи по выполнению заданий и не успевать задавать вопросы по непонятым темам.

Инновационные методы дистанционного обучения иностранных языков

Мобильные приложения и платформы – это ключевые элементы современной мобильной экосистемы, которые играют важную роль в том, как пользователи взаимодействуют с технологией на своих устройствах. Они предоставляют пользователям доступ к широкому спектру функций, сервисов и контента. Вот обзор основных аспектов мобильных приложений и платформ:

- Мобильные приложения

Мобильное приложение — это программа, разработанная для работы на мобильных устройствах, таких как смартфоны и планшеты. Приложения могут быть разработаны для различных платформ, таких как iOS, Android и других. Приложения бывают:

Нативные приложения: Эти приложения разрабатываются для конкретной операционной системы (например, для iOS или Android) с использованием специализированных языков программирования (Swift для iOS, Kotlin для Android). Нативные приложения обычно обеспечивают более высокую производительность и тесную интеграцию с операционной системой.

Кроссплатформенные приложения: Разрабатываются с использованием фреймворков, таких как React Native, Flutter или Xamarin, которые позволяют создать одно приложение, которое будет работать на нескольких операционных

системах. Это снижает затраты на разработку, но может ограничить производительность или доступность специфичных функций.

Веб-приложения: Это приложения, доступные через веб-браузер, которые работают на мобильных устройствах. Они не требуют установки и могут быть доступными через любую платформу, но ограничены функциональностью и производительностью по сравнению с нативными приложениями.

Платформы для разработки мобильных приложений

Мобильные приложения и платформы: Для создания мобильных приложений используются различные платформы и инструменты:

- **IOS (Apple):** Операционная система для устройств Apple (iPhone, iPad, Apple Watch). Для разработки приложений под iOS используется среда разработки Xcode и язык программирования Swift или Objective-C.

- **Android (Google):** Операционная система для мобильных устройств, которая поддерживает широкий спектр устройств от разных производителей. Приложения для Android разрабатываются с помощью Android Studio и языка программирования Kotlin или Java.

- **Кроссплатформенные фреймворки:** Такие фреймворки, как React Native, Flutter и Xamarin, позволяют разработчикам писать код, который можно использовать для создания приложений как для iOS, так и для Android. Это делает процесс разработки более эффективным, но иногда ограничивает доступ к специфическим возможностям платформы.

Магазины приложений: Для распространения мобильных приложений используются специализированные магазины приложений:

- **App Store** (для IOS): Официальный магазин приложений Apple, где пользователи могут скачать приложения для своих устройств. Приложения проходят строгую проверку перед публикацией.

- **Google Play** (для Android): Официальный магазин Google, предлагающий пользователям доступ к миллионам приложений. Здесь также существуют правила и процедуры публикации, но процесс может быть менее строгим, чем в App Store.

- **Альтернативные магазины приложений:** В случае с Android существует множество альтернативных магазинов, например, Amazon Appstore или Huawei AppGallery. Они предоставляют дополнительные каналы для распространения приложений, но не всегда могут предложить такую же аудиторию, как Google Play.

Мобильные платформы для бизнеса

Мобильные приложения активно используются в бизнесе для улучшения взаимодействия с клиентами и оптимизации рабочих процессов. Примером таких платформ являются:

- **CRM-системы:** Мобильные приложения для управления отношениями с клиентами, такие как Salesforce или Zoho CRM, позволяют бизнесам взаимодействовать с клиентами, отслеживать продажи и управлять маркетингом.

- **Платформы для общения и совместной работы:** Slack, Microsoft Teams, Zoom и другие приложения позволяют сотрудникам работать удаленно, обмениваться сообщениями и организовывать видеоконференции.

- **Электронная коммерция:** Приложения для онлайн-торговли, такие как Amazon, eBay и Aliexpress, а также специализированные приложения для интернет-магазинов (например, Shopify), позволяют бизнесам продавать товары и услуги через мобильные устройства.

Тренды в мобильных приложениях

- **Искусственный интеллект и машинное обучение:** Многие современные мобильные приложения используют AI/ML для персонализации контента, улучшения пользовательского опыта и оптимизации процессов (например, чат-боты, рекомендации и распознавание лиц).

- **AR (дополненная реальность):** Использование дополненной реальности, например, в приложениях для покупок, игр и обучения, активно развивается. Примером может служить Pokemon Go или IKEA Place.

- **Платежи и мобильные кошельки:** Мобильные приложения для финансов, такие как Apple Pay, Google Pay и Samsung Pay, делают платежи удобными и безопасными. Это также включает в себя криптовалютные кошельки и финтех-приложения.

- **ИОТ и умные устройства:** Приложения для управления умным домом (например, Google Home или Apple HomeKit) становятся все более популярными.

Заключение

- Статья предоставляет подробный обзор инновационных методов и технологий, используемых для дистанционного обучения иностранных языков в высших учебных заведениях. Введение подчеркивает актуальность темы, обусловленную быстрым развитием информационно-коммуникационных технологий, а также возрастающим интересом к дистанционному обучению, особенно после пандемии COVID-19. Автор отмечает, что использование онлайн-платформ, мобильных приложений и искусственного интеллекта позволяет студентам изучать языки в удобном для них формате, при этом обучение становится более доступным, гибким и персонализированным.

- В статье рассматриваются как традиционные методы обучения, так и инновационные подходы. Традиционные методы (лекции, семинары, практическая работа в аудиториях) ограничены во многих аспектах: нехватка времени, географические барьеры и большие группы студентов. Эти ограничения могут негативно сказываться на качестве образования, что делает актуальными инновационные методы дистанционного обучения.

- Основное внимание уделено использованию мобильных приложений, онлайн-платформ и искусственного интеллекта. Мобильные приложения, например, позволяют обучаться в удобном месте и в любое время, что особенно важно для студентов, совмещающих учебу с работой или проживающих в удаленных регионах. Развитие технологий, таких как дополненная реальность и искусственный интеллект, открывает новые горизонты для создания интерактивных и увлекательных образовательных платформ.

- В статье также выделены методические инновации, такие как геймификация и использование видеуроков, которые делают обучение более мотивационным и эффективным. Проблемы, с которыми сталкиваются студенты и преподаватели при реализации дистанционного обучения, также затрагиваются: от сложности адаптации новых технологий до проблем с обеспечением технической поддержки.

- В целом, статья подчеркивает, что интеграция инновационных технологий в образовательный процесс может значительно повысить качество и доступность обучения иностранных языков, а также удовлетворить потребности студентов, привыкших к цифровым технологиям. В будущем дистанционные методы могут стать неотъемлемой частью образовательного процесса, способствуя более высокому уровню владения иностранными языками и повышению конкурентоспособности студентов на международном рынке труда.

Литературы:

1. Беляева, И. А. Инновационные методы обучения иностранным языкам в вузах / И. А. Беляева. — М.: Изд-во МГУ, 2020. — 220 с.
2. Гусева, Т. В. Дистанционное обучение в высших учебных заведениях: принципы и технологии / Т. В. Гусева, Л. А. Иванова. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2021. — 184 с.
3. Ларина, И. Н. Интерактивные технологии в обучении иностранным языкам в вузах: учебное пособие / И. Н. Ларина. — М.: Изд-во НИУ ВШЭ, 2022. — 156 с.
4. Петрова, О. А. Мобильные технологии в обучении иностранным языкам / О. А. Петрова, Н. И. Сидорова. — Казань: Изд-во КГУ, 2023. — 198 с.
5. Савина, О. М. Искусственный интеллект в образовательном процессе / О. М. Савина. — М.: РГГУ, 2021. — 234 с.
6. Акулина, Л. В. Гибридное обучение иностранных языков в условиях цифровизации / Л. В. Акулина, Е. С. Михайлова. — СПб.: Изд-во ПГУ, 2020. — 210 с.
7. Смирнова, Н. В. Технологии дистанционного обучения в современных образовательных системах / Н. В. Смирнова. — М.: Изд-во «Высшая школа», 2020. — 245 с.
8. Фролова, С. В. Геймификация в обучении иностранным языкам / С. В. Фролова. — М.: Лаборатория знаний, 2021. — 198 с.
9. Зотов, А. Н. Развитие онлайн-курсов в высшем образовании / А. Н. Зотов. — Екатеринбург: Урал. ун-т, 2022. — 173 с.
10. Анисимова, Н. С. Обучение иностранным языкам в эпоху цифровых технологий: вызовы и возможности / Н. С. Анисимова, С. П. Сидоров. — Новосибирск: Изд-во НГУ, 2021. — 210 с.

ZAMONAVIY TA'LIMDA PEDAGOG-TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATI

G.T.Raxmatova- Navoiy Davlat Universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

M.I.Murodullayeva -Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy ta'limda pedagog-tarbiyachining pedagogik mahorati, so'ngi yillarda maktabgacha talim tizimidagi o'zgarishlar haqida bayon qilingan. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachi mahoratining asosiy tarkibiy qismlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, pedagog-tarbiyachi, mahorat, zamonaviy yondashuv, bolalar rivojlanishi, o'quv mashg'ulotlari, ta'lim samaradorligi.

Abstract: this article describes the pedagogical skills of a teacher-educator in modern education, changes in the preschool education system in recent years. The main components of the skills of a teacher-educator in preschool education are presented.

Keywords: preschool education, teacher-educator, skills, modern approach, child development, training, educational effectiveness.

Аннотация: В статье описывается педагогическое мастерство педагога-воспитателя в современном образовании, а также изменения в системе дошкольного образования за последние годы. Представлены основные компоненты компетенций педагога дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, педагог, умения, современный подход, развитие ребенка, образовательная деятельность, эффективность обучения.

So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim sohasiga davlat tomonidan katta e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni oshirilmoqda, xususiyl bog'chalar faoliyati qo'llab-quvvatlanmoqda. Yangi pedagogik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan o'quv dasturlari bolalarning intellektual, jismoniy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlanishiga yo'naltirilmoqda. Darslar o'yin, ijodiy faoliyat, eksperimentlar va mushohada asosida olib borilmoqda. Interaktiv doskalar, planshetlar, multimediyali o'yinlar maktabgacha ta'limga kirib keldi. Bu texnologiyalar bolalarning e'tiborini jalb qilib, ularni dars jarayonida faolroq ishtirok etishga undaydi. Tarbiyachilar doimiy ravishda o'quv kurslari, seminar va treninglarda qatnashishmoqda. Bu esa ularning zamonaviy metodikalarni qo'llay olishiga imkon yaratmoqda. Nogironligi bo'lgan yoki rivojlanishda orqada qolayotgan bolalar uchun maxsus guruhlar tashkil etilmoqda. Bu bolalarning teng huquqli ta'lim olishiga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi otionalarni ham ta'lim jarayoniga jalb etmoqda. Oilaviy tarbiya va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik kuchaymoqda.

Maktabgacha ta'lim bolalarning kelajakdagi akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun muhim bosqich hisoblanadi. So'nggi yillarda zamonaviy ta'lim tizimida maktabgacha ta'lim sohasida bir qator muhim o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

➤ **Maktabgacha ta'limni majburiylashtirish.** Ko'pgina davlatlarda maktabgacha ta'limning muhimligi inobatga olinib, 5-6 yoshli bolalar uchun majburiy ta'lim joriy etilmoqda. Bu esa bolalarning maktabga tayyorgarligini yaxshilash va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

➤ **Ta'lim dasturlarining yangilanishi.** An'anaviy yondashuvlardan interaktiv va innovatsion metodlarga o'tish kuzatilmoqda. Dasturlarga quyidagi yo'nalishlar kiritilmoqda: STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) O'yin orqali o'qitish. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

➤ **Raqamli texnologiyalar integratsiyasi.** Zamonaviy maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda:

- Interaktiv ta'lim dasturlari
- Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari
- Aqlli o'yinchoqlar va elektron kutubxonalar.

➤ **Pedagoglar malakasini oshirish.** O'qituvchilarning zamonaviy ta'lim uslublari bo'yicha malaka oshirishi yo'lga qo'yilmoqda. Masalan:

- Innovatsion metodikalardan foydalanish bo'yicha treninglar
- PISA va boshqa xalqaro baholash tizimlariga mos o'qitish
- Bolalar psixologiyasi va individual yondashuv bo'yicha kurslar

➤ **Inkluziv ta'limni rivojlantirish.** Nogironligi bor bolalar uchun moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Bunga maxsus o'quv dasturlari, logoped va defektolog xizmatlari, hamda muvofiqlashtirilgan o'quv vositalari kiradi.

➤ **Xususiyl va davlat sherikchiligining kuchayishi.** Ko'plab mamlakatlarda davlat va xususiyl sektor hamkorligi orqali maktabgacha ta'lim muassasalari soni oshirilmoqda. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va barcha bolalarni qamrab olish imkonini beradi.

➤ **Ekologik va sog'lom turmush tarzi tarbiyasi.** Zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga ekologik ongni shakllantirish va sog'lom ovqatlanish, jismoniy faollik targ'ib qilinmoqda. Bu bolalarning sog'lom rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ta'lim sifatini oshirish, bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini yaxshilashga qaratilgan. Innovatsion yondashuvlar, texnologik taraqqiyot va inklyuziv ta'lim bu tizimning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi. Maktabgacha ta'limda ta'lim va tarbiya jarayonining asosiy yetakchisi bu so'zsiz tarbiyachi hisoblanadi, zero, so'ngi yillarda tarbiyachilarga "pedagog-tarbiyachi" deya murojaat qilinishi bunga asos bo'la oladi. Shunday ekan zamonaviy pedagog- tarbiyachi, uning ta'lim jarayonidagi mahorati qanday belgilanadi? Pedagog-tarbiyachining pedagogik mahorati bolalar tarbiyasida samaradorlikni ta'minlaydigan eng muhim omillardan biridir. U bolalar bilan ishlashda ijodkorlik, kasbiy malaka, metodik bilimlar va psixologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlari

✓ **Kasbiy bilim va malaka.** Pedagog-tarbiyachi bolalar rivojlanishiga oid quyidagi bilimlarga ega bo'lishi kerak: bolalar psixologiyasi va pedagogikasi, metodik yondashuvlar va o'qitish texnologiyalari, yoshga oid fiziologik xususiyatlar, zamonaviy ta'lim dasturlari va standartlari.

✓ **O'qitish va tarbiyalash metodikasini bilish.** Tarbiyachi ta'lim-tarbiya jarayonida quyidagi metodlardan foydalana olishi lozim:

O'yin texnologiyalari – bolalarning qiziqishini oshirish va o'rganish jarayonini qulay qilish

Interfaol metodlar – guruhli ish, muhokama, loyiha asosida o'qitish

Innovatsion texnologiyalar – raqamli vositalar, elektron resurslar bilan ishlash

✓ **Kommunikativ mahorat.** Bolalar bilan mehribon va samimiy muloqot qilish, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish.

✓ **Psixologik tayyorgarlik.** Har bir bolaga individual yondashish, bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlarini tushunish, stressni boshqarish va ijobiy muhit yaratish

✓ **Didaktik mahorat.** Mashg'ulotlarni qiziqarli va samarali tashkil qilish, turli yosh guruhlariga mos ta'lim materiallarini tanlash, bolalarning faolligini oshirish uchun o'yin va kreativ usullardan foydalanish

✓ **Pedagogik etika va namuna bo'lish.** Tarbiyachi nafaqat bilim beruvchi, balki bolalar uchun namunali shaxs hamdir. U o'z xatti-harakatlari, muloqoti va muomala madaniyati bilan bolalarga ibrat bo'lishi kerak.

Pedagog-tarbiyachining pedagogik mahorati doimiy rivojlanish va tajriba orttirishni talab etadi. Zamonaviy metodlar, texnologiyalar va psixologik yondashuvlarni bilish orqali tarbiyachi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti.

2. Axmedjanov M.M., Xo'jaev B.Q., Hasanova Z.D. Pedagogik mahorat- Buxoro Davlat universiteti, 2014

3. Г.И.ХАСАНОВА "Таълим жараёнида дастурлаштирилган ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг афзалликлари" Жиззах: 2020.

4. K. TURG'UNBOEV, M. TOLIPOV, I. OXUNOV "PEDAGOGIK MAHORAT ASOSLARI" Toshkent – 2006

5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. –T., "Tafakkuri sarchmasi", 2013

XIX OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA SURXONDARYO VOHASIDA SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI: TARIXIY MANBALAR ASOSIDA TAHLIL

Rahmatova Marjona

Navoiy davlat universiteti magistranti

Telefon raqam 88.300.16.09

E-mail: mrachmatova720@gmail.com

Abstract. This thesis explores the distinctive features of trade and economic life in Southern Uzbekistan, specifically in the Surkhondarya oasis, during the late 19th and early 20th centuries. It examines the impact of internal and external factors on the processes, as well as the economic changes brought about by the policies of Russian empire. Based on local sources, foreign travelers' diaries of that time and archival materials, a unique portrait of the region is presented.

Key words: Russian empire, trade, caravan, The great silk road, local markets, foreigners' diaries

Kirish. Bugungi XXI asr texnologiya, globalashuv, iqtisodiyot, sun'iy intellekt shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida kuchli davlatlarda iqtisodiyot, aholi turmush va yashash tarzining o'zgarishi, rivojlanib borishiga sabab bo'lmoqda. Bu jarayonning Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida qanday kechayotganligi va bir necha yuz yillar oldin rivojlanish darajasi qay ahvolda bo'lganligini o'rganish, bu mavzuni manbalar, mahalliy adabiyotlar, o'sha davrda bu yerlarga sayohat qilgan sayyohlarning yozma kundaliklari asosida o'rganish muhimdir. Vaholanki, O'zbekiston tarixida XIX asr oxir-XX asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar murakkab va muhim davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu tezisda yoritilishi kerak bo'lgan Janubiy O'zbekiston (Surxondaryo vohasi) hududi asrlar davomida katta tarixiy va iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan hududlardan hisoblangan. Bu hudud nafaqat agrar ishlab chiqarish sohalari, balki savdo-sotiq faoliyati jadal rivojlangani bilan ham ajralib turgan. Surxondaryo geografik joylashuvi jihatidan qadimdan xalqaro savdo yo'llari, Buyuk ipak yo'lining hududiy tarmoqlari, Amudaryo bo'ylab Balx, Qunduz, Hirot singari markazlar bilan bog'lovchi karvon yo'llari ustida joylashgan bo'lib, bu holat vohaning iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynagan. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Agar biz tariximizga nazar tashlasak, xalqimiz har doim mehnatkashligi, savdo-sotiqda faol ishtiroki, tadbirkorlik ruhi bilan ajralib turgan. Bugun biz shu buyuk merosga tayanib, iqtisodiyotimizni rivojlantirish, har bir hududning imkoniyatlarini ishga solish yo'lida harakat qilyapmiz". [1] Ushbu so'zlar tarixiy jarayonlarning hozirgi davr bilan uzviy bog'liqligini ifodalaydi.

Asosiy qism. XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Surxondaryo vohasi, ayniqsa Termiz shahri, Janubiy O'zbekiston savdo-sotiq tizimida muhim geoiqtisodiy o'rin egallagan. Bu hudud Afg'oniston, Hindiston tomonga yo'naltirilgan qadimiy savdo yo'llarining kesishgan nuqtalaridan biri bo'lib, transchegaraviy savdo aloqalarining faolligi bilan ajralib turgan. Rossiya imperiyasining iqtisodiy siyosati natijasida bu hududda yangi bozorlar, chakana savdo shoxobchalari, temiryo'l aloqalari paydo bo'la boshlagan. Bu davrda Janubiy O'zbekiston hududida savdo-sotiq munosabatlari qishloq xo'jalik mahsulotlari va hunarmandchilik buyumlariga asoslangan edi. Bu jarayon xorijiy sayyohlar va rus ekspeditsiyalarining kuzatishlarida keng yoritilgan. Jumladan, A.P. Fedchenko o'zining „Путешествие в Туркестан“ asarida Termiz atrofida joylashgan savdo yo'llarini o'rganib, Amudaryo orqali Afg'oniston bilan olib borilgan

tovar almashinuvi, karvonsaroylar faoliyati, bozorlardagi ijtimoiy qatlamning ishtiroki haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Uning asariga ko'ra, „ Termiz bozorida nafaqat mahalliy hunarmandlar va dehqonlar, balki Balx va Hirotidan kelgan savdogarlar ham faol ishtirok etib kelgan”. [2]. Turkiston general-gubernatorligining statistik to'plamlarida esa Termizda haftaning ma'lum kunlarida faoliyat yurituvchi bozorlar, chegara savdosi uchun alohida tartibda yuritilgan ruxsatnomalar va bojxona punktlari mavjudligi qayd etilgan. [3]. Bu esa, shubxasiz, Surxondaryoning tashqi savdoda tutgan o'rnini tasdiqlaydi. Mahalliy yozma manbalar va arxiv hujjatlari ham Surxondaryodagi iqtisodiy faoliyatni yoritadi. Misol uchun, Termiz shahar qozixonasiga tegishli 1904-yilgi bir sud hujjatida ikki savdogar o'rtasida qarz nizosi bayon etilgan bo'lib, u orqali do'kon ijarasi, tovar yetkazib berish muddati, kafillik kabi tijorat munosabatlari yoritib berilgan. [4].

Rus imperiyasi istilosidan keyin bu hududda ham savdo sohasida bir qator yangiliklar, o'zgarishlar sodir bo'ldi. Endilikda mintaqaga gazlama, shakar, choy, metall buyumlar va boshqa sanoat xom-ashyolari kirib kela boshladi. Mahalliy mahsulotlar: paxta, jun, meva, yog', ipak, teri mahsulotlari Rossiyaga iqtisodiy ekspluatatsiya qilinish holatlari ko'paydi. Mahalliy savdogar va hunarmandlarning bozordagi roli bu paytga kelib ancha pasaydi. Bunga sabab esa ichki yoki tashqi bozorga chiqariladigan har qanday dehqonchilik va hunarmandchilik mahsulotlari uchun Rossiya imperiyasi tomonidan boj tashkil etilganligi, ularni sotishdan oldin tasdiqdan o'tkazish kerakligi, ayrim hollarda mahsulotning bir qismini imperiyaga topshirish majburiyati tashkil etilganligi edi. Shu bilan birga, faqat imperiya tomonidan ruxsat etilgan yirik savdo kompaniyalarini hudud iqtisodiyotiga kirib kelishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun raqobat tug'dirgan.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, bu davrda vaqf mulklari mavjud bo'lib, ular bevosita iqtisodiyot va savdo-sotiq bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Misol uchun, Termiz shahri atrofidagi jome masjid va madrasa vaqf mulklari qo'l ostida savdo rastalari, ko'plab do'konlar va mol-mulklar bo'lgan. Bu esa o'z navbatida, iqtisodiyot va dinning o'zaro bog'liq holda rivojlanishiga sabab bo'lgan. “ Turkiston viloyatining gazetisi” sahifalarida 1910-yillarda Denov, Boysun, Sherobod tumanlarida paxta, un, mevalar va chorva mollari bilan savdo qiladigan, vaqf mulki tasarrufida bo'lgan bozorlar haqida doimiy xabarlar chop etilgan bo'lib, bu hududlarda savdo-sotiqning nafaqat siyosiy, balki diniy ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. [5].

Xulosa. Fikrim so'ngida shuni xulosa qilishim kerakki, Janubiy O'zbekiston iqtisodiyoti, savdo-sotiq sohasi O'rta Osiyo miqtaqasi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu hududdan o'tgan muhim savdo yo'llari, karvonlar, chet davlatlar bilan olib borilgan savdo ishlari uning rivojlanishiga sabab bo'lgan. Mahalliy hunarmandlar tayyorlagan buyumlar, dehqonchilik mahsulotlari chet davlatlarda juda qadrlangan. Rossiya imperiyasi bosqinidan keyin bu hududda olib borgan iqtisodiy siyosati ham salbiy, ham ijobiy xarakterga ega edi. Temiryo'l tarmog'ining paydo bo'lishi, chetdan sanoat mahsulotlari kirib kelishi, yangi bozorlar tizimining shakllanishi iqtisodiy o'sishga sabab bo'ldi. Davlat tomonidan xususiy yerlarning egallab olinishi, dehqonchilik va hunarmandchilik mahsulotlariga qo'yilgan katta boj, ko'p hollarda mahsulotlarning o'zlashtirib olinish holatlari aholining katta qismini tashkil etuvchi hunarmand va dehqonlarga qiyinchilik tug'dirgan. Umuman olganda, mustamlaka ma'muriyati iqtisodiy siyosati natijasida ilgari mavjud bo'lgan bozorlarda katta o'zgarishlar bo'ldi, mintaqada umumimperial bozor tizimiga integratsiyalasha boshladi, ko'p hollarda mahalliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlari ko'p hollarda chetda qoldi, bu esa ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga sabab bo'ldi. Manbalarni o'rganish jarayonida Janubiy O'zbekiston iqtisodiy tarixida Rossiya istilosidan keyingi davrning alohida o'rin egallagani, ayniqsa savdo-sotiq

tizimidagi o'zgarishlar orqali mintaqaviy iqtisodiy tuzilmaning qayta shakllanish jarayonini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldim. Mazkur natijalar kelajakda ilmiy izlanishlarim uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. T.: "O'zbekiston", 2021. 12-b.
2. А.П.Федченко. Путешествие в Туркестан. СПб.: 1873.
3. Туркестанский сборник.Т.: 1905. 321.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, fond 1422, ro'yxat 4, ish 11
5. "Turkiston viloyati gazet". -1910 yil. 12-son.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN'IY INTELLEKT

Sharopova Diyora -

Navoiy davlat universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellektning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, imkoniyatlari va tahdidlari haqida batafsil fikr yuritiladi. Zamonaviy texnologiyalar insoniyat hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt– bu texnologik yutuqlarning eng ilg'or va istiqbollisidir. Sun'iy intellekt deganda, inson aql-idrokini taqlid qiluvchi, muammolarni hal qila oladigan, o'rganadigan va qaror qabul qiladigan kompyuter tizimlari tushuniladi.

Аннотация. Современные технологии кардинально изменяют жизнь человечества. В частности искусственный интеллект является самым передовым и перспективным достижением этих технологий. Под искусственным интеллектом понимаются компьютерные системы, которые имитируют человеческий интеллект, способны решать проблемы, обучаться и принимать решения. В данной статье рассматривается влияние искусственного интеллекта на развитие общества, его возможности и потенциальные угрозы.

Annotation. Modern technologies are fundamentally transforming human life. In particular, artificial intelligence in the most advanced and promising of these technological achievements. Artificial intelligence refers to computer systems that imitate human intelligence, are capable of solving problems, learning, and making decisions. This article discusses the impact of artificial intelligence on societal development, its opportunities, and its potential threats.

Axborot asrida fan-texnika taraqqiyoti naqadar yuksak bosqichga chiqdi. Shunga monand barcha sohalar jadal rivojlanmoqda. Bugun biror soha faoliyatini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etish qiyin. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda ham muhim omillardan biriga aylanmoqda. Elektron aloqa vositalari, internet, sun'iy intellekt (AI-Artificial Intelligence), robot texnologiyalari, buyumlar internet (IoT-Internet of Things), uch o'lchamli (3D) printlash nano va biotexnologiyalar misli ko'rilmagan darajada rivojlanib bormoqda. Bugun hech kimga sir emaski biz yashayotgan XXI asr-intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr. Kimki bu haqiqatni o'zi anglab olmasa, intellektual boylikka intilish har qaysi millat va davlat uchun kundalik hayot

mazmuniga aylanmasa bunday davlat jahon taraqqiyoti yo'lida chetda qolib ketishi muqarrar.[1:95] Axborot kommunikatsiyasining globallashuvi sharoitida ta'lim jarayonida o'ziga xos talablar paydo bo'lmoqda. Bu talablar bevosita elektron ta'lim bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi kunda rivojlanib kelayotgan va jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatayotgan sun'iy intellekt, axborot texnologiyalaridan har qaysi sohada samarali foydalanilsa, shunchalik takomillashadi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida sun'iy intellekt insoniyat hayotining barcha jabhalariga kirib bormoqda. Fan-texnika taraqqiyotining eng yirik yutuqlaridan biri bo'lgan sun'iy intellekt, jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, va madaniy sohalarini tubdan o'zgartirmoqda. U faqatgina texnologik inqilob emas, balki tafakkur, mehnat, ta'lim va hatto axloqiy qadriyatlarga ham yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Hozirgi kunda sun'iy intellekt turli amallarni bajarishga mo'ljallangan algoritm hamda dasturiy tizimlardan iborat va u inson ongi bajarishi mumkin bo'lgan bir qancha vazifalarning uddasidan chiqa oladi. Sun'iy intellekt innovatsion texnologiyalar bilan yashash tarzimizni butkul o'zgartirdi. Sun'iy intellekt insoniyat hayotiga bo'rondek kirib keldi va jamiyatning har bir sohasiga o'z ta'sirini ko'rsatib, aql bovar qilmaydigan o'zgarishlar yasadi. Sun'iy intellekt atamasi ilk bora 1956-yilda konferensiyada kiritilgan. Konferensiyaning muhokamasi fanlararo axborot texnologiyalari tabiiy til generatsiyasiga olib keldi. Internetning paydo bo'lishi texnologiyaning jadal rivojlanishida aks etdi.

Sun'iy intellekt texnologiyasi 30 yil davomida mustaqil texnologiya bo'lgan, ammo hozirda ushbu texnologiya ilovalari hayotning barcha sohalarida keng tarqalib ulgurgan. Hozirgi kunda odamlar bajaradigan qator ishlarni kelajakda AI o'z qo'liga olishini tasavvur qilish mumkin. [2:218]

Axborot texnologiyalari sohasi oxirgi o'n yilliklarda ulkan transformatsiyalarni o'z boshidan kechirdi va butun hayotimizni o'zgartirib yubordi. Bulutli texnologiyalar, 5G va internet, milliardlarni qamrab olgan ijtimoiy tarmoqlar, medianing aql bovar qilmas taraqqiyoti... Bu mislsiz kashfiyotlarni yana davom ettirish mumkin. Shubhasiz, butun dunyo miqyosida shov-shuv ko'tarishga ulgurgan sun'iy intellekt va u bilan bog'liq holda qalqib chiqqan mutlaqo yangi yo'nalishlar bu texnologik yangiliklarning eng cho'qqisi bo'ldi. [3]

Sun'iy intellekt kompyuter va dasturlar orqali inson tafakkurini taqlid qilish ya'ni fikrlash, o'rganish, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kabi imkoniyatlarni yaratishga asoslangan texnologiyalar tizimidir. Mashinalarning mustaqil fikrlashi, ovoz va tasvirni tanib olish, tabiiy tilni tushunish va inson bilan muloqot qilish kabi imkoniyatlar tufayli sun'iy intellekt bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylanmoqda. Sun'iy intellekt muayyan vazifalarni bajarishda inson hatti-harakatiga taqlid qilishga qodir bo'lgan tizim yoki texnologiya bo'lib, olingan ma'lumotlardan foydalanib asta-sekin mukammallashib boradi. Umuman olganda sun'iy intellekt ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish kabi ilovalarni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt haqida so'z borar ekan, uning biznesdagi, axborot kommunikatsiyalardagi va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini tahlil qilish lozim. Sun'iy intellektning asta-sekinlik bilan kirib borishi, ushbu yo'nalishlarda sun'iy intellekt vositalarining soni oshishini ta'minlaydi.

Sun'iy intellekt atamasi robotlarning inson bilan o'rin almashishini anglatmaydi. Uning asosiy maqsadi inson qobiliyatlari, imkoniyatlarining chegaralarini kengaytirishdir. Shuning uchun ham bu kabi texnologiyalar qimmatli resurs hisoblanadi. To'g'ri sun'iy intellekt texnologiyalari odamlar bajaradigan vazifalarni avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Biroq endilikda uning qamrovi kengaymoqda,

hozirda sun'iy intellekt bilan odamlarning xarakterini, o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlab olish mumkin.

Sun'iy intellekt–inson aqlining ma'lum funksiyalarini, jumladan idrok etish, o'rganish, mulohaza yuritish, muammolarni hal qilish, til bilan o'zaro ta'sir qilish va hatto ijodiy ishlarni ishlab chiqarish kabi xususiyatlarni taqlid qilishga qodir mashinalardir. [4:122] (COMEST, 2019).

Hozirda sun'iy intellektning sohalarga joriy etilishi uchun turli sabablar keltirilmoqda. Sababi sun'iy intellekt barcha sohalarga o'zining samarali hissasini qo'shib kelmoqda. Xususan, sun'iy intellekt sog'liqni saqlash, ta'lim, huquq tartibot, transport va boshqa sohalarda samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Misol uchun, tibbiyotda diagnostika jarayonlarini avtomatlashtirish, kasalliklarni erta aniqlash, davolash usullarini takomillashtirish sun'iy intellekt orqali amalga oshirilmoqda. Endilikda robotlar nisbatan murakkab jarrohlik amaliyotlarini ham uddasidan chiqishyapti. Shikorlar va Suniy intellektlar hamkorligi ish samaradorligini ancha oshishiga sabab bo'lmoqda. Ta'lim, sohasida esa sun'iy intellekt har qaysi o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi.

Sun'iy intellektning rivojlanishi natijasida ayrim kasblar yo'qolishi, yangi kasblar paydo bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida jamiyatdan moslashuvchanlik, doimiy o'rganish va yangilikka ochiqlikni talab qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt ishlab chiqarishda unumdorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va iqtisodiy o'sishga erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Sun'iy intellektning hayotimizdagi o'rni kundan kunga chuqurlashib bormoqda. Ular insonnig yutug'imi yoki mag'lubiyati, degan savol ustidagi bahslar hali davom etadi. Eng muhimi fantastik yozuvchi Ishoq Azimov ta'biri bilan aytganda, robotlarni yaratishda odamlarga zarar yetkazmaslik shior qilib olinishi kerak. Sun'iy intellekt qo'llaniladigan sohalar hozirgi kundagi insoniyat faoliyatidagi muhim sohalar desak mubolag'a bo'lmaydi. Sun'iy intellekt nafaqat sanab o'tilgan sohalarda balki boshqa yo'nalish va sohalarda ham keng qo'llanilib kelinmoqda. Sun'iy intellekt jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Uni to'g'ri va samarali yo'naltirish orqali insoniyat oldida turgan ko'plab muammolarga yechim toppish mumkin. Biroq bu yo'lda axloqiy me'yorlar, qonuniy asoslar va ijtimoiy manfaatlar doimiy e'tiborda bo'lishi lozim. Zero, texnologiyalar taraqqiyoti inson manfaatlariga xizmat qilgandagina haqiqiy taraqqiyot yuz beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 yilligiga bag'ishlangan yig'ilishidagi ma'ruzasi. 2009-yil 5-dekabr; Jahon iqirozining oqibatlarini yengish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va taraqqiy topgan davlatlar darajasiga ko'tarilish sari. T.: O'zbekiston, 2010.

2. Kalaus Shvab To'rtinchi sanoat inqilobi. Toshkent Asaxiy Books, 2022.

3. Qarang: <https://kun.uz/news/2023/10/26/ozbekistonda-suniy-intellektning-kelajagi-qanday-eng-songgi-trendlar-va-voqealarga-nazar?q> (murojaat vaqti. 20.04.2025.)

4. Abdurakhmanov Abduaziz ESSENTIALASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR POLITICIANS IN THE ERA OF GLOBAL DIGITAL TRANSFORMATION. Management and Future Technologies. Journal.umft.uz/January 2025. Volume , Issue 4.

ENERGETIK ICHIMLIKLARNING TA'SIRI NATIJASIDA YURAK QON TOMIRLARDAGI PATOMORFOLOGIK O'ZGARISHLAR TASNIFI

Buronova Sidiqa Tuxtayevna-

NavDU "Umumiy tibbiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola energetik ichimliklarning yoshlar salomatligiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Shu bilan bog'liq statistik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali tibbiyot sohasida bir qator jiddiy muammolar bor: jamiyat doimo rivojlanmoqda va rivojlanish sur'ati cheksiz tezlashmoqda, inson faoliyati doimiy ravishda murakkablashib bormoqda. Odamlar o'z turmush tarziga kamroq e'tibor berishadi - odamlar harakatsiz hayot kechira boshlaydilar; nosog'lom turmush tarzi, bu ham keng tarqalgan.

Kalit so'zlar: energetik ichimliklar, yoshlar, talabalar, kofein, guarana, glyukuronolakton, L-karnitin, taurine, biologic faol moddalar, patomorfologiya, yurakqon tomir, markaziy asab tizimi.

Kirish. Oxirgi paytlarda ko'pchilik odamlar energetik ichimliklarga qiziqish bildirmoqda va o'zlarida charchoq, toliqish, quvvatsizlik sezganida energetik ichimliklarni meyordan ortiq istemol qilishmoqda. Shifokorlar bunday energeticlarni kofe va boshqa kofein saqllovchi ichimliklarni meyoridan ortiq istemol qilish inson salomatligi uchun hafli deb hisoblaydilar [1, 3]. Ushbu maqola energetik ichimliklarning yoshlar salomatligiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi energetik ichimliklarning asosiy tarkibiy qismlarining inson salomatligiga ta'sirini o'rganish edi. Energetik ichimliklar alkagolsiz ichimlik bo'lib, tarkibida kofeinni ko'p saqlaydi (100 ml da 30-50mg) [2, 5].

Energetik ichimliklarning ko'pchiligi tarkibida o'hshash moddalar suv, shakar, kofein, minerallar, vitaminlar ayniqsa stimulyatorlar guarana, taurine, glyukuronolakton, L-karnitin va jenshendan iborat bo'ladi. Ularning tarkibida shakar va kofeinni ko'p bo'lishi sog'liq uchun havflidir [8,9]. Ayrim energetiklar kofeinni 100 mg gacha saqlaydi bu esa bitta chashka kofedan (12mg) 8 marta ko'pdir. Katta yoshli odamlar uchun kofeinni sutkasiga 400 mg gacha istemol qilishi mumkin [10, 11]. Ichimlik tarkibidagi ayrim vitamin va tabiiy moddalar organizmdan parchalanish mahsulotlari sifatida chiqarib yuboriladi, kislotalar boshqaruvchilari va boshqa qo'shimcha suniy bo'yoqlari esa a'zolarida to'planib borib, ertami kechmi ularni zo'riqishiga olib keladi. Qanday yomon oqibatlarga olib kelishini hali hech kim o'rganib ko'rmagan deydi [6, 7].

Tadqiqot usullari. Umumta'lim maktablarda o'quvchilari o'rtasida so'rovnoma o'tkazdik. So'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik talabalar ularning sog'lig'i ijobiy ekanligini takidlashadi, ammo talabalarning 50 foizi tartibsiz ovqatlanishadi, ularning 38 foizi chekadi, atiga 18 foizi spirtli ichimliklarni iste'mol qilmaydi. Yuqoridagilarning barchasi bilan bog'liq holda, tadqiqotning maqsadi energetik ichimliklarning asosiy tarkibiy qismlarining inson salomatligiga ta'sirini o'rganish edi. Asosiy tadqiqot tahlili talabalarni o'qishi va ish paytida otkazilgan edi.

Kofeinni yoshlar tomonidan ortiqcha iste'mol qilinganida uning toksik salbiy ta'sirlari uzaga keladi. Kofein bilan zaharlanish taxikardiya, qusish, yurak aritmiyasi, tutqanoqlar va hatto o'limga olib kelishi mumkin.

Energetik ichimlik tarkibidagi kofeindan tashqari a'zolariga qo'zgatuvchi ta'sir qilish hususiyatiga ega moddalar (taurin, guarana, jenshen) va uglevodlarni birga bo'lishi organizmda hamroh somatik kasalligi bor odamlarda ichimlikni ko'p istemol qilishi

patologik jarayonlarni keltirib chiqarishi mumkin deb hisoblaydi FGBU NIMC psixiatriya va nevrologiya katta ilmiy hodimi V.M.Behtereva, Oleg Goncharov.

Energetik ichimliklarning asosiy komponentlari alkagolsiz ichimlik bo'lgani bilan organizmning ichki a'zolarida (bosh miya, yurak qon tomir tizimi) yomon oqibatlarga olib kelashi mumkin. Bundan 10 yil avval Rossiya Federatsiyasida milliy standart bo'yicha "Tetiklantiruvchi alkagolsiz ichimliklar" qabul qilingan, bunga ko'ra ichimliklar tarkibidagi moddalar uning markirovkasida ko'rsatilgan mahsulotiga mos bo'lishi kerak. Ushbu standart ichimlikni sutkalik istemol qilishning meyorini ham belgilab beradi, bunga ko'ra Rossiya Federatsiyasida istemol miqdori kuniga 500 ml qilib belgilangan. Energetik ichimliklarni sotish bo'yicha esa hech qanday cheklovlar kiritishlar qo'yilmagan.

Xorijiy tekshiruvchilarning fikriga ko'ra ichimlikni bir bankadan hafta davomida 4 ta istemol qilish sog'liq uchun minimal havfni, agar hafta davomida 5ta bankani istemol qilinsa uning havf darajasi yuqori bo'ladi deb hisoblashadi. Birgina kofeinni olaylik uni istemol qilganda organizmda tabiiy adrenalinni suni'y faollashtirishi oqibatida MNS qo'zg'aluvchanligini oshirib yuboradi bunday holat esa nerv sistemasi qo'zg'aluvchanligi yuqori bo'lgan insonlarda jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Ushbu mavzu bo'yicha 2003 va 2023 yillar oralig'ida energetik ichimliklarning yurak-qon tomir tizimiga ta'sirini tibbiy adabiyotlarda batafsil ko'rib chiqdi. Energetik Ichimliklarni me'yoridan ortiq iste'mol qilish yuqori qon bosimi, aritmiya, hatto miyokard infarkti va yurakni to'xtab qolishi kabi salbiy yurak-qon tomir hodisalari o'rtasidagi bog'liqlik haqida xabar berdi.

Mualliflarni tushuntirishicha energetik ichimliklar tarkibidagi kop miqdordagi kofein organizmdagi adenozin ratseptorlarining antogonisti bo'lib u kardiomyositlardan kalsiyni ko'p ajralib chiqishiga olib keladi bu esa yurakni qisqarishi va kislorodga bo'lgan talabini ortishiga olib keladi. Shuning uchun aritmiyalar bilan og'riyotgan bemorlar, QT – intervalini cho'zilish sindromi va stenokardiyasi bo'lgan odamlar bunday energetiklarni ichmasligi kerak.

Ikki tomonlama ta'sirga ega bo'lgan yana bir komponent - taurindir. Taurin mushak to'qimalarida to'planadi, ulardagi metabolik jarayonlarni yaxshilaydi, shu bilan birga antikonvulsant xususiyatlarga ega. Yana bir qiziq fakt shuki Taurin miqdorini oshirib yuborish mumkin emas, bu modda ham asab tizimining haddan tashqari qo'zg'alishiga va uning charchashiga olib keladi.

Agar taurin spirtli ichimliklar bilan birlashtirilsa, uning ta'siri kuchayadi, bu yurak-qon tomir va asab tizimlarining ishidagi jiddiy buzilishlariga olib keladi. Taurinning qo'llash mumkin bo'lmagan holatlar bor: Taurin yarali koliti bo'lgan odamlar uchun, oshqozon shilliq qavatining shikastlanishi, jigar yoki o't yo'llari kasalliklari bilan og'rikan, yuqori asabiy qo'zg'aluvchanlikka ega bo'lganlar, shuningdek, spirtli ichimliklarni iste'mol qiladiganlar uchun o'ta haflidir.

Yana bir asosiy komponent - glyukuronolakton u antidepressant sifatida ishlaydi va xotiraga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Gap shundaki, bu moddaning izomeri diabetda qo'llaniladi, ammo unda energetik ichimligidagidan 250-500 marta kam bo'lgan doza bo'ladi. 1960-yillarda Glyukuronolakton AQSh Mudofaa vazirligi tomonidan qo'shirlarning jangovar ruhiy, ma'naviy va ruhiy rag'batlantirish uchun ishlab chiqilgan, undan uzoq vaqt foydalanish oqibatida ayrim askarlarda: bosh og'rig'i, miya shishi, jigar va boshqa kasalliklarga olib keldi.

Energetik ichimliklardan voz kechish foydasiga yana bir dalil, 2009 yilda mutaxassislar tomonidan tarkibida turli xil konservantlar, stabilizatorlar, organizmga zarar etkazadigan bo'yoqlar va boshqa qo'shimchalar bo'lgan energetik ichimliklar tanlab

olinib, Detroytdagi Genri Ford kasalxonasi kardiologlari 15 nafar ko'ngilli sog'lom odamni tanladilar, ko'ngillilarning qon bosimi o'lchandi shundan so'ng ularga energetik ichimlik ichish kerakligi aytili. Bir hafta davomida kuniga ikki bankagacha energetik ichimliklar iste'mol qila boshladilar. Tajribaning birinchi kunida o'rtacha yurak urishi 8% ga oshdi, eksperimentning oxirgi kunida yurak urishi o'rtacha 11% ga oshdi.

Shuningdek, tajriba ishtirokchilarining qon bosimi taxminan 8-10% ga oshganligini aniqlashdi.

O'sha yili Qirollik Adelaida kasalxonasidan avstraliyalik mutaxassislar Doktor Scott Willoughby rahbarligida tadqiqot o'tkazildi, natijada quyidagi xulosalar chiqarildi: energetik ichimliklarining shakarsiz turlari ham yurak xurujlari va qon tomirlarining qisqarish xavfini oshiradi; shu bilan birga, ular hatto yurak xastaligi bilan og'rigan odamlar uchun halokatli oqibatlarga olib kelishi mumkin va qon tomir anomaliyalari bo'lganlarda to'satdan o'lim kelib chiqishi havfi bo'lishini aniqlashdi.

Xulosa. Yuqoridagilarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, energetik ichimliklar iste'molchilar salomatligiga tahdid soladi. Bu toifadagi ichimliklar ko'rinishi yoshlar va talabalar uchun jozibalidir, ular o'zlarida energiyani tez va oddiy tarzda to'ldirishni istashadi. Biroq, kam sonli vakillargina talaba yoshlarga kuchning ko'tarilishi asl sababi haqida ma'lumot beriladilar. Energetik ichimliklarni iste'mol qilish bo'yicha cheklovlarga rioya qilish, ularni tarkibidagi komponentlarni hisobga olish kerak. Energetik ichimliklarni iste'mol qilishning salbiy oqibatlari ba'zi hollarda e'tiborga olinmaydi - ba'zi talabalar to'liq xabardor bo'lmasligi ham mumkin.

Organizm energiyasini tez va oddiy tarzda to'ldirishning oson yo'li bu vaqtida uhlashdir, uyqu paytida tananing hayotiy funktsiyalari, tiklanish jarayonlari faollashadi va energiya sarfi, charchoqni yo'q qiladi va asab hujayralarining charchashini oldini oladi. Talaba uchun optimal uyqu davomiyligi 7-9 soat, deb ishoniladi, va eng fiziologik davr - bu soat 23:00 dan 7-8 gacha (jo'nab ketish) va bir vaqtning o'zida ko'tariladi). Agar talaba muntazam ravishda uxlamasa, aqliy faoliyati 7-15% ga kamayadi.

Shunday qilib, sog'lom turmush tarzining yuqoridagi barcha jihatlariga rioya qilish (sog'lom turmush tarzi), orqali energiya yetishmasligi muammosini hal qilishingiz mumkin. Energetik ichimliklardan farqli o'laroq, to'g'ri ovqatlanish, ish va dam olish rejimi, uyqu rejimlari hech qanday salbiy ta'sir ko'rsatmasdan, o'quvchi faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon beradi. lekin energetik ichimliklarni tarkibidagi tasir etuvchi komponentlar tasiri tugagandan so'ng yurak-qon tomir va asab tizimida salbiy oqibalar boshlanadi. Har qanday inson o'z salomatligini saqlab qolish imkoniyatiga ega, bu juda muhim, chunki Salomatlik asosiy qadriyatlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лазоренко А.А., Курганова Е.В., Жуков Р.С и др. Влияние энергетических напитков на здоровье молодежи. Журнал Современные проблемы науки и образования. Дата публикации – 2017. – № 6 С.1-9.

2. Минникаева Н.В. Психосоматик касалликларнинг баъзи жиҳатлари // Фан ва таълим: Х Халқаро илмий конференциядан мақолалар тўплами (Белово, 15-16 май. (2014). – Белово: Федерал давлатнинг Белово институти (филиали). Бюджет олий таълим муассасаси Кемерово Давлат университети, 2014. – Б. 277-278.

3. Зокирова, Г. Д., & Ходжанова, Ш. И. (2023). Влияние энергетических напитков на сердечно-сосудистую систему у студентов. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, Том 3 № 2 Part 2 57-63. (2023)

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА БЕЛГИЛАНГАН МЕЪЁРЛАР ВА ҚЎЙИЛГАН ДАВЛАТ ТАЛАБЛАРИ

**Ширинова Фируза Иноятовна-
Навоий давлат университети**

Мактабгача таълим муассасаси белгиланган меъёрлар ва мактабгача таълим муассасасига қўйиладиган талабларга мувофиқ болаларни тарбиялашни, ўқитишни, уларга қараб туриш ва уларни парвариш қилишни ҳамда соғломлаштиришни таъминлайди.⁶⁵ 3 ёшга тўлган бола учун тегишли навбат келганидан сўнг йўлланма шаклланиши, ота - оналар учун қулайликлар яратилган ҳолда мактабгача таълим муассасасига жойлаштирилади. Мактабгача таълим муассасасининг таълим мазмуни Ўзбекистон Республикаси Мактаб ва мактабгача таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган ёки тавсия қилинган дастурлар билан белгиланади. Мактабгача таълим муассасаси ўз (муаллифлик) дастурларидан фойдаланишга ҳақлидир.⁶⁶

Мактабгача таълим муассасасининг иш режими ва болаларнинг у ерда қанча вақт бўлиши мактабгача таълим муассасаси устави ва қарори билан белгиланади. Мактабгача таълим муассасаси (гурух)нинг кундузги ва кечки вақтларда ҳамда кечаю-кундуз фаолият кўрсатиши мумкин. Меҳнат ва вақт тежамкорлиги бошқарув қарорларининг ўринли ва унимдорлиги ҳисобга олиниб, муассаса ягона бошқарув циклини ташкил қилади.⁶⁷ Мактабгача таълим муассасасида болаларни ўқитиш ва тарбиялаш давлат тилида ва “Давлат тили ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ бошқа тилларда олиб борилади. Шунингдек, таълим муассасасида овқатланишни ташкил этиш мактабгача таълим муассасасига юкланади, ҳамда Ўзбекистон Республикасида тасдиқланган санитария қоидалари ва нормаларига мувофиқ амалга оширилади. Болаларга тиббий хизмат кўрсатиш штатдаги тиббиёт ходимлари, ҳамда мактабгача таълим муассасаларига бириктирилган соғлиқни сақлаш органларининг тиббиёт ходимлари томонидан таъминланади. Улар мактабгача таълим муассасаси ходимлари билан биргаликда болаларнинг ҳаёти, соғлиги ва жисмоний ривожланиши, даволаш – профилактика тадбирларини ўтказиб, болаларни урф-одатларимизга ҳурмат руҳида тарбия топишига, санитария-гигиена меъёрларига, овқатланиш тартиби ва сифатига риоя қилинишига жавоб берадилар.⁶⁸ Мактабгача тарбия, оилада ва мактабгача тарбия муассасаларида олиб борилади⁶⁹. Шунингдек, мактабгача ёшдаги болаларга таълим бериш жараёнини такомиллаштиришнинг асосий вазифаларидан бири, уни касбий тайёргарлигини таъминлашдан иборатдир.⁷⁰

Яна бир тарихий ҳужжат 1993 йилда қабул қилинган, ҳамда болаларни ёшлигиданоқ, жисмоний, руҳий, маънавий жиҳатдан комил инсон қилиб тарбиялаш

⁶⁵ Нурли келажак учун. Илк қадам.//Махсус сон. – Тошкент: 2022. 14.11. – Б.17.

⁶⁶ Мавлонов Н. Мактабгача таълимда рақамлаштириш муҳити: тажриба ва истиқбол. Мактабгача таълим методикаси ва назарияси.//2022. №3. – Б.4.

⁶⁷ Ҳайдаров Р. Мактабгача таълим жараёнларини бошқаришда рақамли технологиялардан фойдаланиш. Мактабгача таълим методикаси ва назарияси.//2022. №2. – Б.30.

⁶⁸ Холмуродов Р. Хатирчи тумани тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Фан., 1996. – 185 б.

⁶⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон., 1997. – 214 б.

⁷⁰ Бикбаева Н, Иброҳимова З, Қосимова Х., Мактабгача ёшдаги болаларнинг математик тасаввурини шакллантириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 188. б.

кўзда тутилган “Соғлом авлод” давлат Дастури⁷¹ бўлиб, унда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш режалаштирилган:

- 1) мактабгача таълим муассасаларида таълим – тарбия мазмунини такомиллаштириш ва бойитиш;
- 2) мактабгача таълим муассасаларида бассейн, сув хавзалари, турли спорт иншоотлари ва тўғаракларини ташкил этиш;
- 3) бу борада мамлакатимизда ва хорижда тўпланган илғор тажрибани ўрганиш ва оммалаштириш;
- 4) машғулотларни қизиқарли ўйин тарзида, хусусан, халқ миллий ўйинлари асосида ташкил этиш ва ўтказиш;
- 5) болаларнинг соғлигини сақлаш, муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш, соғломлаштириш ва чиниқтириш машғулотларини узлуксиз олиб бориш.⁷²

“Соғлом авлод” давлат Дастурида кўрсатилган вазифаларни амалга ошириш мақсадида Халқ таълими вазирлиги томонидан мактабгача тарбия муассасаларига бўлган талаб ўрганилиб, уларни ривожлантириш истикболлари тўғрисида таклифлар ишлаб чиқилди. Боғча ҳамшира ва шифокорлари малака ошириш институтларида ташкил қилинган курсларда ўз савиясини ошира бошлади. 1993 йилнинг охирига келиб мактабгача таълим муассасалари раҳбарларини малакасини ошириш курслари қошида боғча ҳамширалари ўқувлари ташкил этилган.⁷³ Аммо баъзи тадбирлар режасиз амалга оширилган ва назоратдан четда қолганди. Республиканинг бошқа вилоятларидагидек, Навоий вилоятида ҳам мактабгача ёшдаги болаларни соғломлаштириш, уларни мактаб таълимга пухта тайёрлаш бўйича олиб борилаётган ишларда камчиликлар борлиги аниқланган. Жойлардаги соғлиқни сақлаш бўлимлари ходимлари ва мутахассис шифокорлар томонидан ўтказилган болаларни ҳар йилги ялпи тиббий кўрик натижаларига кўра болаларда мавжуд касалликлар ва унинг асорати ҳолатлари аниқланиб, касаллик турлари бўйича кўрсаткичлар тобора ўсганлиги қайд этилган. Вилоятдаги 2-7 ёшли болаларнинг 28 фоизи соғломлаштириш ва тиббий назорат, ҳамда ёрдамга муҳтож эканлиги аниқланган.”⁷⁴

Мустақиллик арафасида Навоий вилоятида мактабгача таълим тизими соҳасида муаммолар кўзга кўринарли даражада кўп эди. 1989 - 1991 йилларда вилоятда 43 та мактабгача таълим муассасаси фаолият юритиб, уларда 11570 нафар бола тарбияланган. Мавжуд бинолар эса фақат 9485 та болани қамраб олишга мўлжалланган. 3-7 ёшли 2085 нафар бола учун эса етарли шароит яратилмаганди. Шаҳар мактабгача таълим муассасаларининг 70 фоизигина махсус бинолар билан таъминланган эди холос. 1992 йилга қадар биноларни таъмирлаш ишлари Навоийазот ишлаб чиқариш бирлашмаси ва Навоий тоғ-кон металлургия комбинатининг таълим муассасаларига оталиқ қилиши асосида амалга оширилган. 1990 – 1992 йиллар давомида вилоят бўйича атиги иккита боғча қуриб ишга туширилган⁷⁵. Болалар боғчасида ишлаётган тарбиячиларнинг 40 фоизи махсус маълумотга эга эмас эди. Боғчаларда иситиш тизими умуман талабга жавоб

⁷¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.02.2000 йилдаги 46-сонли “Соғлом авлод давлат Дастури” тўғрисидаги Қарори. <https://lex.uz/docs/-261518>. (мурожаат вақти 12.02.2022)

⁷² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.02.2000 йилдаги 46-сонли “Соғлом авлод давлат Дастури” тўғрисидаги Қарори. <https://lex.uz/docs/-261518>. (мурожаат вақти 13.02.2022)

⁷³ Ўзбекистон Республикаси Илмий техника ва тиббиёт ҳужжатлари Миллий архиви. (ЎзРИТТХМА) М-372-фонд, 1- рўйхат, 372-йиғма жилд, 276-варақ.

⁷⁴ ЎзРИТТХМА, М-372-фонд, 1- рўйхат, 368-йиғма жилд, 3-варақ.

⁷⁵Қаршиев Р.М. Навоий шаҳрининг иқтисодий-ижтимоий ва маданий тараққиёти: тажриба ва муаммолар (1958-1990 йй.): Тарих фан. номз... дисс. – Андижон: 1996. – Б.88.

бермаган. Демак, болаларни мактабгача тарбия муассасалари билан таъминлашда кескин бурилиш яшаш вақти келганди. Болалар боғчалари, мактаб билан бир қаторда болалар поликлиникаларини, мактабдан ташқари муассасаларни ичига оладиган мажмуаларни барпо этиш ишини бошлаб юбориш зарур эди⁷⁶.

Мустақилликнинг дастлабки йиллари Навоий вилоятида мактабгача таълимни ривожлантириш, МТМнинг мақомини ошириш, таълим муассасаларининг хилма-хил турларини барпо этиш ҳаракати авж олди. Мактабгача таълим муассасалари ҳудудларнинг демографик, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа хусусиятларидан келиб чиқиб, ота-оналар хоши-истакларига кўра танланадиган бўлди. Вилоятда 1993 йил охирида 341 та мактабгача тарбия муассасаси фаолият юритган. Шундан 55 таси уй боғчалар, 5 та мактаб боғчалари бўлиб, уларда 43051 та бола тарбияланган.⁷⁷

Мустақилликнинг илк йиллари республиканинг чекка ҳудудларида мактабгача бўлган ёшдаги болаларнинг сони ошганда мажбурий тартибда кўшимча боғчалар ташкил этилмаганлиги, мавжуд мактабгача таълим ташкилотининг аксарияти педагогик кенгаш ва тажрибали педагог ходимлар билан таъминланмаганлиги, педагогик фаолият билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилишга доир ваколатларни амалга оширадиган давлат мактабгача таълим ташкилотининг коллегиял бошқарув органи мавжуд эмаслиги каби муаммоли жиҳатларни узлуксиз таълим тизимидаги салбий ҳолатлар сифатида санаб ўтиш мумкин.

TA'LIM OLUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH SAMARADORLIGINI TA'MINLASHDA TA'LIM MUASSASASI, MAHALLA, OILA HAMKORLIGI MASALALARI

D.Q.Ulug'berdiyeva- Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi katta o'qituvchisi
E.B. Qudratova- NDU talabasi

Annotatsiya: Hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sharoitida ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirish masalasi muhim o'rin egallaydi. Hozirgi kunda yoshlarni kelajak kasbiga yo'naltirish jarayoni nafaqat ta'lim muassasalarining vazifasi, balki mahalla va oilaning ham jiddiy e'tibor qaratishi lozim bo'lgan masaladir. Kasbiy yo'naltirish samaradorligini ta'minlash uchun oila, ta'lim muassasasi va mahalla o'rtasidagi hamkorlik mustahkam bo'lishi kerak. Bu uchlikning uyushqoqligi ta'lim oluvchining to'g'ri kasb tanlashi va jamiyatda o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi. Ushbu maqolada ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishda ushbu uch tomonlama hamkorlikning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kasbga yo'naltirish, ta'lim muassasasi, mahalla, oila, hamkorlik, mehnat bozori, psixologik testlar, kasb tanlash, o'zaro muloqot, mentorlik dasturlari, kasbiy amaliyot, innovatsion texnologiyalar, kasb tanlash festivallari, oilaviy qo'llab-quvvatlash.

Вопросы сотрудничества образовательного учреждения, махалли, семьи в обеспечении эффективности профориентации обучающихся.

⁷⁶ Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: “Ўзбекистон”, НМИУ, 2011. –Б. 228.

⁷⁷ ЎзМА, М-26-фонд, 1-рўйхат, 140-йиғма жилд. 38-варак.

Аннотация: В современных условиях социально-экономического развития важное место занимает вопрос профориентации обучающихся. В настоящее время процесс ориентации молодежи на будущую профессию является задачей не только образовательных учреждений, но и махалли и семьи, которым необходимо уделять серьезное внимание. Чтобы обеспечить эффективность профессиональной ориентации, сотрудничество между семьей, учебным заведением и махаллей должно быть прочным. Сплоченность этой тройки закладывает основу для правильного выбора обучающимся профессии и нахождения своего места в обществе. В данной статье анализируется роль и значение этого трехстороннего сотрудничества в повышении эффективности профориентации обучающихся.

Ключевые слова: профориентация, учебное заведение, махалля, семья, сотрудничество, рынок труда, психологические тесты, выбор профессии, взаимодействие, программы наставничества, профессиональная практика, инновационные технологии, фестивали выбора профессии, поддержка семьи.

Issues of cooperation between an educational institution, a mahalla, and a family in ensuring the effectiveness of vocational guidance for students.

Annotation: In modern conditions of socio-economic development, the issue of vocational guidance of students occupies an important place. Currently, the process of orienting young people to a future profession is the task not only of educational institutions, but also of neighborhoods and families, which need to be given serious attention. In order to ensure the effectiveness of vocational guidance, cooperation between the family, the educational institution and the neighborhood must be strong. The cohesion of these three sets the foundation for the right choice of profession for students and finding their place in society. This article analyzes the role and importance of this trilateral cooperation in improving the effectiveness of vocational guidance for students.

Keywords: career guidance, educational institution, neighborhood, family, cooperation, labor market, psychological tests, career choice, interaction, mentoring programs, professional practice, innovative technologies, career choice festivals, family support.

Globalizatsiya va zamonaviy texnologiyalar rivojlanayotgan bugungi davrda yoshlarning jamiyatda o'z o'rnini topishi, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga faol qo'shilishi muhim masalalardan biridir. Yosh avlodning kelajakdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan ular tanlagan kasbga bog'liq. Shuning uchun kasbga yo'naltirish jarayoni nafaqat ta'lim muassasalarining, balki mahalla va oilaning ham bevosita ishtirokini talab etadi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlar va kasb tanlash mavzusida bir qancha muhim fikrlarni bildirgan. U yoshlarni ilm-ma'rifatga, kasb-hunarga va axloqiy qadriyatlarga intilishga chaqiradi. Prezidentning so'zlariga ko'ra, yoshlarimiz jamiyatning kelajagini belgilaydi, shuning uchun ularning tarbiyasi va kasbiy rivojlanishi birlamchi ahamiyatga ega. Misol uchun, yoshlarni zamonaviy kasblar – axborot texnologiyalari, dizayn va boshqa sohalarga yo'naltirish haqida alohida ta'kidlagan. Shuningdek, yoshlar o'rtasida bandlikni ta'minlash uchun tadbirkorlik dasturlariga va kasb-hunarga o'qitish bo'yicha keng imkoniyatlar yaratish rejalari ham e'lon qilingan. Yoshlarning ma'naviy yetukligi va Vatan manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yib harakat qilishlari zarurligi ham ko'p bor qayd etilgan.

Ushbu maqolada ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirishda ta'lim muassasasi, mahalla va oila hamkorligining o'rni va ahamiyati keng yoritiladi. Kasbga yo'naltirishning mohiyati va ahamiyati. Kasbga yo'naltirish – bu yoshlarni kelajakda tanlaydigan kasbga tayyorlash, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos yo'nalishni aniqlashga ko'maklashuvchi jarayon. Ushbu jarayon orqali:

1. Yoshlarning qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlari aniqlanadi.
2. Mehnat bozoridagi talab va taklif muvozanatiga mos kasblar bo'yicha yo'nalish beriladi.
3. O'quvchilar tanlagan kasbida muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur ko'nikma va bilimlarga ega bo'ladi.

Kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchining individual qiziqishlari, shaxsiy qobiliyatlari, mehnat bozorining ehtiyojlari va oilaviy sharoiti hisobga olinadi. Ta'lim muassasasi: kasbga yo'naltirishning asosiy poydevori. Ta'lim muassasalari yoshlarni nazariy va amaliy jihatdan kasbga yo'naltirishda asosiy vazifani bajaradi. Maktab va kollejlarning ushbu sohadagi vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Kasbiy ma'lumot berish: O'quvchilarga mehnat bozoridagi eng talabgir kasblar, ularning xususiyatlari va ahamiyati haqida ma'lumot berish. Qobiliyatlarni aniqlash: O'quvchilarni psixologik testlar orqali qaysi yo'nalishga qiziqishini aniqlash. Kasbiy amaliyot tashkil etish: Maktab davrida kasb tanlash jarayonini yengillashtirish maqsadida amaliyot darslari tashkil etish. Kasbiy mahorat festivallari: O'quvchilarning qobiliyatlarini namoyish etish va ularni rag'batlantirish maqsadida kasb-hunar festivallari tashkil qilish.

Mahalla: mahalliy tajriba va resurslardan foydalanish. Mahalla yoshlarni tarbiyalashda o'ziga xos resurs hisoblanadi. Mahalla faollari yoshlarni kasbga yo'naltirishda quyidagi usullarni qo'llashi mumkin:

- Ishbilarmonlar bilan hamkorlik: Mahallada faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar va korxonalar bilan hamkorlikda yoshlarni o'qitish va ishga joylashtirish imkoniyatlarini yaratish.

- Mahalla yig'ilishlari: Yoshlar va ota-onalar uchun kasbga yo'naltirish mavzusida maxsus yig'ilishlar o'tkazish.

- Hududiy muammolarni hal qilishda yoshlarni jalb qilish: Yoshlarni mahalladagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga jalb qilib, ularga yetakchilik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish.

- Mentorlik dasturlari: Mahalladagi muvaffaqiyatli shaxslarni yoshlarning kasbiy rivojlanishiga mentorlik qilishga jalb etish.

Oila: ilk qadamlar va ruhiy qo'llab-quvvatlash. Oila yoshlarning ilk tarbiyachisi va ularga kasb tanlash bo'yicha yo'l ko'rsatuvchi manbadir. Quyidagilar oilaning asosiy vazifalaridan hisoblanadi:

- Qobiliyatlarni rivojlantirish: Farzandning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit yaratish.

- To'g'ri yo'naltirish: Farzandning qiziqishlarini inobatga olgan holda unga mos kasbni tavsiya etish.

- Qaror qabul qilishga yordam: Oila farzandning tanlagan kasbga oid qarorlarni qabul qilishda qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

- Oilaviy mehnat an'analari: Oilaviy hunarmandchilik, tadbirkorlik yoki boshqa faoliyatni davom ettirish uchun yoshlarni tayyorlash.

Hamkorlikning asosiy tamoyillari. Ta'lim muassasasi, mahalla va oila hamkorligi samaradorligini oshirish uchun quyidagi tamoyillarga rioya qilish zarur:

- O'zaro muloqot: Uch tomonlama doimiy va ochiq aloqa tizimini yo'lga qo'yish.

- Hamjihatlik: O‘zaro birgalikda amalga oshiriladigan rejalar va tadbirlarni kelishib olish.

- Monitoring va tahlil: Har bir bosqichda bajarilgan ishlarining natijalarini tahlil qilish va zarur bo‘lsa, o‘zgarishlar kiritish.

- Innovatsiyalarni joriy etish: Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilar uchun interaktiv o‘quv dasturlari va platformalar yaratish.

Amaliy takliflar. Kasbga yo‘naltirish markazlarini tashkil etish: Har bir mahallada yoki maktabda kasbga yo‘naltirish markazlarini tashkil etish. Kasb tanlash festivallari: Ta‘lim muassasalari va mahalla hamkorligida kasb-hunar festivallarini o‘tkazish. Elektron platformalarni rivojlantirish: Oila, mahalla va ta‘lim muassasasi o‘rtasida aloqani mustahkamlash uchun elektron tizimlarni joriy qilish. Kasbiy maslahat xizmatlarini kengaytirish: Psixologlar va mutaxassislarni jalb qilgan holda kasbiy maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish.

Xulosa: Ta‘lim oluvchilarni kasbga yo‘naltirish jarayoni faqat bir tomonlama faoliyat emas, balki ta‘lim muassasasi, mahalla va oila o‘rtasidagi samarali hamkorlikni talab etadi. Ushbu hamkorlik o‘quvchilarning to‘g‘ri kasb tanlashlariga, ularning ijtimoiy faolligini oshirishga va jamiyatda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Kelajakda ushbu hamkorlikni takomillashtirish orqali yoshlarning kasbiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Hattoki Alisher Navoiy o‘z davrida mehnat va uning ahamiyatiga katta e‘tibor qaratgan mutafakkir bo‘lgan. U yoshlarni halol mehnat qilishga, o‘z sa‘y-harakatlari orqali muvaffaqiyatga erishishga chorlagan. Bu fikrlar uning mashhur asarlarida, xususan, “Farhod va Shirin” dostonida ham yaqqol aks etgan. Farhod obrazi orqali Navoiy mehnatsevarlik, matonat va halol harakat qilish insonni baxtga yetaklashini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari.
2. Zamonaviy ta‘lim tizimi bo‘yicha ilmiy maqolalar va tadqiqotlar.
3. Psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy adabiyotlar.
4. "O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim to‘g‘risidagi qonuni".
5. Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari.
6. Psixologik va pedagogik nazariyalar bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar.
7. Mehnat bozori tahlillari va iqtisodiy prognozlar

ZAMONAVIY O‘QITISHDA INNOVATSION TA‘LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEZONLARI

Kazakbayeva Mariya Alimkulovna -

NavDU Tarix fakulteti “Psixologiya” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Innovatsion ta‘limni tashkil etishning pedagogik modulini o‘ziga xos jihatlari hamda o‘qitishda o‘quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o‘qitishda innovatsion ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

Резюме. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

O'zbekiston Respublikasining zamonaviy o'qitishda innovatsion ta'lim asosiy mezonlarining olib borishda eng zamonaviy usullardan, bilim, ko'nikma va malakalarni sifatli darajalarini yanada oshirish hamda modulini o'qitishda foydalanilgan interfaol metodlar yordamidagi o'qitish metodikasi moduli bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlar, tanlangan mavzuning mazmuni yetarli darajada yoritilishi, ko'zlangan maqsadga erishishi, tarkibiy tuzilmasi ham to'g'ri shakllantirilgan, ana shu kabi jarayonarni hisobga olgan holda tashkil etish mumkin. o'qituvchilarni innovatsion amalda yangi texnologiyaning shakllantirishi uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi loyihaga, loyihani texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir.

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda jamoadagi psixologik muhitni, jamoa a'zolarining qanchalik darajada dunyo ta'lim yangiliklardan xabardor ekanligini hisobga olish zarur. Pedagogika - ta'lim-tarbiya to'g'risidagi ilmiy bilimlar tizimi: ob'yektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir-biriga zid bo'lmaslik uning asosiy xarakteristikalaridir. Insonning shakllanganligi, rivojlanganligi va tarbiyasi haqidagi bilim, uning vuksak darajasi, talabga muvofiqligi ob'yektivlikning yagona talabidir. O'sib kelayotgan avlod tarbiyasi juda jiddiy jarayon bo'lib, uni o'tkinchi narsalarga bog'liq qilib qo'yish mumkin emas. Chunki uni tashkil etuvchi qoidalar inson tabiati va uning rivojlanishi haqidagi ob'yektiv ma'lumotlarga ziddir. Mustahkam, kuchli. ta'sirchan tarbiya tizimini faqatgina pedagogika fanida o'rnatilgan ob'yektiv asoslar va amaliyotda tasdiqlangan qoidalar yordamida rivojlantirish mumkin. Bu, albatta, innovatsion pedagogika hamda gumanistik (insonparvarlik) pedagogikalar bilan bog'liqdir. Insonparvarlik lotincha "humanus" so'zidan olingan bo'lib, "insoniy" degan ma'noni anglatadi. Insonparvarlik - inson qadriyatlari, erkinliklari, baxtga bo'lgan huquqini, qobiliyatlarini rivojlanishi va namoyon bo'lishini tan oladigan qarashlar tizimi. Gumanistik pedagogika, ko'pincha, fanda innovatsiya deb ataladi. Bunga o'quv- tarbiyaviy ta'sir etish natijalari va tizimning ichki qayta tashkil etilishi evaziga erishiladi. Gumanizm - insonning ma'naviy boyligi va yagona konsepsiyasidir. Bu konsepsiyaning asosiy maqsadi shaxs qadr-qimmatini himoya qilish, uning ijodiy erkinligini rivojlantirish, o'z qobilivatinini namoyon etishdan iborat. Insonparvarlik pedagogikasi o'z navbatida shaxsga qaratilgan. O'rta Osiyoning mutafakkir allomalaridan Bahovuddin Naqshband, al-Kindiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn Voiz Koshifiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbuddiy, Abdurauf Abdurahimboy o'g'li Fitrat, Hamza Hakimzoda, Asqar Zunnunov, Abdulhamid Cho'lpon va boshqa mashhur qomusiy olimlar ta'lim-tarbiya va madaniyatning rivojlanishining tengi yo'q vakillari hisoblanadi. Bahovuddin Naqshbandning ta'lim-tarbiya haqidagi fikr-mulohazalari va pand-u nasihatlarini g'oyat qimmatlidir. U barkamol inson tarbiyasini dastlab odobdan boshlashni ta'kidlab shunday degan edi: "Adab xulqni chiroyli qilish, so'z va fe'lni soz qilishdir... Adab saqlash-muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxtining urug'i hamdir. Agar adabda ozgina nuqsonga yo'l qo'ysangiz ham, nimaiki qilsang, beadablikdek ko'rinadi. Odam o'zini bir xil sifat va ko'rinishda olib yurishi lozimki, toki odamlarda unga tasarruf (ta'sir qilish) tamg'asi paydo bo'lmasin". Forobiy nihoyatda buyuk olim va mutafakkir edi. Chunonchi, uning asarlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, u o'z ilmiy qarashlari bilan yangi davrga darcha ocha bilgan va zamondoshlaridan bir necha asr olg'a ketgan. Forobiyning quyidagi pedagogik qarashlari yoshlarga muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Har qanday jamiyatda barqarorlikning uzluksizligiga erishish, undagi ijtimoiy adolat tamoyillariga rioya qilinishi bilan uzviy bog'liqdir. U jamiyatda hayotidagi hodisalar,

tartib-qoidalarda asl insoniy ideallarga, haqiqat mezonlariga qanchalik mos ekanini anglashda hamma zamonlarda ham asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatning shaxsga, shaxsning jamiyatga va bir shaxsning ikkinchi shaxsga munosabatida namoyon bo'ladigan adolat tamoyili ana shu munosabatlarni baholashning o'zgarmas mezonidir⁷⁸.

Darhaqiqat, jamiyatdagi adolatlilik oiladagi ham jamoadagi, ichki va tashqi adolatliliklar, oilada ota hamda onaning o'rtasidagi, farzandlar o'rtasidagi, Vatan, jamiyat, hayot va dunyo oldidagi adolat, barcha-barchasining adolati insonlardagi shuningdek oiladagi mas'uliyatni oshishigaolib keladi. "Inson miyasi ma'lumotlarni nafaqat shunchaki eslab qolishi, balki tushunishi, shu ma'lumotlar asosida "savodli" tafakkur qilishi ham mumkin"⁷⁹. "Mo'minlar ichida iymoni komilrog'i xulqi yaxshirog'i va ahliga yumshoqrog'idir" –deydilar (Termiziy rivoyati)⁸⁰. Har qanday holatlarda ham insonlar o'zligini yo'qotmasligi, ular o'zini aqli va tafakkuri bilan boshqalarga o'rnak bo'lish hamda yashashda har bir oltin Innovatsion faoliyatning subyekti - o'qituvchining shaxsiy imkoniyati hisoblanadi. Bunda pedagog shaxsining ijtimoiy, madaniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari yuksak ahamiyatga egaligi muhim bo'ladi. Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari shaklning o'z- o'zini boshqarishi va o'zini-o'zi safarbar qilishi hisoblanadi. Uning eng muhim yo'nalishlaridan biri talabalarning bilishi faoliyatini rivojlantirish bo'lib, u talabalarning o'quv ishlarini faoljashtirish va kasbiy ixtisoslashuvining faollashuviga olib keladi.

Adabiyotlar

1. Комилжонова, Х.Н.Қ. (2023). Педагогик mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni va ahamiyati. Education and Research.
2. Макаренко, А.С. (2023). Педагогическая поэма. Москва: АСТ, серия «Классика в школе».
3. Мирзакаримова, М.М., & Узоқжонова, М.Д.Қ. (2023). Педагогик mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. Science and Education (Open Science Uzbekistan).
4. Отамирзаева, Қ.И. (2023). Педагогик mahorat – o'qituvchining kasbiy rivojlanishidagi muhim omil sifatida. Kokand State Pedagogical Institute Scientific Bulletin

MAKTABGACHA 4–5 YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISHDA SUN‘IY INTELLEKTNING AHAMIYATI

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi-

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Turdiyeva Diyora Sharofboy qizi-

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining maktabgacha yoshdagi, xususan 4–5 yoshli bolalarning nutq rivojiga ta'siri, imkoniyatlari va afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, AI asosidagi interaktiv vositalar, mobil ilovalar va o'yinlar orqali bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish usullari tahlil qilinadi.

⁷⁸ Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T.: "Akademiya", 2011. 59-bet.

⁷⁹ D.Gulyamov, Q.Nurboyev, A.Mirzayev, V.Anvarova. Neyropedagogikaning nazariy-metodologik asoslari. - Navoiy, 2020.44- bet.

⁸⁰ Abdulhamid Tahmoz. Oisha roziyallohu anho-mo'minlar onasi. "Shark" Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxririya Toshkent -2016. 36-bet.

Kalit soʻzlar: sunʻiy intellekt, maktabgacha taʼlim, nutq rivoji, bolalar nutqi, interaktiv texnologiyalar, mobil ilovalar, ogʻzaki nutq, AI dasturlari, robot-assistentlar

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта на развитие речи детей дошкольного возраста, в частности 4–5 лет. Анализируются возможности и преимущества использования ИИ, а также методы развития устной речи с помощью интерактивных приложений и игр.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дошкольное образование, развитие речи, речь детей, интерактивные технологии, мобильные приложения, устная речь, ИИ-программы, роботы-помощники

Annotation. This article explores the impact of artificial intelligence technologies on the speech development of preschool children, particularly those aged 4–5. It analyzes the possibilities and benefits of using AI, and discusses methods for improving oral speech through interactive tools, mobile applications, and games.

Keywords: artificial intelligence, preschool education, speech development, children’s speech, interactive technologies, mobile apps, oral speech, AI-based tools, robot assistants

Mamlakatimizda sunʻiy intellekt texnologiyalarini joriy etishda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 yildagi “Sunʻiy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-4996-son Qarori qabul qilinishi ushbu sohadagi ishlarni bir tizimga solish va tashkillashtirish imkonini berdi.[1] Zamonaviy taʼlim tizimi sunʻiy intellekt (SI) texnologiyalarini faol tarzda oʻzlashtirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yaratilgan interaktiv AI vositalari ularning nutqiy rivojlanishida samarali vosita boʻlib xizmat qilmoqda. 4–5 yoshli bolalar til oʻrganishga, soʻz boyligini oshirishga va mustaqil fikr bildirishga eng sezgir davrda boʻlishgani uchun, bu yoshdagi bolalar bilan ishlashda sunʻiy intellekt vositalaridan oqilona foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Xoʻsh biz bugungi kunda haddan tashqari koʻp bogʻlanib qolayotgan, ularning yordamisiz hech narsani tasavvur qila olmayotgan sunʻiy intellekt — oʻzi nima? Uning bizga qanday foydalari bor? **Sunʻiy intellekt** - informatikaning alohida sohasi boʻlib, odatda inson ongi bilan bogʻliq imkoniyatlar: tilni tushunish, oʻrgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shugʻullanadi. Sunʻiy intellekt haqidagi bahs-munozaralar qariyb 50 yildan beri davom etib kelmoqda. Mutaxassislar hanuzgacha bir toʻxtamga kelishgani yoʻq. Baʼzilar ularning ommalashib odamlar oʻrnini egallab borayotgani natijasida ommaviy ishsizlik koʻrsatkichlari oshib ketishi mumkinligidan tashvishdalar. Mutaxassislarning boshqa bir guruhi esa sunʻiy intellekt ga ijobiy munosabatda boʻlish kerakligini uqtirishmoqda. Hatto IT- sohasidagi milliardlar orasida ham turli qarashlar mavjud.[2]

Mamlakatimizda taʼlim-tarbiya sohasining barcha boʻgʻinlari – maktabgacha taʼlim, maktab, oʻrta maxsus va oliy taʼlim tizimini takomillashtirish, yangi muassasalar bunyod etish va mavjudlarini qayta taʼmirlash boʻyicha olib borilayotgan ishlar yoshlar kamolotida oʻz samarasini beradi.[3] Shuningdek bugungi kunda oʻsib borayotgan yosh avlodning rivojlanishida, taʼlim-tarbiya olish jarayonida ham sunʻiy intellektdan samali foydalanilmoqda. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida sunʻiy intellekt yordamida interaktiv ertaklar, hikoyalar va oʻyinlar orqali bolalarga yaxshilik, doʻstlik, halollik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar singdiriladi. Bunday vositalar bolaning fikrlashini rivojlantirib, toʻgʻri xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi. Xususan misol tariqasida: 4-5 yoshli bolalar uchun moʻljallangan maxsus mobil ilova sunʻiy intellekt asosida ishlab chiqilgan. Bu ilova

bolaning aytgan soʻzlarini tinglab, ularning toʻgʻri talaffuz qilinishini aniqlaydi va notoʻgʻri aytilgan soʻzlarni toʻgʻrilash uchun ovoqli va vizual koʻrsatmalar beradi. Masalan, bola “olma” soʻzini “omla” deb aytsa, ilova bu xatoni aniqlaydi va “Qani, yana bir bor aytib koʻr: ol-ma” deb toʻgʻri aytishni oʻrgatadi. Shuningdek, ilova bolaning nutq rivojlanishini kuzatib borib, individual tavsiyalar beradi. Bu usul orqali bolalarning nutqi sunʼiy intellekt yordami bilan rivojlantiriladi.

1. Sunʼiy intellektning nutq rivojiga taʼsiri: AI texnologiyalari bolaning nutqiy faolligini oshirishda quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Eshitish va tushunish koʻnikmalarini rivojlantirish: interaktiv topshiriqlar orqali bola soʻzlarni toʻgʻri eshitadi va tushunishni oʻrganadi.

Talaffuzni toʻgʻrilash: AI ilovalari bolaning talaffuzini aniqlab, avtomatik tarzda toʻgʻrilaydi.

Soʻz boʻyligini kengaytirish: vizual va audio materiallar orqali yangi soʻzlar, ifodalar oʻrgatiladi.

Nutqiy muloqotga jalb etish: sunʼiy intellekt yordamchilari orqali bola savol berish, javob olish, muloqot qilishga oʻrgatiladi.

2. Sunʼiy intellektga asoslangan vositalar: quyidagi vositalar nutqni oʻstirishda samarali hisoblanadi: Google Assistant, Siri – bolaning savol-javob asosida muloqot qilish koʻnikmasini rivojlantiradi. Lingokids, Speech Blubs, Khan Academy Kids – bolalarning yoshi va rivojlanishiga mos interaktiv oʻyinlar orqali nutqni oʻstiradi. AI robotlar (“Miko”, “Leka”) – bolaning gapirishiga turtki beruvchi sunʼiy hamrohlar.

3. Pedagogik yondashuvlar AI texnologiyalarini taʼlim jarayoniga kiritishda pedagoglar, bolaning yoshi va qobiliyatiga mos AI vositalarini tanlashlari kerak, bolalar bilan birga foydalanib, jarayonni kuzatib borishlari zarur, natijalarni tahlil qilib, rivojlanishga koʻmaklashuvchi mashqlarni rejalashtirishlari muhim.

Sunʼiy intellekt vositalari maktabgacha yoshdagi bolalar, ayniqsa 4–5 yoshdagilar uchun samarali nutq oʻstiruvchi texnologiya boʻlib xizmat qilmoqda. Bu vositalar orqali bolalar mustaqil fikrlash, ogʻzaki muloqot, toʻgʻri talaffuz va soʻz boʻyligi kabi koʻnikmalarni oʻzlashtiradilar. Kelgusida AI texnologiyalarini taʼlim tizimiga yanada chuqurroq integratsiya qilish, maktabgacha taʼlim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa oʻrnida shuni aytishimiz mumkinki sunʼiy intellekt bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda, undan oʻz oʻrnida foydalanishimiz zarur, zero sunʼiy intellekt texnologik rivojlanish va taraqqiyotlar asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 y. dagi “Sunʼiy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-4996-son Qarori (<https://lex.uz/docs/-5297046>).

2. Otaqulov.O.X, Pulatova.G.A, Pulatov.G.G SUNʼIY INTELLEKT VA UNING INSONIYAT FAOLIYATIDA TUTGAN OʻRNI SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601 929-933

3. Nurmatov.Z.O., Chorshamiyeva.O.N., Pirimova.F.A “Taʼlimda sunʼiy intellektdan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari” Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar nomli kanferensiya 12-18

4. Abdullayeva, M. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Oʻqituvchi nashriyoti.

5. Hasanov, A. (2023). Raqamli taʼlim va sunʼiy intellektning imkoniyatlari. Samarqand: Ziya press.

6. Lutfullaeva, G. (2021). "Sun'iy intellekt texnologiyalarining maktabgacha ta'limdagi roli." Pedagogik izlanishlar jurnali, №4.
7. www.lingokids.com – nutq rivojiga mo'ljallangan mobil ilova.
8. www.speechblubs.com – bolalar uchun interaktiv nutq ilovasi.
9. www.edutopia.org – ta'limdagi sun'iy intellekt yangiliklari va tahlillari.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ГОТОВНОСТЬ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

Умарова Ширин Сулеймановна

студентка "Российский государственный
педагогический университет им. А.И. Герцена"

Аннотация. В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на готовность детей к школьному обучению, в ней излагается роль семьи, в том числе совместное проведение духовного, нравственного, умственного, эстетического, физического и трудового воспитания.

Ключевые слова: семья, занятия, форма, духовное воспитание, деятельность, эстетическое воспитание, трудовое воспитание, физическая культура.

Annotation. This article examines the factors influencing children's readiness for school. It outlines the role of the family, including joint spiritual, moral, mental, aesthetic, physical and labor education.

Keywords: family, occupation, form, spiritual education, activity, aesthetic education, labor education, physical education.

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarligiga ta'sir etuvchi omillar haqida fikr yuritilgan bo'lib, bunda oilaning o'rni, jumladan ma'naviy, axloqiy, aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyalarini birgalikda olib borilishi haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oila, mashg'ulot, shakl, ma'naviy tarbiya, faoliyat, estetik tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy madaniyat.

В соответствии с "Положением о дошкольном образовании" в Республике Узбекистан ребенок получает дошкольное образование на дому либо путем самостоятельного обучения родителей, либо в постоянно действующих дошкольных образовательных организациях, а также в специальных группах или центрах, организуемых в дошкольных образовательных организациях, школах, махаллях для детей, привлекаемых в дошкольные образовательные организации. Роль семьи в подготовке ребенка к школе огромна. Воспитание ребенка-трудная и сложная работа, требующая от всех членов семьи не только правильного отношения к детям, но и высокого чувства ответственности за их судьбу. Хороший эффект при подготовке ребенка к школе в семье дает совместное всестороннее воспитание, включающее духовное, нравственное, умственное, эстетическое, физическое и трудовое. Духовное воспитание можно привить ребенку, рассказывая о народных героях, которые в прошлом боролись за процветание Родины, мир и процветание страны, знакомя с символикой нашего государства, запоминая стихи и песни о независимости, Родине, уча нашим ценностям и традициям. В процессе семейного воспитания формируется ряд нравственных аспектов личности, ни один другой объект воспитания не дает такого высокого результата, как семья. Им присущи такие

человеческие качества, как гуманность, доброта, сострадание, сочувствие, культура обращения, долг и верность. Семья также играет важную роль в эстетическом воспитании будущего поколения. Пение песен в семейном кругу, чтение сказки или произведения в семейном кругу, совместный просмотр и анализ спектакля и фильма, формирование культуры вызова, уход за цветами в домашних условиях, рисование и хакодзо-все это аспекты формирования эстетического воспитания ребенка. Родители должны очень ответственно относиться к физическому совершенству своих подрастающих детей. Например: необходимо проводить утреннюю физкультурную гимнастику вместе с детьми, давать правильное и витаминизированное питание, правильно организовывать отдых, сон под наблюдением врача.

Трудовое воспитание считается важным в жизни ребенка. Воспитание детей в духе любви к труду, в формировании у них трудовой этики и навыков достигается только при учете их интересов.

Родители при подготовке ребенка к школе должны уделять серьезное внимание формированию у него трудовых умений и навыков, воспитывать потребность в труде, ценить труд окружающих, учить бережно относиться к результатам труда. Труд является средством воспитания у детей организованности, внимания, скупости, а также развития таких свойств воли, как упорство и упорство в достижении цели. Поиск путей дальнейшего совершенствования семейного воспитания детей дошкольного возраста, сотрудничества с родителями укрепление связи семейного воспитания с социальным воспитанием работников дошкольных образовательных организаций педагогическими факторами является важной задачей исследователей и методистов, ведущих научную работу в этой области.

Воспитатель в процессе учебной деятельности использует материалы новой педагогической технологии и эффективные методы и приемы воспитания. Эффективность воспитания возрастает, если учитывать возрастные, психофизиологические особенности ребенка. Воспитатель должен определить возможности каждого ребенка, Дети делятся на несколько групп в зависимости от отношения коллектива, в котором они живут:

Группа 1: будучи детьми с позитивным поведением, они быстро заводят друзей. Их уважают члены команды. Дети этой категории являются активистами коллектива, и воспитатель опирается на них в построении коллективных отношений.

Группа 2: присоединяется к активной инициативе, но становится нестабильной.

3 группа: робкие, не участвуют в игре, вялые в тренировках. Таким детям нужно особое внимание. Воспитатель индивидуально подходит к каждому ребенку в группе и помогает им подружиться, вступая в взаимоотношения друг с другом.

Основной педагогической задачей дошкольной образовательной организации является воспитание детей в высоком духовно – нравственном духе и оказание систематической помощи родителям в их всесторонней подготовке к обучению в школе.

Первоочередной задачей работников ДОУ является воспитание в сознании родителей и других членов семьи воспитанников ДОУ глубокой уверенности в том, что семья имеет первостепенное значение в воспитании ребенка и что каждая семья приведет к ожидаемому результату только тогда, когда будет достигнуто единство семейного и социального воспитания в активизации деятельности детей.

Дошкольная образовательная организация создает основу педагогических знаний у родителей. У них появляется интерес к науке о воспитании. Пробуждает

желание постоянно расширять свои знания и чувство стремления к ним. И тогда возникает ощущение погружения в школьное педагогическое всеобщее образование. В дошкольных образовательных организациях всеобъемлющее воспитание, в том числе духовное, нравственное, умственное, эстетическое, физическое и трудовое, осуществляется совместно, и ребенок поступает в школу. Ребенок не только не испытывает затруднений с продолжением в школе знаний, полученных в дошкольных организациях.

Переход ребенка в школу с 6-7 лет, обеспечение достаточного умственного развития для подготовки его к школьному обучению требует от воспитателя большой ответственности. Формируется речь, совершенствуются познавательные процессы, ребенок осваивает простейшие способы умственной деятельности. У детей умственная деятельность осуществляется сначала через лечение, а затем через образовательную деятельность. Окружение, предметы и предметы воздействуют на органы чувств ребенка, то есть на его анализаторы, и формируется интуиция. Интуиция помогает детям узнать некоторые свойства.

Основными задачами психического воспитания дошкольников являются:

1. Формирование у детей системы знаний о природе и обществе, научного мировоззрения.

2. Развитие психических процессов познания: интуиции, восприятия, памяти, воображения, мышления, речи. Развитие психических процессов познания-важная задача умственного воспитания.

3. Развивать познавательный интерес и умственные способности к культуре умственного труда. Задача умственного воспитания состоит в том, чтобы дети развивали любознательность, то есть любознательность, доскональность своего ума и на их основе формировали интерес к познанию.

Необходимо, чтобы к моменту поступления в школу дети приобрели относительно большее количество взаимосвязанных знаний о множестве и числе, форме и величине, научились ориентироваться в пространстве и времени.

Сложность, с которой сталкиваются первоклассники в эксперименте, обычно указывает на необходимость овладения абстрактными знаниями, перехода от практических занятий с конкретными предметами, их образами к практическим занятиям с числами и другими абстрактными понятиями. Такой переход требует развитой умственной деятельности ребенка. Они начинают понимать, что самый точный метод определения количественных соотношений-это подсчет предметов и измерение величин. Навыки счета и измерения становятся в них все более твердыми и осознанными. Программа для любой возрастной группы состоит из следующих разделов:

- Количество и количество.
- Размер.
- * Геометрические фигуры.
- * Ориентировка по пространству
- * Ориентировка по времени.

Психолого-педагогические исследования последних лет показывают, что у ребенка могут содержаться достаточно сложные формы анализа и синтеза свойств воспринимаемых объектов, сравнения и обобщения наблюдаемых явлений, понимания простейших связей и отношений между ними.

При хорошей организации труда хозяйственной жизни важно, чтобы дети представляли себе общий результат работы бок о бок. Иногда для выполнения

общего дела воспитатель распределяет задание между детьми по опыту каждого ребенка, и он выполняет работу до конца. Поощряются те, кто проявил инициативу и самостоятельность в организации трудовых обязанностей. Еще одним видом организации детского труда воспитателя в подготовительной группе является использование совместного труда.

В этом случае один из детей выполняет небольшую часть своей работы, а другой продолжает ее. Часто на учебные занятия ручным трудом выделяется время для всех детей. Игрушки из бумаги, природного материала выполняются детьми целой группой или небольшими группами. С этой целью обустраивается отдельное место, где размещаются материалы и инструменты. При выполнении ручного труда то, что ребенок получает в результате, - это то, что предмет получается дети овладевают простыми трудовыми навыками склеивания, раскрашивания, шитья, вырезания и тому подобного. На прогулках в теплое время года организуется совместная работа по прополке и рыхлению земли, прополке, уборке урожая. Основной формой организации труда в этом случае будут непрерывные задания, выполняемые группой (3-4 ребенка). Трудовая деятельность-обобщающее широкое понятие различных видов труда, состоящих из различных трудовых процессов. Трудовой процесс-это специфическая отрасль трудовой деятельности, в которой все составляющие трудовой деятельности являются целью труда. Чтобы материал и орудия труда достигли цели получения какого-либо результата, наглядно демонстрируются все затраты труда, причины труда и продукт труда. Овладение трудовой деятельностью-это, прежде всего, овладение трудовым процессом вместе с его составляющими. В зависимости от этого определяются задачи трудового воспитания детей и состоят они из:

1. Учить детей ставить цели перед будущей трудовой деятельностью.
2. Обучение простейшему планированию трудового процесса, трудовой деятельности.
3. Обучение подготовке собственного рабочего места.
4. Обучение трудовым навыкам и умениям.
5. Учить правильно оценивать свой и чужой труд в зависимости от того, как долго был выполнен результат, качество и значимость выполненного труда.
6. Формирование мотивов трудовой деятельности.
7. Формирование у детей позитивных установок во время коллективной трудовой деятельности. Таким образом, правильная организация детского труда предполагает регулярное привлечение каждого ребенка к различным видам труда. При этом используются командная и индивидуальная формы работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Содиқова Ш.А. Мактабгача педагогика. – Тошкент, 2018.
2. Bolangiz maktabga tayyormi? – Toshkent, 2011. Xorijiy adabiyotlar:
3. Researching effective pedagogy in the early years. Iram Siraj-Blatchford and others. June 2002.
4. Axler S., F.W. Gehring: Graduate Texts in the Mathematics. Springer. March, 2009. 22. John. C. Sparks: The handbook of Essential mathematics. Air Force Publication. March, 2006.
5. The National Strategies Primary: Numbers and Patterns. December, 2009.
6. Козлова С.А, Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – Москва: Академия, 2002.

MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Elmurodova Malika Dilshod qizi

Navoiy davlat universiteti 70110201- ta'lim va tarbiya
nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) magistranti

Murtazayeva Tohira Shopulat qizi

Navoiy Davlat universiteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida matematik tasavvurlarni shakllantirish orqali kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning zarurati va pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, kreativlikni shakllantirishda matematik bilimlarning roli, metodik yondashuvlar hamda amaliy tavsiyalar ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, matematik tasavvur, pedagogik metodika, bo'lajak tarbiyachi, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье освещаются необходимость и педагогические основы развития творческого мышления через формирование математических представлений в процессе профессиональной подготовки будущих воспитателей. Также научно изложена роль математических знаний в формировании креативности, методические подходы и практические рекомендации.

Ключевые слова: творческое мышление, математическое воображение, педагогическая методика, будущий воспитатель, профессиональная подготовка.

Abstract. This article highlights the necessity and pedagogical foundations of the development of creative thinking through the formation of mathematical concepts in the process of professional training of future educators. The role of mathematical knowledge in the formation of creativity, methodological approaches and practical recommendations are also scientifically described.

Keywords: creative thinking, mathematical imagination, pedagogical methodology, future educator, professional training.

Maktabgacha ta'lim tizimining takomillashuvi ta'lim sifatini oshirish, tarbiyachilar kasbiy salohiyatini mustahkamlash hamda zamonaviy metodik yondashuvlarni hayotga tatbiq etishni talab etmoqda. Zero, har bir tarbiyachi bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tahliliy yondashuvlarni rivojlantiruvchi dars jarayonini tashkil etishi lozim. Ayniqsa, matematika asoslari orqali bolalarning tafakkurini o'stirish, ularning muammoni ilg'ab olish va noodatiy yechimlar topishga bo'lgan qobiliyatlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak tarbiyachilarni kasbga tayyorlash jarayonida matematik tasavvurlarni shakllantirishga e'tibor qaratish, ayni vaqtda kreativ fikrlash salohiyatini shakllantirishning samarali vositasidir. Bunda innovatsion yondashuvlar, amaliy topshiriqlar va ijodiy faoliyat turlari muhim o'rin tutadi.

Matematik tasavvurlar - bu bolaning atrof-muhitdagi ob'ekt va hodisalar haqidagi miqdoriy, shakliy, fazoviy, tasavvur va mantiqiy tahlil qilishga yordam beruvchi bilim, ko'nikma va malakalardir. Ular bolalarning tafakkurini, mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini va hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bo'lajak tarbiyachilar ushbu tasavvurlarni bolalarda shakllantirish uchun o'zi chuqur

bilimga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Matematik tasavvurlar quyidagilardan iborat:

1. **Miqdoriy tasavvurlar:** son, miqdor, hisoblash, sanash, taqqoslash (ko'p-kam, tenglik)

2. **Fazoviy tasavvurlar:** yo'nalish, joylashuv, masofa, fazoda orientatsiya (yuqorida, pastda, o'ngda, chapda).

3. **Shakliy tasavvurlar:** geometrik shakllar (doira, kvadrat, uchburchak va h.k), ularning xossalari va farqlari.

4. **Vaqtga oid tasavvurlar:** kecha, bugun, ertaga, yil fasllari, soat tushunchasi.

Yuqorida keltirilgan matematik tasavvurlarning shakllanish bosqichlari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

1. **Tushunish bosqichi** - bolaga yangi matematik atama yoki hodisa tushuntiriladi (masalan: "katta" va "kichik").

2. **Idrok qilish bosqichi** - bolalar vizual va amaliy mashqlar yordamida tasavvurni mustahkamlaydi (masalan, real buyumlarni solishtirish).

3. **Mustahkamlash bosqichi** - o'yin, mashq va topshiriqlar orqali bilimlar mustahkamlanadi.

4. **Amalda qo'llash bosqichi** - bola o'rgangan matematik bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay oladi (masalan, savatdagi mevalarni sanash; o'yinchoqlarni turi bo'yicha guruhlash)⁸¹

Bo'lajak tarbiyachilarga matematik tasavvurlarni o'rgatish shunchaki bilim berish emas, balki ularni kreativ tarzda foydalanishga o'rgatish degani. Kreativ fikrlash esa – bu shaxsning mavjud muammolarga yangicha yondasha olishi, o'zgacha qarashlar asosida g'oya ilgari surishi, standart bo'lmagan yechimlar topa olishidir. Kreativlikni rivojlantirishda matematik topshiriqlar, mantiqiy mashqlar, turli muammoli vaziyatlar katta o'rin egallaydi. Ayniqsa, MTTlarda "Matematik tasavvurlarni shakllantirish" mashg'ulotida bolalarning fikr yuritish darajasiga mos topshiriqlar orqali kreativlikni shakllantirish mumkin. Matematik tasavvurlar bolaning:

- tizimli fikrlashini;
- muammoli vaziyatlarga tahliliy yondashuvini;
- moslashuvchanlik va original qarorlar qabul qilish⁸² kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlash va matematik tafakkur bir-biriga bog'liq jarayonlardir. Masalan, Torrance tomonidan ishlab chiqilgan kreativlik mezonlari (muammo yechimi, tafakkur moslashuvchanligi, g'oya originalligi) maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan matematik topshiriqlar asosida ham aniqlanishi mumkin.

Bo'lajak tarbiyachilarda kreativ fikrlashni matematik tasavvurlar orqali rivojlantirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- a) Mantiqiy tafakkurni shakllantiruvchi topshiriqlar;
- b) Turli shakldagi obyektlarni solishtirish, guruhlash va tahlil qilishga doir mashqlar;
- c) Muammoli vaziyatlar asosida turli xil yechimlar ishlab chiqish;
- d) Amaliy faoliyat orqali matematik tushunchalarni bolaga singdirish.

⁸¹ Nazarova Z.F. (2005 Moskva: Akademiya). "Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. (rus tilidan tarjima).

⁸² Tursunov B.T. (2020). "Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. - Toshkent: TDPU.

Masalan, “Qaysi shakl ortiqcha?” mashqi orqali bolalar faqat tasniflash emas, balki sababni izohlab berish orqali tafakkurini faollashtiradi. Yoki “Nimani o‘lchash mumkin?”, “Kim past-u kim baland?”, “Hozir qaysi fasl?” degan savollar orqali bolaning tajribasiga asoslangan fikrlash faoliyati faollashadi. Shu kabi topshiriqlarni kelajakda tarbiyachilarning o‘zlari amalda bajarib ko‘rishlari, ularni yaratishda ishtirok etishlari, kreativ fikrlashni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasini hosil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, matematik tasavvurlarni shakllantirish orqali bo‘lajak tarbiyachilarning kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirish nafaqat ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlaydi, balki maktabgacha yoshdagi bolalarning ham intellektual rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Bunda innovatsion metodik yondashuvlar, mantiqiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar, ijodiy muammoli vaziyatlar katta o‘rin tutadi. Shuning uchun oliy ta’lim jarayonida matematik tayyorgarlikni kreativlikni rivojlantirish bilan uyg‘un holda tashkil etish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nazarova Z.F. (2005 Moskva:Akademiya). “Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. (rus tilidan tarjima).
2. Tursunov B.T. (2020). “Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. - Toshkent: TDPU.
3. Vigotskiy L.S. "O‘yin va ijodiylik bolalikda". Toshkent: O‘qituvchi, 2003.
4. Piyaje J. "Bolalar tafakkuri va mantiqiy fikrlash". Toshkent: Ma’naviyat, 2001.
5. Ilyin E.P. "Ijodkorlik va tafakkur mexanizmlari". SPb., 2004.
6. To‘xtasinov B. "Maktabgacha ta’lim metodikasi". Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
7. Shodmonova Sh.S. "Pedagogik texnologiyalar va pedagog mahorati". Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Mavlonova R.X., Muxitdinova N.M. "Ijodiy fikrlashni rivojlantirish asoslari". Toshkent, 2022.

TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING O‘RNI

Farmanov Sardorbek Utkir o‘g‘li

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari kafedrasi o‘qituvchisi

sardorbekfarmanov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalar mustaqil ishini taskil etishda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari va ahamiyati haqida tahlillar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, axborot texnologiyalari, raqamlashtirish, mustaqil ta’lim, kompetensiya.

Аннотация. В статье анализируются возможности и значение цифровых технологий в организации самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: образование, информационные технологии, цифровизация, самостоятельное обучение, компетентность.

Abstract. The article analyzes the possibilities and importance of digital technologies in organizing independent work of students.

Keywords: education, information technology, digitalization, independent learning, competence.

Oliy ta'limni rivojlantirish jarayoni bolajak mutaxassislar tayyorlash jarayoni sifatini oshirish, jadal rivojlanayotgan ilmiy-tadqiqot faoliyati, innovatsion ta'limni rivojlantirish, oliy o'quv yurtlarida ilmiy tadqiqot ishlarining ijtimoiy muhiti va iqtisodiy ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayon ham ta'lim tizimi va axborot texnologiyalarini takomillashtirishga qaratilgan. Zamonaviy dunyo sharoitida ta'lim tizimining birlamchi vazifasi zamonaviy voqelikning barcha talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

Shunday ekan, raqamlashtirilgan jamiyatda ta'lim darajasini oshirish uchun tashkiliy va ta'lim sifatini oshirishning usul va usullarini ishlab chiqish, shuningdek, pedagogik innovatsiyalarni faol joriy etish zarur. Buning uchun ta'lim tizimi yangi mazmun va vazifalar, zamonaviy ongli ta'lim va zamonaviy dunyoning yuksak talablariga javob beradigan yangi sifatli ta'lim bilan to'ldirilishi zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida innovatsiyalarga ustuvor ahamiyat berila boshlandi. Faoliyati bevosita ijodiy jarayon bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashda bu masalaning dolzarbligi ortib bormoqda.

Ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etilishi natijasida kurslarga o'zgartirishlar kiritilib, asosiy e'tibor kompyuter yordamida bajariladigan mustaqil ishlarga qaratildi.

Yangi ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi munosabati bilan o'quv-uslubiy majmua va rejalarni avtomatlashtirish, talabalarning o'quv traektoriyasini tanlash, o'quv jarayonini tashkil etishni avtomatlashtirish – ya'ni axborot texnologiyalaridan foydalanishni joriy etish zarurati tug'ildi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari ishlab chiqarishda, korxonalarda, hujjat aylanishi va ish yuritishda keng qo'llanilib, ushbu texnologiyalar qamrab olgan faoliyat sohalari kengaymoqda. Shunga ko'ra, jamiyatda qayta ishlangan axborot hajmi va murakkabligi oshishi bilan jamiyatda yangi vizualizatsiya zarurati dolzarb bo'lib qoldi.

Shu bois, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish jamiyatning zamonaviy axborot taraqqiyoti tomonidan qo'yilayotgan asosiy talablardan biridir. Axborot jamiyatida mehnat faoliyatining o'zgaruvchan mazmuniga tez moslasha oladigan va eng qisqa vaqt ichida yangi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'lgan mutaxassislarga ob'ektiv ehtiyoj mavjud.

Bugungi kunda o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari faol rivojlanmoqda va takomillashtirilmoqda.

Ta'lim jarayoni imkoniyatlarini sifat jihatidan yaxshilash ta'limni axborotlashtirish va ta'lim jarayonini tashkil etishda ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish bilan bog'liq. Talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim elementi axborot texnologiyalaridir. Axborot texnologiyalari deganda axborot bilan ishlash va axborot jarayonlarini boshqarishga qaratilgan zamonaviy uskunalar va tizimlar tushuniladi.

Axborot texnologiyalari fan va amaliyotda, ta'lim va ishlab chiqarishning turli sohalarida, jumladan, ta'lim jarayonida keng qo'llanilmoqda.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarning ilmiy va kognitiv salohiyatini shakllantirishga, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, ya'ni, umuman olganda, mutaxassislar tayyorlashga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida o'quvchilar ilmiy bilishning rasmiylashtirish va modellashtirish kabi usullarini o'zlashtiradilar. Axborot texnologiyalari tafakkurning formal-mantiqiy va tizimli shakllarini rivojlantirish hamda ilmiy bilishning yangi usullarini egallash imkonini beradi. Shu bois bugungi kunda axborot texnologiyalaridan foydalanish

masalalari turli sohalarda atroflicha ko'rib chiqilmoqda. Hayotning barcha jabhalarida axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sohasiga yangi sifat talablarini oshirdi.

Bugungi ta'lim tizimidagi o'quv rejasi hajmining asosiy qismini talabalarning mustaqil ishlari tashkil etganligi sababli bu jarayonni tashkil etishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortadi. Shu sababli, ushbu maqolada mustaqil ishlarini tashkil etishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlariga e'tibor berildi.

Zamonaviy ta'limning ilmiy ishlari va amaliyoti tahlili shuni isbotlaydiki, mustaqil ishning ahamiyati metodist va o'qituvchilar tomonidan metodlarni amalga oshirish va tashkiliy shakllarni samarali namoyish eta olish bilan tavsiflanadi. Bir qator mualliflar bu bog'liqlikni mustaqil ta'lim metodi (I. Ya. Lerner), bir qator boshqa mualliflar o'qitish vositasi (P. I. Pidkasisti), boshqa mualliflar esa o'quvchilar faoliyatini tashkil etish shakli (B. P. Esipov) sifatida belgilaydilar [1].

Shunday qilib, tadqiqotlar tahlili asosida: "Mustaqil ta'lim faoliyati - bu didaktik tushuncha, ilmiy va amaliy vazifalarni mustaqil belgilash, o'z-o'zini nazorat qilish, mustaqil shaxsiy baholash, shuningdek, pedagogik jarayon ishtirokchilarining birgalikdagi harakatlari, shaxsning integral bilimlari asosida ularni hal qilishning o'z usullarini prognozlash va belgilash" [2]. Natijada aytish mumkinki, mustaqil ta'lim quyidagi shartlar bilan bog'liq:

- ish maqsadini aniq tushunish;
- mustaqil ishni sifatli bajarish va uning natijalariga qiziqish;
- talaba ijodkorlik tashabbusi bilan ishni bajarish.

Ushbu texnologiyalarini tanlashning asosiy xususiyati talabaning shaxsiyatining xususiyatlari va moyilligiga, uning ijodiy o'zini-o'zi anglash ehtiyojiga tayanish zaruratidir. Bo'lajak kasb mutaxassis shaxsining ijodiy tarkibiy qismini mustahkamlashga e'tibor universitet fanlari va o'qituvchining harakatlarida talabaning shaxsiyatining xususiyatlarini, uning qadriyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, talabalarning mustaqil ishi shaxsga yo'naltirilgan o'rganish tamoyillariga asoslanishi kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz shunday xulosaga kelamizki, raqamli texnologiyalari talabalarning mustaqil ishlarini samarali tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish ta'lim jarayonini to'liq o'zgartirish va shaxsning xususiyatlariga yo'naltirilgan o'quv modelini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu o'rinda, zamonaviy kompyuterlar, telekommunikatsiyalar, zarur interaktiv dasturiy ta'minot kabi vositalar o'qitishning turli shakllarini takomillashtirish imkonini beradi. Bu kabi vositalar mustaqil ishlarni bajarishda ham muhim o'rin tutadi va bo'lajak kasb egasining ta'limni samarali egallashida uslubiy yordam bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Герелес, Л. М. Проблемное обучение в вузе / Л. М. Герелес. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2011. — № 4 (27). — С. Т.2. 78-80. — URL: <https://moluch.ru/archive/27/2970/> (дата обращения: 18.04.2025).

2. Мухаметжанова А.О., Мухаметжанова Б.О., Мухашева Г.С., Наумова А.В., Исатаева Г.С. Роль новых информационных технологий в организации самостоятельной работы в системе кредитного обучения // Международный журнал экспериментального образования. — 2014. — № 1-1. — С. 93-97.

O'ZBEKISTONDA ORKESTR IJROCHILIGINING TARIXI VA BUGUNGI KUNI

Fayzullayev Ermat Majidovich-

JDPU "Musiq ta'limi" kafedrası katta o'qituvchisi, p.f.n.

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda orkestr ijrochiligining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda bugungi kundagi holati tahlil qilinadi. Tarixiy jarayonlar, sovet davrida kechgan o'zgarishlar, mustaqillik yillaridagi yutuqlar hamda zamonaviy tendensiyalar asosida orkestr san'ati taraqqiyotining asosiy bosqichlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Orkestr, ijrochilik, milliy cholg'ular, musiqa madaniyati, simfonik orkestr, mustaqillik, san'at, taraqqiyot.

Аннотация: В статье анализируются становление, этапы развития и современное состояние оркестрового исполнительства в Узбекистане. Освещены основные этапы развития оркестрового искусства, основанные на исторических процессах, изменениях в советское время, достижениях за годы независимости и современных тенденциях.

Ключевые слова: Оркестр, исполнение, национальные инструменты, музыкальная культура, симфонический оркестр, независимость, искусство, развитие.

Annatation: This article analyzes the formation, stages of development and current state of orchestral performance in Uzbekistan. The main stages of the development of orchestral art are highlighted based on historical processes, changes during the Soviet era, achievements during the years of independence and modern trends.

Keywords: Orchestra, performance, national instruments, musical culture, symphony orchestra, independence, art, development.

O'zbekiston san'atining qadimiy va boy tarixi mavjud. Musiqiy madaniyat har doim xalq hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Ayniqsa, orkestr san'ati - ya'ni ko'plab cholg'u asboblari birgalikda uyg'unlikda chalayotgan murakkab ijro san'ati - O'zbekistonda o'ziga xos taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Ushbu maqolada orkestr ijrochiligining O'zbekistonda shakllanish tarixi, rivojlanish bosqichlari va hozirgi kundagi holati yoritib beriladi.

O'zbekistonda orkestr ijrochiligining dastlabki bosqichlari-Orkestr so'zi lotincha "orchestra" so'zidan olingan bo'lib, u qadimgi yunon teatrlarida raqqoslar va musiqachilar joylashadigan maydonni anglatgan. Zamonaviy orkestr esa turli xil cholg'u asboblardan iborat katta ansamblni ifodalaydi. O'zbek xalq musiqasi asosan milliy an'anaviy cholg'ular – doira, nay, gijjak, dutor, tanbur, sato va boshqalar orqali ijro etilgan. An'anaviy musiqiy ansambllar orkestrning ilk ko'rinishlari sifatida qaralishi mumkin. Ammo klassik ma'nodagi orkestr – turli xil cholg'ular birgalikda notaga asoslangan professional ijro tizimi – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllana boshladi. XIX asr oxirlarida Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi shaharlarda rus harbiy orkestrlarining tashkil etilishi orkestr madaniyatining O'zbekistonga kirib kelishiga sabab bo'ldi. 1918-yilda tashkil etilgan Turkiston Xalq Konservatoriyasi esa bu yo'nalishdagi ilmiy va ijodiy faoliyatning markaziga aylandi.

1920–1930-yillardan boshlab, O'zbekistonda professional orkestrlar shakllana boshladi. 1936-yilda Toshkentda O'zbekiston Davlat Filarmoniyasi tashkil etildi. Shu yillar davomida Toshkent konservatoriyasi (hozirgi O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi)

faoliyat yurita boshladi va ko‘plab iste’dodli musiqachilarni tayyorladi. Bu davrda mashhur bastakorlar Mutal Burhonov, Tolib Sodiqov, Manas Leviev, Ashrafiy va boshqa ko‘plab san’atkorlar orkestr uchun mo‘ljallangan monumental asarlar yaratdilar. Ayniqsa, Usta Olim Komilov va Yunus Rajabiy milliy cholg‘u asboblari orkestrini rivojlantirishda katta hissa qo‘shdilar.

Milliy cholg‘ular orkestri ham shakllandi. Bu orkestrlar asosan dutor, gijjak, doira kabi asboblari asosida shakllangan va o‘ziga xos milliy ohangni saqlab qolgan holda rivojlangan. Mustaqillik yillarida orkestr ijrochiligining rivojlanishi. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy madaniyat va san’at rivojiga katta e’tibor qaratildi. Orkestr san’ati ham yangi bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi ko‘magida Davlat simfonik orkestri, Davlat kamer orkestri va Milliy cholg‘u asboblari orkestri o‘z faoliyatini yanada kengaytirdi. Shuningdek, viloyatlarda ham orkestrlar faoliyati kengaytirildi. Andijon, Farg‘ona, Samarqand, Buxoro, Xorazm kabi hududlarda orkestr jamoalari tashkil qilindi va ular respublika va xalqaro festivallarda faol ishtirok etmoqda.

Bugungi kunda orkestr ijrochiligining ahvoli- hozirgi kunda O‘zbekistonda orkestr ijrochiligi yanada keng ko‘lamda rivojlanmoqda. Yosh iste’dodli musiqachilar, dirijyorlar va bastakorlar xalqaro tanlov va festivallarda ishtirok etib, yuksak natijalarga erishmoqdalar. Masalan, O‘zbekiston Davlat Simfonik orkestri Italiya, Germaniya, Fransiya, Rossiya kabi davlatlarda konsertlar uyushtirgan. O‘zbekistonda orkestr ijrochiligida zamonaviy tendensiyalar – jumladan, turli janrlar sintezi (klassik va zamonaviy pop musiqasi uyg‘unligi) ham ko‘zga tashlanmoqda. Bu esa yosh avlodning musiqaga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirmoqda.

Xullas;O‘zbekistonda orkestr ijrochiligi boy tarixiy ildizlarga ega. An’anaviy milliy cholg‘u san’atidan boshlangan musiqiy taraqqiyot, zamonaviy orkestr san’atining rivojlanishiga asos bo‘ldi. Bugungi kunda esa O‘zbekiston orkestr san’ati o‘z milliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda, jahon musiqiy maydonida o‘z o‘rnini topmoqda. Orkestr san’ati O‘zbekiston yoshlarini musiqiy madaniyatga oshno etish, xalqaro musiqiy aloqalarni mustahkamlash va milliy qadriyatlarni targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акмалжонов М.В. “Дирижирование” (методы работ над партитурой). Ташкент, 2017.
2. Rotovator X.T. The Role of Pop Art in the Education of Students-Youth in the Spirit of Morality and Patriotism // Web of Scholars: Multidimensional Research Journal (MRJ) // Volume: 01 Issue: 07. 2022 ISSN: (2751-7543). -P. 87-90.
3. Botirova X.T. Activities of the "History and Criticism of Music" Department During the Years of Independence // Middle European Scientific Bulletin // ISSN 2694-9970 118, Volume 33. Feb-2023 -P. 118-121.
4. Raxmatullayev, A. Orkestr san’ati asoslari. Toshkent, 2018
5. Saidiy S.B. O‘zbek musiqasi tarixi/Darslik. Buxoro DU., Durdona Nashriyoti.- 2020 - y.250 bet.

YEVROPADA KITOBXONLIK MADANIYATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Ashrapov Ravil Ramzaevich

NavDU "Psixologiya" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada muallif ijtimoiy-falsafiy va tarixiy jarayonlar kontekstini tadqiq qiladi. Kitobxonlik madaniyatining ilk shakllari qadimgi yunon va rim jamiyatlarida yozma manbalarga e'tibor berish bilan bog'liq bo'lib, o'rta asrlardagi monastir kutubxonalari va qo'lyozma an'alarining shakllanishi bilan yanada rivojlangan. Bu Yevropada kitobxonlik ko'lamini keskin oshirdi. Maqolada muallif Uyg'onish, ma'rifat va XIX-XX asrlarda kitobxonlik jarayonlarining jamiyat ongini, ta'lim va madaniyatini rivojlantirishga ta'sirini ham tahlil qiladi.

Аннотация

В статье автором рассматривается контекст социально-философских и исторических процессов. Самые ранние формы культуры чтения связаны с вниманием к письменным источникам в древнегреческих и римском обществах и получили дальнейшее развитие с формированием средневековых монастырских библиотек и рукописных традиций. Это резко увеличило масштабы чтения в Европе. В статье также автор анализирует влияние процессов чтения на развитие общественного сознания, образования и культуры в эпоху Возрождения, Просвещения и XIX-XX веков.

Annotation

In this article, the author examines the context of socio-philosophical and historical processes. The earliest forms of reading culture are associated with attention to written sources in ancient Greek and Roman societies and were further developed with the formation of medieval monastic libraries and manuscript traditions. This dramatically increased the scale of reading in Europe. In the article, the author also analyzes the influence of reading processes on the development of public consciousness, education and culture in the Renaissance, Enlightenment and the 19th-20th centuries

Kalit so'zlar: socio-philosophical analysis, reading culture, stages of development of reading culture in Europe, Greek alphabet, handwritten books, monastery libraries.

Ключевые слова: социально-философский анализ, культура чтения, этапы становления читательской культуры в Европе, греческий алфавит, рукописные книги, монастырские библиотеки.

Keywords: jtimoiy-falsafiy tahlil, kitobxonlik madaniyati, Yevropada kitobxonlik madaniyatining rivojlanish bosqichlari, yunon alifbosi, qo'lyozma kitoblar, monastir kutubxonalari.

Kitobxonlik madaniyatiga til madaniyati, tekstura, yozuv, kitob madaniyati kiradi. Qadimgi davrlarda kitobxonlik madaniyati darajasini esa ana shu tarkibiy qismlarning rivojlanishi orqaligina bilib olamiz. Kitob madaniyati, o'z navbatida, til, yozuv va o'qish ijtimoiy taraqqiyot bilan parallel ravishda, ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar va tarixiy davrlar sharoiti va talablariga mos ravishda rivojlandi. O'qish madaniyati ma'lum bir tarixiy davrning natijasi va mahsuli bo'lib, uning tarkibiga kiradigan tarkibiy qismlarning rivojlanish darajasiga bevosita bog'liqdir, lekin ayni paytda o'qish madaniyati hodisa sifatida o'zining mazmuni va shakliga ko'ra, jamiyat yoki davlatning shakllanishi,

rivojlanishi va takomillashuviga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan mustaqil dialektika omilidir. Har qanday rivojlangan jamiyatning kitobxonlik madaniyatini yozuvsiz tasavvur qilish qiyin. Yevropada yozuv qadimgi davrlarda – tosh davrining ibtidoiy jamoa tizimida paydo bo'lgan. Buni yuqori paleolit davriga oid grafik belgilarning eng qadimiy topilmalari tasdiqlaydi. Bu qadimiy harflarning yoshi o'n besh ming yildan oshgan. Qoya rasmlari ko'rinishidagi ibtidoiy odamlarning grafik tasvirlari, "rasm yozish" o'sha davrning kayfiyatini – muvaffaqiyatli ov (mag'lubiyatga uchragan hayvon teskari yotadi), dushman ustidan g'alaba va g'alaba (nayza bilan raqsga tushadigan odamlar) ni etkazishga harakat qildi [1].

Yozuvga bo'lgan ehtiyoj boshqa qabila vakillari bilan muloqot qilish, xonadonda sanash, mol-mulk miqdorini hisoblash, muhim xabarlarini yetkazish, yo'llarni ko'rsatish, qandaydir xavf-xatardan ogohlantirish, ov boshlash va hokazolarning tabiiy ehtiyojidan kelib chiqqan.

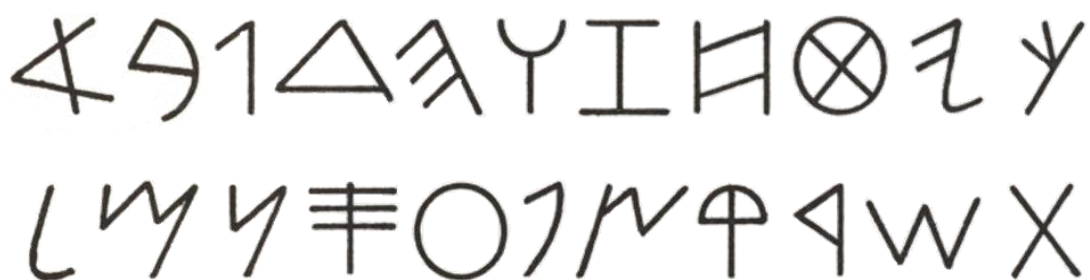
Rasm 1. Narmer taxtasi. Misr ierogliflari. Miloddan avvalgi 3000 yil.

Qandaydir ma'no, fikr, fikrni bildiruvchi bu grafik tasvirlar birinchi yozuvning ibtidoiy shakli, tilning o'ziga xos shakli edi. Muayyan ma'noga ega bo'lgan bunday piktografik yozuvni har qanday tilda ochish mumkin edi.

Tarixchilar bunday chizmalarni piktogramma yoki piktografiya deb atashgan. Pictus lotincha – bo'yoqlar bilan yozilgan degan ma'noni anglatadi. Piktografik yozuvning qaysidir ko'rinishdagi yozuvi hozir ham qo'llanilmoqda – ba'zi yo'l belgilari, yo'l yoki yo'nalishni ko'rsatuvchi o'qlar, qaroqchilar belgisi – ikki suyakli bosh suyagi, xavf belgisi – chaqmoq chizmasi, chorrahalaridagi piyodalar belgisi va hokazo [2].

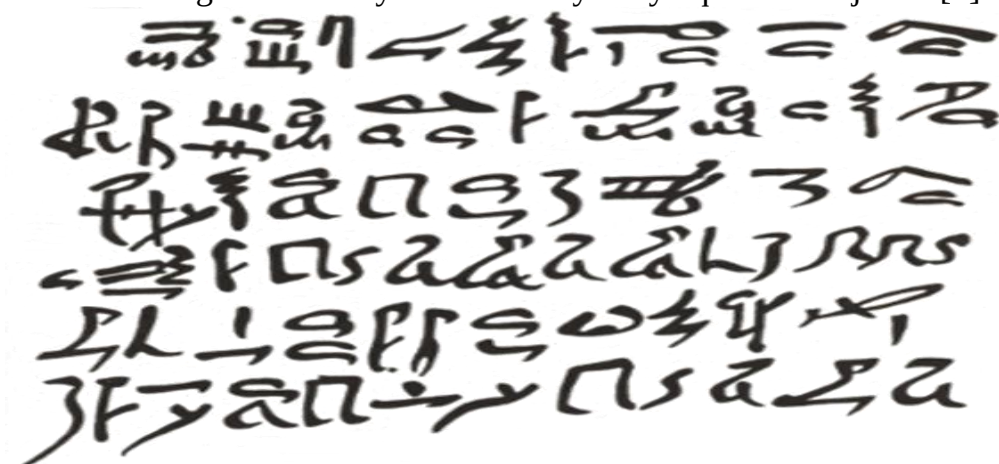
Dunyoning ko'plab eng qadimgi xalqlari – shumerlar, misrliklar, xitoylar, hindlar – piktografik yozuv bilan tildan o'tgan. Piktografiya, ehtimol, barcha qadimgi xalqlar orasida yozma belgilash va fikrlarni ifodalashning dastlabki usuli bo'lgan. Keyinchalik, ibtidoiy odamlarning yozish va muloqot turining evolyutsiyasi shunday yo'nalishda o'tdi, bu erda chizma ma'lum bir so'z bilan bog'lana boshladi. Tasvir, chizma asta-sekin soddalashtirilib, tushunchalarni ifodalovchi diagramma, belgi, grafika, g'oyalar.

Shunday qilib, ko'p asrlik evolyutsiya jarayonida piktografik chizma ideografik yozuvga aylandi, unda so'zni bildiruvchi belgi asta-sekin tovushga aylandi. Shunday qilib, birinchi alifbo hali ham bir nechta belgilardan tug'ildi, bu erda alohida grafik belgi nutq tovushiga mos keldi. Bunday tovush belgilaridan yozish dunyoning ko'pgina mamlakatlarida va hozirgi vaqtda qo'llaniladigan fonetik yozuv deb ataldi.

Rasm 2. Finikiya alifbosi. Eng qadimgi fonetik yozuv tizimi

Tasviriy yozuvdan ideografikga, ideografikdan fonetikaga to'liq o'tish va nihoyat, birinchi alifboning paydo bo'lishi uchun insoniyatning minglab yillik madaniy evolyutsiyasi va taraqqiyoti zarur edi. Aksariyat Yevropa alifbolari Finikiya yoki qadimgi semit alifbosidan kelib chiqqan. Masalan, Qadimgi Yevropadagi eng birinchi alifbo – yunon alifbosi Finikiya alifbosining aniq nusxasi edi. Finikiyaliklardan olingan yunon alifbosi butun Yevropaga tarqaldi. E. Kacprzhakning yozishicha, Yevropada yozuv ilk bor miloddan avvalgi 8-7-asrlarda Yunonistonda paydo bo'lgan. Qadimgi Yunonistonning poytaxti va buyuk faylasuflar – Sokrat, Platon, Aristotel, yozuvchilar – Evripid, Sofokl, Esxillar vatani bo'lgan Afinada yunon madaniyati ayniqsa tez rivojlandi [3].

Rasm 3. Ieratik skript. Miloddan avvalgi 1600 yil.

Jamiyat madaniyati, tafakkuri, shaxslararo munosabatlari, vositalari taraqqiy etgan sari yozuvning o'zi ham o'zgarib, murakkablashib bordi. L.Vladimirovning yozishicha, miloddan avvalgi VII asrda yunon alifbosi Italiyada Rim madaniyatining salafllari etrusklar tomonidan qabul qilingan va qayta ishlangan. Bu Shimoliy va Janubiy Amerika, Yevropa (yunonlar, Sharqiy va Janubiy slavyanlar bundan mustasno), Avstraliya, ko'plab Afrika va Osiyo xalqlari alifbolari uchun namuna bo'lgan lotin alifbosining paydo bo'lishining boshlanishi edi. Shunday qilib, Evropa tarixida ikkita alifboli an'anaviy yozuv tizimi paydo bo'ldi: Rim imperiyasining g'arbiy qismida – lotin harflari bilan, Sharqda – yunon harflari bilan. Shuningdek, bir necha asrlar o'tib, milodiy 9-asrda ikkita slavyan alifbosi paydo bo'ldi – glagolit va kirill; Kirill alifbosi rus, bolgar, serb va boshqa xalqlarning yozuvlarida qayd etilgan [4].

Rasm 4. Rosetta tosh. Miloddan avvalgi 196 yil.

Alifbo va alifbo yozuvining kuchli rivojlanishining cho‘qqisi miloddan avvalgi I ming yillikning boshiga to‘g‘ri keldi. Yozuvning rivojlanishi bilan birga Yevropa davlatlari va xalqlarining madaniyati, savodxonligi ham rivojlandi. Hozirgi vaqtda sakkiz mingga yaqin alifbo va ularning turli tillarga moslashtirilgan navlari dunyoning turli xalqlari tomonidan qo‘llanilmoqda. Eng keng tarqalganlaridan biri 26 harfdan iborat lotin alifbosidir [5].

Shunday qilib, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim Evropaning qolgan mamlakatlari uchun fan va san‘at taraqqiyotining manbalari bo‘lgan – tibbiyot, tarix, matematika, pedagogika, astronomiya, adabiyot, ritorika, Rim huquqi - bu ikki imperiyadan kelib chiqqan, Evropaning barcha boshqa davlatlari uchun bilim asosini tashkil etgan. Shunday qilib, Evropada kitobxonlik madaniyati rivojlanishining ijtimoiy-tarixiy va madaniy tadqiqotlari, kitobning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi – loy lavhalar, papiruslar, pergamentlar, o‘ramlar, kodlar, kitoblar va elektron vositalardan boshlab – Evropada kitobxonlik madaniyati evolyutsiyasi iqtisodiy rivojlanish darajasi, uning savodxonligi va ta‘lim salohiyati bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatdi [6]. Har bir davrning, ijtimoiy tizimning rivojlanish darajasidan qat‘i nazar, axborotni idrok etish vositalarini o‘zgartirishning asosi ko‘proq ma‘lumotga, bilimga, sodir bo‘layotgan narsalarni tushunishga, omon qolishga intilishdir. Va, ehtimol, bir kun kelib, o‘sha paytda eskirgan elektron ommaviy axborot vositalari dialektik ravishda ma‘lumot olishning yanada ilg‘or, yangilangan vositalarini almashtiradi [7].

Adabiyotlar

1. Katsprzhak E.D. Yozuv va kitoblar tarixi. - M. Iskusstvo. 1955. - B. 8.
2. Vladimirov L.I. Kitobning umumiy tarixi. - M. Kniga. 2008. - B. 16.
3. Govorov A.A., Kupriyanova T.G. Kitob tarixi: Universitetlar uchun darslik. - M. 2014. - B. 48.
4. Esipova V.A. Kitob tarixi. Tomsk universiteti nashriyoti, 2011. - S. 55.
5. Novikova V.Yu. Antik davrdan hozirgi kungacha Evropa o‘qish madaniyatining xususiyatlari / Int. Universum ilmiy jurnali. 2015.-№5 (18). –B. 67.
6. G‘arbiy dunyoda antik davrdan to hozirgi kungacha kitob o‘qish tarixi / ed. va G. Kavallo, R. Chartier tomonidan tuzilgan. – M., 2008. – B. 19.
7. Kiseleva L. I. O‘rta asr qo‘lyozmalari bizga nimani aytadi? - L.: Nauka, 1969. B. 95.

O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY MUSIQA IJODIYOTINING RIVOJLANISHIDAGI TAMOIYILLAR

Himmatova Dilnoza Himmatovna-

NavDU Musiqiy ta’lim va san’at yo’nalishi magistranti

O‘zbek musiqa san’ati juda uzoq va qadimiy ildizlariga hamda o‘zining rang-barang janrlari qadimiy tarixi va an’alariga ega. Tarixiy manbalarning dalolat berishicha eramizdan oldingi davrlardayoq O‘rta Osiy xududida yashagan xalqlarning musiqa madaniyati, cholg‘ulari, ijrochilik yo‘l va an’alari uzoq Sharq va Yevropa xalqlari madaniyatini shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib kelgan.

O‘rta Osiyoni zabt etgan yunonlar, arablar, forslar ajdodlarimizning san’atini o‘z yurtlariga olib ketib joriy etishgan. Tarixning keyingi bosqichlarida ayniqsa IX-X-asrlar, keyinchalik XIV–XV- asrlarda o‘zbek xalqi musiqa madaniyati yuksak cho‘qqilari zabt etdi. Lekin, zamonning zayli bilan shundan keyingi davrlarda (XVI-XIX) asrlar musiqa va san’atimizning rivojlanishida turg‘unlik davri boshlandi. O‘zbek musiqa madaniyati asosan og‘zaki an’adagi, ijrochilik uslubi esa manodik shakldagi rivojlanish bilan cheklanib qolgan.[34.21-23,47-48-b]

O‘zbek musiqa madaniyatining taraqqiyoti ham barcha xalqlar san’ati uchun xarakterli bo‘lgan bir - biridan o‘rganish va birbirini o‘rganish jarayoni bilan bog‘liqdir. Musiqa madaniyatining bir- birini boyitilishi va o‘zaro ta’siri san’atning milliy o‘ziga xos xususiyatlarini inkor etmaydi. Keyingi bir asrlik o‘zbek xalqi madaniy rivojlanishi davri uzoq milliy musiqa madaniyatining tarixida juda ham katta ahamiyatga molik davr bo‘ldi. O‘zbekistonga jahon xalqlari musiqa madaniyatida e’tirof etilgan musiqa janrlari kirib keldi. Bu san’at turlari tarixan qisqa davrda juda tez va keng ko‘lamda rivojlandi, shakllandi, yuksak darajaga yetdi.

Bu yo‘nalishda Mutal Burxonov, S. Yudakov, S.Barislov, A.Berlin, X.Izomof, S.Boboev, A.Muhammedov, Sh. Ramazonov, F.Nazarov, T.Jalilov, D.Zokirov, M.Vafoev, kabilar ajoyib asarlar yaratdilar. Bu yo‘nalishda o‘zbek romanslarini yuksak namunalari yaratildi. D.Zokirovning “Ko‘rmadim”, M.Burxonovning “Bir tabassum qilmading”, “Ishqida”, S.Boboevning “Qalb”, I.Akborovning “Yulduz” romanslarini alohida ta’kidlab o‘tish o‘rinlidir.

O‘zbekistonda kompozitorlik ijodiyotining paydo bo‘lishi, rivojlanishi va bugungi kundagi taraqqiyoti hozirgi vaqtdagi umummilliy musiqa madaniyatimizni shakllanishiga sabab bo‘ldi. Bu esa o‘zbek ijodkorlarining o‘z navbatida jahon musiqa madaniyatining eng ilg‘or ommaviy, xalqchil shakllarini ijodiy o‘zlashtirib ularning yutuqlaridan ilhomlanib yangi-yangi asarlar yaratishlariga zamin tayyorladi. Bugungi kunda umuman madaniy XIX-asrning ikkinchi yarmida Turkison o‘lkasi rus chorizimi tomonidan bosib olingach, ilg‘or ma’rifatparvar va san’at sohasida ilmiy ekspeditsiyalar bilan shug‘ullanuvchi musiqashunoslar, olimlar va bu yerga turli sabablar bilan ko‘chib kelgan harbiy va davlat xizmatchilaridan iborat xalk vakillari bilan birga O‘rta Osiyoga Yevropa musiqa madaniyatiga xos bo‘lgan yo‘nalishlar, janrlar kirib kela boshladi. Bu jarayon 20-asr 20 yillarida “yangicha madaniyat qurish” shiori ostida yanada jadallashdi. Moskva Leningrad kabi yirik madaniy markazlarda professional kompozitorlar o‘qituvchi – olimlar kela boshladi.[45.287-290-b]

1918- yili tashkil qilingan Turkiston xalq dorulfununi tarkibida Turkiston Xalq konservatoriyasini vujudga kelishi hozirgi zamonaviy nota yozuvida aoslangan musiqa

madaniyatini yo'lga qo'yishda katta ahamiyatga molik voqea bo'ldi. Bu davrda o'zbek professional musiqasi mavjud emasdi. Uni yaratish uchun birinchi navbatda nota yozuvi, hozirgi kunda professional musiqani mohiyatini belgilovchi musiqa nazariyasi, garmoniyasi, polefoniyaasidan maxsus ma'lumotlarga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarni yetkazish, o'zbek xalq musiqasini umumiy jihatdan o'rganish va uni targ'ib qilish asosida milliy san'at negizida kompozitorlik janrlarida milliy asarlar yozish va ijrosini yo'lga qo'yish lozim edi. Ijtimoiy turmush va ma'naviy – ma'rifiy hayot tarzi o'zbek namoyondalarini zamonga moslashish orqali

Yevropa musiqasi motivlarida asarlar sabab bo'ldi. Albatta buning o'z davr qolaversa hozirgi kun musiqa madaniyatimiz tamal toshini quyida progressiv tomonlari va ahamiyati katta bo'ldi.

Sh.Shoumarov, A.Vahobov, aka –uka Risqi va Yunus Rajabiylar, I.Ikromov, P. Rahimov, F.Sodiqovlar shu o'quv yurtida o'qitib taniqli bastakor kompozitor musiqachilar bo'lib yetishdilar. Albatta hamma xalqlarda hatto Yevropada ham har bir xalqning milliy musiqasi professional musiqasini poydevori bo'lib hisoblanadi. Chunki tarixiy ildizlaridan uzilib qolgan sanat xalk qalbidan joy ololmasligi o'z - o'zidan ravshandir.

1928-yilda Samarqandda musiqa xoreografiya ilmiy tadqiqot instituti tashkil etildi. U yerda dastlabki o'zbek professional kompozitorlarini butun bir avlodi Yunus Rajabiy, M.Burxonov, T.Sodiqov, T.Jalilov, I.Ikromov kabilar tahsil olishdi. [33. 77-79-b]

Republikamizning hamma viloyatlarida yangicha uslubdagi konsert brigadalari, havaskorlik ansambllari tashkil etila boshladi. O'zbekistonda dastlabki musiqali spektakllar (Bog'bon qiz va Halima) paydo bo'ldi, Samarqandda H.A.Rasulov, Xorazmda Mayusuf Xarratov, Sheroziy, Andijonda, T.Jalilov, Qo'qonda A.Ismoilov, Buxoroda Otajalol Nosirov, Lievi Boboxonov, domla Halim Ibodov, Toshkentda Yu.Rajabiy, I.Akbarov kabi xalq musiqasining yetuk namoyondalari kuy va qo'shiqlar yaratish bilan shug'ulladilar.[36.202-204-b] Musiqa havaskorligida xor, duxovoy orkestr, musiqali dramalarga yozilgan ariya kabi janrlar jadal rivojlandi. Bu davrda ayniqsa duxovoy orkestrlarni mavqei juda ham baland bo'lgan. Duxovoy orkestrlar repertuarida Betxoven simfoniylari Vagner va Veberning uvertyuralari, Chaykovskiyning opera va baletlari Rutenieteyn va Maynberning operalaridan parchalar ijro etilgan.

O'zbek qo'shiqchilaridan Muhiddan Qori Yoqubov birinchi bo'lib pianino jo'rligida Yevropacha uslubda qo'shiqlar ayta boshlagan. Ijrochilik mahorati yuksak baholangan Qori Yoqubov 1925- yilda Parijga boradi va Jahon demokratik san'at ko'rgazmasi konsertlarda qatnashadi. 1938-yillarda O'zbekiston davlat Filarmoniyasi tuzildi. Flarmoniya tarkibida xalq cholg'u orkestri tashkil etilib, unga T.Jalilov rahbarlik qiladi.[39.19-21,46-47]

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Musiqa madaniyati" darslariga kiritilgan qo'shiqlar dasturida ham istiqlolni, mustaqilligimizni, o'zligimizni, bayram va an'analarimizni, ona Vatanimizga bo'lgan cheksiz tuyg'ularni ifodalovchi o'nlab asarlarni uchratish mumkin va bu asarlar o'quvchilarda ma'naviyatni o'stirishga xizmat qiladi.

Musiqiy ta'limning eng asosiy vazifasi, o'quvchilarni san'atning ajoyib va g'aroyib olamiga yetaklash orqali ularni go'zallik va nafosat tuyg'ularini o'stirish, olam haqidagi tushuncha va tasavvurlarini boyitish, badiiy didlarini to'g'ri shakllanib borishiga yordamlashish, ularda axloqiy sifatlarni shakllantirish va eng asosiysi, san'at vositasida yosh o'quvchilarda Vatanga muhabbat hislarini tarbiyalash, ma'naviyatini o'stirib borishdan iboratdir.

MUSIQA FANIDAN SINFDAN TASHQARI ISHLAR, TO'GARAKLARNI TASHKIL ETISH USULLARI

Egamberdiyev Uyg'un Zavqiddin o'g'li-
NavDU Musiqiy ta'lim va san'at yo'nalishi magistranti

Inson shaxsini har tomonlama uyg'un kamolotini ta'minlashda san'atning, jumladan, musiqaning ahamiyati katta. Zero san'at asarlari vositasida kishining badiiy dunyo kengayib ma'naviyati shaqillanadi. Ma'naviyatni shaqillantirish esa, davrning muhim vazifasi bo'lib, uni hal etish nihoyatda dolzarb. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, «Ma'naviyat insonning, xalqning, jamiyatning, kuch qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxtu saodat taraqqiyot bo'lmaydi.[39.19-22-s]

San'at vositasida musiqa madaniyati, bola shaxsining ma'naviyatini shakllantirishni izchil amalga oshirishda umumta'lim maktablarning ayniqsa roli katta. Iste'dod tufayli respublika maktablarida musiqa ta'lim tarbiyasining yangi, Konstitutsiyasi qabul qilindi. Musiqa dasturlari ishlab chiqildi. Musiqa darslarini milliy musiqa merosimiz ustivorligida amalga oshirish yo'zasidan uslubiy qo'llanma tavsiyanomalar nashriyotlarida chop etilmoqda. Dars-musiqa tarbiya tizimida asosiy omil hisoblanadi. Biroq musiqa tarbiyasi tizimida dars jarayonlarini to'ldiruvchi va boyituvchi yana bir omil mavjud bo'lib, u sinfdan va maktabdan tashqari musiqa tarbiyasi tizimidir.

Tarbiyaga oid masalaga yondashilganday eng avvalo uning ahamiyati va maqsadi. Sinfdan va maktabdan tashqari musiqa tarbiyasining ahamiyati:

Birinchidan-o'quvchilarning badiiy ehtiyojini qondirish bo'lsa, ikkinchidan sinfdan olingan bilim va malakalarni boyitishni kengaytirish. Boyitish va amaliy faoliyatga qo'llashdan iborat. Iqtidorli o'quvchilarning musiqiy rivojlantirish uchun, zaruriy shart sharoitlarni yaratib borishdan iboratdir. Sinfdan tashqari musiqa mashg'ulotlarining samaradorligiga erishish. Orqaligina o'quvchilar ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi bo'lgan musiqa madaniyati tarbiyalash maqsadini amalga oshirish ancha samarali bo'ladi.

Dasturning axborot-uslubiy ta'minoti: Musiqa muallimlari faoliyati ko'zatish tahlil etish natijalari ularni ixtisoslikning mazkur yo'nalishi sohasida maxsus tayyorgarlikka to'liq ega emasliklaridan dalolat beradi. Bu ayniqsa, muallimlarning sinfdan tashqari musiqa tarbiyasi tizimiga kiradigan tadbirlarning sinfdan tashqari musiqa tarbiyasi tizimiga kiradigan tadbirlarning ommaviy va to'garak ko'rinishlarini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarida namayon bo'ladi. Demak sinfdan tashqari tarbiyaning ommaviy hamda to'garak shakllari mavjud. Ommaviy tadbirlar o'z mohiyatiga ko'ra ko'proq bolalarni jalb qilishga tokazo etadi. Ammo, ulardan qandaydir alohida qobiliyati maxsus musiqiy bilim va malakalarni talab qilinmaydi. Bu tadbirlarga qo'shiq bayramlari musiqa haftaligi, san'at bayramlari, musiqiy ijodiy uchrashuvlar ko'rik tanlovlar va boshqalar kiradi. Bu tadbirlar musiqiy tarifiy vazifasini bajarib bolalarning badiiy qiziqishlarini rivojlanishiga ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga samarali yordam beradi.[41.34-s]

Sinfdan tashqari musiqa tarbiyasining yana bir shakli-musiqiy to'garaklar bo'lib u an'anaviy harakterga ega. Uning tarkibiga xor musiqa asboblari chalinishi o'rganishish. Vakal-cholg'u dastasi cholg'uchilari (dutorchilar, rubobchilar, doirachilar) dastalari Musiqa tarbiyasining bu shakli ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. To'garaklarning asosi musiqa darslaridir. Chunki musiqa to'garaklariga layoqatli va musiqa darslariga to'la ko'nikmagan bolalar jalb qilinadi. Dars har bir bolaning layoqati va qiziqishi hisobiga

olinib uning xohishi bilan u yoki bu musiqa tugaragi jalb qilinadi. Bolalar ham o'qituvchilar nazoratidan bo'lib, maktab musiqa xayotiy ularning aktiv qatnashishi-ni ta'minlash lozim. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, mashxur san'atkorlar, iste'dodli san'atkorlar, ajoyib xonandalar ana shunday musiqiy to'garaklar birida tarbiyalanib kamol topganlar. To'garak faoliyatining faollashtiradigan narsa maktab sahnasidir.

Undan to'garakchilar ijro etib bolalar publikasi (tomashabinlar) esa, ijrolarni tinglab kalendar temavik reja asosida olib boriladi. Chunonchi, iqtidorli bolalar uchun o'quvchilar uylaridan turli musiqiy to'garaklar va studiyalar, bolalar musiqa maktablari tarmoqlari kengaytirilishi musiqani mufassal o'rganadigan kollejlari va leseylar ochilishi xususiy san'at maktablari tarmoqlarini rivojlantirishga imkoniyatlar berilishi alohida ta'kidlab o'tilgan. Maktabdan tashqari musiqiy tarbiya muassasalaridan qatnashadigan bolalarga mutaxassis va mehribon o'qituvchi sifatida e'tibor berish lozim.

Ommaviy ko'riklardan erishilgan yutuqlar diplom yoki shahodatnomalar maktabning umumiy majlislarida ota-onalar ishtirokida e'lon qilinadi, va yutuqga erishildi. Aktiv qatnashgan to'garak a'zolari rahbarlantiriladi. Pirovardida hisobot konserti beriladi. SHunday o'quvchilar haqida devoriy gazetalar beriladi.

Umuman to'garak faoliyati maktab hayoti bilan o'zviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda. Dars singari xalq maorifligi tomonidan har-bir to'garak to'rining o'quv dasturi chiqariladi. To'garak rahbari asarini dasturdan tanlab oladi. E'lon qilingan yangi asarlardan qo'shadi va to'garak a'zolari bilan bemaslahat repertuarlar rejasi va uni o'rganishish belgilanadi.

TALABA-YOSHLARGA INNOVATSION AN'ANALAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TARBIYALASHNING SAMARALI MEXANIZMLARI

Usmonova Dilafruz Umirzoqovna-
Navoiy davlat universiteti Tarix fakulteti
"Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

XXI asr-texnika va texnologiya asri. Bu nom bejizga aytilmadi, atrof-muhitda sodir bo'ladigan hodisalar uni o'rganishga bo'lgan qiziqishni yanada orttirdi. Bu qiziqish ortidan ilm-fan sohasida misli ko'rilmagan kashfiyotlar paydo bo'lmoqda. Kundan-kunga kishini hayratga soladigan yangiliklar yaratilmoqda. Ularga bo'lgan qiziqish, e'tibor yanada kuchaygan.

Demak, talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi, axborot muhiti sharoitida talabalarning ma'naviy yetukligini shakllantirishning amaliy pedagogik tizimini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida ham axborot ta'lim muhitini kengaytirish, talabalarning axborotdan to'g'ri foydalana olish kompetensiyasini shakllantirishda ma'naviy yetuklik ko'nikmalarini tarkib toptirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "XXI asrning Oliy ta'limi" Butunjahon deklaratsiyasi, UNESCOning "Oliy ta'limni isloh qilish va rivojlantirish" dasturiy hujjatlarida dunyo miqyosida ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishga, modulli ta'limni tashkil etishga, o'qitishning zamonaviy usullarini joriy etish orqali talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini yanada takomillashtirishga alohida e'tibor berilgan. Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarda ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarning yaxlit tizimini yaratish, yoshlarni mediamakonda turli xil axborot xurujlaridan himoya qilishning tashkiliy-tadqiqiy jihatlarini takomillashtirish, ommaviy

axborot vositalaridan foydalanishni samarali yo'lga qo'yish, talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetensiya (fazilat)larini, axborotlar bilan ishlash madaniyatini tizimli tarkib toptirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samarasi va ta'sirchanlik ko'lamini oshirish, talaba-yoshlarning tafakkurida amalga oshirilayotgan islohotlarga nisbatan daxldorlik tuyg'usini kuchaytirish, axborot muhitida ular duch kelayotgan ma'lumotlar bazasidan oqilana foydalanish va to'g'ri qabul qila olish, talabalar ong-u tafakkuridagi ma'naviy bo'shliq o'rnini ma'naviy yetuklik kompetensiyasi orqali to'ldira olishlikni tashkil etish, mazkur sohaga doir ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Talabalarda axborot muhiti sharoitida ma'naviy yetuklikni shakllantirishning umumkasbiy kompetensiyalar tizimidagi o'rni va rolini ochib berish, axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish, kommunikativlikning ijtimoiy-perseptiv tuzilmasini faollashtirishga doir vaziyatlarni ishlab chiqish, ta'limtarbiya jarayonida ma'naviy yetuklikni shakllantirish uchun ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmunini boyitishga va turli o'quv kurslarida yangi interaktiv usullarini qo'llashga yo'naltirilgan, oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar tizimini takomillashtirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-Qarorida "Yoshlarni ma'naviyaxloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son "Ma'naviy – ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi, 2021 yil 26 martdagi PQ5040-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son qarori bilan "Ta'lim to'g'risida" gi qonun, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrdagi 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-80-son 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida"gi Farmonlarida talabayoshlarni ma'naviy kamoloti, ma'naviy yetuklik darajasini oshirish xususida qilinadigan chora-tadbirlar belgilangan. Ma'naviy qadriyatlar mushtarakligida shaxs ongini shakllantirish masalalarini, yoshlarning milliy tarbiyasi, oilaning ma'naviy asoslari, mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari, o'quvchida milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur iftixor tuyg'ularining shakllanishi, bu jarayonda milliy ma'naviyatning o'rni va roli tahlil etilgan, talabalarni ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashni shakllantirish masalalari, milliy ma'naviy merosimizni yoshlar ongiga singdirish yo'llari tadbiq etgan.

"Ma'naviyat" arabcha "ma'nolar majmui" – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmuidir". Yetuklik - bu shaxs rivojlanishining shunday darajasiki, bunda shaxs o'zining fuqarolik, oilaviy, kasbiy va boshqa majburiyatlarini to'liq bajarishga qodir bo'ladi, qolaversa, jamiyatning aniq sohalarida va mehnat faoliyatida samarali ishtirok etadi. "...taraqqiyotni tahlil qilish bu jarayonning o'ta murakkab va ziddiyatli ekanini ko'rsatmoqda: inson organizmining turli tizimlaridagi taraqqiyotning yuqori darajaga erishishi uchun turlicha vaqt sarflanganligi sababli uning psixikasi o'ta sodda va juda murakkabdir hamda uning evolyutsiyasini boshlanishidagi geteroxronlik va kechishidagi tezlikning noadekvatligi kuzatiladi". Muayyan bir shaxsning yetuklik darajasi uning individual xususiyatlari va ularning ijtimoiy muhit talablari, taraqqiyot sharoitlari bilan muvofiqlik darajasiga bog'liqdir. Ushbu ta'riflarni umumlashtirib quyidagicha ta'rif beramiz: ma'naviy yetuklik bu – shaxsning har tomonlama kamolotga erishganligi, insonlarning o'z qarorlarini o'zlari qabul qilishlari va javobgarlikni o'z zimmalariga olishlariga aytiladi.

Internet madaniyatini avvalo kattalar, ota-onalar, asosiy o'rinda pedagoglar o'zlaridan boshlasalar yana ham yaxshi, kutilayotgan natijalarga erishish mumkin. Shunday ekan yoshlarga sog'lom axborot muhitini yaratib, ular ma'naviy olamining daxlsizligini asrash asosiy vazifalarimizdan biridir. Yangi islohotlar amalga oshirilib rivojlanayotgan bir davrda mamlakatimiz miqyosida ta'lim-tarbiya sohasiga qaratilayotgan e'tiborni alohida ta'kidlamog joiz. Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi. Bizning ertangi kelajagimiz bunyodkorlari bo'lgan yoshlarga bilim, ko'nikma va malakalarini egallashga nazariy va amaliy ko'maklashish ertangi yanada farovon yashashimiz uchun katta zamin hozirlaydi. O'zbekistonning taraqqiyot dasturi uzoq va davomli maqsadlarni belgilashda xalqning moddiy va ma'naviy olamini yuksaltirish, yosh avlodni ajdodlar qoldirgan o'lmas merosni chuqur o'rganish, anglash, qadrlash bilan birga, umumbashariy qadriyatlar, zamonaviy ilmfan cho'qqilarni egallash ruhida tarbiyalash masdalasi ustuvor vazifa qilib olingan. Biz yangi O'zbekistonda yangi g'oyalar va rejalar bilan hamohang qadam qo'ymoqdamiz. Bu ildam qadamlarimiz yaqin kelajakda o'zining istiqbolli natijalarini ko'rsatadi.

Talabalarda ma'naviy yetuklikni shakllantirish uchun avvalo bosqichma-bosqich ravishda shakllantirish lozim. Unga ko'ra, ayniqsa yoshlar tarbiyasi bilan bog'lik vazifalarni samarali amalga oshirish, ularni tinchosoyishta hayot uchun eng zarur tayanch kompetensiyalar bilan ta'minlash; ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish; tarbiya jarayonida uzluksizlik, uzviylik tamoyillariga tayangan holda avvalo, onaning homiladorlik davrini to'g'ri tashkil etish, go'daklar va bolalarni ma'naviy tarbiyalash, homiladorlik davridan boshlab 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi, uzluksiz ta'lim muassasalari va mahalla jamoatchiligining o'zaro samarali hamkorligi mexanizmini ishlab chiqish va hayotga joriy etish bo'yicha asosiy yo'nalishlarni belgilash kabi bir necha ustuvor yo'nalishlar ko'rsatilgan. Konsepsiyada belgilanishicha, o'quvchilarda quyidagi ma'naviyaxloqiy fazilatlarni bolalikdan boshlab tarkib toptirish lozim. Yuksak darajadagi ma'naviyatga ega inson – fidoyilik, jasorat, mardlik, o'z xalqini sevish, Vatanni qadrlash, ajdodlardan faxrlanish kabi olijanob fazilatlari bilan ajralib turadi. Insonning insonligi birinchi navbatda, uning ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamolligi, pokligi bilan belgilanadi.

V. Slasteninning fikriga ko'ra innovasion yondashuv quyidagilarga ega bo'lishni ifodalaydi: pedagogik innovasiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi; -pedagogik yangiliklarni qabul qilishi; -navatorlik darajasi; - kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;-ijodkorligi, -ijodiy faollik; - faoliyatga yangilik kiritishga texnologik va metodologik jihatdan tayyorgarlik; - yangicha fikrlash; -yuksak muomala madaniyatidir.

Axborot muhiti sharoitida talabalarda ma'naviy yetuklikni shakllantirish anchagina o'ziga xos murakkabliklarni o'z ichiga oladi. Bunda avvalo biz talabalar ong-u tafakkuridagi ma'naviy bo'shliqni umummadaniy kompetensiyalar oraqli to'ldirishimiz lozim. Talabalar tafakkurida shakllantirilgan kompetensiyalar ularni axborot muhitida ma'naviy yetukligini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda respublikamizda amalga oshirayotgan islohotlar zahirida o'sib kelayotgan avlodni har tamonlma yetuk va barkamol qilib voyaga yetkazish asosiy maqsad qilib olingan. Ta'lim-

tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan barcha islohotlar farzandlarimizning ma'naviy yetuk qiyofasini kamol toptirish hisoblanadi. Yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida davlatimiz tomonidan ishlab chiqilgan qonunlarning hayotga tadbqiq etilishini alohida e'tirof etmoq joiz. Yuqoridagi keltirilgan ma'lumotlarga tayangan holda biz quyidagicha tavsiyalarni berib o'tmoqchimiz: - mediamakonda axborot xurujlaridan himoyalaniish usullarini ta'lim jarayoniga tadbqiq etish; - pedagogik-psixologik fanlar mazmunini ma'naviyaxloqiy tavsifdagi o'quv materiallari bilan boyitishning aksiologik imkoniyatlarini ko'rsatib berish; - real hayotdan misollar orqali ma'lum bir keysli vaziyatlarni yaratib ularning pozitsiyani aniqlash orqali ulardagi axborotlar bilan ishlash va ularni qo'llash kompetensiyalarini shakllantirish; zamonaviy axborot muhitida talabalarni axborot manbalaridan foydalanish malakasi va madaniyatiga egalikni oshirish. An'analar integratsiyasi asosida talabalarni ma'naviy ruhda tarbiyalashdan asosiy maqsad o'qituvchi va o'quvchi mushtarakligiga erishish, talaba yoshlarni fanga qiziqtirish, ta'limga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, o'rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish, AKT va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg'unlashtirish kabilarni keltirish mumkin. An'analar integratsiyasi asosida talabalarni ma'naviy ruhda tarbiyalash bu-ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba sinov ishlari olib borish va boshqa fan texnika yutuqlaridan foydalangan holda talabalarga yangi bilim berishdan iboratdir.

Darhaqiqat, xulosa o'rida shuni ta'kidlash joizki, faravon kelajak poydevori hozirda unib-o'sib kelayotgan yoshlar hisoblanadi. Shu sababli, ularning yuqori bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib voyaga yetmoqlari zarurdir. Bugungi kunda talaba, yoshlarga innovatsion an'analar integratsiyasi asosida tarbiyalash, yangi yosh avlod ana shu tajribalaridan saboq olib, ulg'aysa davlatimizning ertangi istiqboli, yorqin bo'lishiga shakshubha yo'q.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3- maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida" PQ-4307- son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.05.2019 y., 07/19/4307/3079 – son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26- martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-son Qarori // "Xalq so'zi" gazetasi, 2021 yil 27 mart, № 62 (7842).

3. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313- son).

4. Safo Ochil. Mustaqillik va tarbiya masalalari. T; "O'zbekiston", 1995. B.480.

5. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A.,

6. Usmonboyeva M .H., Sayfurov D. M., To'rayev A.B. – T: "Sano standart" nashriyoti, 2015.

AJDODLARIMIZ TOMONIDAN TIBBIY GIYOHlardan FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xasanova Dilshoda Uktam qizi-

Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi

Terapiya fani yetakchi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyotning xalq tabobatidan mustaqil fan darajasiga ko'tarilishi yo'lida xizmat qilgan ajdodlarimiz faoliyati va tibbiyotga doir asarlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Gippokrat, Gallen, "Tibbi Nabiy", Ibn Sino "Al-qonun fit-t-tibb", inson anatomiyasi va fiziologiyasi, "juz'iy" kasalliklar, dorishunoslik, gigiyena.

Abstract. This article discusses the activities and medical works of our ancestors who contributed to the advancement of medicine from folk medicine to the level of an independent science.

Key words: Hippocrates, Gallen, "Tibbi Nabiy", Ibn Sina's "Al-qanun fit-t-tibb", human anatomy and physiology, "minor" diseases, pharmacology, hygiene.

Kirish. Tibbiyotning xalq tabobatidan mustaqil fan darajasiga ko'tarilishida qadimgi Misr, Bobil tibbiyoti, Gippokrat va Gallenning muhim o'rni bor. Masalan, Gippokrat kasalliklarni aniqlash, bemorlarning hayoti va faoliyatiga tashqi muhitning ta'sirini o'rganish, xastalikning kelib chiqish sabablarini topish va davolashda xalq tabobatining mavjud tajribalariga tayanadi va ularni ilmiy idrok etish yo'lidan boradi. Gallen esa xalq tabobati tajribalaridan yuqoriga ko'tarilib, birinchi bo'lib, organizmdagi a'zo va sistemalarning tuzilishi va funksiyalarini, asosan, hayvonlar (maymunlar) organizmida tajriba qilib o'rgangan. Uning anatomiya va fiziologiyaga oid asarlari milodiy XVI asrgacha tabobatning asosi bo'lib xizmat qilgan.

Jahon tabobati tarixida "Sharq tabobati" yutuqlari muhim o'rin tutadi. Sharq tabobatining tadrijiy rivojlanishiga turtki bo'lgan omillar ko'p. Shunday omillardan biri payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning tabobatga oid nodir hadislaridir. Muhammad alayhissalom hazratlarimizning tabobat ilmidan chuqur bilimdonliklari va ba'zida bemorlarga davo usullarining tavsiya etganliklari to'g'risida "Tibbi Nabiy" ("Payg'ambar tabobati") nomli risola ham nashr etilgan. Bu risola Jalol al-Husayniyning "Ravzat al-ahbob" ("Mahbublar bog'i") nomli asarining bir qismini tashkil etadi.

Kitobda aytilishicha, payg'ambarimiz, masalan, bosh og'rig'iga qarshi xinani qo'llagan. Bosh og'rig'i zo'riqishining oldini olish uchun bemorga qon oldirishni buyurgan. Bu hozirgi ilm-fanda "gipertoniya" (qon bosimi) kasalligi deb atalib, o'sha paytdagi "qon olish", zuluk qo'yish kabi davolash usullaridan hozir ham foydalaniladi.

Payg'ambarimiz (s.a.v.) tabobati to'g'risida fikr yuritilar ekan, ul Hazratning quyidagi bir qator hadislar ham tibbiy jihatdan doimo qimmatlidir:

1. Ummatlarim uchun qo'rqadigan jihatlarim: qorin solib semirish, seruyqulik, dangasalik va sust e'tiqodda bo'lishidir.

2. Zaytun bilan bo'yaning va uning yog'ini o'zingizga surting, chunki u muborak daraxtdan chiqadi.

3. Agar suv ichsangiz, so'rib-shimib iching. Suvni birdan, yutoqib ichish jigar kasalligini keltirib chiqaradi.

4. Behi yeyish yurak dardini ketkazadi.

5. Sigirning suti shifo, yog'i davo, go'shti esa kasallikdir.

6. Ey, Allohning bandalari, davaning. Chunki Alloh Taolo har bir kasallikni davosi bilan yaratgan. Faqat birgina kasallikka davo yo'qdir. U ham bo'lsa, qarilikdir.

Payg'ambarimiz (s.a.v.) ning bunday hikmatlari Sharq tabobati ilmining rivojida dasturilamal bo'lib xizmat qilgan va aytish joizki, ular inson salomatligi yo'riqnomasi hamdir.

O'rta asrlarda yunon, sanskrit va boshqa qadimiy tillarda mavjud tibbiyotga oid manbalar, jumladan, Aristotel, Dioskorid va Gallenning dorishunoslikka oid asarlari arab tiliga tarjima qilinishi Sharq tabobati rivojini yangi sifat bosqichiga ko'tardi. Bu davrda Sharq islom dunyosida tabobat ilmi va amaliyotining dovruchli namoyondalari dunyoga keldi. Chunonchi, Abu Hanifa ad-Dinovariy (815 yilda tug'ilgan) "Kitob fin-n-nabot" ("O'simliklar haqida kitob") ni yozib, unda 482 xil o'simlikning o'ziga xos dorivorlik xususiyatlarini bayon etadi. Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning "Kitob as-saydana fi-t-tibb" ("Tibbiyotda dorishunoslikka oid kitob") asari o'rta asrlardagi tabobatning eng katta yutuqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kitobi bilan Beruniy O'rta Osiyoda dorishunoslik ilmi – saydanaga asos soldi.

O'rta asr Sharqida tabobat sohasidagi yana bir ulug' olim va hakim, bu – Abu Bakr ar-Roziydir. Olim tabobat ilmida obro' va e'tibor qozondi. Unga o'z davrida Bag'doddagi yirik shifoxonani boshqarish ishonib topshirildi. Abu Bakr ar-Roziyni Sharqdagi ko'p mamlakatlarning sultonlari o'z poytaxtlarida ko'rishni va tibbiy faoliyat olib borishini xohlar edi. Bu tabobat allomasi 15 yil davomida o'z davri tibbiyoti qomusi bo'lgan 25 jildlik "Al-jome' al-kabir va qad urifa bi-l-Hovia" ("AlHoviy nomi bilan bog'langan katta to'plam") asari ustida ishladi. Asar tugallanmagan bo'lsa-da, ko'p asrlar mobaynida sharq va g'arbda o'ta qadrli manbalardan biri bo'lib keldi. Uning 10 jilddan iborat "Tabobat kitobi" hamda "Chechak va qizamiq haqida" deb atalgan yana ikki kitobi ham o'rta asr jahon tabobatida katta shuhrat qozondi.

Bu asar ko'p o'tmay Yevropaga ham yetib keldi. XII asrdayoq Kremonalik Gerard (1114–1187) "Qonun"ni arabchadan lotin tiliga tarjima qiladi va shundan keyin Yevropa dorilfununlarida tabobat fani Ibn Sino asarlari bo'yicha o'qitila boshlanadi. "Qonun" uzoq yillar asosiy qo'llanma va darslik sifatidagi qiymatini 500 yildan ortiqroq vaqtgacha saqlab qoldi. Birinchi bor u Uyg'onish davridagi insonparvarlik markazlardan biri bo'lgan Strasburg shahrida 1473 - yili bosilib chiqadi. Umuman "Qonun" 40 martadan ortiq to'la holda nashr etilgan. Ayrim nusxalarining nashri esa son-sanoqsizdir. Uning arabcha matni 1593 – yiliyoq Rimda nashr etilgan edi. Keyinchalik XIX asrda bir necha bor qaytadan bosildi. "Qonun"ning ayrim qismlari ingliz, nemis va fransuz tillariga ham tarjima qilingan bo'lsa-da, bu muhim asar keyingi vaqtlargacha hozirgi zamon tillaridan birontasiga to'la holda tarjima qilinmagan edi. Bu qiyin va mas'uliyatli ishni o'zbek sharqshunoslari tabiblar bilan hamkorlikda amalga oshirdilar: "Qonun"ning beshala kitob o'zbek va rus tillarida 1954–1961 yillar mobaynida Toshkentda nashr etildi. 1980 yili Ibn Sino tug'ilganiga 1000 yil to'lishi munosabati bilan "Qonun"ning ikkinchi tuzatilgan nashri e'lon qilind.

Ibn Sino kabi o'zining butun bilimini va hayotini inson salomatligini saqlashga, tabiat qonunlarini ochishga, adolat va haqiqat uchun kurashga bag'ishlagan buyuk olimlarning asarlari ko'p asrlardan beri butun insoniyat uchun bitmas-tuganmas bilim manbai vazifasini o'tqab kelish bilan birga, hozir ham ular madaniy taraqqiyotga, va xususan inson salomatligini saqlash ishiga xizmat qilmoqda. Mana shuning uchun oradan 1000 yil o'tgan bo'lishiga qaramasdan buyuk vatandoshimiz Ibn Sinoning nomi barcha xalqlar tilida katta ehtirom bilan tilga olinmoqda va asarlari qaytadan nashr etilmoqda.

Ushbu ko'pmasalali mazmunli turkum kitoblarda anatomiya, fiziologiya, patologiya, terapiya, dorishunoslik, gigiyena kabi tibbiyotning turli sohalari qamrab olingan va boyitilgan. Abu Ali ibn Sino o'z asarida keyinchalik tabobat ilmi va amaliyoti rivojiga katta yo'l ochgan ayrim fundamental g'oyalarni ham ilgari suradi. Masalan, "Tib qonunlari"da isitma, yallig'lanish, chechak, qizamiq kabi yuqumli kasalliklarni qandaydir kuzatuv ko'rinmas jonivorlar qo'zg'ashi bayon etilgan. Bu keyingi tibbiyot ilmida kasallik tarqatuvchi viruslar, mikroblar to'g'risidagi tadqiqotlar yo'nalishini yuzaga keltirdi. Shuningdek, Ibn Sino o'z tadqiqotlarida tibbiyotda jarrohlik usuli, masalan, buyrak toshlarini jarrohlik yordamida olib tashlash, turli xil jarohatlarni

davolash usuli haqida ham yozadi. U xalq tabobatiga xos giyohlardan dorivorlar olish va ularni davolashda qo'llash to'g'risida katta ta'limotini qoldirgan. Ibn Sinoning yana bir asari – "Al-adviya al-qalbiya" ("Yurak dorilari") kitobida yurak xastaliklarida qo'llaniladigan va o'zi ixtiro etgan doridarmonlar hamda ularni tayyorlash usullari to'g'risida fikr yuritadi.

Yuqorida aytilganidek, O'rta Osiyoda, unga yondosh Sharq mamlakatlarida qadimdan dorivor o'simliklar va ovqat moddalari xususiyatlari, ularning inson organizmiga yetkazadigan foyda va zararli taraflari katta qiziqish bilan o'rganilgan. Natijada, xalq qo'lida asta-sekin tabobatga oid ko'pgina ma'lumotlar yig'ilib borgan. Ular esa keyinchalik tibbiy asarlar yaratishda tayanch manbalardan biri bo'lgan. Beruniy, Ibn Sinoning tibbiyotga oid buyuk asarlari shundan dalolat beradi. Shu bilan birga, ulardan keyin ham Movarounnahr va Xurosonda biri-biridan salohiyatli yana ko'plab hakimlar etishib chiqqani bejiz emas. Masalan, o'sha davrning yirik tabiblaridan biri Badriiddin Samarqandiy har xil kasalliklarga qarshi murakkab dorilar tayyorlab, tajribada sinab ko'rgan. XIII asrning mashhur tabiblaridan biri Abu Hamid Muhammad ibn Ali ibn Umar Najibuddin Samarqandiyning "Ag'ziyat almarzo" ("Kasallar iste'mol qiladigan ovqatlar") nomli kitobi saqlanib qolgan. Undahar bir kasallikda qanday taom iste'mol qilinishi va qaysi ovqatlardan ehtiyot bo'lish lozimligi, shuningdek, ovqatlarning dorivorlik xususiyatlari bayon etiladi.

XV–XVI asrlarda Hindistonda yashab, tabobat sohasida ilmiy va amaliy faoliyati bilan shug'ullangan Yusuf ibn Muhammad al-Hiroviy ham O'rta Osiyo, Xuroson va Hindistonda tabobatning taraqqiy etishiga salmoqli hissa qo'shgan.

Shuningdek, o'tgan asrlarda Xorazmda ham bir qator mashhur tabiblar yashab, faoliyat olib borganlar. Jumladan, Abulg'ozixon ibn Arab Muhammad Xorazmiy (1603–1664) dan bizgacha bir necha tibbiy asarlar saqlanib qolgan. Uning salmoqli asarlaridan biri "Manofi al-inson" ("Inson uchun foydali dorilar") deb ataladi. Yoki XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida yashagan dovuqli tabib Ja'farxo'ja ibn Hazoraspiy o'zbek tilida "Multaqiy at-tib" ("Tibbiy ma'lumotlar to'plami") kitobini bitgan. 67 bobdan iborat ushbu asarda inson organizmining har xil kasalliklari va ularni dorilar bilan davolash usullari bayon etilgan.

Shuningdek, Farg'ona vodiysida yashagan Mahmud Hakim Yaypaniy Ho'qandiy (1851 yilda tug'ilgan) o'z davrigacha bo'lgan Sharq tabibati qo'lga kiritgan yutuqlarni jamlab, hamda o'z shaxsiy tabiblik tajribalari bilan boyitib, "Qonun al-iloj" ("Davolash qonuni") va "Tariq al-iloj" ("Davolash usuli") nomli kitoblarini yozgan. Ularda o'pka, yurak, sut bezi, me'da, jigar, ichak, buyrak, qovuq va isitma kasalliklari, shishlar, toshmalar, jarohat va yaralar, suyaklar sinishi, zaharlanish, zaharli mavjudotlar chaqqanda qo'llaniladigan dorilar to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Yana bir hakim – Bositxon Zohidxon o'g'li o'z tabobat kitoblarida Beruniy, Muhammad Zakariyo Abu Bakr ar-Roziy, Ibn Sino, Iloqiy, Naxjibuddin Samarqandiylarning asarlaridan keng foydalangan. Bizgacha uning 3 ta kitobi yetib kelgan.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR

1. Hikmatullaev X. Abu Ali ibn Sinoning "Yurak dorilari" nomli risolasi, T. 1966;
2. Shoislamov Sh. Ibn Sinoning tibb haqidagi she'riy asari ("Urjuza") T. 1972; Abu Ali ibn Sinoning sog'liqni saqlashga doir risolalari, E. Talabov tarjimasi, T. 1978.
3. Abu Ali ibn Sino. Tibb qonunlari, I kitob, T. 1983 (tarjimonlar A. Rasulov, S. Mirzaev, U. I. Karimov, A. Murodov); II kitob, T. 1982 (tarjimonlar S. Mirzaev, A. Rasulov, U. I. Karimov, A. Murodov, K. Munirov); III kitob, 1-jild, T. 1979.

ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARIDA INNOVATSION METODLAR VA VOSITALARNING INTEGRATSIYASI

X.B.Suyarov-

NavDU Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda onlayn ta'lim platformalarida innovatsion metodlar va vositalarning integratsiyasi o'rganilgan. Ta'limning raqamli transformatsiyasi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotda onlayn ta'lim platformalarida qo'llaniladigan yangi metodlar, masalan, gamifikatsiya, interaktiv darslar, virtual laboratoriyalar va adaptiv o'quv tizimlari, shuningdek, o'quvchilarni motivatsiya qilish va ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga qaratilgan vositalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Onlayn ta'lim, innovatsion metodlar, raqamli ta'lim texnologiyalari, gamifikatsiya, interaktiv ta'lim, adaptiv o'quv tizimlari, virtual laboratoriyalar, o'quvchilarning motivatsiyasi, ta'lim samaradorligi, ta'lim vositalari, raqamli transformatsiya, o'quv materiallari, baholash metodologiyalari..

Аннотация. В этой исследовательской работе изучалась интеграция инновационных методов и инструментов на платформах онлайн-обучения. Цифровая трансформация образования и внедрение инновационных технологий приобретают все большее значение в повышении эффективности образовательного процесса. В исследовании рассматривались новые методы, используемые на платформах онлайн-обучения, такие как геймификация, интерактивные уроки, виртуальные лаборатории и адаптивные системы обучения, а также инструменты, направленные на мотивацию учащихся и персонализацию процесса обучения.

Ключевые слова: онлайн-обучение, инновационные методы, технологии цифрового обучения, геймификация, интерактивное обучение, адаптивные системы обучения, виртуальные лаборатории, мотивация учащихся, эффективность обучения, образовательные инструменты, цифровая трансформация, учебные материалы, методологии оценки..

Annotation. This scientific work explores the integration of innovative techniques and tools in online educational platforms. The digital transformation of education and the introduction of innovative technologies are important in improving the effectiveness of the educational process. The study examined new techniques used in online education platforms such as gamification, interactive classes, virtual labs, and adaptive learning systems, as well as tools aimed at motivating students and personalizing the educational process.

Keywords: online education, innovative methods, digital education technologies, gamification, interactive education, adaptive learning systems, virtual laboratories, student motivation, educational effectiveness, educational tools, digital transformation, teaching materials, assessment methodologies..

Kirish

Onlayn ta'lim sohasida innovatsion metodlar va vositalarning integratsiyasi o'quv jarayonini yanada samarali, interaktiv va foydalanuvchilarga qulay qiladi. Onlayn ta'limning o'sishi va rivojlanishi bilan birga, ta'lim tizimlarida zamonaviy texnologiyalar va metodikalar faol qo'llanilmoqda. Quyida onlayn ta'lim platformalarida innovatsion

metodlar va vositalarning integratsiyasi qanday amalga oshirilishi mumkinligi va bu jarayonning afzalliklari keltirilgan.

1. Sun'iy Intellekt (AI) va Mashina O'rganish

Sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalari onlayn ta'limda shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini yaratishda keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar o'quvchilarning har birining o'rganish uslubini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan o'quv materiallarini taqdim etadi.

AI va mashina o'rganishning afzalliklari:

- **Shaxsiylashtirilgan ta'lim:** AI algoritmlari o'quvchilarning yutuqlarini, kamchiliklarini va ehtiyojlarini tahlil qilib, individual o'quv rejalarini yaratadi.
- **Interaktiv o'rganish jarayoni:** Onlayn platformalar orqali AI yordamida o'quvchilar o'zlariga mos materiallarni olishlari mumkin, bu ularning o'rganish samaradorligini oshiradi.

2. Gamifikatsiya (O'yinlashtirish) Yondashuvi

Gamifikatsiya yondashuvi o'quv jarayonini qiziqarli va motivatsion qilish uchun ishlatiladi. Bu metod o'quvchilarni faollashtirish, o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirish va maqsadga yo'naltirishda samarali vosita sifatida qoraladi.

Gamifikatsiya vositalari:

- **Bosqichma-bosqich o'rganish:** O'quvchilar o'z yutuqlarini kuzatib borishlari va ma'lum mukofotlarni (ballar, sertifikatlar) olishlari mumkin.
- **O'yin elementlari:** Video o'yinlar va interaktiv masalalar yordamida o'rganish jarayoniga o'quvchilarni jalb qilish.

3. Virtual Haqiqat (VR) va Kengaytirilgan Haqiqat (AR)

Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari onlayn ta'limda o'quvchilarni real dunyo bilan o'rganishga yanada yaqinlashtiradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarni o'zlarining o'rganish tajribalarini jonlantirish va interaktiv tarzda o'rganishga imkon yaratadi.

VR va AR texnologiyalarining afzalliklari:

- **Praktik o'rganish:** O'quvchilar virtual muhitda eksperimentlar, simulyatsiyalar va boshqa tajribalarni amalga oshirishi mumkin.
- **Yuqori interaktivlik:** O'quvchilar virtual sinflarda yoki tasavvur qilingan muhitda o'rganishlari mumkin, bu esa ularning o'rganish jarayonini yaxshilaydi.

4. Interaktiv Darslar va Videolar

Interaktiv darslar va videolar onlayn ta'lim platformalarida o'quvchilarga o'rganish jarayonida yanada faol ishtirok etish imkonini beradi. Bu metodlar o'quvchilarga vizual materiallar, qulay izohlar va real vaqtda savollar berish imkoniyatini taqdim etadi.

Interaktiv video va darslar:

- **Tezkor fikr almashish:** O'quvchilar dars davomida savollar berib, o'qituvchidan yoki boshqa o'quvchilardan javoblar olishlari mumkin.
- **Qayta ko'rish imkoniyati:** O'quvchilar har qanday darsni qayta tomosha qilib, kerakli joylarni o'zlashtirishlari mumkin.

5. Onlayn Forumlar va Muloqot Platformalari

Onlayn forumlar va muloqot platformalari o'quvchilarga o'zaro tajriba almashish, savollar berish va muhokama qilish imkonini beradi. Bu vositalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlashadi va bir-biridan o'rganishadi.

Forumlar va muloqot vositalarining integratsiyasi:

- **Jamiyat yaratish:** O'quvchilar o'zlarining bilimlarini boshqalar bilan bo'lishish va tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- **Savol-javob sessiyalari:** O'quvchilar o'qituvchilar yoki boshqa o'quvchilar bilan real vaqtda savollarni muhokama qilishlari mumkin.

6. O'rganishni Kuzatish va Tahlil Qilish Vositalari

Onlayn ta'lim platformalarida o'quvchilarning o'rganish jarayonini tahlil qilish va natijalarini kuzatib borish uchun turli vositalar mavjud. Bu vositalar yordamida o'quvchilarning yutuqlari, kamchiliklari va o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklarni tahlil qilish mumkin.

Kuzatish va tahlil vositalari:

- **Tahlil va hisobotlar:** O'quvchilar o'z o'rganish natijalarini real vaqtda ko'rib chiqishlari va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirishlari mumkin.
- **Progressni ko'rsatish:** O'quvchilarga o'zlarining o'rganish jarayonidagi rivojlanishni kuzatish imkoniyati beriladi.

7. Chatbotlar va Virtual O'qituvchilar

Chatbotlar va virtual o'qituvchilar o'quvchilarga 24/7 yordam beradigan tizimlar sifatida ishlaydi. Ular o'quvchilarning savollariga tez va samarali javoblar berish imkonini yaratadi.

Chatbot va virtual o'qituvchilarning afzalliklari:

- **Tezkor yordam:** O'quvchilar istalgan vaqtda savollarini berishlari va tezkor javob olishlari mumkin.
- **Shaxsiy yordam:** Virtual o'qituvchilar o'quvchilarga shaxsiy yordam ko'rsatib, ta'lim jarayonini yengillashtiradi.

8. Ma'lumotlarni Bulutda Saqlash va O'rganish Platformalarining Integratsiyasi

Bulut texnologiyalari yordamida o'quvchilar barcha ta'lim materiallariga onlayn tarzda oson kirishlari mumkin. Bu metod o'quvchilarga o'rganish resurslarini kerakli joydan va vaqtdan qat'iy nazar olish imkonini beradi.

Bulut texnologiyalarining integratsiyasi:

- **Ma'lumotlarga har joydan kirish:** O'quvchilar kerakli materiallarga onlayn kirishlari mumkin.
- **Ko'p formatdagi resurslar:** Videolar, matnlar, taqdimotlar va interaktiv testlar kabi resurslar o'quvchilarga turli formatlarda taqdim etiladi.

Xulosa

Onlayn ta'lim platformalarida innovatsion metodlar va vositalarning integratsiyasi ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Sun'iy intellekt, gamifikatsiya, VR/AR texnologiyalari, interaktiv darslar, forumlar va chatbotlar kabi vositalar o'quvchilarga yuqori samarali o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bu metodlar va vositalar o'quvchilarni mustaqil ta'lim olishga undaydi, ularning motivatsiyasini oshiradi va ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'taradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*.
2. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*.
3. Anderson, T. (2008). *The Theory and Practice of Online Learning*.
4. Palloff, R. M., & Pratt, K. (2007). *Building Online Learning Communities: Effective Strategies for the Virtual Classroom*.
5. Horton, W. (2000). *Designing Web-Based Training*.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERARY STUDIES: DIGITALLY ASSISTED OF ENGLISH CLASSICS BASED ON JANE AUSTEN'S WORK

Navoi State University
The faculty of English language and literature

Student: **Ashrapova Alina**

Email: alinaashrapova99@gmail.com

Annotation: The article considers the possibilities of using artificial intelligence to analyze classical English literature on the example of Jane Austen's works. Particular attention is paid to how modern digital technologies enable the study of various aspects of a literary text, including stylistic features, thematic motifs, narrative structure and characters. Analysis using natural language processing and machine learning algorithms reveals patterns and interpretive nuances that were previously only available through traditional literary analysis. The study demonstrates how artificial intelligence complements humanities methods of studying literary texts, opening up new perspectives in the field of digital literary studies.

Key words: *artificial intelligence, analyzes, Jane Austen, Pride and Prejudice*

Annotatsia: Maqolada Jeyn Osten asarlaridan misol tariqasida klassik ingliz adabiyotini tahlil qilish uchun sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar badiiy matnning turli jihatlarini, jumladan, stilistik xususiyatlar, mavzu motivlari, hikoya tuzilishi va xarakter xususiyatlarini o'rganishga qanday imkon berishiga alohida e'tibor qaratiladi. Tabiiy tilni qayta ishlash va mashinani o'rganish algoritmlaridan foydalangan holda tahlil qilish bizga ilgari faqat an'anaviy adabiy tahlil doirasida mavjud bo'lgan naqshlar va izohli nuanslarni aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot sun'iy intellekt adabiy matnlarni o'rganish uchun gumanitar usullarni qanday to'ldirishini, raqamli adabiyotshunoslik sohasida yangi istiqbollarni ochishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, tahlillar, Jeyn Osten, Mag'rurlik va xurofat*

Аннотация: В статье рассматриваются возможности использования искусственного интеллекта для анализа классической английской литературы на примере произведений Джейн Остин. Особое внимание уделяется тому, как современные цифровые технологии позволяют исследовать различные аспекты литературного текста, включая стилистические особенности, тематические мотивы, структуру повествования и характеры персонажей. Анализ с применением алгоритмов обработки естественного языка и машинного обучения позволяет выявить закономерности и интерпретационные нюансы, которые ранее были доступны лишь в рамках традиционного литературоведческого анализа. Исследование демонстрирует, каким образом искусственный интеллект дополняет гуманитарные методы изучения литературных текстов, открывая новые перспективы в области цифрового литературоведения.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, анализ, Джейн Остин, Гордость и предубеждение*

INTRODUCTION

Nowadays, more and more people are finding uses for artificial intelligence to study or analyze the performance of objects or their contents. Artificial intelligence (AI) is the ability of machines, especially computer systems, to exhibit intelligent behaviour. It is a branch of computer science concerned with the development of methods and programs that

enable machines to perceive their environment, learn and make decisions to achieve goals in the most efficient way. Such systems are commonly referred to as artificial intelligence [1].

The humanities, including literary studies, are also being transformed by digital technologies. In recent years, the use of artificial intelligence in the analysis of literary works has become increasingly in demand due to its ability to quickly process large volumes of text and identify patterns that are time-consuming in traditional analyses. Algorithms of machine learning and natural language processing make it possible to study works at a deep level - from statistical counting of lexical units to identifying the emotional background of the text and stylistic features of the author. Moreover, the work of artificial intelligence is much more systematic than human intelligence, as artificial intelligence makes fewer mistakes in counting all the data of the works.

The novel "Pride and Prejudice" by Jane Austen is considered as an example for research in this article. This work is an ideal object for computer analysis due to the multi-layered characters, complex dynamics of their emotional state and subtle social satire permeating the narrative. The use of artificial intelligence allows not only to identify the main themes and motifs of the novel, but also to analyze changes in the emotional state of characters, their interaction and development throughout the narrative. In particular, natural language processing algorithms are capable of recognizing the tone of dialogues, identifying key emotional transitions of characters and correlating them with the overall plot structure of the work. This approach opens up new perspectives for literary analysis, allowing quantitative and qualitative assessment of stylistic and content features of the text.

The application of artificial intelligence in lexical and stylistic analysis makes it possible to identify language patterns characteristic of Jane Austen with high accuracy and objectivity. Unlike the traditional literary studies approach, which relies on the researcher's subjective perception of the text, AI uses quantitative methods, which makes the analysis more systematic and scalable.

Jane Austen's works are often dominated by complex and compound constructions and "Pride and Prejudice" is no exception. Artificial intelligence can easily count the exact number of compound sentences in one chapter and even show which sentence structure prevails. For example, in Chapter III of "Pride and Prejudice", after a few minutes of analyses, it was able to count 33 compound sentences and determine its type:

Mr.Bennet was, after all, one of the first to visit Mr.Bingley. In truth, he had meant to pay him a visit from the first, though he kept assuring his wife that he would never go to him' [2, p. 6].

Structure: a compound sentence with an adjectival clause (*'though he kept assuring his wife'*) and an inflectional construction (*'To tell you the truth'*).

Moreover, artificial intelligence is easily able to identify stylistic devices of different types, even giving them short explanations. For example, sentences with irony and sarcasm:

'Now, Kitty, you can cough all you like' – Mr.Bennet is using sarcasm when commenting on his wife's anxiety about her daughter's cough' [2, p. 7].

As well as artificial intelligence is able to give a short description of characters by analysing their actions and dialogue throughout the piece. For example, in the words of the AI:

'Mr.Bennet is a man of intelligence, observation and wit. His sarcastic comments and mocking attitude towards his wife and society give him a touch of intellectualism, but also

emphasize his aloofness. He prefers not to interfere in his family's affairs, contenting himself with the role of a bystander' [2, p. 103].

CONCLUSION

In conclusion, the use of artificial intelligence in literary studies allows us to analyse texts with high accuracy, revealing their stylistic features and character dynamics. AI complements traditional methods, making the research more objective and systematised. Thus, digital technologies expand the possibilities of studying classical literature, opening new perspectives for scientific analysis.

REFERENCES

1. Рассел, Стюарт. Искусственный интеллект: современный подход / Стюарт Рассел, Питер Норвиг. — 4-е. — Хобокен : Пирсон, 2021.
2. Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. – UK: London, 2013.

PAREMIOLOGLARNING TIBBIYOT VA SALOMATLIKKA OID MAQOLLAR HAQIDAGI IZLANISHLARI TAHLILI

Jo'rayeva Marjona Ubaydullo qizi -

Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi
Tibbiy fanlar o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ingliz va rus tilidagi tibbiyot hamda salomatlikka oid maqollarni o'rganib chiqqan tilshunos olimlar maqola, lug'at va ilmiy ishlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Mieder, Fialkova, Vudburn, salomatlik, tibbiyot, maqol, kasallik, sinonim maqollar

Abstract. The article analyzes the articles, dictionaries and scientific work of linguistic scientists who have studied English and Russian medical and health Proverbs.

Keywords: Mieder, Fialkova, Woodburn, Health, Medicine, proverb, disease, synonymous of Proverbs

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikda maqol va matallar turli yo'nalishlarda o'rganib kelinmoqda. Shulardan inson salomatligi va tibbiyotga oid maqollarning xalqlar hayotida ajralmas qism bo'lib xizmat qilishi shu sohani o'rganishda yana muhim mavzu borligini anglatadi. Bu mavzu bo'yicha turli olimlar tomonidan turli izlanishlar amalga oshirilgan. Ilmiy maqoladan to lug'at va dissertatsiya ishlarigacha xuddi shu mavzudagi izlanishlarni uchratish mumkin. Maqolada paremiolog olim Miederga tegishli bo'lgan tibbiyotga oid maqollar tahlil qilingan maqola, Fialkova tuzgan lug'at va Vudburn ilmiy ishi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Dunyo xalqlari og'zaki ijodiga mansub bo'lgan maqol va matallar eng ko'p o'rganilgan mavzulardan biridir. Lekin davrlar o'sha mavzu xilma-xilligi ham ortib bormoqda. Avval maqollar frazeologizmlar tarkibida o'rganilgan bo'lsa, keyinchalik alohida paremiologiya bo'limida o'rganila boshlandi. Bu tor sohadagi paremiolog olimlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Maqolada xuddi shunday mashhur dunyo paremiolog olimi Uolfgang Mieder va tilshunos Fialkova, Rik Vudburn izlanishlari natijasi bo'lgan ishlar ko'rib chiqiladi.

Muhokama Va Natijalar. Tibbiyotga yoki salomatlikka oid maqollar turli xalqlarda turli darajada o'rganilgan bo'lib, ingliz paremiolog olimi Uolfgang Mieder o'zining English Medical Proverbs maqolasida meditsinaga oid maqollarni bir necha mavzularga ajratib tarixiy jihatdan izohlab o'tadi. Ulardan fiziologik holat, kasallik, ruhiy holat, ovqatlanish, ochlik, bolalik, yaralar, haqiqiy tibbiy ma'nodagi maqollar, to'g'ri ovqatlanish, ochko'zlik, ovqatlar, meva(olma), tibbiyotga oid kasblar, ob-havo, uyqu, turmush qurish, sanitariya, geografik otlar ishtirokidagi maqollar, xarakter, bid'atlar, tashqi ko'rinish, begunohlik, fiziologik kamchiliklar, alkogol

iste'moli, jins, ijtimoiy kasalliklar, o'lim mavzusiga oid maqollar sanab o'tiladi. Olim maqolasini paragraflarga ajratgan holda har bir mavzuga bir va undan ortiq maqolni misol qilib, izohlab, paydo bo'lgan davrini ham aytib o'tadi. Uning bu uslubda yozgan maqolasi o'quvchida ham maqol ma'nosi ham kelib chiqish davri va sababi haqida ma'lumotga ega bo'lishiga yordam beradi.

Mieder aytishicha, tibbiyotga oid maqollarning ko'pi *What can be cured, must be endured* (Davolanib bo'lmaydiganga chidash kerak), *Better tooth out than always ache* (Tish doim og'rigandan, uzib tashlangan yaxshi) kabi kasallik haqidagi maqollardan tashkil topgandir. Mieder *Any tooth good barber* (Xohlagan tish-yaxshi satarosh) maqol tarixi haqida aytar ekan, satarosh bir paytlar tish shifokori vazifasini bajarganini ham ta'kidlaydi. Ya'ni maqollar orqali biz nafaqat pand-nasixat balki davr ijtimoiy-siyosiy holatini ham anglashimiz mumkin.

Ruhiiy salomatlikka oid maqollar juda kam deb, *Age breeds aches* (Yos og'riqlarni oziqlantiradi), *A clear conscience can bear any trouble* (Tiniq es-xush xohlagan muammoga chidashi mumkin), *An evil conscience bricks many a man's neck* (Yomon ruhiyat kishi bo'ynini bir necha bor sindiradi) kabi maqollarni keltiradi.

O'n yettinchi asrga oid ochlik va ovqatlanish haqida maqollarni sanab o'tar ekan, ularda Jahon urishlariga oidlari (*An army marches on its stomach*- Armiya oshqozoni bilan saf tortadi|yuradi) borligini ham aytib o'tadi.

Uning maqolasida berilgan ayrim maqollar farzand tug'ilishi va bola tarbiyasi, o'zini tutishi kabi ma'nolarga ham ega. Masalan: *A broken leg (an illegitimate child) is not healed by a silver stocking* ya'ni singan oyoqni kumush oyoq kiyim davolamaydi (tarbiyasiz bola). Bola va uning fel- atvori haqidagi maqollar juda kam deb: *To a child all weather is cold* (Bola uchun barcha ob-havo sovuq), *A burnt child dreads the fire* (Kuygan bola olovdan qorqadi) kabi ikkita maqolni misol qilib keltiradi.

Tibbiyotga aloqador, aniq tibbiy ma'lumotga ega bo'lgan maqollar ham umumiy ham spesifik ma'noga egaligini aytadi. *He that bewails himself hath the cure in his hands* (O'zini asraganni qo'lida davo-chorasi bo'ladi) uning qarama-qarshisi bo'lgan *Care is no cure* (G'amxo'rlik davo emas) maqoli tibbiy maslahatni ifodalaydi. Tibbiyotga oid maqollardan eng keng va ko'p tarqalgani bu diyeta – to'g'ri ovqatlanish haqidagilari ekanligini aytadi. Ulardan eng mashxuri: *After dinner sit awhile, after supper walk a mile* (Tushlikdan so'ng biroz o'tir, kechki ovqatdan so'ng biroz yur) maqolidir.

Mieder ingliz folklorida meditsina va salomatlikka oid maqollar xayratlanarli darajada katta ulushga ega va har bir maqol o'ziga mos bo'lgan guruhlarini tashkil etadi, deb maqolasini yakunlaydi. Maqola tibbiyotga oid maqollar haqida umumlashtiruvchi ma'noga ega. Unda maqollar izohi hamda paydo bo'lgan asri muallif tomonidan aniqlanib, aytib o'tiladi.

Salomatlikka oid maqollarni biz nafaqat ingliz balki ko'plab boshqa xalqlar hayotida ham uchratishga ishonchimiz komil bo'lgan holda rus tilida ilmiy ish qilgan Fialkovaning xuddi shu mavzuga aloqador lug'atini ko'rib chiqamiz.

Folklorist Larisa Fialkova otasi Lev Fialkov (doktor) yordamida "Narodi mira o jizni i smerti, zdorovye i boleznyax, bolnix i vrachax poslovitsi i pogovorki" (Xayfa 2009) lug'atida inson hayoti va salomatligiga aloqador bo'lgan maqol va matallarni Hayot, O'lim, Yosh, Salomatlik, Kasallik, Vrachlar, Bemor, Davo-dori, Tush va tush ko'rish, Alkogol kabi o'nta guruhga ajratadi va shuningdek, har bir guruh kichik mavzularga taqsimlanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, salomatlik har bir xalq hayotida eng muhim mavzulardan biri bo'lib, asrlar davomida maqollarda o'z aksini topgan.

Fialkova lug'atning kirish qismida maqollar xalq og'zaki ijodining bir turi sifatida aholining savodsiz va savodli kishilari orasida bir xilda keng tarqalgani ular dunyoga falsafiy nuqtai nazardan qarashni bildirishni aytib o'tadi. Uning ta'kidlashicha maqol va matallarning ko'pchiligi tibbiyotga aloqador mavzulardadir. Fialkova o'zining va otasining bir necha yillar davomida izlanishlari natijasi bo'lgan kitobini alifbo tartibida emas, balki mavzulashtirilgan holatda taqdim etadi. Kitobda yuqorida qayd etilgan mavzulari maqollar shaklidagi kichik bo'limlarga ajratilib shu maqol mavzusiga oid turli xalqlar maqollari tartib bilan berib o'tiladi. Masalan, birinchi Jizn-Hayot bo'limi Poka ya jiv- smerti net, kogda smert pridet – menya ne budet sarlavhali maqoli bilan

boshlanib, unga doir sakkizta rus, yaxudiy, arman, qoraqalpoq, latish va yapon xalq maqollari tartiblanadi. Lugʻatning oʻziga xos jihatlaridan biri maqol mavzusi ham maqol bilan berilganligidadir. Shuningdek, bir sinonimik qatordagi maqol turli xalqlar maqollari bilan toʻldiriladi. Maʼlum bir aniq guruhga mansub boʻlmagan maqollarni Vne rubrik nomi ostida alohida berib oʻtadi. Lugʻatning sakkizinchi Lecheniye. Lekarstva boʻlimining ikkinchi Luchshiye vrachi v mire – diyeta, svet, vozdux, dvijeniye i voda qismida turli xalqlarga oid sakson ikkita maqolni tartibga keltiradi. Ulardan oʻzbeklarga oid deb, *Podvijnost izbavlyayet ot mnogix zol* maqolini, rus xalqining *Kto sportom zanimayetsya, tot sili nabirayetsya*, arablarga tegishli boʻlgan *Dom v kotoriy solnse vxodit, doktoru mojno ne poseshat*, inglizlarning *Gorod dlya bogatstva, derevnya dlya zdorovya* maqolini va yana boshqa turli xalqlar maqollarining aynan shu dori-darmon boʻlimida sanab oʻtadi.

Lugʻat yigirmadan ortiq xalqlarga tegishli boʻlgan bir ming yetti yuzdan ortiq maqol va matallarni oʻz ichiga oladi. Lekin bu son bir xalqqa oid boʻlgan barcha tibbiyot va salomatlik haqidagi maqollarni qamrab olmaydi. Lugʻat tibbiyot va salomatlikka oid butun dunyoda keng tarqalgan maqollarning umumlashmasidir. Masalan, oʻzbek tilidagi uch(toʻrt) yuzdan ortiq salomatlikka oid maqollarning oʻndan ortigʻi berilgan, xolos. Bundan koʻrinib turibdiki, oʻzbek va boshqa tillarda shu mavzuda hali yana izlanishlar olib borilishi zarurdir. Mieder va Fialkovaning inson hayoti va salomatligiga oid toʻplagan maqollari va maʼlumotlari izlanuvchilarning ilmiy ishlarida asosiy tayanch manba boʻlib xizmat qiladi. Maqollar aynan tibbiyot va salomatlikka oid mavzuda balki tibbiyot kitoblarida foydalaniladigan maqollar sifatida ham bir necha izlanuvchilar tomonidan oʻrganilgan. Rick Vudburnning falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozgan *Proverbs in health books of the English Renaissance* dissertatsiyasida maqollarni faqat tilshunoslik jihatidan emas, aksincha amaliy jihatdan oʻrganishni maqsad qilib oladi. U Ingliz Renessansi (1534-1634) davrida chop etilgan salomatlik haqidagi kitoblarni toʻplab, ulardagi maqollarni tahlil qiladi. U tibbiyotga oid kitoblarda foydalanilgan maqollarni uch kategoriyaga ajratadi. Birinchi tibbiy maʼnoga ega tibbiy yoʻriqnoma sifatida ishlatiladigan maqollar. Ikkinchi, tibbiy argumentlarda tasdiq sifatida ishlatiladigan maqollar. Uchinchi, Ingliz nasrida tilni taʼsirchanligini oshirishda foydalaniladigan maqollar. Muallif maqollar Ingliz ilmiy va yozma asarlarida prozani rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanligini aytadi. Salomatlikka oid maqollar davrlar osha aniq ishonch bilan vujudga kelgani va isbotlangan boʻlishi mumkinligini taʼkidlaydi. Masalan, *An apple a day keeps the doctor away* yoki *Milk and fish are poison together* (Sut va baliq birgalikda zaxardir) maqollari mikroskopik biologiya yoki tibbiyot rivojlanmagan davrlarda vujudga kelganini aytadi. Shunday boʻlsada, bu maqollar toʻgʻri tibbiy maʼnoga egadir. Vudburn ilmiy Ishida turli tibbiyotga oid manbalarda ishlatilgan maqollarni tadqiq qilar ekan, ularni oʻsha tildagi hamda ingliz tilidagi variantlarini berib oʻtadi. Masalan, Vaughan “All haile Doctor Dyet, Doctor Quiet, Doctor Merry-man” lotin tilidagi maqoli ingliz tilida *The best physicians are Doctor Diet, Doctor Quiet, Doctor Merry-man* (Eng yaxshi shifokor: diyeta, sukut va xursandchilikdir) shakli hozirda ham isteʼmolda ekanligini aytadi. Izlanuvchi ilmiy ishida oʻttizdan ortiq manbalardan foydalanadi. Izoh qismida kitoblarda koʻrib chiqqan maqollarni xorijiy va ingliz tilidagi variantlarini alifbo tartibida keltiradi. Muallifning fikricha, har bir yozuvchi oʻz asarida maqollardan foydalanar ekan oʻz maqsadidan chalgʻib, ularni haddan ortiq ishlatishni oldini olishi kerak.

Xulosa. Har bir xalq hayoti tarixi uning adabiyotida va tilida oʻz aksini topadi. Tibbiyot va salomatlikka oid maqollar ham inson paydo boʻlibdiki, oʻz sogʻligini asrash masalasi barobarida vujudga kelib foydalanila boshlagan. Tahlil qilib oʻtilgan har uch ilmiy izlanishlar turli rakurslarda boʻlib, maqollarni bir necha yoʻnalishda tadqiq qilish mumkinligini koʻrsatadi. Har uch ijodkor izlanuvchi ishlari paremiologiyada tibbiyot bilan aloqadorlikni isbotlashda, ochib berishda muhim manbalardan boʻlib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES):

1. U.Mieder, *Modern Philology* 32-son. AQSH,1934-35.
2. Lev Fialkov, Larisa Fialkova, «Narody mira o jizni i smerti, zdorove i bolezni, bolniks i vrachax poslovitsy i pogovorki». SHayfa, 2009.

TAJOVUZKORLIK HISSINI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK TABIATI

R.Begmatov -

Navoiy DPI Psixologiya kafedrası dotsenti v.b., p.f.f.d (PhD)

Ma'lumki, hozirgi texnogen o'zgarishlar insoniyat uchun ko'plab imkoniyatlar eshigi ochgan bo'lsa-da, biroq ular o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar ba'zan o'ziga xos xulq-atvor o'zgarishlarini keltirib chiqarmoqda. Yangi muhit, yangi munosabatlar, hamkorlikdagi ishlash imkoniyatlari, insonlarning aqliy imkoniyatlari, atrof-muhit ta'sirlari, organizmning tabiiy imkoniyatlari kabilar, kishilar o'rtasida o'ziga xos xulq-atvor shaklini yuzaga keltirmoqda. Garchi, tajovuzkor xulq hayvonot olamiga xos xulq-atvor shakli bo'lsada, biroq insoniyat ham bu xatti-harakatlardan xoli emasdir. V.M.Alfimirovaning yozishicha, tajovuzkorlik hissi - boshqalarga qaratilgan isyonkor mazmundagi xulq-atvor shakli sanalib, u qator salbiy hissiy kechinmalar g'azab hissi, nafrat hissi, beqaror kayfiyat, noadekvat g'oyalar, ma'naviy va jismoniy zarar yetkazish kabi jihatlar bilan xarakterlanadi. Shu bois, "tajovuzkorlik" va "agressiya" tushunchalarining ma'nolarini aniqlab olish o'ta muhim hisoblanadi. Tilshunos olim A.Madvaliyev tahriri ostida chop etilgan "O'zbek tilining izohli lug'ati" kitobida qayd etilishicha, agressiv xulq (aggressio) – bu tajovuzkorlikka asoslangan, hujumkor ruhdagi shaxsning salbiy harakatidir". Demak, mahalliy sharoitda ikkala tushunchalar ham teng ma'noda qo'llaniluvchi so'zlar hisoblanadi.

Mashhur rus psixologlari V.P.Zinchenko hamda B.G.Mesheryakovalar tomonidan chop etilgan "Katta psixologik lug'at" kitobida yozilishicha, "agressiya" so'zi, lotin tilidan olingan bo'lib, ("aggression") - hujum qilish va zarar yetkazish mazmunidagi subyektning barqaror xususiyati bo'lib, u keng ma'noda salbiy o'y-fikrlari, qarama-qarshi turish istagi kabilar bilan ham xarakterlanadi. Ya'ni, jamiyatda farovon yashash qoidalariga zid bo'lgan, destruktiv-konstruktiv mazmundagi yoki o'zgalarga psixologik noqulaylik tug'diradigan, ko'proq insonlarga jismoniy zarar yetkazadigan xulq-atvor turidir. Ayrim psixologik manbalarda keltirilishicha, "agressiya" atamasi 19 asr boshlarigacha "tajovuzkorlik" so'zi o'rnida qo'llanilib kelingan bo'lsa, keyinchalik esa, ushbu tushunchaning ma'nosi o'zgartirilib, bir muncha sodda shaklga keltirilgan. Tajovuzkorlik hissinı psixologik jihatdan tavsiflashda, tadqiqotchılardan R.Beron va D.Richardsonlarning izlanishlari alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Mualliflarning aytishicha, tajovuzkor xulq tirik organizmlarga xos bo'lgan xatti-harakatlar shakllaridan biri bo'lib, uni amalga oshirishdan maqsad quyidagılarda o'z aksini topadi:

- Tajovuzkorlik hissi – qasddan amalga oshiriladigan, biror bir shaxsga noadekvat munosabat shakli;

- Tajovuzkorlik shaklidagi xulq – zarar yetkazish istagida rejalangan hamda boshqalardan o'ch olishga qaratilgan noadekvat xatti-harakatdir

- Tajovuzkorlik hissi – o'z maqsadiga erishish uchun, zo'ravonlik usullarini qo'llashni afzal ko'ruvchi shaxsiy xususiyatdir;

- Tajovuzkorlik – bu o'z resurslarini qayta taqsimlashga qaratilgan xatti-harakatlar majmuidir.

Su boisdan ham, tajovuzkorlik xulq fenomen tushuncha sifatida, organizm va atrof olam o'rtasida nomutanosiblik oqibatida yuzaga keluvchi, murakkab hodisa hisoblanadi. Yuqoridagılardan farqli o'laroq, S.I.Ojegovning "Rus tilidan izohli lug'at" kitobida qayd etilishicha, agressiya va tajovuzkor xulq atamasi har doim, zo'ravonlik bilan ta'sir ko'rsatishga qaratilgan hamda ochiq dushmanlik, o'zaro adovatli munosabatlarga

qaratilgan xulq-atvor shakllaridan biridir. Shu bilan birga, tajovuzkor xulq shakllari qattiq hazillar, g'iybatlar, dushmanlik istagi, hattoki, qotillikka qo'l urishgacha bo'lgan salbiy harakatlarni ham qamrab oladi. Tadqiqotchi O.F.Kernberg so'zlariga ko'ra, tajovuzkor xulq namoyon bo'lishiga ko'ra, quyidagicha mazmunlarda tavsiflanadi:

- Tajovuzkorlik xulq bu - kuchli faoliyat, ya'ni o'zini-o'zi tasdiqlash istagidir;
- Tajovuzkor xulq – bu adovat, hujum, halokat kabi sifatlarni o'zida mujassam etgan xatti-harakatlar yig'indisi hisoblanadi;
- Tajovuzkor xulq – organizmning tashqi sabablarga salbiy reaksiyasi, uning natijasida boshqa inson xavfdan ogohlantiriladi;
- Tajovuzkor xulq – bir shaxs erkinligiga, boshqa shaxs tomonidan tahdid qilinishi yoki boshqa insonlarga qaratilgan ma'naviy hamda jismoniy to'sqinlikdir;
- Tajovuzkor xulq – g'arazli, yoqimsiz, o'zgalarga og'riq keltiruvchi mazmundagi xatti-harakatlardir. Ushbu tasniflardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, tajovuzkor xulq boshqa kishilarga og'riq keltiruvchi va xavf, stress, tushkunlik olib keluvchi xulq – atvor shakli siftida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuvlardan farqli ravishda, zamonaviy pedagogik-psixologik mazmundagi, ayrim ilmiy tadqiqotlarda "tajovuzkor" xulqni ta'riflashning ikki muhim katta guruhi ajratiladi. Misol uchun, bunday qarashlarni tadqiqotchi Yu.M.Antonyanning izlanishlarida yaqqol uchratish mumkin. Muallifning aytishicha, tajovuzkor xulqni tavsiflovchi ikkita katta ta'rif ajratiladi.

1. Tajovuzkor xatti - harakatlar – bu odatiy me'yor va qoidalarni buzadigan, boshqalarga qo'rquv va azob-uqubatlar olib keladigan instrumental harakatlardir. Instrumental xarakterdagi tajovuzkorlik o'z-o'zidan kechadigan jarayon emas, balki biror narsaga erishishga qaratilgan harakat va g'oyalardan iborat jarayondir;

2. Tajovuzkor xulq – bu dushmanlik kayfiyatida kechadigan yoki boshqalarni haqorat qilishga qaratilgan salbiy motivlashgan harakatlardir. Shuningdek, mazkur ta'rifga muvofiq, tajovuzkor xulqqa sabab bo'luvchi omil sifatida, frustratsiya va umidsizlik hissi kabilar tan olinadi. Bundan tashqari, psixolog olimlardan A.Bas, L.Berkovich, G. Feshbaxlarning qarashlarida ham tajovuzkor xulqni ta'riflashga doir ayrim fikr-mulohazalarini uchratish mumkin. Jumladan, A.Basning so'zlariga ko'ra, tajovuzkor xulq qachonki, o'zga kishilarga tahdid olib keladigan hamda ularga ma'naviy ziyon keltiradigan kuchga ega bo'lsa, u salbiy xulq-atvorlar yig'indisi sifatida ta'riflanishi kerak. Darhaqiqat, tajovuzkor xulq o'z mazmunida, tahdid va xavf paydo etuvchi ta'sirlar turkumini ham qamrab olishi kerak. L.Berkovich hamda G.Feshbaxlarning xulosalariga ko'ra, muayyan biror-bir harakatlar tajovuzkor xulq sifatida qabul qilinishi uchun, avvalo u haqorat mazmundagi harakat va so'zlardan iborat bo'lishi lozim. [21; 78-b] Ayniqsa, bunday harakatlar o'smirlar guruhida ko'proq ko'zga tashlanib, u asosan organizmning bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish sikli bilan xarakterlanadi. K.A.Andersonning so'zlariga ko'ra, tajovuzkor xulq - juda ko'p vaziyatlarda, insonning tajovuzkor munosabatlarga nisbatan barqaror tayyorgarlik holati bilan tavsiflanadi.

Adabiyotlar:

1. Алфимова М.В. Психогенетика агрессивности / М.В. Алфимова, В.И. Трубников // Вопросы психологии. - 2000. - №6. – С.112 – 121.
2. Ананьев Б. Г. Психология человека. Избранное. СПб., 1997. – С.41.
3. Антонян Ю.М. Теория человеческой агрессии. Почему жестоки люди Монография. — М.: Юнити-Дана : Закон и право, 2015. – 104с.

FAVQULODDA VAZIYATLARDA TIBBIY YORDAMNI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Barnoyeva Zarina Zafar qizi-

Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi
Tibbiy fanlar o'qituvchisi

Annotatsiya. Aholining o'sishi, tabiiy va texnogen ofatlar sonining ortishi, global pandemiyalar hamda tibbiy xizmatlarga bo'lgan talabning oshishi mazkur tizimni rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, Islohotlar, Xavfsizlik, Samaradorlik, Tibbiy xizmat, Sog'liqni saqlash, Tez yordam, Favqulodda yordam.

Annotation. Population growth, an increase in the number of natural and man-made disasters, global pandemics and an increase in demand for medical services create the need to develop this system.

Key words: Innovations, Reforms, Safety, Efficiency, Medical care, Health care, Ambulance.

Kirish. O'zbekistonda favqulodda tibbiy yordam tizimini rivojlantirish zaruriyatini ilmiy jihatdan asoslash, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularning samarali yechimlarini taklif etish bugungi kunda juda muhim, chunki tez tibbiy yordamning sifatli va o'z vaqtida ko'rsatilishi ko'plab insonlarning hayotini saqlab qolishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar tizim yetarlicha rivojlanmasa, shoshilinch holatlarda tibbiy xizmatdan kechikkan holda foydalanish holatlari ko'payishi mumkin. SHuning uchun bu sohani takomillashtirish, muammolarni chuqur o'rganish va ularning yechimlarini topish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Har qanday davlatning sog'liqni saqlash tizimida favqulodda tibbiy yordam xizmati aholining hayoti va sog'lig'ini himoya qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Favqulodda tibbiy yordam tizimi tibbiy xavfsizlikni ta'minlash, favqulodda holatlarda tezkor tibbiy yordam ko'rsatish va epidemiologik tahdidlarga qarshi samarali kurashishda muhim o'rin tutadi. Hozirgi kunda tibbiy xizmatlarning sifatini oshirish, ularning tezkorligi va samaradorligini ta'minlash nafaqat tibbiyot sohasi, balki davlatning ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekistonda favqulodda tibbiy yordam bazasi ya'ni tizimi Sovet Ittifoqi davrida shakllangan bo'lib, o'sha davrda asosan davlat tomonidan boshqarilgan markazlashgan tizim sifatida faoliyat yuritgan. 1991 yilda mamlakat mustaqillikka erishgach, sog'liqni saqlash tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirila boshladi. 2017-2021 yillarda sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinib, favqulodda tibbiy yordam xizmatini modernizatsiya qilish va aholiga tibbiy yordam ko'rsatish sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda favqulodda tibbiy yordam xizmatining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg'armasi (YUNISEF) va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha millionlab insonlar shoshilinch tibbiy yordamga muhtojlikni sezmoqda. O'zbekistonda ham tez tibbiy yordamga bo'lgan talab oshib bormoqda. Yo'l-transport hodisalari, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar, tabiiy va texnogen ofatlar, shuningdek, shoshilinch tibbiy yordamni talab qiluvchi kasalliklarning ko'payishi favqulodda tibbiy yordam tizimini yanada rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda.

Bunday holatlarda tibbiy yordamning tezkorligi inson hayotini saqlab qolishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, og'ir avtohalokatlar, yurak-qon tomir kasalliklari, insult yoki shoshilinch jarrohlik talab qilinadigan holatlarda har bir daqiqa bemor hayoti uchun muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Favqulodda tibbiy yordam (FTYO) **metodlari** –bu inson hayotiga xavf soluvchi xolatlarda zudlik bilan yordam ko'rsatadigan turlaridir. Bu yordamning asosiy maqsadi- inson hayotini saqlab qolish, ohir asoratlarni oldini olish va bemorni kasalxonaga

yetkazguncha barqaror holatda ushlab turishdir. Favqulodda tibbiy yordamning asosiy metodlar “Nafas olishni tiklash, YUrak urushini tiklash, Qon ketishni to‘xtatish, shok xolatini bartaraf etish, So‘zsiz va hushsiz holatda yordam berish, YOng‘in, tok urish, sovuqlashuv va issiq urishida” tashkil qilinadigan birlamchi yordamlardir. O‘zbekiston Respublikasida favqulodda tibbiy yordam tizimini rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, tez tibbiy yordam xizmati sifatini oshirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, tibbiy xodimlarning malakasini oshirish va aholini tezkor tibbiy xizmat bilan ta‘minlash borasida qator chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. SHu bilan birga, tizimda hal etilishi lozim bo‘lgan muammolar ham mavjud. Masalan, ayrim hududlarda tez tibbiy yordam mashinalarining yetishmovchiligi, chaqiriqlarga kechikib javob qaytarilishi, malakali mutaxassislar tanqisligi va tibbiy xizmatlarni raqamlashtirish darajasining pastligi kabi masalalar mavjud.

Favqulodda tibbiy yordamda **innovatsiyalar** muhim rol o‘ynaydi. Ular shoshilinch tibbiy yordam sifatini yaxshilaydi, tezkorlikni oshiradi va inson hayotini saqlab qolish imkoniyatini kuchaytiradi. Avtomatik defibrillyatorlar zarur bu qurilma tok zarbasi berish yordamida yurak urushini tiklaydi. Telemeditsina va masofaviy monitoring – bunda shifokor masofadan turib qon bosimi, kislorod saturatsiyasini nazorat qilishi mumkin. Dron orqali tibbiy vositalarni yetkazib berish, aholi zich joylashgan hududlarda juda samaralidir.”Smart Wearable” – aqlli kiyiladigan qurilmalardan foydalanishda bugungi kunda tibbiy kadrlar malakasini oshirish zarur.

Tahlil va natijalar. Mazkur maqolada O‘zbekistonda favqulodda tibbiy yordam tizimining hozirgi holati, uni takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan choratadbirlar hamda mavjud muammolar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, tizimning samaradorligi bir nechta asosiy omillarga, jumladan, tashkiliy jihatlar, tibbiyot xodimlarining malakasi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasiga bog‘liq. Bizning fikrimizcha, favqulodda tibbiy yordam tizimining samarali faoliyat yuritishi jamiyat uchun juda muhim. CHunki tez va sifatli tibbiy yordam ko‘rsatilishi ko‘plab insonlarning hayotini saqlab qolishga, kasalliklar asoratlarini kamaytirishga va umumiy tibbiy xizmat sifatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

SHu bilan birga, tizimda hal qilinishi kerak bo‘lgan ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda tibbiy xizmat yetarli darajada tashkil etilmagan, mutaxassislar tanqisligi seziladi va ba‘zan tez tibbiy yordam chaqiriqlariga kechikishlar kuzatiladi. Deb hisoblaymanki, bu muammolarni bartaraf etish uchun tibbiy xizmatni takomillashtirish, xodimlarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish muhim.O‘ylaymanki, tizimda izchil islohotlar davom etsa, favqulodda tibbiy yordam xizmati yanada samarali va tezkor bo‘lishiga erishish mumkin. SHu sababli, ushbu masalaga jiddiy e‘tibor qaratish zarur.

Yo‘llarning sifati ayrim chekka hududlarda qoniqarli emasligi sababli tez tibbiy yordam mashinalarining bemor huzuriga o‘z vaqtida yetib borishi qiyinlashmoqda.

Transport tirbandliklari katta shaharlarda tez tibbiy yordam mashinalarining harakatini sekinlashtirmoqda. Maxsus yo‘laklarni tashkil etish masalasi muhokama qilinmoqda.YAngi tez tibbiy yordam mashinalari sotib olish ishlari davom etmoqda, 2023 yilda respublika bo‘yicha 250 ta yangi mashina foydalanishga topshirilgan.

Xulosa va takliflar.

Favqulodda tibbiy yordam-inson hayotini saqlab qolishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan sohadir. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar bu sohani tubdan o‘zgartirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ham Favqulodda vaziyatlarda va tibbiy yordamda innovatsiyalarni joriy etish muhim qadam hisoblanadi. Ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirishzamonaviy texnika va texnologiyalarini amaliyotga jalb etish yuqori samara beradi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Qo‘shimcha tez tibbiy yordam mashinalarini sotib olish va zamonaviy tibbiy uskunalar bilan ta‘minlash.

2. CHEkka hududlarda shoshilinch tibbiy yordam punktlarini tashkil etish va ularni zamonaviy jihozlar bilan ta‘minlash.

3. Tibbiyot xodimlarining malakasini oshirish dasturlarini kengaytirish va malaka oshirish kurslarini oshirish.
4. Tez tibbiy yordam xizmatini raqamlashtirish jarayonlarini kengaytirish va avtomatlashtirishni kuchaytirish.
5. Yo'l infratuzilmasini yaxshilash va tez yordam mashinalari uchun maxsus yo'laklarni ajratish.
6. Aholiga favqulodda tibbiy yordam tizimidan to'g'ri foydalanish bo'yicha axborot-ta'lim ishlarini kuchaytirish.

ADABIYOTLAR

1. Allayorov Y., Tojiboyev Y. Favqulodda vaziyatlarda tez tibbiy yordam asoslari. Darslik. T.: Ilm-ziyo. 2007 y. 200-b.
2. Sayfiddin Faxriddin o'g'li Valeologiya asoslari. Barcha bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik. 2007. TMI. 207 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Tez tibbiy yordam xizmati uchun 1269 ta ixtisoslashtirilgan avtotransport xarid qilindi" mavzusidagi ma'lumoti. <https://lex.uz/acts/3524650>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 16 iyundagi "Aholiga tez tibbiy yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi PQ-283-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/6076135>
5. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. O'zbekiston Respublikasining qonunlari, qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar joylashtirilgan rasmiy sayt. <https://lex.uz>
6. "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun – <https://lex.uz>

СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ СЛОВНОЙ СТРУКТУРЫ

Шахназарова Дилфуза Нарпулатовна-

НавГУ преподаватель кафедры русского языка и литературы

Аннотация: Данная статья посвящена изучению структуры фразеологических оборотов, которые представляют из себя сочетание слов из знаменательных частей речи со служебными словами типа вне себя, на носу, до лампочки, с головой и т.д. Таких фразеологизмов в русском языке довольно много, и они достойны более подробного исследования с точки зрения структуры и семантики.

Annotatsiya: Mazkur maqola tarkibi faqat mustaqil va yordamchi so'z turkumlaridan iborat bo'lgan frazeologik birliklar, jumladan, вне себя – o'zidan ketgan; на носу – burnining ustida; с головой – kallali, miyali va shu kabi tuzilishga ega bo'lgan iboralarga bag'ishlanadi. Bunday tuzilmaga ega bo'lgan frazeologizmlar rus tilida talaygina bo'lib, muntazam ravishda ishlatilib kelinayotgani tufayli, ularning tuzilishi va semantikasini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Absract: This article is devoted to the study of the structure of phraseological units, which are a combination of words from significant parts of speech with function words such as out of oneself, on the nose, up to the light bulb, with the head, etc. There are quite a lot of such phraseological units in the Russian language, and they are worthy of more detailed study from the point of view of structure and semantics.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологические единицы, фразеологические обороты, воспроизводимость, структура и семантика, компоненты фразеологизмов, синтаксическая функция, сфера употребления фразеологизмов, фразеологизмы словного состава.

Kalit soʻzlar: iboralar, frazeologik birliklar, yasalishi, tuzilishi va semantikasi, frazeologizm komponentlari, sintaktik vazifasi, frazeologizmlardan foydalanish holati, soʻz iboralar.

Keywords: phrases, phraseological units, formation, structure and semantics, components of phraseology, syntactic function, state of use of phraseology, word phrases.

Разделяя точку зрения Н.М.Шанского в определении сущности фразеологических оборотов, мы предлагаем в учебных целях широкое понимание фразеологии и предлагаем следующее определение фразеологических оборотов: «Фразеологический оборот – это воспроизводимая, целостная по структуре и семантике, состоящая из двух и более слов единица языка⁸³». В качестве рабочих терминов в статье применяем омонимичные названия «фразеологизм», «фразеологический оборот», «фразеологическая единица».

Фразеологические обороты русского языка обладают такими общими для них основными признаками, как воспроизводимость, наличие двух и более компонентов в их составе, составляют по смыслу единое целое, невозможность замены или пропуск одного из компонентов другим словом, выполнение фразеологическим оборотом одной синтаксической функции в предложении.

Как уже было сказано, фразеологические обороты русского языка обычно состоят из двух и более компонентов словного характера, которые выражены словами из самостоятельных частей речи и представляют из себя различные словосочетания. Например: черный день (qora kun), легкая рука (qoʻli yengil), ноль внимания (befarq), точка зрения (nuqtai nazar), во всю глотку (bor ovozi bilan), до гробовой доски (umrining oxirigacha), на скорую руку (tez), с ног до головы (boshdan oyoq), от слова до слова (soʻzma soʻz), во веки веков (bir umr), до корней волос (sochining uchigacha), брать в руки (qoʻlga olmoq), выходить из себя (oʻzidan ketmoq)⁸⁴, переходить дорогу (yoʻlini toʻsmoq), дать дуба (aqlini kirgizmoq), отвечать головой (boshi bilan javob bermoq), вешать голову (boshini egmoq), валиться с ног (oyoqʻida turmaslik), оставить с носом (hech narsasiz qoldirmoq), пойти далеко (uzoqqa bormoq) и многие другие. А вот в узбекском языке очень мало встречаются фразеологизмы с таким составом. К примеру, обороты tulki (лиса), quyon yurak (зайчье сердце), shirinsoʻz (сладкоречивый) используется как и сравнительное слово.

Часто встречаются фразеологические обороты, представляющие из себя предложения – двусоставные и односоставные: лавры спать не дают, кусок в горло не идет, море по колено, молоко на губах не обсохло, нос не дорос, комар носа не подточит, как корова языком слизала, руки опускаются, рука не дрогнет, небо с овчинку кажется, черная кошка пробежала, медведь на ухо наступил и другие. Следующие фразеологические обороты представляют из себя односоставные предложения: живого места нет, нет стыда в глазах, нет дела, нет лица, этого еще не хватало, ни в какие ворота не лезет и т.д.

⁸³ Н.М.Шанский. Фразеология современного русского языка. М., «Высшая школа», 1959

⁸⁴ А.Н.Тихонов. Изучение русской фразеологии в узбекской школе. В сб. «Вопросы методики преподавания русского языка нерусским», Т., «Фан», 2006. 3 В.П.Жуков. Семантика фразеологических оборотов. М., «Просвещение» 1973.

В составе русских фразеологизмов часто встречаются и активно употребляются, обычно в разговорной речи, обороты, которые состоят из одного слова из знаменательной части речи со словами из служебных частей речи (предлогов, частиц, союзов). Например, фразеологические обороты типа без памяти, вне себя, до лампочки, до гроба, с головой, не пара, на память, как раз т.д. Просто нельзя их оставлять за пределами фразеологических оборотов, хотя некоторые ученые, например, В.П. Жуков, их считают, что они «... предложнопадежные конструкции типа в виде, для вида, под властью и др., если им нельзя противопоставить буквальное предложно-падежные сочетания слов (ср. на носу – «очень скоро» и на носу бородавка) – 1.с.VI. Такое утверждение мы считаем не очень убедительным для невключения фразеологических оборотов предложно-падежной структуры. В состав фразеологизмов В.П.Жуков включает некоторые обороты предложно-падежной структуры⁸⁵. Например, «быть, находиться на ногах. Сказ. Разг. Употр. При подлежащ. со значением лица. 1. В бодрствующем состоянии, без сна. Мы с ним (Жорой) не помним, когда и спали. И днем, и ночью – все н а н о г а х. Фадеев. Молодая гвардия.

2. В работе, в постоянных хлопотах и т. п⁸⁶. (Село) только что просыпалось, из труб шел дым: хозяйственные бабы были уже н а н о г а х. Н.Вирта. Одиночество.

3. Совершенно здоров. На пороге палаты стоял, улыбаясь, Полевой. – Как здоровье? – Ничего! – Тогда старайся выздоравливай поскорее, чтобы до выпускного вечера был н а н о г а х, - приказал Полевой. В.Беляев. Старая крепость.

1. с. 207. Или другой пример из того же источника: на носу. Обст. Разг. Чаще употр. при сущ. Очень скоро, в самое ближайшее время. Ср. н е

з а г о р а м и (во 2-м знач.); р у к о й п о д а т ь (во 2-м знач.). Он (премудрый пескарь) жил и дрожал – только и всего. Даже вот теперь: смерть у него н а н о с у, а он всё дрожит, сам не знает, из-за чего. Салтыков – Щедрин. Премудрый пескарь. Н а н о с у уборочная, а твой трактор еще в развале весь. А. Иванов. Вечный зов.

В нашей работе мы рассмотрим именно фразеологизмы, которые состоят из сочетания слов из знаменательных и служебных частей речи, и называем их фразеологизмами словного характера⁸⁷. Такие фразеологизмы условно делим на несколько тематических групп по семантике:

1. Словные фразеологические обороты, выражающие эмоции человека:

а) восхищение, восторг, радость, счастье: без памяти, вне себя, из-под носа;

б) насмешка, пренебрежение, презрение: ни бельмеса;

в) раздражение, досада: вне себя, в сердцах;

г) негодование, возмущение, гнев: вне себя, с сердцем, в сердцах;

д) предупреждение, предостережение, угроза: не поздоровится;

е) безразличие, равнодушие: до лампочки, не каплет;

ж) испуг, боязнь, страх, ужас: из-под палки;

2. Фразеологические обороты, выражающие свойства и качества человека⁸⁸:

а) прямота, искренность, откровенность: от души, в глаза, в лицо, в открытую, без околичностей, без обиняков;

б) честность, верность, преданность: до могилы, до гроба;

⁸⁵ В.П.Жуков. Семантика фразеологических оборотов. М., «Просвещение» 1973.

⁸⁶ Р.И.Яранцев. Словарь- справочник по русской фразеологии. М., «Русский язык», 1981.

⁸⁷ В.П.Жуков. Семантика фразеологических оборотов. М., «Просвещение» 1973

⁸⁸ Фразеологический М словарь русского языка. Издание третье. Под ред. А.И.Молоткова, «Русский язык», 1978. Р.И. Яранцев. Словарь - справочник по русской фразеологии. М., «Русский язык», 1981.

- в) ум, разум: с головой, с умом;
- г) энергичность, решительность, уверенность: без оглядки;
- д) опыт, неопытность: за плечами;

3. Фразеологические обороты, выражающие характеристику явлений, ситуаций⁸⁹:

- б) начало – конец: с азов, от Адама, от печки, на закуску;
- в) множество: до черта;
- г) целиком, полностью: до отказа, до последнего, до костей;
- д) единство, согласие: в кулак, за компанию;
- е) смерть: на убой;
- ж) напоминание, воспоминание, память: по памяти, на память, до гроба;
- з) просьба, мольба: ради бога;
- и) отрицание, отказ, несогласие, возражение: ни за что, ни в жизни, ни к чему, ни бельмеса, ни бум-бум, ни аза;
- к) точность, четкость, правильность, достоверность: как часы, как раз, до слова;
- л) быстрота, скорость, стремительность: без оглядки, в минуту, с маху;

Подобные фразеологические обороты, которые широко представлены в художественных произведениях и употребляются в нашей повседневной речи, нельзя исключить из числа полноценных фразеологизмов.

AHOLIGA TIBBIY XIZMAT KO'RSATISHNING HUDUDIY JIHATLARI

Hamidova Nargiza Suyunboy qizi-

Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi

Tibbiy fanlar o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholiga tibbiy xizmat ko'rsatishning hududiy jihatlarini hududlar miqyosida tahlil qilish orqali shifoxona, shifoxona o'rinlari, tibbiyot va o'rta taibbiyot xodimlarining aholi soniga to'g'ri kelish ko'rsatkichlari tahlil qilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Aholi salomatligi, tibbiyot, hizmat ko'rsatish, tibbiy hizmat, o'rta tibbiyot.

Abstract. This article analyzes the proportion of population of hospitals, hospital beds, medical and secondary medical staff in the regions by analyzing the regional aspects of medical services at the regional level.

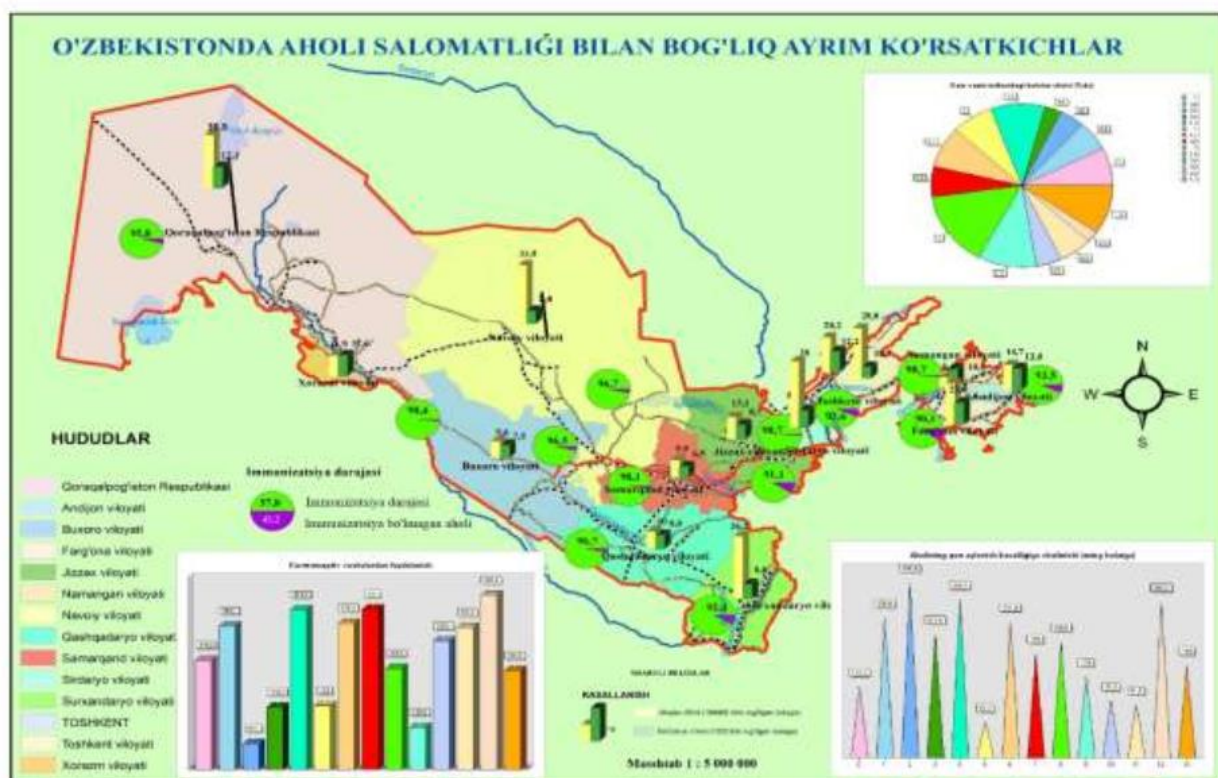
Keywords: Public health, medicine, services, medical care, secondary medicine.

Kirish. Inson salomatligi jamiyat taraqqiyotining har bir davri uchun kechiktirib bo'lmaydigan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Zero, har qanday mamlakatning rivojlanganlik holati mazkur hududda yashovchi aholining salomatlik va savodxonlik darajasi bilan belgilanadi. Aynan shu ikki ko'rsatkich davlatlarning jahon hamjamiyatida tutgan o'rni va inson salohiyatini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ifodalaydi. Bugungi kunda respublikamizda aholi salomatligini yaxshilash, jamiyatda sog'lom turmush tarzi va aholi salomatligi, ayniqsa ona va bola salomatligini yaxshilash katta ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, mamlakatimizda aholi salomatligini yaxshilab borish bo'yicha hozircha to'la-to'kis o'z yechimini topmagan muammolar ham mavjud. Ushbu muammolarning hududiy jihatlarini tahlil qilish, aholining tibbiy jihatidan xizmat ko'rstishning sifatni oshirish shifoxona va ambulator-poliklinikalar o'rinlarini tahlil qilish bilan bog'liq.

⁸⁹ А.Н.Тихонов. Изучение русской фразеологии в узбекской школе. В сб. «Вопросы методики преподавания русского языка нерусским», Т., «Фан», 2006.

Respublikamizda bugungi kunda hududlarda shifoxona muassasalari, ambulator-poliklinikalari va tibbiyot hodimlarining aholi jon boshiga to'g'ri kelishi turlicha darajada ekanligini ko'rish mumkin. Aholi salomatligi bilan bog'liq ayrim ko'rsatkichlar xaritasi

Viloyatlar asosida tahlili shuni ko'rsatadiki Qashqadaryo viloyati 330.2 kishi, Surxandaryo viloyati 308.1 kishidan, Samarqand viloyatida 266.7 kishi bir shifoxona o'rniga to'g'ri kelmoqda. Boshqa hududlarga qaraganda ushbu viloyatlarda aholini tibbiy muassasalari o'rinlari bilan taminlanganlik darajasi bo'yicha ehtiyoj yuqori ekanligini ko'rish mumkin. Toshkent shahri 105.7 kishi, Farg'ona viloyati 192 kishi, Toshkent viloyati kishi bilan hududlarga qaraganda aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish ancha yaxshi ekanligini ko'rish mumkin.

Aholining shifoxona muassasalari bilan taminlanganlik darajasidan bilan birgalikda aholiga ambulator-poliklinikalar soni va aholi jon boshi to'g'ri kelish ko'rsatkichi ham muhim hisoblanadi.

Respublika hududida Ambulator-poliklinikalar soni 6031 tani tashkil etadi va bitta ambulator-poliklinikaga 5730.2 nafar aholi to'g'ri keladi. Ambulator-poliklinikalarga o'rtacha aholi soni hududlarda turlicha. Surxandaryo viloyatida bir ambulator-poliklinikaga 9643,2 ta aholi to'g'ri kelib bu ko'rsatkich bo'yicha eng yuqori darajaga ega ekanligini ko'rish mumkin. Namangan, Jizzax va Farg'ona viloyatlarida ham bu ko'rsatkich yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Ushbu viloyatlarda aholi salomatligini saqlash birmuncha qiyinchilik keltirib chiqaradi. Ambulator-poliklinikalarga aholining bir o'ringa to'g'ri kelish ko'rsatkichi eng past ko'rsatkichi bu Toshkent shahariga to'g'ri kelib 2925.5 nafaar aholi bir poliklinikaga to'g'ri keladi. Toshkent shaharida bunday bo'lishiga asosiy sabab shaharda ambulator-poliklinikalar sonining boshqa hududlarga qaraganda birmuncha ko'p ekanligi bilan baxolanadi.

Xulosa. Tibbiyot xodimlarni taminlanish darajasi bo'yicha Toshkent shaharida bir shifokorga 123 aholi to'g'ri kelmoqda buning sababi esa poytaxtda tibbiyot xodimlarning to'planganligidir. O'rta tibbiyot xodimlari bilan taminlanish darajasi respublika darajasida 96.9 aholi bir o'rta tibbiyot xodimi to'g'ri keladi. Bu borada Samarqand viloyati 132.9 kishi, Xorazim viloyati 119.1 kishi va 116.6 nafar bilan Jizzax viloyati respublika ko'rsatkichidan yuqori turadi. Aholiga xizmat ko'rsatish borasida shuni xulosa qilish mumkinki aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish borasida shifoxonalar sonining yetishmasligi aholi jon boshiga to'g'ri kelish ko'rsatkichida

hudularda tafovutlar mavjudli, tibbiyot xodimlariga bo'lgan ehtiyojni yuqori ekanligini ko'rish mumkin.

REFERENCES

1. Komilova N.Q., Ravshanov A, Muhammedova N, Tibbiyot geografiyasi va global salomatlik. –Toshkent: Mumtoz so'z, 2019-10 b.
2. Komilova N.Q, Tibbiyot geografiyasining nazariy va amaliy masalalari. – Toshkent: Sharq, 2016-5 b.
3. Yusupov X.B O'zbekiston shahar hudularida tibbiy xizmat ko'rsatish va aholi salomatligi. "O'zbekistonda turizm va rekratsiyani rivojlantirishning deografik muammolari va imkoniyatlari" Respublika ilmiy-amaliy konfirensiya materiallari. Qarshi 2021 279-281 bet.
4. Yusupov X.B O'zbekistonda aholi salomatlik darajasi. "Yangilanayotgan O'zbekistonda geografiya: fan, ta'lim va inovatsiya" Respublika miqiyosidagi ilmiyamaliy konfirensiya materiallari. Toshkent 2021-yil 235 bet.
5. Stat.uz internet sayti.

TALABALARNING VIZUAL DASTURLASHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Farmonova Malika

Navoiy davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarni vizual dasturlashga oid kompetentligini rivojlantirishda dasturlash muhitida loyihalar yaratish ko'nikmalarini shakllantirish asoslari yoritilgan.

Kalit sozlar: ta'lim, axborot, kompetentlik, virtual, dasturlash, algoritim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основы развития у студентов навыков создания проектов в среде программирования с одновременным развитием их компетенций визуального программирования.

Ключевые слова: образование, информация, компетентность, виртуальный, программирование, алгоритмю

Abstract. This article examines the basics of developing students' skills in creating projects in a programming environment while simultaneously developing their visual programming competencies.

Keywords: education, information, competence, virtual, programming, algorithm

Uzluksiz ta'limning asosiy maqsadlaridan biri pedagog kadrlarni o'z kasbiy faoliyatida raqamli vositalardan foydalanishga tayyorlash ta'limni axborotlashtirish muammolarini hal etishning ustuvor yo'nalishi bo'lib, informatika fani o'qituvchilarini tayyorlash bu muammoning eng muhim jihati hisoblanadi. Oliy ta'limning ta'lim standartlari tahlili shuni ko'rsatdiki, informatika o'qituvchisi boshqa fan o'qituvchilaridan asosiy funksiyalari bilan bir qatorda ta'lim muassasasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni tashkil etish va qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq qo'shimcha vazifani ham amalga oshiradi. Shuningdek, ta'limni raqamlashtirish zamonaviy informatika o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga yangi funktsiyalarni qo'shishga yordam berganligini, ya'ni maktab informatika kursini o'qitish bilan bir qatorda, u ta'lim jarayonining barcha sohalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni muvofiqlashtirish va ta'lim muassasasini boshqarish bo'yicha ta'lim muassasasida amaliy ishlarni bajarishga tayyor bo'lishi kerak.

Hozirgi vaqtda axborot ta'lim xizmatlari bozori fanlar bo'yicha keng ko'lamli elektron kurslar, o'quv va nazorat dasturlari, o'qituvchi faoliyatini o'z-o'zini tashkil etish vositalari, avtomatlashtirilgan ish joylari, didaktik materiallarni ishlab chiqish vositalari, elektron jadval tizimlari, ta'lim muassasasini boshqarish vositalari va boshqalar bilan ifodalanadi. Ta'limning yangi maqsadlari inson shaxsining ustuvorligiga asoslanadi, uning rivojlanishi ta'limning asosiy qadriyati va eng muhim natijasiga aylanishi kerak. Ta'lim tizimiga oid ushbu yangi ko'rsatmalar uning rivojlanishining turli yo'nalishlarida: muqobil ta'lim shakllarining paydo bo'lishida, ta'lim mazmunini shakllantirishga yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda, yangi axborot-ta'lim muhitini yaratishda va hokazolarda namoyon bo'ladi. Bunday sharoitda informatika o'qituvchilarining uslubiy tayyorgarligi mazmunini takomillashtirish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bundan tashqari, AKT shakllarini joriy etish samaradorligini pasaytiradigan hal etilmagan muammolar mavjud, jumladan: avvalo shuni ta'kidlash kerakki, ta'limda axborot texnologiyalari shakllaridan foydalanish nazariyasi va amaliyoti kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotining rivojlanish sur'atlaridan orqada qolmoqda.

Yuqoridagi omillar, umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilarini, xususan, tayyorlash mazmuni va shakllarini takomillashtirish, ularni metodik tayyorlashning mavjud texnologiyalarini qayta ko'rib chiqish zarurligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, AKT bo'yicha kadrlar tayyorlash mazmuni va shakllariga zamonaviy yondashuvlar, oliy pedagogik ta'limni yangicha tarzda tashkil etish shaxsning pedagogik faoliyatga tayyorgarligining kasbiy kompetensiyalari va mezonlari masalasini ko'tarmoqda.

Hozirgi vaqtda jahon va mahalliy adabiyotlarda ko'plab pedagogik tadqiqotlar mavjud - axborotlashtirish sharoitida o'qituvchilarning malakasini oshirish sohasida, bu erda jamiyatni axborotlashtirish va kompyuterlashtirish sharoitida ishlash uchun mutaxassislarni tayyorlash muammosi ko'rib chiqiladi, maktabda o'qituvchilar tomonidan IR texnologiyalaridan foydalanishning individual jihatlar yoki tarkibiy qismlari ishlab chiqiladi. Ammo, talabalarni vizual dasturlashga oid kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida qolmoqda[1,2].

Ma'lumki, dasturni o'rganish davomida talabalar algoritmlash asoslari bilan tanishadilar va dastur yozish qoidalari haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Mantiqiy, algoritmik va ijodiy fikrlash rivojlanadi, dasturlashga qiziqish shakllanadi. Talabalar ushbu dasturlash muhitida loyihalar yaratish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Buning natijasida asosiy tushunchalarni biladi: algoritm, ijrochi, buyruq, sikl, sprayt, forma va boshqalar. Bundan tashqari, vizual tasvir moljallangan g'oyani va uni rivojlantirish yo'llarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Vizual dasturlash nima? Bu matn sifatida kod yozish o'rniga grafik tasvirdagi ob'ektlarni manipulyatsiya qilish orqali dastur yaratish usuli. Shu tarzda dasturchi dastur algoritmini amalga oshirishi mumkin. Buning uchun u matn tili sintaksisini mukammal bilishi shart emas, chunki u ma'lumotlarni grafik elementlar shaklida ko'rsatishga imkon beradi. Masalan, informatika darslaridan bizga tanish bo'lgan sxemalar ham vizual dasturlashning bir turi hisoblanadi.

Birinchi bunday texnologiyalar ancha oldin ishlab chiqilgan. G'oya dasturni yo'naltirilgan grafik sifatida modellashtirish, ma'lumotlar oqimini dasturlash tamoyillari va arxitekturasini amalga oshirishdir. Ushbu kontsepsiya XX asrning 70-yillarida ishlab chiqilgan. Uning imperativ (ketma-ket) dasturlashdan farqi shundaki, u ma'lumotlar harakatiga urg'u beradi va ilovani bir qator ulanishlar sifatida modellashtiradi.

Uning yordami bilan siz juda jiddiy muammolarni hal qilishingiz mumkin. Masalan, amaliy dasturlar dizaynerlarida, ma'lumotlar oqimini dasturlashda va boshqalarda

relyatsion ma'lumotlar bazalarida aloqalarni vizual dasturlash ham muvaffaqiyatli qo'llaniladi.

Shunday qilib, vizual dasturlash vositalari an'anaviy kodlash o'rniga grafik elementlardan foydalangan holda dasturiy ta'minot yaratish imkonini beruvchi vositalardir. Ushbu vositalar ishlab chiqish jarayonini soddalashtiradi va yangi boshlanuvchilar uchun uni yanada intuitiv va qulay qiladi. Vizual dasturlash vositalari ko'pincha ta'lim maqsadlarida, shuningdek, oddiy mantiqqa ega prototiplar va ilovalar yaratish uchun ishlatiladi. Ommabopligiga qaramay, kod yozish zaruratini bartaraf etish uchun ishlab chiqilgan vizual dasturlash hali ham ko'p muammolarni hal qilish uchun qo'llanilmaydi va shuning uchun juda tez-tez ishlatilmaydi. Ko'pgina yirik va murakkab loyihalar hali ham mavjud dasturlash tillaridan birida ishlab chiqilgan va hech kim etarli darajada tekshirilmagan vositadan foydalanish xavfini o'z zimmasiga olmaydi.

Rivojlanishning markazida paydo bo'lgan muammolarni hal qilishning eng oqilona usullari va yondashuvlarini topish istagi yotadi. Vizual dasturlash tizim elementlari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni etarli darajada mavhumlik darajasida aniqlik orqali taqdim etishni soddalashtirishni o'z ichiga oladi. Biroq, bu dasturlash printsiplarga to'liq o'tish hali mumkin emas.

Shunday qilib, dasturni o'rganish davomida talabalar algoritmlash asoslari bilan tanishadilar va dastur yozish qoidalari haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Mantiqiy, algoritmik va ijodiy fikrlash rivojlanadi, dasturlashga qiziqish shakllanadi. Talabalar ushbu dasturlash muhitida loyihalar yaratish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мартыненко, Т. В. Основы визуального программирования в среде Visual Studio на базе C# : учебное пособие / Т. В. Мартыненко, В. В. Турупалов, Н. К. Андриевская ; под редакцией В. В. Турупалова. — Москва, Вологда : Инфра-Инженерия, 2023. — 232 с.

2. Князева Г.В. Виртуальная реальность и профессиональные технологии визуализации // Вестник ВУиТ. 2015. №15.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧЕСКИХ СИСТЕМ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Хасанова Маъмура Саитовна-

Преподаватель русского языка Навоийского техникума здравоохранения имени
Абу Али ибн Сино

Аннотация: В статье рассматриваются особенности сопоставительного исследования антонимии в русском и узбекском языках обнаруживает целый ряд сходных черт. Система антонимии в узбекском языке, как и в русском, состоит из двух неравных частей лексической и словообразовательной.

Ключевые слов: формирование слов, словарный состав, исследование, лексикология, сопоставление, антонимия, аффиксальные, морфемы, заимствованные слова.

Annotation: The article examines the features of the comparative study of antonyms in the Russian and Uzbek languages; it reveals a number of similarities. The system of antonyms in the Uzbek language, as in Russian, consists of two unequal parts of the lexical and derivational.

Key words: word formation, vocabulary, research, lexicology, juxtaposition, antonyms, affix, morphemes, borrowed words.

Наука, которая изучает словарный состав языка, устанавливает значения слов, смысловые отношения между словами, называется лексикологией. Развитие словарного состава языка,

формирование тех или иных групп слов, историю отдельных слов и их классов изучает историческая лексикология. Исследование словесного значения, классификация лексики по тем или иным признакам, изучение смысловых и стилистических отношений между словами и группами слов - задачи лексикологии синхронической или лексикологии современного русского языка.

Сопоставительное исследование антонимии в русском и узбекском языках обнаруживает целый ряд сходных черт. Система антонимии в узбекском языке, как и в русском, состоит из двух неравных частей лексической и словообразовательной. В обоих языках лексическая часть антонимии сравнительно не велика. Значительно разнообразно представлены в них словообразовательные антонимы, характеризующиеся в большинстве случаев общностью словообразовательной структуры. В сопоставляемых корреляциях чаще всего наблюдается совпадение и корневых, и аффиксальных морфем. Ср. рус. порядок – беспорядок, и узб. тартибли – тартибсиз, правильно – неправильно, тўғри – нотўғри.

В словообразовательной антонимии в обоих языках значительное место занимает отраженная антонимия. Производные слова – антонимы заимствуют антонимичные значения у своих исходных производных, как бы отражают их в своей семантической структуре. Например, день – ночь, польза – вред, высокий – низкий, веселый – грустный, быстро – медленно, опускать – поднимать - лексические антонимы; культурный – некультурный, правда – неправда, входить – выходить, вход – выход, усатый – безусый, рогатый – безрогий – словообразовательные; соответственно в узбекском языке кун – тун (день - ночь), тонг – оқшом (утро - вечер), ёз – қиш (лето - зима), баланд – паст (высокий - низкий), бахтли – бахтсиз (счастливый - несчастливый), мазали – бемаза (вкусный - невкусный), тўғри – нотўғри (правильный - неправильный).

В русском языке оппозиция положительных и отрицательных признаков чаще всего выражается при помощи приставок не- и без- (красивый – некрасивый, добрый – недобрый, умный – неумный; счастье – несчастье, любовь – нелюбовь; далеко – недалеко, громко – негромко; вкусный – безвкусный, памятный – беспомытный).

В узбекском языке отношения контрадикторности выражаются при помощи приставок но- и бе- или аффикса -сиз: тўғри – нотўғри (правильный – неправильный), маълум – номаълум (известный – неизвестный), мазали – бемаза (вкусный – невкусный), фойдали – бефойда (полезный – бесполезный), тоқат – бетоқат (терпение – нетерпение); саводли – саводсиз (грамотный – неграмотный), мантиқий – мантиқсиз (логичный – нелогичный), хатоли – хатосиз (ошибочный – безошибочный).

Противоположность (контрарность) – это отношение между понятиями, каждое из которых выражает наличие у предметов каких-либо признаков, но сами эти признаки носят противоположный характер. Как известно, существеннейшей особенностью отношений между противоположными понятиями является то, что, будучи взаимоисключающими по содержанию, они могут не исчерпывать объема родового понятия. Иначе говоря, между противоположными понятиями Антонимы разных частей речи в русском и узбекском языках. Имена прилагательные: хороший – плохой (узб. яхши – ёмон), полезный – бес полезный (узб. фойдали – бефойда); глупый – умный (узб. тумтоқ – ақли), бездарный – талантливый (узб. қобилиятсиз – истеъдодли), добрый – злой (узб. раҳмдил – баттол), нежный – грубый (узб. нозик – дағал), храбрый – трусливый (узб. ботир – қўрқоқ), веселый – грустный (узб. шод – ғамгин), забывчивый – памятный (узб. унутувчан – зеҳнли), твердый – мягкий (узб. қаттиқ – юмшоқ), горячий – холодный (узб. иссиқ – совук), мокрый – сухой (узб. хўл – қуруқ), сладкий – горький (узб. ширин – аччик).

В узбекском языке имеется немало слов, заимствованных из русского языка и через русский. В бытовой узбекской разговорной речи (особенно в крупных городах) употребляется большое количество русских слов, например: театр, вокзал, билет, пальто, костюм, телефон, лампочка, могут находиться средние члены (один или более). Например, между противоположными понятиями «бедный» и «богатый» располагаются средние члены «небогатый», «зажиточный», «состоятельный».

Значение некоторых русских слов, вошедших в словарный состав узбекского языка, не совпадает с их значением в узбекском языке (обычно в узбекском языке их значение суживается). Так, например, слово стол в русском языке обозначает 4 понятия, а в узбекском — 1. Лексические значения основ даже в пределах одной части речи могут быть разными и заметно отличаться от грамматических значений. Например, прилагательные наряду со значением качества - белый, худой могут быть связаны со значением предметности - золотой, кирпичный, процесс действия уклончивый, сыпучий и т.д.[3]

Литературы.

1.Юланова, Н. Д. Основные черты типологического контраста грамматических и словообразовательных систем русского и узбекского языков / Н. Д. Юланова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 3 (62). — С. 859-861. — URL: <https://moluch.ru/archive/62/9602/> (дата обращения: 24.09.2021).

2.Махмадиева Г.С. «ОСНОВА СИСТЕМЫ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ»журнал «Интернаука» № 7 (136), часть 1, 2020,39-41с.

XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA TURKISTONDA JADIDLARNING TA'LIM JARAYONINI YUZAGA KELISHI VA DARSLIKLAR MASALASI

Parmonov Ulug'bek Odiljon o'g'li –

Xalqaro Nordik universiteti yoshlar ishlari va talabalarga xizmat ko'rsatish departamenti
tyutori, tarbiyachi-pedagog.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizda ta'lim jarayonini yuzaga kelishi hamda ta'lim jarayonidagi usullar va darsliklar yuzasidan so'z yuritiladi.

Kalitso'zlar: ta'lim jarayoni, ta'lim usullari, jadidchilik, usuli,jadid,yangi usul,o'qitish, darslik.

Ko'p asrlik tariximizda XIX asr ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy hayotning ta'lim jarayoniga alohida ta'siri mavjudligini ko'ramiz. Ma'lumki, bu davrda O'rta Osiyodagi ijtimoiysiyosiy holat qoniqarli tusda emas edi. Bu jarayon albatta xalqning bilim olish va jahon sivilizatsiyasiga yuz tutishiga o'zining salby ta'sirini ko'rsatib ulgurgan edi.

O'rta Osiyoda XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlariga kelib xalqning ornomusi, aql-idroki, zakovat va matonatini ko'rsatib, xalqni bilim olishga undovchi ziyoli, vatanparvar shaxslar yuzaga kela boshladi. Bunday shaxslar jadid atamasi ostida maydonga keldilar.

Jadidlar harakat sifatida shakllanib bordi va ular xalqni bilimli bo'lishlari yo'lida bir qator amaliy ishlarni amalga oshirdilar. Jadidchilik harakatining tamal toshi jadid maktablaridir. Bu harakatning asl maqsadi millatning o'zligini tanitish, ijtimoiy-siyosiy tuzimni tubdan isloh qilish. Bu maqsadga erishish uchun yangi avlodni o'qitish masalalariga alohida e'tibor berish kerakligini ular tushunib yetgan edilar.

XVI asrdan boshlab Turkistonda gi vaziyat jahon taraqqiyotida butunla uzulib qolgan, buning ustiga mustamlaka tuzumi tufayli parokanda ahvolga tushgan, mahalliy maktablar va ta'lim-tarbiya tizimi bilan bu buyuk vazifani bajarish mumkin emas edi. Shuning uchun mahalliy maktablarni tubdan isloh qilish, zamon talablariga javob bera oladigan maktablar, oily o'quv yurtlari tashkil qilish jadid namoyandalarning birlamchi va asosiy vazifasiga aylandi. Ular "usuli jadid" maktablarini vujudga kelishi bilan an'anaviy o'qitish usullarini tubdan isloh qilish,o'qitishning yangi usullarini ishlab chiqish va shu usullar zaminida darsliklar, o'quv qo'llanmalarni yaratsih jadid pedagogikasining dolzarb masalasiga aylandi. Jadid pedagoglarining o'qitish metodlari sohasidagi faoliyatlari asosan, ularning darslik va o'quv qo'llanmalarida o'zifodasini topgan. O'qitishda ko'rgazmalilik, ifodali o'qish, uning turlari, ularda texnik vositalardan foydalanish, og'zaki va yozma nutq o'stirish usullari kabi ona tili va adabiyot o'qitishning muhim masalalari ishlab chiqildi.

Turkistonda yangi usuldagi maktablarni ochilishida Munavvarqori Abdurashidxonovning o'rni juda katta bo'lgan. U 1901 yilda Toshkentning Shayxovand

Tahur, keyinchalik boshqa dahalarda ham birinchi yangicha maktablarni ochishga erishdi. Bu maktablar “usuli jadid” maktablari deb yuritila boshladi.

Munavvarqori Abdurashidxonov bunday maktablarga kundalik o‘quv-tarbiyaviy ishlari uchun dastur va o‘quv darsliklar yaratishishlariga bel bog‘ladi. Munavvarqori Abdurashidxonov 1907 yilda yangi usuldagimaktablar uchun “Adibi avval” darsligini yaratadi. Mazkur darslik o‘zbek tili va yozuvini deyarli ilk bor alifbolaridan bo‘lib, bu darslik maktabning boshlang‘ich sinf lariga tavsiya qilingan. Bu darslik Saidrasul Saidazizning “Ustodi avval” darsligi bilan bir xil vaqtda darslik sifatida chop etildi.

Munavvarqori Abdurashidxonovga o‘lkada yangi usuldagi maktablarning tobora ko‘payib borishi unga qanot yozishiga yanada kuch beradi. Munavvarqori Abdurashidxonov 1907 yilning oxirida ikkichi darsligi “Adibus-soniy” darsligini nashr qilishga erishadi.

Ta’lim jarayonidagi bu kabi o‘zgashlar xalqni be’tibor qoldirmadi. 1910-1911 yillarda yangi usuldagi maktablarni ochilishiga bir qator faollar o‘z hissalarini qo‘shdi. A’zamxon, Muslimxon (Munavvarorining akalari), Xasan qori Xoniy, Eshonxo‘ja Xoniy, Nizomiddin Xesainov, Rustambek Yusufbekov, Sa’dulla qori Abdullayev va boshqa ko‘pgina toshkentlik, qo‘qonlik, namanganlik, farg‘onalik domlalar A.Ibodov, A.Shukurov kabilarning asarlaridan foydalanila boshlandi. Ko‘pgina maktablarda Munavvarqori Abdurashidxonovning 1-4 sinflar uchun tuzgan dasturi joriy qilingan edi. Dastlabki usuli jadid maktablarining 1-sinfida “Adibus- soniy”, “Havoyiji diniy” hisob (yuzdan yuqori son va amalla to‘grisida), 3-sinfda so‘fi olloyorning kitoblari, o‘qish va yozish darslari, Qur‘on kitobi, “Havoyiji diniya(II qism), “Tarizi anbiyo”, Shapochnikov va Volsov qalamiga mansub “Arifmetika”, “Nazihati atfol”, “Tajbid”, 4- sinfda “Qur‘on”, “Dahr-un - najot”(Munavvarqori Abdurashidxonov), R/Faxriddinovning “Nasihati”, “Hisob masalasi”, arab tili, “Dur-ul-shifoya”, Abdushukurovning “For tili” kitoblari o‘qitilgan. Maktabda ta’lim jarayonini isloh qilish maqsadida Munavvarqori Abdurashidxonov o‘quv tizimini chuqur o‘rgana boshladi. U darsliklar yaratish bilan kifoyalanib qolmadi. 1912 yilga kelib, o‘quvchilarga xusnixat, jug‘rofiya, islom tarixi, turk qavmlari tarizi fanlarini oshkoro o‘qita boshladi, maktab ostonasiga qorovul qo‘yib, ijtimoiy sohalaridan saboq bera boshladi. U mahalliy o‘qituvchilar orasida birinchi bo‘lib, “Namuna” maktabini tashkil qiladi hamda rus tilini o‘qitish masalasini hukumat oldiga ko‘ndalang qo‘yadi.

Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari haqida “Men bu asar nochizonimni birinchi maktablarimizda yuqori sinflarida ta’lim bermak va barobar ulug‘ adabiyot muhihlari, axloq havaskorlarining anzori oliylarina taqdim qildim” deya izoh qoldiradi. Mazkur asar darslik sifatida o‘qitila boshlangan. Darslikni boshlanishida Abdulla Avloniy tomonidan xalqni ilimli, ma’rifatli qilish borasidan qayg‘urib yozgan she’r bilan boshlanganini ko‘ramiz. Bu she’riy parcha Abdulla Avloniyning butun hayotini, faoliyatini aks ettirgan deyish mumkin.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni ijrosi asosida ta’lim jarayonini sifatini yangi bosqichga olib chiqish va interfaol ta’lim texnologiyalarini kiritishgaa lohida e’tibor qaratilmoqda.

Yuqoridagi qarorlar va dasturlarni amaliyotida maktabgacha yoshdagi bolalarni ta’lim olishida, ularning dunyoqarashini rivojlanishiga duyoni tanib borishdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda umumta’lim maktablarining ahamiyati g‘oyatda muhim ekanligini alohida e’tirof etish o‘ta muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B. Qosimov, O'son millat. Sharq, 1993 yil
2. B. Qosimov, Milliy Uyg'onish. T.Ma'naviyat, 2002 yil
3. U. Dolimov, Turkistonda jadid maktablari, T, Universitet, 2006 yil
4. S. Karimov. Munavvarqori Abdurashidxonov, T.Ma'naviyat, 2003 yil
5. A. Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq, Toshkent. 1917 yil

СПЕЦИФИКА СТРУКТУРЫ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

С.А.Хайруллаева -

Магистрант УзГУМЯ. Ташкент. Узбекистан

Аннотация: В статье исследуется специфика структуры приставочных глаголов движения в русском языке. Особое внимание уделяется их морфологическим и семантическим характеристикам, включая роль приставок в формировании видовых, пространственных, временных и модальных значений. Анализируются категории детерминированности и недетерминированности глаголов движения, а также лексико-семантические группы приставок и их влияние на грамматические свойства глаголов. Работа направлена на выявление внутренних закономерностей функционирования приставочных форм движения, что способствует глубокому пониманию механизмов словообразования и аспектуальной системы русского глагола.

Ключевые слова: глаголы движения, приставочные глаголы, детерминированные и недетерминированные формы, пространственные значения, аналитические конструкции, русский язык.

В русском языке приставочные глаголы движения формируют сложную систему, выражающую разнообразные пространственные, временные, аспектуальные и модальные значения. В узбекском языке, напротив, отсутствует система приставок, но аналогичные значения передаются с помощью морфологических, лексических и аналитических средств. Настоящее исследование посвящено анализу структурно-семантических особенностей приставочных глаголов движения в русском языке с сопоставлением их узбекских эквивалентов, выявлению сходств и различий, а также изучению способов выражения движения в обоих языках.

Глаголы движения в русском языке имеют глубокие исторические корни, восходящие к праславянской лексике, и находят соответствия в других индоевропейских и балтийских языках [1. С. 13]. Их высокая частотность подтверждается данными «Лексического минимума современного русского языка» (1985), где такие глаголы, как *идти*, *бежать*, *ехать*, входят в число 500 наиболее употребительных слов [2. С. 139]. В узбекском языке глаголы движения также играют ключевую роль, но их структура и способы выражения существенно отличаются из-за типологических особенностей языка.

Цель исследования — выявить специфику структуры и семантики приставочных глаголов движения в русском языке, а также сравнить их с аналогичными конструкциями в узбекском языке, чтобы показать, как универсальные концепты движения реализуются в языках с разной грамматической структурой.

Особенность структуры приставочных глаголов движения в русском языке заключается в особом взаимодействии приставки с основой глагола движения, при котором формируется не просто новая лексическая единица, но и меняется вид, направление, пространственная ориентировка, а нередко и семантика действия[4. 27 ноября].

Глаголы движения без приставок являются либо однократными (глаголы несовершенного вида с направленным движением, например: идти, ехать, лететь), либо многократными (глаголы с повторяющимся или неопределённым движением, например: ходить, ездить, летать).

Приставочные глаголы движения образуются путем добавления приставки к основе бесприставочного глагола движения (*идти, ходить, ехать, ездить и т.д.*). Приставка влияет на: направление движения (*войти, выйти, подойти*), границы действия (*дойти, обойти*), завершённость (*прийти — завершённое движение*), видовую характеристику (чаще всего образуется совершенный вид).

Пример: идти → войти (внутрь), выйти (наружу), подойти (близко), перейти (через).

Приставка добавляет к движению пространственные, временные или модальные оттенки значения. Например: *входить* – движение внутрь, *уходить* – движение откуда-то, *приходить* – движение к цели, *обходить* – движение вокруг.

Специфика структуры в том, что одна и та же приставка при добавлении к разным типам основы даёт разный результат по виду:

<i>идти</i> → <i>прийти</i> (СВ)	<i>ходить</i> → <i>приходить</i> (НСВ)
<i>ехать</i> → <i>въехать</i> (СВ)	<i>ездить</i> → <i>въезжать</i> (НСВ)
<i>идти</i> → <i>выйти</i> (СВ)	<i>ходить</i> → <i>выходить</i> (НСВ)
<i>ехать</i> → <i>выехать</i> (СВ)	<i>ездить</i> → <i>выезжать</i> (НСВ)
<i>идти</i> → <i>подойти</i> (СВ)	<i>ходить</i> → <i>подходить</i> (НСВ)
<i>ехать</i> → <i>подъехать</i> (СВ)	<i>ездить</i> → <i>подъезжать</i> (НСВ)
<i>бежать</i> → <i>убежать</i> (НСВ)	<i>бегать</i> → <i>убегать</i> (НСВ)

Приставка	Значение	Примеры
в-	<i>внутрь</i>	<i>войти, вбежать, въехать</i>
вы-	<i>наружу, изнутри</i>	<i>выйти, выбежать, выехать</i>
при-	<i>приближение, приход</i>	<i>прийти, приехать, прибежать</i>
у-	<i>удаление, уход</i>	<i>уйти, уехать, убежать</i>
под-	<i>приближение снизу, просто приближение</i>	<i>подойти, подъехать</i>
от-	<i>отдаление от объекта</i>	<i>отойти, отъехать, отбежать</i>
до-	<i>достижение конечной точки</i>	<i>дойти, доехать, добежать</i>
за-	<i>заход внутрь/за предел или отклонение</i>	<i>зайти, заехать, забежать</i>
на-	<i>движение на поверхность или приближение</i>	<i>наехать, набежать, налететь</i>
по-	<i>начальное движение (часто кратковременное)</i>	<i>пойти, поехать, побежать</i>
про-	<i>сквозь, мимо, вдоль</i>	<i>пройти, проехать, пробежать</i>
об-/обо-	<i>вокруг, обход</i>	<i>обойти, объехать</i>

пере-	<i>через что-либо, перемещение</i>	<i>перейти, переехать, перебежать</i>
за-	<i>заход внутрь/за предел или отклонение</i>	<i>зайти, заехать, забежать</i>
на-	<i>движение на поверхность или приближение</i>	<i>наехать, набежать, налететь</i>

В отличие от приставок, которые в основном выражают пространственные и видовые значения, суффиксы определяют характер движения, его повторяемость, видовую принадлежность и возвратность.

В системе русских глаголов движения основная лексико-грамматическая оппозиция проводится между однонаправленными (однократными) и многократными (разнонаправленными) глаголами. Суффиксы играют решающую роль в формировании многонаправленных форм.

Однонаправленный глагол	Многократный глагол	Суффикс
идти	ходить	-од-
ехать	ездить	-зд-
лететь	летать	-а-
плыть	плавать	-ва-
бежать	бегать	-а-
везти	возить	-з-
нести	носить	-с-

Эти суффиксы показывают, что действие **повторяется**, направлено в разные стороны или совершается регулярно. Таким образом, они не только выполняют словообразовательную функцию, но и влияют на лексико-грамматическую категорию глагола.

Постфикс -ся играет важную роль в образовании возвратных форм глаголов движения. Он указывает на:

- самопроизвольность действия (катиться, нестись),
- беспредметность или отсутствие прямого объекта (двигаться),
- переносное значение (двигаться в карьере).

Глагол	Возвратная форма	Значение
катить	катиться	двигаться самостоятельно
нести	нестись	быстро перемещаться
двигать	двигаться	изменять положение себя
Глагол	Возвратная форма	Значение

Основная функция постфикс -ся — превращение глагола из переходного в непереходный, то есть устранение прямого объекта действия. Это делает глагол пригодным для описания движения, происходящего без внешнего воздействия, как бы само по себе. Такая форма часто используется для обозначения естественного или самопроизвольного процесса, не направленного на другой предмет, а происходящего либо в самом субъекте, либо вокруг него.

Кроме того, -ся подчеркивает внутреннюю динамику, сосредотачиваясь не на результате движения, а на процессе перемещения или изменения состояния. Это делает глагол более абстрактным, позволяя описывать не только физическое движение, но и процессы, происходящие внутри субъекта, например, эмоциональные или ментальные сдвиги. Таким образом, постфикс -ся вносит в глагол дополнительный смысл процессуальности, внутреннего движения и неуправляемости действия, часто окрашивая его в рефлексивный или безличный характер.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ибрагимов В. Л. Глаголы движения и их лексико-семантическая структура: дис. ... д-р филол. наук. — М., 1988
2. Майсак Т. А., Рахилина Е.В. (1999) Семантика и статистика: глагол ИДТИ на фоне других глаголов движения. Под ред. Арутюнова Н. Д
3. Усманова М. Г. Функционально-семантическая классификация глаголов башкирского языка — Уфа : РИЦ БашГУ, 2002. — 212 с.
4. Ярема Е.В (2008) Глаголы движения и способы их функционирования в разносистемных языках. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING GLOBAL KELAJAGI VA UNING QIYOSIY-TARIXIY TAHLILI (Samarqand viloyati misolida)

Pulatov Erkin Begmuratovich-
Mustaqil tadqiqotchi

Anotatsiya. Maqolada MTT da tashkil etilgan faollik va ularda ishlashning o'ziga xosligi, maktabgacha yoshdagi bolalarga raqamlashtirish davrida ularning kelajakda ilimli va yetuk inson bo'lishlariga, shu metod bilan ularning ong tafakkurlarini, tasavvurlarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlari: Interaktiv, Maktabgacha tarbiya, ta'lim tashkilot, vizual tashviqot, individual dasturlar, ota-onalar va tarbiyachilar.

Аннотация: В статье рассматриваются мероприятия, организуемые в МТТ, и особенности работы в них, проблемы дошкольников в будущем в цифровую эпоху стать образованными и зрелыми людьми, формирование и развитие их мышления, воображения.

Ключевые слова: интерактив, дошкольное учреждение, образовательная организация, визуальная адвокация, индивидуальные программы, родители и воспитатели.

Annotation: The article deals with the activities organized in MTT and the specifics of working in them, the issues of preschool children in the future in the digital age so that they become educated and mature in the future, thereby forming and developing their thinking and imagination.

Key words: Interactive, Preschool, educational organization, visual advocacy, individual programs, parents and educators.

Respublikamiz mintaqalarida, xususan Samarqand viloyatida ham raqamli texnologiyalar asta sekin kundalik hayotning har qanday sohasining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda Samarqand viloyatining barcha sohalari faoliyati elektron, kompyuter, tarmoq va boshqa muhim avtomatlashtirilgan texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin.

Aloqa va xarid qilishdan tortib, mahsulot ishlab chiqarish va kompaniyaning mustaqil «ishi» ga qadar hamma narsa raqamli muhitga o'tmoqda. Shu sababdan barcha ta'lim sohasida rivojlanishning yangi raqamli texnologiyalar ijtimoiy faravonlik o'sishini belgilaydigan asosiy ta'lim sifatida qaraladi. Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekistonning kelgusi taraqqiyotining ilm-fan, ilmiy ijtimoiy- gumonitar texnologiyalar, ilim-fan asosida boshqarish tashkil etadi.

Maktabgacha tarbiya usullarini oila bilan birgalikda tashkil etish.

Oila bolaning birinchi jamoati, uning tabiiy yashash joyi, a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning butun xilma-xilligi, his-tuyg'ularning boyligi va o'z-o'zidan paydo bo'lishi, ularning namoyon bo'lish shakllarining ko'pligi. Bularning barchasi shaxsning hissiy va ma'naviy shakllanishi uchun qulay muhit yaratadi. Bolam o'sadi va bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotidaiga boradi. Hozir uning atrofida yangi odamlar - kattalar va bolalar bor. Yangi kattalar bolani qanday kutib oladi, bolaning hissiy farovonligi va xavfsizligi, o'z vaqtida rivojlanishi va tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish qobiliyati ularning harakatlari va harakatlariga bog'liq. Ta'lim tashkilotning pedagogik usullari qanchalik yaxshi bo'lmasin, shaxsni shakllantirishda hal qiluvchi omil oila hisoblanadi. Xulq-atvor va oilaviy muhit, uning urfodatlar, munosabatlar madaniyati insonning kamoloti uchun tuproq va ularning hayotiy yo'nalishlarining asosi bo'lib qoladi. Ota-onalar ta'lim jarayonida faol va teng ishtirok etishi kerak.

Samarqand viloyatida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar o'z farzandlari bilan uyda o'qish uchun yetarlicha bo'sh vaqtni topa olmasliklari uchun ko'pincha qiyinchiliklarga duch kelishadi, ular o'zlarining qobiliyatlariga ishonishmaydi. Biz ko'pincha ota-onalarni ota-onalar masalalarini hal qilishdan o'zlarini olib qo'yish pozitsiyasiga duch kelmoqdamiz. Kundalik hayot bilan shug'ullanadigan ota-onalarning bir qismi g'amxo'rlik qiladi, maktabgacha tarbiya vaqtini ular uchun maxsus ta'limiy sa'y-harakatlar talab qilmaydigan vaqt deb biladi va bunday ota-onalar ta'lim masalasini maktabgacha ta'lim tashkilotiga ko'chiradilar va uyda bolani televizor, hayvon o'yinchoqlari va kompyuterlarga topshiradilar. Shu tarzda bahslashib: "Bolaning qiziqishi qanaqa bo'lmasin, nima bo'ladi?"

Samarqand viloyatidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlari o'zlarini bolalarning tarbiyalashi va o'qitilishi bilan bog'liq barcha g'amxo'rliklarni amalga oshirib, ota-onalar institutning professor-tarbiyachilari bilan muloqot qilishdan manfaatdor bo'lishlarini unutishadi.

Maqsad 2021-2021 o'quv yilida ota-onalar bilan ishlash uchun - DOE mutaxassislarining o'quvchilarning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlari uchun shart-sharoit yaratish bo'yicha uslubiy ishlarni tashkil etish.

Vazifalar:

➤ Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun tashqi ijobiy ta'lim maydonini shakllantirish uchun shartsharoit yaratish.

➤ Ota-onalarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish.

➤ Oila a'zolari bilan ishlashni tashkil etishda tarbiyachilarning professional malakasini oshirish.

➤ To'plangan vazifalarni hal qilish uchun quyidagi usullardan foydalanildi: psixologik-pedagogik adabiyot va axborot kommunikatsiyasini o'rganish va tahlil qilish; maqsadli kuzatishlar, shu jumladan; bolalar, ota-onalar, turli maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan shaxsiy suhbatlar, so'roq qilish, suhbat, bolalar ishlarini o'rganish; hujjatlarni tahlil qilish, natijalarni qayta ishlash.

Ota-onalar bilan maktabgacha ta'limning o'zaro munosabati o'quv yili boshida aniqlandi.

Vizual tashviqot. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ishlarida turli vizual tashviqot usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday vositalardan biri ota-onalarni bolalar pedagogik ta'limiy faoliyatlarini tashkil etishga jalb qilishdan iborat tarbiyachisi faoliyati, tengdoshlar tarbiyalanuvchi tarbiyachi va ta'limdagi munosabatlar, kattalar va bolalar, o'yin o'ynash, maktabgacha tarbiya va o'z farzandlarining xatti-harakatlarini monitoring qilish; bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida yashash sharoitlari bilan tanishish.

Ota-onalar farzandlarining hayoti bilan vizual tanishuvi shuningdek, belgilangan kunlarda yiliga 3-4 marta o'tkaziladigan ochiq eshiklarni tashkil etishda ham amalga oshiriladi. Ushbu kunlarda ota-onalar oldindan roziligsiz, 3-dan 7-gacha yoshdagi bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotiga tashrif buyurishlari mumkin. Ota-ona faoliyatlari guruhlarini kuzatish, bolalar o'yinlari, tartib-taomlarni o'z ichiga oladi. Kichkina kollektiv suhbatni tomosha qilgandan so'ng, ota-onalar savollar berishadi, o'z taassurotlarini bo'lishadilar.

Maktabgacha ta'lim tarbiya tashkilotiga tashrif buyurish uchun faqat maxsus belgilangan kunlarda emas, balki navbatchi o'rinni egallaydi. Vaqti-vaqti bilan ota-onalar ekskursiyalarda qatnashish va bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotiga tashqarisidagi bolalar bilan dam olish, o'yin-kulgi va o'yinkulgilarda ishtirok etish uchun jalb qilinadi.

Ta'lim faoliyatlar davomida ota-onalar pedagogik jarayonga aralashmasligi kerak. Ular tarbiyachi fikrlarini ifoda etishi va keyinchalik maxsus daftarda yozishi mumkin.

Vizual pedagogik tashviqotning an'anaviy vositalari - turli stendlar. Har bir yosh guruhlarida guruh stendi bo'lishi kerak.

An'anaviy shakllar bilan bir qatorda oila bilan ishlashning zamonaviy shakllari mavjud.

Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida birinchi tashrifi.

Bolani maktabgacha ta'lim tashkilotiga borishdan oldin, ota-onalar ta'lim faoliyatlariga borishlari va ularni tarbiyachilar, boshqa bolalar va umuman maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan tanishtirishlari kerak.

Kirish uchrashuvi.

Bolani maktabgacha ta'lim tashkilotida kiritgandan so'ng, ota-ona tanlovi ularning farzandlari va uning oilasini uyda bilish uchun ularga g'amxo'rlik qilayotgan va boshqa ota-onalari bilan uchrashishga yordam beradi.

Bolani qachon olib kelish kerak?

Bolalarni ta'lim dargohiga kirib kelish vaqtlari 6:30 dan 7:45 gacha davom etadi.

Ota-onalar va tarbiyachilar konferentsiyalari.

Konferentsiya bolalarning muvaffaqiyatlarini muhokama qilish va ota-onalarga g'oyalari va muammolarini baham ko'rishga imkon berish uchun mo'ljallangan rasmiy telegram kanallar.

Konferentsiyalar individual dasturlarni birgalikda rejalashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Yozma aloqa shakllaridan qanday foydalanish kerak?

Vaqt va vaqtning etishmasligi sizni ota-onangiz bilan shaxsan uchrashishga to'sqinlik qilganda yoki telefoningiz bo'lmasa, yozma muloqotning ba'zi shakllari ota-onangiz bilan aloqa qilishda yordam beradi.

Broshyuralar.

Broshyuralar ota-onalarga maktabgacha ta'lim tashkiloti haqida ma'lumot berishga yordam beradi. Broshyuralar maktabgacha ta'lim tashkiloti kontseptsiyasini ta'riflab berishi va bu haqda umumiy ma'lumot berishi mumkin.

Foyda.

Axborot byulleteni.

Axborot byulleteni doimiy ravishda oilalarga maxsus tadbirlar, dasturdagi o'zgarishlar va boshqalar haqida ma'lumot berish uchun oyiga bir yoki ikki marta berilishi mumkin.

Haftalik qaydlar.

Ota-onalarga bevosita murojaat qilgan haftalik nusxa oilaning sog'lig'i, kayfiyati, bola maktabgacha ta'lim tashkilotida xatti-harakati, sevimli ta'limiy faoliyatlari va boshqa ma'lumotlar haqida oilaga xabar beradi.

Norasmiy yozuvlar. Tarbiyachilar oila haqida bolaning yangi yutug'i haqida yoki yangi o'rganilgan mahorat haqida oilani xabardor qilish uchun bolaning ota onasiga qisqa eslatmalar yuborishlari mumkin, taqdim etilgan yordam uchun oilaga rahmat qilishlari mumkin; Bolalarning nutqlari, bolaning qiziqarli bayonlari va boshqalar yozilishi mumkin. Oilalar ham minnatdorchilik bildiradigan yoki so'rovlarni o'z ichiga olgan bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida eslatma yuborishlari mumkin.

Shaxsiy notebooklar. Ushbu noutbuklar har kuni uyda va bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida sodir bo'layotgan voqealar haqida ma'lumot almashish uchun bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida va oila o'rtasida uyg'unlashishi mumkin. Oilalar oila a'zolariga tug'ilgan kunlar, yangi ish joylari, sayohatlar va mehmonlar kabi maxsus oilaviy tadbirlar haqida xabar berishlari mumkin.

E'lonlar doskasi. Xabarnomalar paneli - bu ota-onalarga kun bo'yi uchrashuvlar haqida va hokazolarni bildiradigan devor ekrani.

Takliflar uchun quti. Bu ota-onalar o'z fikrlari va takliflari bilan fikrlarni yozib olishlari mumkin bo'lgan, bu esa ularning fikrlarini bir guruh tarbiyachilar bilan baham ko'rishga imkon beradi.

Hisobotlar. Bola taraqqiyoti to'g'risida yozma ma'ruza, shaxsiy kontaktlarni almashtirmasa, foydali bo'lishi mumkin bo'lgan oilalar bilan muloqot tarzidir.

Ota-onalar uchun rollarni yaratish yo'llari mavjud. Ota-onalar dasturda turli xil rasmiy va norasmiy rollarni ijro etishi mumkin.

Quyida ulardan ba'zilari. Mehmonlar guruhi.

Ota-onalarni bolalarni kuzatish va o'ynash uchun guruhga kelishlarini rag'batlantirish kerak.

Ota-onalar va bolalar umumiy manfaatlar yoki ko'nikmalarga ega bo'lishi mumkin. Kattalar guruh ichidagi musiqa rahbarlariga yordam berishlari, chiqishlari bilan ishtirok etishlari, tadbirlarni tashkil etishda yordam berishlari, tashishni ta'minlash, guruh xonalarini tozalash, bezatish va bezashga yordam berishlari mumkin.

Ota-onalar kengashi a'zosi.

Ota-ona tavsiyasi – tarbiyachilarga nazariya va amaliyot bo'yicha muntazam ravishda uchrashadigan ota-onalar guruhi.

Ota-ona bilan hamkorlik. Bu yangi boshlanuvchilar uchun ko'proq tajribali ota-onalarning yordami. Guruh faoliyatida aloqa yoki qo'llab-quvvatlash uchun uchrashuvlar bo'lishi mumkin. Ota-onalar uchun ma'lumot va ularni o'qitish.

Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalarga o'zlarini qiziqtirgan bola taraqqiyoti mavzusida ma'lumot beradi.

Ota-onalar va tarbiyachilarning norasmiy uchrashuvlari.

Ular tematik uchrashuvlar, kechalar va h.k.

Aloqa resurslaridan foydalanish.

Mehnat, sog'liqni saqlash, uy-joy, bola tarbiyasiga, ta'limga va boshqa oilaviy ehtiyojlarga tegishli masalalar bo'yicha ota-onalar bilan muloqot qilish. Adabiyotni almashish.

Xulosa qilib aytganda, Samarqand viloyatidagi maktabgacha ta'lim tashkilotida ishlar to'g'ri tashkil qilinsa qiziqarli kitoblar, maqolalar, bukletlar, videofayllar, ota-onalar foydalanishi mumkin bo'lgan audio kasetlarda kutubxona yaratishlari mumkin. Zamonaviy bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar bilan hamkorlikning yangi, interaktiv shakllaridan foydalanish kerak, tarbiyachilar o'zlarini o'z farzandlarini o'rganish, rivojlantirish va bilish jarayoniga jalb qilishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoev "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" –T.: O'zbekiston, 2017.
2. P.Yusupova. Maktabgacha pedagogika. –T.: O'qituvchi, 1993.
3. Usmonxo'jayev T.S. va boshq. Milliy va harakatli o'yinlar. – T., 2015.
4. Kodirov V. Didaktik o'yinlarning bolalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishdagi metodik imkoniyatlari. – Andijon, ADU Ilmiy xabarnomasi, 2020 yil, №2-son. 129-b.
5. <https://hozir.org/milliy-xalq-oyinlari-asosida-bolalarda-odob-axloqni-orgatish.html>
6. <https://fayllar.org/b-o-qodirov-xalqaro-pedagogika-fanlari-akademiyasining-akademi.html?page=5>

СВОЕОБРАЗИЕ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Н.О.Султанова -

Студентка 2 курса кафедры русского языка и литературы
Университета Альфраганус

Аннотация. *Статья посвящена теме «Узбекская литература». В ней рассматриваются её особенности, основоположники, развитие и культурные традиции. Описывается история литературы, её фольклор, литературные традиции, ключевые этапы и роль писателей, начиная с XIV века*

Ключевые слова: фольклор, литературные традиции, писатели, XIV век, этапы, литература.

Узбекская литература - это одна из самых древних и богатых литературных традиций Востока, имеющая глубокие корни в истории Средней Азии. Она претерпела значительные изменения и развития на протяжении многих веков, оказав влияние на соседние культуры и продолжая оставаться важной частью культурного наследия Узбекистана. В этой статье мы рассмотрим историю узбекской литературы, её этапы, ключевых авторов и их вклад в её развитие.

Узбекская литература начала формироваться ещё в древности, когда на территории современного Узбекистана зарождались научные, философские и фольклорные традиции. Письменность в регионе возникла в IX-X веках, что стало важным моментом в развитии узбекской литературы. В различные исторические эпохи узбекская литература развивалась под влиянием различных культур и народов, в том числе персидской, арабской и турецкой.

Ф. Хамраев, известный узбекский литературовед, выделил несколько ключевых этапов в развитии узбекской литературы. Эти этапы дают представление о её эволюции от древнего периода до современности:

1. **Древний период (X-XII века):** В этот период зарождалась письменная литература, оказавшая влияние на всю Центральную Азию. К важнейшим фигурам этого времени можно отнести Алишера Навои, Ахмада Йасави и Абдурахмана Джами, чьи труды стали основой для дальнейшего развития узбекской литературы.

2. **Период классической литературы (XIII-XVII века):** В этот период происходит расцвет поэзии и прозы, что связано с усилением культурных связей между народами Центральной Азии, Персии и Турции. Важными фигурами были Мухаммед Хоразмий, Нахшаби, Фузули и другие. Влияние персидской литературы и философии было очень

3. **сильным.**

4. **Период модернизма и романтизма (XVIII-XIX века):** В это время начинается развитие новых литературных форм, что связано с изменениями в политической и социальной жизни региона. Появляются произведения, отражающие идеи модернизма и романтизма. Среди авторов, чье творчество оставило след в истории узбекской литературы, можно назвать Махмудкули и Фирдоуси.

5. **Советский период (XX век):** В это время узбекская литература развивалась в рамках советской идеологии, и появились произведения, связанные с социалистическим реализмом. Это был период, когда литература использовалась как средство формирования нового мировоззрения. К числу важных писателей этого времени можно отнести Чулпана и Гафура Гуляма.

6. Современный этап (после 1991 года): После обретения независимости Узбекистаном литература начала развиваться в новых условиях, что связано с поисками национальной идентичности и интересом к культурному наследию. Этот период характеризуется становлением новых жанров и форм, а также глубоким изучением и возрождением узбекской литературной традиции.

Выдающиеся Литературные Фигуры

Узбекская литература была развита и обогащена трудами многих известных писателей и учёных, которые сделали значительный вклад в её становление. Рассмотрим наиболее яркие фигуры, оказавшие влияние на её развитие.

Алишер Навои (1441–1501)

Алишер Навои — величайший поэт и писатель эпохи Тимуридов, чье творчество оказало огромное влияние на литературу Центральной Азии. Он писал как на персидском, так и на тюркском языке, его произведения считаются классикой восточной литературы. Навои не только создал произведения высокой художественной ценности, но и стал основоположником тюркской литературной традиции, сыграв ключевую роль в развитии узбекского языка.

Ахмад Йасави (1103–1166)

Ахмад Йасави был основателем суфийской философии и поэзии в тюркском мире. Его произведения оказали значительное влияние на духовное и культурное развитие региона. Йасави пропагандировал идеи любви, милосердия и веры, что стало основой для дальнейшего развития философской мысли и поэзии в Центральной Азии.

Абдурахман Джамии (1414–1492)

Абдурахман Джамии был выдающимся персидским поэтом и философом, чьи работы оказали влияние на узбекскую культуру и литературу. Его творчество стало важным этапом в развитии восточной поэзии, а также в углублении духовных традиций в Центральной Азии.

Мухаммед Хоразмий (XIII век)

Мухаммед Хоразмий был выдающимся учёным и поэтом, который работал в области науки, астрономии и философии. Его работы оказали большое влияние на развитие узбекской литературы, а также на науку региона в целом.

Махмудкули (XVIII век)

Махмудкули был узбекским поэтом и философом, чьи произведения продолжают изучать и ценить до сих пор. Он использовал классические формы восточной поэзии и занимался вопросами религиозной и философской мысли, что придавало его творчеству особую глубину.

Влияние и Значение Узбекской Литературы

Узбекская литература является важным элементом культурного наследия не только Узбекистана, но и всего региона Центральной Азии. Она сохраняет свою уникальность и ценность, продолжая оказывать влияние на современное литературное и культурное пространство. Писатели и исследователи, такие как Ф. Хамраев, играют ключевую роль в изучении её истории и развитии новых направлений.

Сегодня узбекская литература продолжает развиваться в новых условиях, обретая современные формы и жанры, а также встраиваясь в глобальный культурный контекст. Вклад великих авторов прошлого остаётся неоценимым и продолжает вдохновлять новые поколения писателей и читателей.

Таким образом, узбекская литература — это живой и многогранный процесс, который отражает не только историческое развитие региона, но и его философские, культурные и эстетические традиции.

Список использованной литературы

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ocobennosti-uzbekskoy-literatury-xvii-xix-vekov/viewer>
2. <https://www.ziyouz.uz/ru/publitsistika/literaturovedenie/189-2012-09-03-12-44-20> <https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/culture/literature.htm>
3. <https://people-travels.com/public/index.php/ru/strani/uzbekistan-dopolnitelniye/uzbekskaia-literatura>
4. <https://www.ziyouz.uz/ru/publitsistika/literaturovedenie/189-2012-09-03-12-44-20>

O‘ZBEKISTONNING XALQARO TURIZM TARAQQIYOTDAGI O‘RNI

**Fattoyev Islom Ilg‘orovich-
Navoiy davlat universiteti doktoranti**

Zamonaviy dunyoda xalqaro turizm eng tez rivojlanayotgan sohalardan biridir. Uning ta’siri ham jahon, ham ko‘plab mamlakatlarning milliy iqtisodiyoti uchun muhim. Jahon jamoatchiligini o‘zbek xalqining boy ma’naviy merosi bilan yaqindan tanishtirish maqsadida respublika hukumati tashabbusi bilan turizm sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari amalga oshirildi, chet el davlatlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik yo‘lga qo‘yildi. Buning uchun nafaqat ziyoratgohlar o‘rganildi, balki viloytlarning o‘ziga xos xususiyatlari, yo‘l va ijtimoiy infratuzilmasidan kelib chiqib, alohida hududlarga xorijlik sayyohlarni jalb etish rejasi ishlab chiqildi. Turizmning rivojlanishi sayyohlarga ko‘rsatilayotgan xizmatlarni modernizatsiya qilishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. 2013-yilda Ko‘kaldosh madrasasida sayyohlar bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishi uchun nafaqat sayyohlik tashkilotlari, balki “Oltin meros” xalqaro xayriya fondi ham musiqa merosimizni keng targ‘ib etish maqsadida milliy uslubdagi “Oltin meros” choyxonasi ochdi. 2013-yilda ikkita restoran (“Adras” – g‘ulomjon karvonsaroyida va “Ko‘kaldosh” – Ko‘kaldosh madrasasida) ish boshladi, ular pazandalik xizmati ko‘rsatish bilan birga milliy an’ana va liboslar namoyishi, konsert dasturlarini tashkil etishni boshladi. . 2013 yilgacha faqat bitta restoran bunday xizmatlarni ko‘rsatgan. 2014-yilda Buxoro shahrida kichik “Atlantic pool” akvaparki va “Grand Bowling” bowling zallari tashkil etildi⁹⁰.

2016-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4861-son qarori qabul qilinishi bilan turizmni rivojlantirish borasidagi keskin qadamlar belgilab berildi. Barcha hududlarda turizm industriyasi obyektlarini jadal rivojlantirish: mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish korxonalari, transport logistika tuzilmalari, axborot markazlari, madaniyat muassasalari va boshqalar iborat bo‘ldi. Biroq, turistlarni ma’lum hududlarga jalb qilishda hududlarning o‘ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari, transport infratuzilmasini rivojlantirish hisobga olindi.

Turizmni rivojlantirishga qaratilgan qonunchilik hujjatlarining qabul qilinishi hududlarga sayyohlar sonining ko‘payish bilan birga, turizmning yangi turlarining rivojlanishiga, biznes tuzilmalarining ko‘payishiga ham xizmat qildi. 2017-yilda 40

⁹⁰ Buxoro viloyati DA, M-1503 - fond., 1-ro‘yhat, 27- yig‘ma jild, 394- varaq.

tagacha hududlarni rivojlantirish loyihasi qabul qilindi, 11 ta iqtisodiy zona tashkil etildi⁹¹. 2016-2019-yillarda sayyohlar soni 2,0 milliondan 6,7 million oshdi⁹².

Bu qarorlar natijasida, birinchi navbatda, Buxoro viloyatida Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi viloyat bo'limi O'zbekiston Respublikasi taraqqiyot boshqarmasiga aylantirildi. Buxoro viloyatida turizmi rivojlantirish uchun ma'muriy bino ajratildi; ikkinchidan, rivojlanish bo'limi xodimlarini ishga qabul qilishda Buxoro viloyatida turizmni rivojlantirish, chet elliklarni bilishga alohida e'tibor qaratildi; uchinchidan, chet el fuqarolari ro'yxatga olish tartibi ishlab chiqildi. Bunday chora-tadbirlar turizm sohasida menejmentni yanada takomillashtirish, malakali kadrlarni jalb etish, eng muhimi, xorijlik sayyohlar uchun qulayliklar yaratishga ham xizmat qildi⁹³.

Muvozanatli iqtisodiy o'sish va xalqaro munosabatlarni rivojlantirish uchun turizm sohasini rivojlantirishning yaxlit konsepsiyasini ishlab chiqildi, turizm faoliyatini rivojlantirishning strategik vazifalari belgilandi. 2019-2025 yillar davomida Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi mamlakat iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirish orqali barqaror o'sish vositasi sifatida tasdiqlandi.⁹⁴

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son qaroriga asosan turizm sohasida raqobatbardoshlikni yanada oshirish, qulay ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish, turizm mahsulotlarini keng targ'ib etish maqsadida sohaga 33 mlrd. so'm mablag' ajratildi⁹⁵.

Natijada "O'zbekistonni ziyorat turizmi markazlaridan biri sifatida tan olish to'g'risida"gi deklaratsiya imzolandi. Ziyorat turizmiga e'tibor kuchayishi natijasida 2021-yilda ziyoratchilar tashrif buyurgan joylar soni 2017-yilga nisbatan 21 foizga oshib, ularning soni 99 taga yetdi. Ziyoratgohlarni obodonlashtirish, savdo ob'ektlari, transport, yo'llar, zarur infratuzilma ob'ektlari qurilishi sezilarli darajada yaxshilandi.

SUN'IY INTELEKTNING TA'LIMDA QO'LLANISHI

Qiyasova Gavhar Tursunovna - NavDU

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellektning pedagogik faoliyatdagi o'rni haqida batafsil ma'lumot berilgan. Oliy ta'limni innovatsion rivojlantirish sharoitida ta'lim jarayonlarini boshqaruvchi intellektual ta'lim tizimlarning i

Аннотация. В статье представлена подробная информация о роли искусственного интеллекта в педагогической деятельности. В контексте инновационного развития высшего образования обсуждаются возможности и особенности интеллектуальных образовательных систем, управляющих образовательными процессами. mkoniyatlari va xususiyatlari haqida so'z boradi.

⁹¹ Ашуров, Д. Д. (2021). Куйи Зарафшон худудида кичик корхоналарнинг ривожланиши тарихи. взгляд в прошлое, 4(7).

⁹² O'zbekistonda turizmni rivojlantirish: 2016-2020 yillarga mo'ljallangan turizm sohasi sharhi// <https://e-cis.info/news/566/92213/>

⁹³ Муродов Х.С. Бухорода туризмнинг ривожланиши тарихи (1991–2021 йй): Тарих фан бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс....автореф. – Бухоро, 2022. – 56 б.

⁹⁴ Аминова А. Исторический анализ экономических преобразований в Узбекистане в 1991-2021 годах (на примере областей низовья Зарафшана) Авт. дисс.докт ист. наукТашкент,2023. – 72 с.

⁹⁵ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 02.10.2021 y., № 06/21/6165/0104; 01/12/2022

Abstract The article provides detailed information about the role of artificial intelligence in pedagogical activity. In the context of the innovative development of higher education, the possibilities and features of intellectual educational systems that control educational processes are discussed

Bugungi kunda texnologiyaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt (SI) tizimlari ta'lim sohasida ham muhim o'rin egallamoqda. Sun'iy intellekt insonga o'xshash fikrlash va o'rganish qobiliyatlarini taqlid qiluvchi algoritmlar orqali shaxslarning ta'lim jarayonlarini shaxsiylashtirish va o'qitish uslublarini takomillashtirish imkonini bermoqda. Bu holat ham o'quvchilar, ham o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, ta'lim konsepsiyasini tubdan o'zgartirmoqda.

Sun'iy intellektning ta'limdagi eng muhim hissalaridan biri — shaxsga moslashtirilgan o'quv tajribalarini ta'minlashidir. An'anaviy sinf muhitida barcha o'quvchilar bir xil tezlikda va bir xil uslubda o'rganishga undalgan bo'lsa, SI asosidagi platformalar har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga, o'rganish tezligiga va darajasiga mos kontentni taqdim eta oladi. Bu orqali o'quvchilar sust bo'lgan sohalarda ko'proq yordam ola olishadi, kuchli bo'lgan yo'nalishlarda esa ilgari darajalarga yo'naltirilishadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari ham ta'limda katta bir inqilob yaratdi. Avtomatik test baholash, yozma topshiriqlarni tahlil qilish va shaxsiy natijalarni kuzatish kabi funksiyalar o'qituvchilarning yukini kamaytirib, baholash jarayonlarini yanada ob'yektivlashtirish imkonini beradi. Bu tizimlar o'quvchining natijalarini real vaqt rejimida kuzatib borib, o'qituvchilarga zudlik bilan fikr-mulohaza beradi va shu orqali aralashuv kerak bo'lgan sohalarni erta aniqlashga yordam beradi.

Sun'iy intellekt, shuningdek, ta'limda teng imkoniyatlar yaratish orqali imkoniyati cheklangan guruhlar uchun ham ta'limni yanada kirishimli qiladi. Masalan, ko'rish yoki eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun ishlab chiqilgan SI asosidagi vositalar ularning o'quv materiallariga osonroq kirishishini ta'minlaydi. Shuningdek, til to'siqlarini yengib o'tishga xizmat qiluvchi real vaqtli tarjima ilovalari turli til so'zlovchi o'quvchilarning ta'limga integratsiyasini osonlashtiradi.

Ammo sun'iy intellektning ta'limda qo'llanilishi ayrim etik va ijtimoiy savollarni ham keltirib chiqarmoqda. O'quvchi ma'lumotlarining maxfiyligi, sun'iy intellekt tizimlarining shaffofligi va algoritmik tarafkashlik kabi masalalar ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqilishi lozim. Ta'limda SI dan foydalanish kengayib borgani sari, bu tizimlarning adolatli, xavfsiz va inson markazli tarzda ishlab chiqilishi va qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqa tomondan, sun'iy intellekt texnologiyalari hali o'qituvchilarning o'rnini to'liq bosadigan darajaga yetgan emas. Ta'lim faqat bilim yetkazish bilan cheklanmay, balki hissiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy muloqot va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini egallashi emas, balki ularning ishini samaraliroq qilishga xizmat qiluvchi yordamchi sifatida ko'rilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim sohasida inqilob darajasida o'zgarishlar keltirmoqda. Shaxsiylashtirilgan ta'lim, ob'yektiv baholash va oson kirish imkoniyati kabi afzalliklar ta'lim jarayonini yanada samarali qilmoqda. Ammo bu texnologiyalar bilan birga keladigan etik va ijtimoiy mas'uliyatlar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Kelajakda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim tizimlarining inson

markazli yondashuv bilan ishlab chiqilishi va jamiyatning barcha qatlamlari uchun kirishimli bo'lishi — ta'limda tenglik va sifatni oshirishning kaliti bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Rob Gibson The Impact of AI in Advancing Accessibility for Learners with Disabilities
2. J.Jares .AI in the Classroom: Personalized Learning and the Future of Education
3. 3. Бессмертный И.А. “Искусственный интеллект” Учебное пособие. СанктПетербург 2010. 288 с

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORINING BOSHQARUV FAOLIYATI JARAYONLARINI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI

Rahmonova Diyora O'tkir qizi-

NavDU Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining boshqaruv faoliyati jarayonlarini tashkil etish mexanizmlari haqida fikr yuritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы организации управления директором дошкольного образования.

Annotation. This article discusses the mechanisms of organizing the management of the director of preschool education.

Kalit so'zlar: Boshqaruv, pedagogik kengash, kuzatuv kengashi, onglilik, siyosiy yetuklik, prinsiplilik, budget mablag'lari, homiylik, normativ hujjat.

Ключевые слова: Правление, педагогический совет, наблюдательный совет, осведомленность, политическая зрелость, принципиальность, бюджетные средства, спонсорство, нормативный документ.

Key words: Board, pedagogical council, supervisory board, awareness, political maturity, principled, budget funds, sponsorship, normative document.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish va uni boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu xususida Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ham rahbar xodimlarning ijtimoiy hayotimizdagi roliga to'xtalib, tanqidiy tahlil, qat'iy tartib - intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarini - bu bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hududlar hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak,- deya xitob qilib, endi har birimiz, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi - o'zimiz mas'ul bo'lgan soha va tarmoqdagi ishlarning ahvolini tanqidiy baholash asosida zimmamizga yuklatilgan vazifalarni mas'uliyat bilan bajarishni ta'minlashdan iborat ekanligini ta'kidlab o'tganlar.

Maktabgacha ta'lim sohasida boshqaruvni to'g'ri yo'lga qo'yish va takomillashtirish maqsadida 2017 yil 30 - sentabrda "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi PF – 5198 -sonli farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish to'g'risida"gi.3305 - PQ qarori qabul qilindi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish bugungi kunda direktor tomonidan amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarini ishga qabul qilish qonun

hujjatlarida ko'rsatilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'limi vazirligi bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunining 9-bobi "Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish va uning faoliyatini tashkil etish tartibi" deb nomlanib, ana shu bobning 48-moddasida davlat maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish pedagogik kengash, kuzatuv kengashi va davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari tomonidan amalga oshirilishi, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish tartibi esa uning muasisi hujjatlari asosida belgilanishi ko'rsatib berilgan..Ushbu Qonunning 51-moddasida esa Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari - direktor hisoblanib, u tashkilotning faoliyatiga joriy rahbarlikni amalga oshirishi va Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining huquq va majburiyatlari meyoriy-huquqiy hujjatlar, davlat maktabgacha ta'lim tashkilotining ustavi, shuningdek mehnat shartnomasi bilan amalga oshirilishi belgilangan.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti - murakkab tarmoq bo'lib, rahbarning undagi roli, faoliyati ko'p qirralidir. Rahbar - maktabgacha ta'lim tashkilotining tashkilotchisi, rahbari, malakali pedagog, uning faoliyati maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to'laqonli hal etishga qaratilgan. U bolalar muassasalaridagi ta'lim - tarbiyaviy, pedagogik va gigiyenik talablarga muvofiq ravishda amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. O'z jamoasida ishchanlik, maqsadga qaratilgan inoqlik vaziyatini yaratadi. Ularga umumiy rahbarlik qiladi. Rahbar o'z ishida davlatimiz va Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o'z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak ongillik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o'ziga va qo'l ostidagilarga talabchanlik – bu rahbarga qo'yiladigan asosiy talablardir.

Jamoadagi to'g'ri, o'zaro munosabatlar har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomligiga rioya qilishni ta'minlaydi.

Rahbarlik mavqei ma'naviy - ma'rifiy, siyosiy, huquqiy saviyasini va mintaqaviylik mahoratini doimo ongli ravishda pedagogik bilimlarni bolalarga ta'lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o'z bilimlaridan amaliy faoliyatiga foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik instruktiv, normativ hujjatlarni yaxshi bilishi va unga amal qilishi kerak. Rahbar pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilib, yetuk va kamchiliklarini darhol bartaraf qilish choralarini ko'rishi lozim.

. Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining ushbu tashkilot faoliyatini takomillashtirish yuzasidan ko'rilayotgan chora - tadbirlar, moliya - xo'jalik holati, daromadlar va xarajatlar, budjet mablag'laridan, budjetdan tashqari, homiylik va boshqa mablag'lardan foydalanish to'g'risidagi hisobotlarini eshitadi; davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining va boshqa xodimlarining faoliyatiga taalluqli ijtimoiy so'rovlar o'tkazadi; tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo'limlariga davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarini va boshqa xodimlarini rag'batlantirish to'g'risida takliflar kiritadi.

Rahbar xodim har qanday vaziyatlarda ham o'zini tuta olishi, tashabbuskor bo'lishi, har qanday vaziyatlardan jamoani olib chiqa olishi, taraqqiyot bilan barobar qadam tashlashi, ko'pchilik dardi bilan yashashi, hamkorlik, hamjihatlik, ijodkorlik bilan ish yuritishi, kasbiy-uslubiy mahorat egasi bo'lishi, so'zi bilan ishi bir bo'lishi, maqsadni aniq qo'ya oladigan va uning ijrosini ta'minlaydigan bo'lishi, vijdonli va adolatli bo'lishi, samimiy, vazmin, bag'rikeng bo'lishi, ijodkor, bunyodkor va yaratuvchan bo'lishi, talabchan va mehribon, vaqtning qadriga yetadigan, xushmuomala inson bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda boshqaruv faoliyati bu – boshqaruv jarayonida qabul qilinayotgan qarorlarning mazmuni va mohiyatini ifodalovchi va ko‘zlangan natijalarga erishishni ta’minlovchi o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan va bir-birini o‘zaro to‘ldiruvchi komponentlardan iborat bo‘lgan tizim sifatida, ta’lim jarayonini samaradorligini oshirishga, sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga yo‘naltirilgan faoliyat jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib - intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: «O‘zbekiston»
2. Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risida 2017 yil 30 sentabrdagi PF – 5198 - son.
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida 2017 yil 30 sentabrdagi.PQ – 3305 - son

HUQUQIY TAFAKKUR –MURAKKAB, KO‘P QIRRALI HODISA SIFATIDA

Abdullayeva Surayyo-

Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Huquqiy tafakkur – bu bir necha darajalarda mavjud bo‘lgan murakkab, ko‘p qirrali hodisa. Huquqiy tafakkur darajalariga quyidagilar kiradi: falsafiy-dunyoviy, nazariy, dogmatik, kasbiy, oddiy (kundalik) va ongsizlik darajasi. Bular bir-biri bilan kesishadi va bir-birini to‘ldiradi. Tashuvchisiga ko‘ra, huquqiy tafakkur individual (shaxsiy), guruh va ijtimoiy tafakkurga bo‘linadi. Shu bilan birga, yuristlarning kundalik va favqulodda tafakkurini (murakkab tushunilayotgan vaziyatga qarab) ajratish mumkin. Ushbu o‘lchovda eng muhim va murakkab masala – bu huquqiy tafakkur turlarining o‘zaro shartlanganligi va dialogik xususiyatidir Hozirgi kunda falsafa, psixologiya, va boshqa fanlarda, tafakkur jarayonini o‘rganuvchi intizomlarda, bu murakkab hodisa haqida ko‘plab yondashuvlar mavjud. Ularni batafsil va to‘liq ko‘rib chiqish zarurati yo‘q, ayniqsa, chunki bunday tadqiqot aniq ravishda huquqshunoslik doirasidan tashqariga chiqib ketadi.

Kaliforniya universiteti faylasufi J. Lakoff “an’anaviy ob’ektivistik yondashuv”ni dunyoga va uning tafakkurdagi tasniflashiga quyidagicha ta’riflaydi: “Ob’ektivistik nuqtai nazardan, ratsional tafakkur butunlay tashqi dunyodagi narsalar bilan shartli munosabatlar orqali ma’no oladigan abstrakt simvollarini boshqarishdan iborat”. Ob’ektivistik g‘oyalar orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: aql – bu kompyuter kabi algoritmik hisoblash orqali simvollarini boshqaradigan abstrakt mashina; simvollar (masalan, so‘zlar va mental tasavvurlar) o‘z ma’nolarini tashqi dunyodagi narsalar bilan bog‘langan holda oladi. Barcha ma’nolar shunday xususiyatga ega. Tashqi dunyo bilan bog‘langan simvollar tashqi haqiqatning ichki ifodalari hisoblanadi. Abstrakt simvollar tirik mavjudotlarning xususiyatlariga bog‘liq bo‘lmagan holda dunyodagi narsalar bilan mos kelishi mumkin. Inson ongi tashqi haqiqatning ichki ifodalaridan foydalanganligi sababli, u tabiatning ko‘zgusi hisoblanadi va to‘g‘ri tafakkur tashqi dunyo mantiqini aks ettiradi.

Tafakkur qanday qilib aynan *huquqiy* bo‘ladi? Bu savolga javob huquqni tushunish turiga bog‘liq bo‘lib, javob kontekstini belgilaydi. Masalan, pozitivizm tarafdori bunga faqat rasmiy-huquqiy jihatdan javob beradi: hamma narsa rasmiy (yoki rasmiylashtirilgan)

vaziyatga va uning davlat majburiyati bilan bog‘liq oqibatlariga bog‘liq. Yunsaturalist (Tabiiy huquq) esa, axloq bilan immanent bog‘liqlik huquqiy sifatni shakllantiradi, degan fikrni qat’iyat bilan bildiradi. Huquq sotsiologi uchun bu mezon – ijtimoiy nuqtai nazardan ba’zi hodisalarning umumiy majburiyligi yoki ijtimoiy ahamiyatidir. Postklassik huquq sotsiologiyasi shundan kelib chiqadiki, huquqiy mazmun – bu alohida tafakkur turi emas, balki uning bir jihati yoki tomonidir. Prinsip jihatidan, har qanday tafakkur huquqiy ma’lumotlar bilan ishlaganda, u huquqiy bo‘lishi mumkin. Masalan, maxsus huquqiy bilimlarga ega bo‘lmagan oddiy odamning jinoyat, fuqarolik yoki ma’muriy ish haqidagi tafakkuri shundaymi? Menimcha, keng ma’noda har qanday huquqiy ish (vaziyat)ni tushunish – bu huquqiy tafakkur hisoblanadi. Bu hatto professional (amaliyotchi yurist) tomonidan huquqiy ishga tegishli ma’lumotning ongsiz qabul qilinishi ham, keyinchalik u ma’noli bo‘lib chiqishi mumkin.

Huquqiy tafakkur – bu ma’lum jamiyatda (asosiy ijtimoiy guruhlar darajasida) hukmron bo‘lgan (rasmiy yoki/va urf-odatlar sifatida) qabul qilingan huquqiy qoidalardan foydalanish haqidagi umumiy bilimlardir. Ular ijtimoiy dunyoning rasmiy (urf-odatlar va an’analarni o‘z ichiga olgan) huquqiy nomlanishi uchun ijtimoiy guruhlar kurashi natijasida shakllanadi va quyida muhokama qilinadigan huquqiy tipizatsiyalar, freymlar va skriptlarda aniq ifodalanadi. Kundalik huquqiy tafakkur mazmunini tashkil etuvchi huquqiy ma’nolar – bu ma’nolarning ma’lum akter (uning ehtiyojlari, manfaatlari, motivatsiyasi) va vaziyatga nisbatan individualizatsiyasi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Shunday qilib, yuqorida aytib o‘tilganidek, huquqiy tafakkur shartli va kreativlik jihatidan baxslidir: biz o‘zimiz ixtiro qilmagan sxemalar, toifalar, huquqiy konstruksiyalar bilan tafakkur qilamiz, lekin shu bilan birga, ushbu sxemalar, toifalar va huquqiy konstruksiyalarni shaxsiy qiziqishlar, manfaatlar va kutishlar asosida o‘zimiz kombinatsiya qilamiz, qabul qilish jarayonida ma’lumotlarni ajratib olib, ularni ma’noli va huquqiy ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotga aylantiramiz. Bunday shartli OAV (Ommaviy Axborot Vositalari), mafkura tizimi, ta’lim tizimi tomonidan amalga oshiriladigan tafakkurga ta’sir qiluvchi va uni manipulyatsiya qiluvchi ko‘plab omillarda namoyon bo‘ladi. Bu ham dunyoviy, ham kundalik darajada namoyon bo‘lib, ikkala daraja ham huquqiy kundalik amaliyotlarni shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / науч. ред. П. П. Баранов. Ростов н/Д: Рост. гос. ун-т., 2002. — 285 с..
2. The concept of «primitive thinking» by L. Levi-Bruhl in modern psychology. <http://naukavestnik.ru/doc/gv2001Goryachev>.
3. Lippmann W Public_Opinion-1922.pp-28-30.
4. Бочкарев С. А. Философия уголовного права: постановка вопроса: монография. М., 2019. С. 145–150

MUSTAQILLIK YILLARIDA TURIZM SOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (NAVOIY VILOYATI MISOLIDA)

Xo‘jayeva L.Sh.
NavDU Tarix fakulteti
Tarix kafedrası o‘qituvchsi

Respublikada turizm haqida gap ketganda, eng avvalo butun jahonni hayratga soluvchi asoriatlilar jamlangan Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabiz singari tarixiy va me'moriy yodgorliklarga boy qadimiy shaharlari ko'z o'ngimizga keladi. Biroq Respublikamizning Navoiy viloyati turizm industriyasini rivojlantirishda imkoniyatlari ham tarixiy shaharlarimizdan qolishmasligini quyidagilardan ko'rishimiz mumkin;

Birinchidan, Navoiy viloyatining yaqin-uzoq joylarida tarixiy va madaniy yodgorliklari, diqqatga sazavor joylari ko'p. Navoiy viloyatida 339 arxeologiya, arxitektura va san'at yodgorliklari ro'yxatga olingan. Shulardan 38 tasi Respublika yodgorliklari ro'yxatiga kiritilgan, 30 tasi mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan yodgorliklardir.⁹⁶

Navoiy viloyati hududidagi madaniy ob'ektlar soni va toifasi

№	Madaniy meros ob'ektlari	Respublika ahamiyatidagi	Mahalliy ahamiyatga ega	Jami
1	Arxeologiya	-	100	340
2	Arxitektura	15	55	70
3	Manumental	-	22	22
4	Diqqatga sozovor joylar	-	5	5
	Jami	15	182	437

Navoiy viloyatining mamlakatimiz xaritasida joylashuvi ham o'ziga xosdir. U O'zbekistonning hududining qoq o'rtasida, markaziy qismida joylashgan. Viloyatning katta qismini Qizilqum egallagan. Qadimdan bu voha jonsiz va jazrama cho'llar o'rtasida Olloh yaratagan yo'lak bo'lib, Sharq va G'arbning madaniy muloqoti, xalqlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ularning ma'naviy - g'oyaviy uzviyligini bog'lash uchun xizmat qilgan, o'tmishda bu vohada Buyuk ipak yo'li o'tgan. Bu yo'lida Sharqning eng go'zal shaharlari Buxoro va Samarqand joylashgan. Karmana bu ikki maftunkor shaharlarni bog'lovchi vazifani bajargan. Buyuk Ipak yo'li shaharning janubiy-sharq tomonidan boshlanib, uning janubiy - g'arb tomonidan o'tib ketgan. Shuning uchun ham Karmana o'sha davr yirik savdo markazlaridan biri bo'lgan. YUNESKOning qarori bilan yuzdan ortiq mamlakatlar vakillari ishtirokida 1990 yil sentabr oyida qadimgi Ipak yo'li bo'yicha o'tkazilgan turistik mashrutga Karmana shahri ham kiritilib, tadbir qatnashchilari Karmanada bo'lib, uning tarixi bilan tanishishgan.⁹⁷ Karmanada Mirsaid Bahrom maqbarasi (XI asr), Raboti Malik

⁹⁶ Иноятов С. Амир Темур Работи Маликда.-Т.: Шарқ, 1998. Б-47.

⁹⁷ <http://uz.Navoi.ru>.

karvonsaroyi va sardobasi (XI asr), Qosim Shayx majmuasi (XVI asr), kabi me'moriy yodgorliklar mavjud.

Raboti Malik Markaziy Osiyodagi eng qadimgi monumental arxetektura yodgorligi hisoblanib, Qoraxoniylar davri me'morchiligining mumtoz namunasidir. Raboti Malik karvonsaroyi Karmanadan 18 km g'arbda joylashgan bo'lib, karvonsaroydan tashqari, atrof va chegarani qo'riqlash istehkomi vazifalarini ham bajargan. Karmana va Tavois o'rtasida Buyuk Ipak yo'lidan o'tuvchi yo'lovchilar uchun muhim va zaruriy qo'nalg'a xizmatini ado yetgan. U 1069-1079 yillar orasida Buxoroda hukumronlik qilgan sultonlardan bo'lgan Tamg'achxon Ibrohim (1046-1068)ning o'g'li Shamsulmulk Nosir ibn Ibrohim (1068-1080) qurdirgan⁹⁸. Rabot Malik qadigi me'morlar tafakkuri mahsuli, naqqoshlik imte'dodining yorqin namunasi sifatda asrlar davomida kishilarni o'ziga jalb etib kelmoqda.

Mir Said Baxrom maqbarasi Karmananing markaziga yaqin joyda joylashgan. Maqbara X-XI asrga xos bo'lib, bu yodgorlik qurilishi jihatdan Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasini yeslatadi.

O'zbekistondagi eng nodir qurilish inshoatlaridan biri bu Qosim Shayx me'morchilik majmuasidir. Uning tarkibiga Qosim Shayx xonoqosi, daxma, ziyoratxona va Buxoro amiri Abdulahadxon qabri kiradi.

Ikkinchidan, O'z bag'rida minglab qoya tosh suratlarini jamlagan Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorligi Navoiy viloyatida Qoratog'ning janubiy yon bag'rida joylashgan. Sarmishsoy darasi qoyatoshlariga o'yib ishlangan rasmlar galeriyasi qadimgi ajdodlarimiz qoldirgan ajoyib, betakror san'at, ma'naviy madaniy yodgorligi bo'lib, rasmlar jez, temir, tosh asboblari bilan urib-o'yib, cho'kichlab sxematik, kontur, soya va naqshdor uslublarda did bilan ishlangan.

Sarmishsoy qoya tosh tasvirlari X.I.Muhammedov tomonidan 1958 yil aniqlangan.⁹⁹ Bu petrogliflarni birinchi bo'lib N. Toshkentboyev ilmiy tadqiq yetdi.¹⁰⁰ Sarmishsoy petrogliflarini o'rganish XX asr 60 yillarida arxeolog olim A.Kabirovning, keyinchalik O'z.R.F.Aning Samarqand Arxeologiya instituti katta ilmiy xodimi M.Xo'janazarovning ilmiy izlanishlari tufayli eng qadimgi odamlar, ularning mashg'ulotlari, boy hayvonot dunyosi, bir qator diniy, afsonaviy va turli xil rasmlardan iborat 4000 mingdan ortiq 40 turdagi suratlar o'rganildi.

Sarmishsoy darasi qoya toshlarida alohida turgan, raqsga tushayotgan odamlaning, kamondan o'q otayotgan merganlarning, otda chopib ketayotgan chavandozning, uzun shoxli ibtidoiy buqa va bug'ularning, sher va boshqa yirtqich hayvonlarning, shuningdek, tog' takalari, oxu, to'ng'iz, it, bo'ri, ot, tuya kabi boshqa hayvonlarning tasvirlari mohirona aks yetgan. Shu bilan birga hayvonlarning yakka tartibda yoki ko'plashib ov qilish manzaralari uchraydi. Qoyalarda quyosh belgisi, ilonlar, qush va har xil geometrik shakillar ham uchraydi.

Hozirgi kunda Sarmishsoyni merosini avlodlarga qoldirish, uni asrab avaylash borasida, YUNESKO ning madaniy merosi ro'yxatiga kiritish masalalarida ko'plab ishlar olib borilmoqda. Jumladan 2004 yil oktabr, 2008 yil noyabr oylari bo'lib o'tgan Navoiy shahri va Sarmishsoyda o'tkazilgan xalqaro konferensiyalarni misol qilishimiz mumkin. Sarmishsoy rasmlar galeriyasi, ayni paytda davlatimiz tomonidan muhofaza qilinib, bu

⁹⁸ Немцева Н.Б. Работы-и-Малик. В.Кн. Художественная культура Средней Азии IX-XIII века (Сборник статей). – Т., 1995, с-24.

⁹⁹ Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 32 нашри. Т. «Фан». 2001 йил, 24 бет.

¹⁰⁰ Знамя дружбы. Сармишсай музей под открытым небом. 2004 г 8 октябрь.

yodgorlik davriga xos san'atning ochiq osmon ostidagi muzey sifatida o'tmish madaniyat tariximiz bilan qiziquvchilarning qadamjoyiga aylangan.

Sarmishsoy 2008 yilda YUNESKO tashkilotining dunyo madaniy merosi dastlabki ro'yxatiga kiritilgan¹⁰¹.

Darhaqiqat dunyo olimlari nigohiga tushgan, «Zangori osmon ostidagi muzey»¹⁰² deb ta'rif etilayotgan Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorligi turistlarning sevimli maskanga aylangan.

Uchinchidan, Mamlakatimizda dunyoga mashhur va xorijiy sayohatchilarni jalb qiluvchi qadimiy shaharlar, tarixiy yodgorliklari bilan bir qatorda ekoturizm bilan bog'liq bo'lgan betakror go'zal tabiat, landshaft (sahro, cho'l-adrlar, tog'lar, past tekisliklar)lar mavjud.

Yurtimizning go'zal tabiati, xilma-xil noyob o'simlik va hayvonot dunyosi, nodir xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan arxeologik topilmalar, paleontologik qoldiqlar, dunyoda kam uchraydigan geologik kesimlar, 38 mln.gektardan ortiq bo'lgan ovchilik – baliqchilik yer maydonlariga ega, ulardan 1,0 mln. gektari ko'llar, daryolar, suv omborlari, 800 dan ortiq tabiiy yodgorliklar mavjud¹⁰³. Ekologik turizmni rivojlantirish uchun Navoiy viloyatida juda katta imkoniyatlar mavjud.

Navoiy viloyatidagi eng katta suv havzasi – Aydarko'ldir. 1969 yilning qishi o'lkada uzoq va juda qorli bo'ldi. Bahorda bu suv ko'tarilishiga va Sirdaryoning toshib ketishiga olib keldi. Suvning halokatli darajasi Charvoq suv ombori va ko'pgina aholi zich yashaydigan tumanlarni yuvib ketish xavfini tug'dirdi. Shunda ortiqcha suv avariya shlyuzi orqali sho'rxok Arnasoy chuqurligiga oqizib yuborildi. Shu tariqa Qizilqum sahrosida suv havzasi Aydarko'l paydo bo'ldi.

O'zining betakror tabiati, jozibali suv dunyosi, o'simlik, hayvonot va ortafaunasi Aydarko'lni Qizilqumning go'zal «javohiri» nomini olishiga to'la asos bo'la oladi. Aydarko'l sharoitlari egzoturizmni va ekoturizm rivojlantirish uchun juda qulaydir. Bu yerga Birlashgan Arab Amirliklaridan ushbu moviy suvlarda dam olish va ov qilish maqsadida tez tez kelishlari fikrimiz isbotidir.

To'rtinchidan, viloyatdagi yana bir ekoturistik mashrutlardan biri Qizilqumdir. Qizilqum – yevroosiyaning eng yirik sahrolaridan biri hisoblanib, shimolda Orol dengizi sohilidan, janubda Zarafshon daryosi yonidagi nisbatan tor farovon oazisgacha cho'zilgan. Qizilqum bitmas tunganmas yer osti va yer usti boyliklariga ega. «Navoiy viloyatida Olloh o'zi xalqimizga in'om yetgan, yurtimizni baquvvat, qadr - qimmatimizni baland, qo'limizni uzun qiladigan, odamlarning farovon turmushiga asos bo'ladigan ko'pdan-ko'p tabiiy boyliklarning ulkan zahiralari mavjud. Bularning eng asosiysi-o'zining yuksak sifati bilan butun dunyoda mashhur bo'lgan Qizilqum oltinidir».¹⁰⁴ Mutaxassislarning ta'kidlashicha, Mendeleyevning davriy sistemasiga kiruvchi barcha elementlar bu yerda mavjud.

Beshinchidan, tabiatning takrorlanmas mo'jizasi, tariximizning yodgorligi - Chashma suvi, uning baliqlari, Chashma atrofidagi me'moriy obidalar bu yerga kelgan kishilarni qiziqtirib kelmoqda. Nurotaga kelayotgan ziyoratchilarning eng ko'p tashrif buyuradigan joyi «Chashma» me'moriy majmuasi bo'lib, ko'p asrlik tarixga ega ulug'vor

¹⁰¹ Хўжаназароя М. Қояга муҳирланган тарих. Фан ва турмуш. 2008 йил 2-3-4 сон, 83-бет.

¹⁰² Кабиров А. Сармишсой қоя тош тасвирлари. – Т.: Шарқ, 1976. –Б-7.

¹⁰³ Экология хабарномаси // Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш концепцияси №6 2007 10 бет

¹⁰⁴ Қаранг: Каримов И.А Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-провард мақсадимиз. 8-жилд, Т.: Ўзбекистон, 2000. Б-155; Ўзбекистонда қон металлургия тарихи: ўтмиш ва бугуни. Навоий шаҳри.,2007; Кучерский Н.И., Аставцатурян.Г.Г, Бердникова Е.А, Навоийский горно металлургической комбинат. Т.: Шарқ, 2002; Кучерский Н.И. Флагман индустрии независимого Узбекистана. Т.: Шарқ, 1997. ва. б.

maskan. Akademiklar Yahyo G'ulomov va Ahmadali Asqarovlarning yozishlaricha «Chashma» sohilidagi madaniy qatlam yoshi 40 ming yilga teng.¹⁰⁵ Nurota «Chashma» suvining shifobaxshligini birinchi marta 1912 yilda Petrogradlik mashhur rus olimi N.A.Dimo kimyoviy analiz qilib, rad qilib bo'lmaydigan darajada asoslab bergan. Olimning ilmiy izlanishlarilariga ko'ra «Chashma» suvining tarkibida xlor, sulfat, kaliy, kalsiy, magniy, kremniy, karbonat, antriy kabi shifobaxsh mineral tuzlari borligi hamda qator mikroyelementlar mavjudligi aniqlangan. Moskva gidrogeologiya institutining geofizik olimi A.I.Ivanchenko Chashma suvidan olingan analizlarga ko'ra, suvda kaliy va radon gazlari mavjudligi xususida ilmiy tajribalar olib borgan. Nurota «Chashma» bulog'idan sekundiga 360-400litr sig'mda suv chiqadi.¹⁰⁶ «Chashma» suvi tiniq, tozaligi, shifobag'sh mikroyelementlarga boyligi, haroratning qishin-yozin Q19 gradusda bo'lishi va suvning juda yumshoqligi, uning nafaqat O'rta Osiyo yoki sobiq Ittifoq hududida, balki jahonda yagona ekanligidan dalolat beradi. Chashma suvida asosan shirmohi baliq, ilmiy tilda marinka balig'ining yashashi ham suvning o'ta tozaligidan dalolatdir.¹⁰⁷

Oltinchidan, o'zbek, qozoq, qoraqalpoq xalqi udumlari, urf-odatlar, folklor qo'shiqlari, ko'pkari o'yinlar kabi madaniy merosning boyligi turizmni rivojlantirishga omil bo'la oladi.

Yettinchidan, Respublikamizning bu yosh shaharlari orasida ulug' o'zbek shoiri, buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy hazratlari nomi bilan ataluvchi shahar o'ziga xos jozibaga ega. U Sirdaryo va Amudaryo o'rtalig'idagi joyda, Zarafshon daryosining qirg'og'ida qad rostlagan, mustaqillik farzandi bo'lgan Navoiy viloyatining markazidir. Shahar hududiga yondosh Karmana maskanida yuzlab Karminagiylar, Deggaroniylar, Qosim Shayx Azizonlar singari ulug' shayx, avliyo va ulamolar, adib va shoirlar yashab ijod qilganlar. Ularning avlodlarga boy madaniy-ma'naviy meros qoldirib, Turonzaminda ma'lum va mashhur bo'lganligi tarixiy manbalarda qayd etilgan.

Navoiy shahri XX asrning eng ulkan kashfiyotlaridan biridir. U mukammal rejalashtirilgan, Markaziy Osiyodagi zamonaviy sanoat shahri sifatida muhim ahamiyat kasb etishi ko'zda tutilgan edi. 1950 yillarda barpo etilajak shaharning hududini tanlashda bu yer ahlining boy ma'naviy poydevorga egaligi, hududning boy tabiiy zahiralari, joylashish o'rni, sanoat va industriya, qazilma boyliklarni qazib olish hamda uni qayta ishlab chiqarish uchun qulay imkoniyatga egaligiga alohida e'tibor berildi. Zamonaviy shaharsozlik namunasi bo'lgan Navoiy shahri ko'hna Buxoro va Samarqand shaharlari oralig'ida joylashganligi va bular kabi boshqa (Sintop, Sangijuman, Langan tog'i, va h) ajoyib, diqqatga sazavor joylari borligi Navoiy viloyatida turizmni rivojlantirish imkoniyatlari yuqori ekanligidan dalolatdir.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy viloyatidagi Nurota chashma majmui, Karmanadagi tarixiy yodgorliklari, Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorliklarning mavjudligi, tarixiy me'moriy yodgorliklardan tashqari, viloyatning o'ziga xos va betakror tabiati, Qizilqumning tabiiy go'zalligi, alohida ajralib turuvchi o'simlik va hayvonot dunyosi, Haydarko'ldek noyob suv havzasi alohida va o'zgacha ahamiyat kasb etmoqda. Shahar shovqinidan charchagan, tabiat qo'ynida dam olish ishtiyoqida bo'lgan turistlar uchun bu joylar vaqtlarini o'zlari istagandan ham a'lo darajada o'tkazishlarining kafalotidir.

Biroq bu salohiyat va imkoniyatlardan to'la- to'kis foydalanish omillari mukammal ishlab chiqilmaganligi natijasida viloyatimizda turistlar qabul qilish imkoniyatiga nisbatan amaldagi ularning kelib-ketishi uch baravar kamdir. Keyingi yillarda turizm, ayniqsa

¹⁰⁵ <http://uz. Navoi.ru>. 2009 йил 17 август.

¹⁰⁶ <http://uz. Navoi.ru>. 2009 йил 17 август

¹⁰⁷ <http://uz Navoi.ru> 2009 йил 17 август

yekoturizmni taraqqiy yettirish uchun dastlabki qadamlar tashlandi va uni asta-sekin rivojlantirish tendensiyalari kuzatilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Shavkat Mirziyoyev.Yangi O'zbekiston Strategiyasi.Toshkent.O'zbekiston nashriyoti.2021.211-bet.
- 2.Navoiy viloyati statistika boshqarmasi.2020-yil yanvar oyi
- 3.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Yangi O'zbekiston nashri.18.03.2022
- 4.NavoiyVTRK_Rasmiy kanali
- 5.Navstat.uz/uz/48-rasmiy statistika
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-iyun. PQ-3071-sonli qarori
- 7.Xatirchi tarixi: kecha va bugun. X.Qurbonov, J.Mustafoev, Sh.Toshturov, va boshq. Sahnhof, 2021, 350-bet.
- 8.Navbahor tarixi: kecha va bugun. U.Narzullayev, J.Mustafoev, va boshq. Sahnhof, 2020, 367-bet.
- 9.Konimex tarixi: kecha va bugun. J.Mustafayev, U.Narzullayev, L.Berdimuratova, Z.Safarov, Sahnhof, 2020, 318-bet.
- 10.Qiziltepa tarixi. Qahramon Rajabov. Rahim Maqsudov.168-bet
- 11.Navstat.uz/uz.rasmiy statistika
- 12.NKMK.AJ.Matbuot xizmati
- 13.https://dunyo.info/uz/site/inner/o'zbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirziyoyevning_sog'liqni_saqlash_sohasi_vakillari_bilan_ochiq_muloqot_shaklidagi_uchrashuv_da_so'zlagan_nutqi-aPh
- 14.<https://xs.uz/uz/post/navoiy-viloyat-kop-tarmoqli-tibbiyot-markazida>
- 15.NavoiyVTRK_Rasmiy kanali
- 16.<https://kun.uz/uz/95412978> Navoiyda tibbiyot xodimlari bayrami nishonlandi
- 17<https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-aholisiga-2017-2021-yillarda-ixtiso-20-06-2017>
- 18.NavoiyVTRK_Rasmiy kanali
- 19.<https://darakchi.uz/index.php/oz/131980>
- 20.<http://daryo.uz/2022/11/12/shavkat-mirziyoyev-bir-guruh-tibbiyot-xodimlarini-mukofotladi/?id=1120268>
- 21.<https://navoi.kasaba.uz/index.php?newsid=427>

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON LUG'ATLARDAN FOYDALANISH

Murodova Shaxlo Akmaljonovna

Navoiy Shahar 11-AFChO'IM Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Bugungi axborot asrida maktabgacha yoshdagi bolalar ham zamonaviy texnologiyalar, turli gadgetlardan bemaolol foydalana oladi. Shundan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini ham dars jarayonida ta'lim texnologiyalaridan, jumladan, kompyuter, elektron lug'atlar hamda internet materiallaridan kerakli ma'lumotlarni olishga o'rgatish muhim sanaladi. Boshlang'ich sinflardayoq o'quvchiga axborot bilan ishlash va uni saralay olish ko'nikmasini shakllantirish – kelajakda o'quvchi shaxsining ta'lim jarayonida zamonaviyb texnologiyalardan foydalanish darajasini oshirishga yordam beradi. Zero, bugungi kun o'quvchisiga har qanday topshiriqni berishingiz bilan uni internet orqali

ko'rsatilgan ma'lumotlar, videodarslar va tavsiyalar asosida izlashga va o'rganishga harakat qiladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida elektron lug'atlardan foydalanish o'quvchilar uchun ona tili tabiati, undagi asosiy qoidalar, matnlar, tarbiyaviy ahamiyatga ega she'r va hikoyalar, ertaklar mazmunini chuqurroq va qiziqarliroq o'rganishiga, boshlang'ich sing o'quvchilarining lug'at boyligini oshirishga va ona tiliga bo'lgan muhabbatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda yurtboshimizning "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak"¹⁰⁸, – degan fikrlari biz, o'qituvchilar uchun boshlang'ich sinflardayoq tarbiyalanuvchilarning ona tilidan bilim, malaka, ko'nikmasini shakllantirish, davlat tilida ish yuritishni yaxshilash, sohaviy va grammatik lug'atlar yaratishda ham dasturulamal vazifasini o'taydi.

Professor B.Mengliyev lug'atning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi asosiy vazifalarini ajratadi:

- ona tilini va boshqa tilni o'rgatish;
- ona tilini tasvirlash va meyorlashtirish;
- tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash;
- til leksikasini ilmiy tekshirish va talqin qilish¹⁰⁹.

Boshlang'ich sinflarda ona tili fanidan tuziladigan elektron lug'atning maqsadi, lingvodidaktik xarakterga ega bo'lishi, ya'ni ta'limga yo'nalgan bo'lishiga diqqatni qaratish lozim. Shunga asosan, bunday lug'atni yaratuvchi muallif o'quv lug'atchiligini alohida lingvometodikyo'nalish, an'anaviy leksikografiya va lingvometodika fanlarining kesishmasida paydo bo'lgan fan ekanini nazardan qochirmaslik lozim. Xususan, o'quv lug'atining izoh qismiga grammatik topshiriq, mashq, o'rni bilan test, elektron lug'atda ovozli xabar ilova qilinishi ham mumkin. Bugungi kunda boshlang'ich sinflar uchun tuzilgan zamonaviy o'quv lug'atlarida qo'shimcha ma'lumot jadval shaklida ilova qilinishi ham kuzatilmoqda. Leksikograf B.Bahriddinova zamonaviy o'quv lug'atining megastrukturasini quyidagi tartibda bo'lishi maqsadga muvofiq, degan xulosaga keladi:

- 1) kirish;
 - 2) o'quv-metodik ta'minot;
 - 3) lug'at korpusi;
 - 4) ilovadan;
- makrostruktura:
- 1) alfavit tartibli;
 - 2) mavzuiy;
 - 3) mavzuiy-alfavit tartibli lug'at maqola yoki so'zlikdan;
- mikrostruktura:
- 1) bosh so'z;
 - 2) izoh;
 - 3) leksikografik pometa;
 - 4) illyustratsiyadan tashkil topadi.

Grammatik lug'atlarni yaratishda mana shu mezondan foydalanish ta'limiy korpusda grammatik lug'atlarni qulay joylashtirish imkonini ham beradi. Zamonaviy leksikografiya deganda kompyuter leksikografiyasi tushunchasi, elektron lug'at, elektron va an'anaviy lug'atlar ortasidagi farq, lug'at yozuvining tarkibi, elektron lug'atlarning turlari, elektron

¹⁰⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb bilishimiz kerak" nomli nutqidan. 2019-yil 21 oktyabr. <https://zamin.uz/uz/ozbekiston>

¹⁰⁹ B.Mengliyev, Sh.Hamroyeva, D.Axmedova. Kompyuter leksikografiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2022. – B. 48.

lugʻatlarning afzalliklari va kompyuter leksikografiyasining istiqbollari kabi bir qator tushunchalar ham faollashdi. Amaliy tilshunoslik yaratishga qaratilgan kompyuter lugʻatlari, lingvistik maʼlumotlar bazalari va qoʻllab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish leksikografik ishlar sirasiga kiradi. Anʼanaviy va kompyuter leksikografiyasi yutuqlaridan boshlangʻich sinflarda oʻqitish jarayonida qoʻllashning asosiy vazifalari – lugʻatning tuzilishini va lugʻatga kirish zonalarini aniqlash, shuningdek, har xil turdagi lugʻatlarni tuzish tamoyillarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Lugʻat anʼanaviy ravishda ushbu soʻzlarning tuzilishi yoki ishlash xususiyatlarini tavsiflovchi sharhlar bilan uyushgan soʻzlar toʻplami sifatida tavsiflanadi. Elektron (avtomatik, kompyuter) lugʻat – bu inson foydalanishi uchun moʻljallangan yoki yanada murakkab kompyuter dasturlarining ajralmas qismi boʻlgan maxsus kompyuter formatidagi soʻzlar toʻplami (masalan, mashinani tarjima qilish tizimlari). Shunga koʻra, avtomatik oxirgi foydalanuvchi lugʻatlari va matnni qayta ishlash dasturlari uchun avtomatik lugʻatlar farqlanadi. Grammatik elektron lugʻatlar va qogʻoz lugʻatlarining farqi ularning multimedia va gipertekstualligiga ham tegishli: bu xususiyatlar elektron lugʻatlarda bosilganlarga qaraganda ancha katta darajada ifodalanadi. Shundan, bugungi kun oʻquvchisi boshlangʻich sinflardayoq elektron lugʻatlarga ehtiyoj sezadi, ulardan foydalanishni istaydi.

Oʻzbek leksikografiyasida B.Bahriddinova tomonidan “Jahon oʻquv lugʻatchiligida foydalanuvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib maktabgacha yoshdagi bolalar uchun “Toʻgʻri talaffuzga oʻrganamiz”, “Toʻgʻri gapiramiz”, boshlangʻich sinflar uchun “Toʻgʻri yozamiz”, “Toʻgʻri talaffuz qilishga oʻrganamiz”, yuqori sinflar uchun “Imlo oʻquv lugʻati”, “Talaffuz oʻquv lugʻati” tipida meyoriy lugʻatlar yaratilgan boʻlib, mazkur lugʻatlar oʻquvchilarning soʻz boyligi, zukkoligi, tezkorligi va topqirligini oshirishga, yozma va ogʻzaki nutqini oʻstirishga, ularni boshlangʻich sinflardayoq elektron lugʻatlar bilan ishlash koʻnikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

XORAZM JADIDCHILIGINING SIYOSIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Fozilov Mirashraf Azamatovich-

Buxoro Davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti

Siyosatshunoslik yoʻnalishi 2-bosqich talabasi

mirashraf2005@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Xorazmdagi jadidchilik harakatining vujudga kelishi, jadidlarning Xorazm diyoriga taʼsiri hamda Xorazmdagi yangi usul maktablarining ochilishida qoʻshagan hissasi, “Yosh xivaliklar” faoliyati hamda Xorazm jadidlarning gʻoya va maqsadlari, oʻziga xos xususiyatlari haqida tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Jadid, Metod, Yosh xivaliklar, Dunyoviy bilimlar, Mafkura, Kapital, Zamonaviy taʼlim, Ziyolilar.

Jadidchilik harakati XIX-asr oxiri XX-asr boshlariga kelib butun Oʻrta osiyo boʻylab aktual harakatga aylandi. “Jadid” soʻzi arabcha yangi yoki yangi metod degan maʼnolarni anglatadi. Shu jumladan jadidchilik harakati namoyondalari oʻz davrining eng ilgʻor taraqqiyparvar kuchlari va ziyolilar qatlamini tashkil etgan. Jadidchilik harakati oʻz navbatida butun musulmon oʻlkalarida, jumladan Oʻrta osiyoda yangi taʼlim tizimini isloh qilish, ijtimoiy-iqtisodiy, maʼdaniy-maʼrifiy islohotlarni joriy etishni maqsad qilgan. Bu

harakat ayniqsa Turkiston o'lkasida keng quloq yoyib kirib keldi va shu bilan bir qatorda jadidchilik harakatining namoyondalari paydo bo'la boshladi. Jadidchilik harakati namoyondalari eng avvalo Turkiston ahlini va yoshlarni savodxonligini oshirish yo'lida say-harakatlar olib borishgan. Mahalliy aholini zamon ruhiga mos ravishda tarbiyalashni ko'z oldilariga maqsad qilib qo'yishgan.

XX asr boshlariga kelib Turkiston o'lkasining Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Fargo'na vodiysi hududlarida o'nlab yangi usuldagi jadid maktablari ochila boshladi. Jadidlar yangi usul maktablarida yoshlarni bilimli, saviyali va ma'rifatli qilib tarbiyalab, yosh avlodni Turkistonda davlat asoslarini yaratish uchun milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surib, da'vat etib kelishgan. Shu jihatdan jadidchilik harakati butun Turkiston bo'ylab tarqala boshladi. Xo'sh jadidchilik harakati aynan Xorazm diyorida qay tarzda vujudga keldi?, keling bu vaziyatni Xorazm misolida ko'rib chiqsak.

Jadidchilik harakati Xorazmda XIX-asr oxiri XX-asr boshlarida vujudga keldi. Xiva xonligida jadidchilik harakati aynan ko'plab g'arb hamda rus an'analari kirib kelishi va rivojlanishi ularni chuqur islohotlar o'tkazishga undadi. Shu sababli Xiva jadidlari xonlikda yangi islohotlar o'tkazish borasida izlanishlar olib bordilar. Shu o'rinda 1904-yilda "Jamiyati xayriya" moddiy fondini tuzdilar. Bu jamiyat yangi usuldagi maktablarni ochilishida homiylik qildi [1]. Xiva jadidlari ma'rifiy ishlar bilan kifoyalanib qolmasdan, xon tuzumiga qarshi kurash ishi bilan ham shug'ullandilar. Xiva xonligida jadidchilik harakati katta ijtimoiy-siyosiy kuchga aylanib, 1914-yil avgustgan boshlab u "Yosh xivaliklar" inqilobiy harakati nomini oladi.

"Yosh xivaliklar" siyosiy harakatining faoliyatini yo'lga qo'yishda Otajon Safayev, Bobojon Yoqubov, Hakimboy Jonmuhammedov, Muhammadyor Xoji Abdullayev, Xudaybergan Devanov, Otajon Xo'ja Niyazov, Rahmonbergan Yoqubov, Muhiddin Umarov, Husaynbek Matmuradov, Mulla Jumaniyoz Sultonmuradov, Nazir Sholikarovlar va boshqalarning xizmati katta bo'lgan. Partiya o'zining e'lon qilgan dasturida xon hokimiyatini cheklaydigan islohotlar o'tkazish, Xiva xonligida konstitutsiyaviy monarxiyani o'rnatish, xalqni ilm-ma'rifatli qilib tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib mo'ljallagan.

"Yosh xivaliklar" ijtimoiy-siyosiy harakatining rahbarlarining deyarli barchasi Xiva xonligida sotsial-iqtisodiy ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar qilishning ob'ektiv zarurligini tushunib yetgan bilimli, ongli kishilar edilar. Partiya a'zolari shu yo'l orqali davlatda yangi islohot qilishni ko'zlashgandi. Shu jumladan, bu islohotlar ravnaqi davlatning ma'daniy-ma'rifiy, ta'lim, davlat siyosati xususan yoshlar ongiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Xorazm jadidlarining Ta'lim sohasidagi islohotlariga nazar tashlasak, ayniqsa yangi usuldagi maktablarni tashkil etdilar. Shu bilan bir qatorda yangi ta'lim tizimini qo'lladilar, bunga misol sifatida zamonaviy ta'lim tizimini joriy qilish, an'anaviy madrasalardan farqli o'laroq diniy ilmlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlar rivojiga ulkan hissalarini ko'rish mumkin. Yosh xivaliklar o'zbek tilini rivojlantirish orqali o'zbek adabiyotini yaratishga alohida e'tibor qaratdilar. Ularning mafkuralarini keng yoyishda matbuot faoliyati asosiy rolni o'ynagan. Yosh xivaliklar o'z faoliyatlari davomida matbuotdan foydalanar ekanlar bu narsa ularga ijtimoiy-siyosiy g'oyalarini kengroq targ'ib qilishga muvofiq ravishda xizmat qildi. Yosh xivaliklar nafaqat ta'lim-tarbiya ijtimoiy-siyosiy sohalarda ham faol bo'lganlar. Ularning ijtimoiy-siyosiy sohalardagi sa'y-harakatlari Xiva shahrining ijtimoiy-siyosiy hayotiga o'z ta'sirini ham ko'rsatgan. Jumaladan yosh xivaliklar mahalliy jamoat ishlari hamda xayriya tadbirlarida faol ishtirok etganlar. Ular mahalliy

muammolarni hal qilish va jamiyatning rivojlanishi uchun ijtimoiy tashabbuslarni amalga oshirishda yordam berganlar [3].

Xiva jadidchilik harakati o'zining yutuqlari bilan ta'riximizda chuqur iz qoldirdi. Xiva ma'naviy, ma'daniy, ta'rixiy ahamiyati bilan XIX-asrda jadidchilik harakatining markazlaridan biri edi. Xiva ta'rixida muhim o'rin tutgan jadidchilik harakati o'zining keng islohotlari orqali kerakli hamda aniq ma'daniy, ilmiy o'zgarishlarda ulkan hissa qo'shdilar. Yosh xivaliklar ta'lim tizimiga o'zbek tilini va o'zbek adabiyotini rivojlantirish orqali xalqni yangicha fikrlash va dunyoqarashlarini ijobiy tomonga o'zgarishi uchun harakat qildilar. Xivada ochilgan yangi usul maktablarida nafaqat diniy va dunyoviy ko'nikmalar bilan ham ta'minlash asoslarini yaratdilar. Ularning turli sohalarida yozilgan asarlari va undagi g'oyalar xalqni ma'rifat tomon yetakladi. Bu muhim bosqichda jadidlar xalqni savodxonlik darajasini oshirish yo'lida namuna sifatida xizmat qildilar. Jadidlar xalqni ilm-ma'rifatli qilib tarbiyalash hamda xalqning kelajagi yo'lida jonkuyar haqiqiy vatan fido'ylari edilar. Hozirgi kunda zamonaviy davlat asoslarini yaratishda ham jadidlar ilmiy me'rosining o'rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Матниёзов М. “Хоразм тарихи” I-жилд. Урганч. “Хоразм” 1997. 375-бет.
2. М Матниёзов. “Хоразм тарихи” II-жилд. Урганч. “Хоразм” 1997.
3. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.

GENDER TENGLIK VA UNI SHAKLLANTIRISH MADANIYATI

Mansurova Nigora Dmitriy qizi-

Buxoro Davlat Universiteti

Tarix va Yuridik fakulteti, Siyosatshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda dolzarb masalalardan biriga aylangan, jamiyatda ko'plab bahslarga sabab bo'layotgan gender tenglik haqida, uni amalga oshirish yo'llari, unga nisbatan bildirilayotgan fikrlar to'g'risida so'z yuritiladi. Shuningdek, jamiyatda bu tushunchaning o'rni xususida, insonlar ongida shakllangan qarashlar va gender tenglikni amalga oshirish va undagi ba'zi muammolar haqida fikrlar keltirib o'tilgan. Bu bilan bir qatorda, mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan islohotlar va xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar ham o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, patriatizm, sivilizatsiya, gumanizm, feminizm, Konstitutsiya, prokuratura.

Gender tenglik masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, bu tushuncha nisbatan yangi atama bo'lib, 1875-yildan boshlab qo'llanila boshlandi. Uning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, xotin-qizlar va erkaklar orasida har sohada huquqiy jihatdan tenglikni anglatadi. Jamiyatning har bir sohasida ayollar, erkaklar bilan teng huquqli bo'lishlari, hoh u iqtisod, savdo yoki moliya bo'lsin, hoh siyosat, xavfsizlik bo'lsin, barchasida teng huquqlilik ta'minlanib, qonunlar bo'yicha mustahkamlab qo'yilishi bu tenglikka olib keladi.

Eng qadimgi davrlardan boshlab insonlar mehnat taqsimotiga ko'ra mavqega ega bo'lib borishgan. Qo'l mehnati asosiy kuch bo'lgan davrlar, umuman deyarli barcha

davrlarda erkaklar jamiyatda yuqori o‘rinlarda turishgan, ayollar huquqlari esa butkul mavjud bo‘lmagan narsa singari qarash odat tusiga kirgan. Sharq olamida o‘ziga xos tarzda shakllangan an‘ana va turmush tarzi, inson ongidagi fikrlash, diniy qarashlar bilan birgalikda qorishib, patriatizm ruhini hamma birdek qabul qilgan. Bu hoh Hindiston bo‘lsin, hoh Xitoy, butun Markaziy Osiyo bo‘ylab ham patriatizm so‘zsiz qabul qilinardi. So‘z isboti bilan deganlaridek, Qadimgi Xitoy sivilizatsiyasini olib qaraydigan bo‘lsak, u yerda imperator vafot etishi deyarli butun saroy ahli ayollarining o‘limiga sabab bo‘lardi. Chunki butun haram va barcha joriyalar ham imperatorga qo‘shib dafn etilgan.

Hindistonda ahvol bundan ham battar bo‘lgan. Toki Boburiy hukmdorlar vaziyatni o‘zgartirmagunga qadar Hindistonda g‘ayri insoniy odatlar bisyor edi. Manbalarda Boburiy hukmdor Akbarshoh amalga oshirgan islohotlardan quyidagilar keltirilgan: “...voyaga yetmagan bolalarni uylantirish va turmushga berish man etildi, eri vafot etgan ayollarning erining jasadini bilan birga qo‘shib olovda kuydirilishiga chek qo‘yildi, beva ayollarning qayta turmush qurishlariga ruxsat berildi”[1]. Bu kabi misollar ko‘plab topiladi. Sharqda hatto qiz bola tug‘ilsa, uning tug‘ilgan yilini belgilashmagan ham, bu odat tusiga kirgan desak adashmagan bo‘lamiz. Keyinchalik islom sivilizatsiyasida vaziyat ancha o‘zgardi. Garchi bu dinda ham erkak kishi ustunligi ta’kidlansada, lekin ayollarga xurmat ko‘rsatish va ularni asrash haqida ham aqidalar mavjud edi.

Butun g‘arb olamida esa vaziyat boshqacha edi. Insonlar ongida ayollar bir buyumchalik qadrsiz bo‘lgan. Ayni shu sabablar tufayli ham yangi davrga kelib g‘arb ayollari o‘z huquqlari uchun kurashni boshlab berishgan. Dastlab bu harakatlar mavqe uchun emas, balki zo‘ravonliklarga qarshi, inson huquqlari uchun kurash bo‘lgan. Xotin-qizlar talab qiladigan narsa ham shu edi. Jamiyatda kamsitishlarni oldini olish va qaysidir ma’noda jamiyatning teng huquqli a’zosiga aylanish. Bu harakatlar natija berib, g‘arb ayollar o‘z mavqelariga ega bo‘lishdi. Jamiyatda esa ularni ham tinglay boshlashdi. Bu barchasi yaqin asrlarda, Yangi davrda yuz berdi. Chunki bilamizki, gumanizm, ma’rifatparvarlik asrlariga kelib, inson muhim darajaga olib chiqildi. Insonning yaratuvchanligiga ishonch esa bu davrlarning asosi edi. Keyinchlik barcha sohalarga ayollarning kirib kelishi, asrlar davomida shakllangan dunyoqarashga zarba bera boshladi. Xotin-qizlarning jismoniy jihatdan erkaklarga nisbatan zaif ekanligi, bu ularni butkun zaifa deya atalishidagi asosiy omil bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik ularni aqlan ham erkaklardan past darajada turishi da’vo qilinardi. Lekin tadqiqotlar bunday emasligini, xotin-qizlar aql jihatdan erkaklardan kam emasligini isbotladi.

Shunga qaramasdan bugungi kunda ham gender tenglikni targ‘ib qilishda va insonlar ongida bu madaniyatni shakllantirishda ba’zi qiyinchiliklar mavjud. Gender tenglikka qarshi chiquvchilar o‘z fikrlarini ayollar psixologiyasidagi hissiyotga beriluvchanlik bilan isbotlashga urinishadi. Ularning fikricha ayol kishi uchun uy ishlarigina mos, boshqa muhim ishlarda esa ayol kishi hissiyotga beriladi, ayniqsa, liderlik va boshqaruvda ayollar har bir kichik detalgacha aralashib, ishonchsizlik bildiradi. Ochig‘ini aytganda gender tenglikka nisbatan bunday salbiy qarashlar hamisha bo‘lgan. Asrlar davomida insonlar ongida shakllangan tushunchalarni o‘zgartirish oson emas.

Shuning uchun ham ayollar feministik harakatlarni olib borishgan. “Feministik harakatlar xotin-qizlar huquqlari, shu jumladan ovoz berish, davlat lavozimlarini egallash, mehnat qilish, adolatli ish haqi olish va maoshdagi gender tafovutini bartaraf etish, mulkka egalik qilish, ta’lim olish, nikohda teng huquqqa ega bo‘lish va onalik ta’tiliga ega bo‘lish uchun harakat qiladilar.”[2] Ayni shu qarash keyingi davrlar uchun asosiy g‘oyalardan biriga qaylandi. XX asrning 70 yillarida Z.Freyd va P.Parsonning g‘oyalari ayni shu nazariyaning paydo bo‘lishida muhim omil bo‘ldi deya olamiz. “...an’anaviy ijtimoiy

fandan qoniqmagan feminizm nazariyotchilari o'zlarining g'arb bilimiga nisbatan nazariy e'tirozlarni hamda madaniyat tahliliga oid yangi nazariy uslubiy yondashuvlarni ifodalay boshladi. Feministik g'oyalar madaniyatining turli sohalariga kirib borishi nihoyatda jadal sur'atlarda davom etdi. 70 yillarning boshlarida hammani hayratga solgan munozaralar an'anaviy madaniyatning jinsiylik konsepsiyasi ya'ni jinsiga ko'ra kamsitish anglashiladi. G'arb kishisi ongiga ajralmas bir tushuncha bo'lib kiradi"[2]

Biroq, keyinchalik feministik harakatlarga nisbatan ham tanqidlar paydo bo'la boshladi. Ko'pchilik bu harakatlarni gender tenglik emas, xotin-qizlarning gender ustunlikka erishishdagi harakatlari deya baho berishdi. Vaziyat aslidan boshqacha ahamiyat kasb eta boshladi. Bunday holatlarda, bu tushunchalarga nisbatan to'g'ri dunyoqarash shakllantirish uchun davlatning o'rni muhim bo'lib hisoblanadi va qonun ustuvorligi talab etiladi.

Xususan, O'zbekiston qonunchiligida ham gender tenglik o'z aksini topgan. Konstitutsiyada ham, kodekslar va boshqa qonun osti hujjatlarda ham bu belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida quyidagilar keltirib o'tilgan: "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi"[4]. Shunga qaramasdan biz xalq orasida gender tenglikka nisbatan xato qarashlar mavjudligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Chunki patriatizm dunyoqarashi shakllangan kishilar uchun gender tenglik bu huddi ayollarning gender ustunlikni qabul qilishidek tuyuladi. Aslida esa maqsad faqat huquqlarni tenglashtirish va zo'ravonliklarning oldini olish, jamiyatning turli sohalarida faoliyat ko'rsatishdagi adolatsizliklarning oldini olishdir. Gender tenglikga amal qilish bo'yicha madaniyatni shakllantirishda ham to'g'ri fikrlash, imkoniyatlarni oshirish muhim ahamiyatga ega.

Bu borada eng muhim masalalardan biri bo'lgan ta'lim sohasiga kelsak, aynan oliy ta'limda ma'lumotlarga ko'ra ilgari har bitta o'rin uchun o'rtacha hisobda 10 nafar yigit-qiz kurash olib borar edi. Qisqa vaqt ichida esa oliygohlar soni 3 barobarga oshirildi va tizimda qamrov 42 foizga yetkazildi. Bugungi kunda talaba qizlar soni 11 karra ko'paygan, bunga sabab ko'plab xotin-qizlarning kontraktlari davlat tomonidan qoplab berilayotganligidir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevni ham bu masalada fikrlari bo'lib bu quyidagilardan iborat: "Men bir hayotiy fikrni takrorlashdan charchamayman: bitta qizni o'qitsak, butun oilani o'qitgan bo'lamiz. Oila bilimli, ma'rifatli bo'lsa, butun jamiyat bilimli, ma'rifatli bo'ladi. Bu boradagi ishlarni yanada jadal davom ettiramiz".

Bundan tashqari, ta'lim sohasida olib borilgan islohotlar qatorida yoshlarni xorijda o'qishga yuborish ko'rsatkichi yil sayin oshib borayotganligini ham keltirishimiz mumkin. O'tgan 25 yil ichida ma'lumotlarga ko'ra 800 nafar yoshlar davlat hisobidan chet elga o'qishga brogan bo'lsa, so'ngi 7 yil ichida birgina "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali 3 barobar ko'p yoshlarga bunday imkoniyat berildi. Ta'lim hamisha eng muhim o'rinda bo'lib kelgan, butun jamiyat hayotida ham davlat kelajagida ham va albatta insonlar dunyoqarashini oshirishda ham. Ta'limda qizlar qamrovini oshirilishi har bir sohada kerakli kadrlarni tayyorlash va jamiyat hayotiga kiritib borish, shu asosda muvozanatni shakllantirish va gender tenglikni to'laqonli ta'minlash mumkin.

Jamiyatdagi turli sohalar iqtisod, siyosat, ijtimoiy sohalarda, sog'liqni saqlash, ta'limda va xavfsizlik xizmatlarida, adliya, sud va prokroturada ham xotin-qizlar qamrovi yil sayin oshib bormoqda. "Alohida qayd etish joizki, prokrotura organlarida erkaklar bilan bab-barobar mehnat qilayotgan oqila opa-singillarimiz ham oz emas. Ayollar nafaqat prokuratura, balki davlat boshqaruvi, sudlov hamda bojxona tizimlari, ichki ishlar sohalar,

hokimlik vazifalarida ham mehnat qilayotganini xalqimiz iliq qabul qilmoqda. Bilim va tajriba adolatli qaror qabul qilish, yurtni boshqarishda ularning mehnati tan olinmoqda. Bu esa ayollarning o'rnini uyda, oshxonada degan qotib qolgan qarashlarni o'zgartiryapti. Demak, gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi"[5] – deya ta'kidlaydi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori o'rinbosari Svetlana Ortiqova.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, gender tenglik jamiyat rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Gender tenglikni xato talqin qilish esa bugungi kunda eng ommabop voqelikka aylangan. Erkaklar buni gender ustunlikka talab deya baholasa, ba'zi xotin-qizlar orasida erkaklar huquqlariga qarshi so'zlash ham ortib boryapti. Aslida bunday holatni oldini olish uchun to'g'ri tartibda ikkala jins uchun ham gender madaniyatni shakllantirish va bunda davlatning o'rnini mustahkam saqlash darkor. Ijtimoiy munosabatlar o'zaro xurmatga asoslanishi kerak. Buning barchasini shakllantirishda esa ta'limning yuqori o'rnini mavjud. Yoshlar ongida to'g'ri madaniyatni shakllantirish orqali butun avlodni va jamiyatni adolatli va teng turmush tarziga kiritish mumkin. Bunga erishishda barchaning o'rnini beqiyos va hamma birdek kurashishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ofurjon Satimov. Markaziy Osiyo va Hindiston tarixida Boburiylar davri. – Toshkent – 2008. -114 b.
2. Feminizm. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Feminizm>
3. Halimova O. D. Xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi gender tenglik masalasida jahonda va yurtimizda olib borilayotgan siyosiy harakatlar, "Xotin-qizlar va erkaklar o'rtasida gender tenglik" mavzusida ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalar to'plami. T., – 2021, 9-b.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // <https://lex.uz/docs/-6445145>
5. Svetlana Ortiqova. Ayollarga ehtirom ifodasi, "Huquq va burch" jurnali №3/2021, 7-b.

MUNDARIJA

SO‘ZBOSHI.....	3
СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ (на примере программы ЮНЕСКО MemoryoftheWorld) Каримов Элёр Эрикович – доктор исторических наук, профессор. Hofstra University (США).....	4
ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ Сафарова Нигора Олимовна- д.ф.н., профессор Заведующая кафедрой Общественных наук, НавГПИ, Узбекистан.....	6
ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ ТЕОЛОГИЯСИ ВА РАЦИОНАЛИЗМИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ Ш.О.Мадаева- ф.ф.д., проф. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетиФалсафа ва мантик кафедраси мудири.....	9
ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ДУХОВНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИИ Спанов Мейирхан Жантаевич – кандидат философских наук, кафедра философии, Южно-Казахстанского университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан. Джуншеев Расилхан Ербосинович – кандидат философских наук, Университет имени М.Х. Дулати в Таразе, доцент кафедры «философии и политологии», Тараз, Казахстан.....	11
СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ИНСОНИЯТ, ДУНЁ ВА ТАЪЛИМ УЧУН ФОЙДА ВА ЗАРАРЛАРИ Қурбонова М.Б. - БухДУ Археология ва Бухоро тарихи кафедраси профессори, тарих фанлари номзоди.....	15
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ А.Х.Рахманова-д.ф.н., проф. НГУ.....	17
СУЩНОСТЬ ФИЛОСОФИЯ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ – «Я мыслю, следовательно, существую» Шамсутдинова Нигина Каримовна- Доктор философских наук (DSc), доцент Навоийский государственный педагогический институт. Узбекистан.....	21
ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ Филиппов Ольгерд Александрович- Доктор философии по философским наукам (PhD), Навоийский филиал НУВО “PROFI UNIVERSITY”.....	23

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СОХРАНЕНИЕ
КУЛЬТУРНОГО И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ

Есимова А.Э.-

ЮКУ имени М.Ауэзова, Казахстан27

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARINING QADRIYATLAR
TIZIMIGA TA’SIRI: DISSIMMETRIK TAHLIL

Bekpo‘latov U.R.

Navoiy davlat universiteti doktoranti, f.f.f.d. (PhD), dotsent.....30

SA’DUDDIN TAFTAZONIY VA SHARIF JURJONIY ILMIY QARASHLARINING
FALSAFIY TAHLILI

M.X.Norqobilov -

NavDU Tarix kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)32

INSON TARAQQIYOTI VA KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA YOSHLAR
MASALASIGA BO‘LGAN E’TIBOR

Shirinov Anvar Qanoatovich-

Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy-siyosiy fanlar universiteti” dotsenti.....34

O‘QUVCHILAR BILISH JARAYONIDA NEYROPEDAGOGIK
XUSUSIYATLARNING AHAMIYATI

Axatova D.A.-

NavDU Psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.n.37

QORAXONIYLAR DAVRIDA ILM-FAN TARAQQIYOTI
(Progress of Science under the karakhanids)

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich-

Tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Namangan Impuls tibbiyot instituti, O‘zbekiston.....40

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR IJTIMOIYLASHUVIDA PEDAGOGIK
KOMPETENTLIKNING ROLI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti, PhD.....41

TA’LIM JARAYONLARIDA IJTIMOIIY BOSHQARUV STRATEGIYASI

Mansurova Malohat Yunus qizi – Navoiy davlat universiteti

Tarix fakulteti Falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD).....44

BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA IQTISODIIY XULQ-ATVORNI
SHAKLLANISHIDA MILLIIY AN’ANA VA QADRIYATLARNING
TUTGAN O‘RNI

Azimova Musharraf Utkirovna-

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti v.b.....46

SUN'IY INTELLEKT VA UNI QO'LLASH IMKONIYATLARI Nuraliyeva P.E.- TDPU Informatika va uni o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti v.b, (PhD) Mardonova S.- TDPU matematika va informatika yo'nalishi talabasi.....	50
MANAGEMENT PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY AND BASIC CONCEPTS OF MANAGEMENT Aslanov Said- Navoi State University Independent applicant ORCID: 0009-0007-9494-131X Email: saidaslanov@gmail.com	51
ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА БАРКАМОЛ АВЛОД ОНГИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ҲУРМАТ ҲИССИНИ СИНГДИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ Шоира Туробова - НДУ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.....	54
SUN'IY INTELLEKTNING JAMIYAT HAYOTIGA TASIRI Achilova Marxabo- NDPI katta o'qituvchi.....	56
RAQAMLI DUNYODA FARZAND TARBIYASI: OTA-ONALARGA MASLAHATLAR Ermatova Gulnoz Pirimovna, Shamiyeva Manzura Fayzullayevna NavDU, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchilari.....	58
OLIY O'QUV YURTIDA MA'RUZALARDA O'QITISH TEXNOLOGIYALARI Muzaffarova L.N., Sadikova D.A. Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O'zbekiston.....	61
РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ИНТЕЛЛИГЕНТНОСТИ И КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А. ФИТРАТА И САДРИДДИНА АЙНИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ Маъмура Бурханова- Старший преподаватель кафедры Английского языка прикладных дисциплин, НавГУ.....	64
РАНВАР КАДР ТАЙЙОРЛАШНИНГ ТИПОЛОГИК ЈНАТЛАРИ Tagayev Kamol Kamilovich- Navoiy davlat pedagogika instituti, мустақил тадқиқотчиси.....	69
СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ЈИҲАТЛАРИ Ачилова М.Э.-НавДУ.....	72

“MANU QONUNLARI” – QADIMGI HINDISTON SIYOSIY-HUQUQIY TA’LIMOTINING MUHIM METODLOGIK MANBASII Nutfullayeva Nastarin Tolmasjonovna. Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti, 5-1siyos-24 guruhi talabasi nastarinnutfullayeva1606@gmail.com Ilmiy rahbar: Turdiyev Bexruz Sobirovich Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti, Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasii, f.f.d. (DSc)	72
YOSHLAR HUQUQIY TARBIYASINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI Sardor Qavmiddinovich Norboyev- Buxoro davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrasii o‘qituvchisi BuxDU mustaqil izlanuvchisi.....	74
SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TA’MINLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI Pulatov Jaxongir Nazirovich, Navoiy viloyati PMM dotsenti.....	77
SHHT VA O‘ZBEKISTON MUNOSABATLARINING BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI ROLI Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o‘g‘li- Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti Siyosatshunoslik 5-1SIYOS-24 guruh talabasi.....	79
ЧЕТЫРЕ ОСНОВАНИЯ В ПОСТРОЕНИИ ПРОГРАММАХ ОБУЧЕНИЯ ПО ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ Нуритдинова Нодира Сирожовна – преп. ТГЭУ.....	84
BIR QANCH O‘ZBEK TAOMLARI KELIB CHIQISHI TARIXI HAQIDA Jumayev Buron Ulug‘murotovich- Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix” kafedrasii o‘qituvchisi.....	86
ЁШЛАРНИ БАҒРИКЕНГЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ УЙҒОНИШ ДАВРИ МУТАФАККИРЛАРИ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРНИ Мамадиева Нилуфар Халиловна- ТДТУ катта ўқитувчи тел.: 94-783-11-96 Бойханов Шохрух, ТДТУ талабаси.....	89
SEPARATIZM – KO‘P QIRRALI IJTIMOIY-SIYOSIY HODISA: FALSAFIY TAHLIL Kabulov Jaxongir- NavDU mustaqil tadqiqotchisi	92

YEVROPA FALSAFASIDA KORRUPSIYANING DESTRUKTIV XUSUSIYATI Latipov Sardor – Zarafshon shahar IIB boshlig‘i, NavDU mustaqil tadqiqotchisi.....	94
МЕЖЛИЧНОСТНАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ: ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ Рустамова Мадина- Соискатель Навоийского государственного Университета.....	96
IJTIMOY VA MADANIY O‘ZGARISHLARNING QADRIYATLAR TIZIMIGA TA’SIRI Mamadiyoroova Malika – Navoiy davlat universiteti, ijtimoiy fanlar kafedrasida mustaqil tadqiqotchi.....	97
TA’LIMDA NEYROPEDAGOGIK DIAGNOSTIKANING MOHIYATI Aliqulova H.B.- NavDU Psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi.....	99
TA’LIM, FAN VA JAMIYATDA CHATGPT NING O‘RNI VA TA’SIRI: FALSAFIY TAHLIL VA SINERGETIK YONDASHUV Djurayeva Nurxon Kavilovna- Navoiy davlat universiteti, Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti bosh mutaxassisi.....	102
“TANQIDIY TAFAKKUR”NING RAQAMLI JAMIYATDAGI O‘RNI Islamova Mohichexra Bekmurzaevna- Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti.....	106
TALABALARNING FIZIKADAN SIMMETRIYA VA TENGLIK TAMOYILLARIGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING O‘RNI M.U.Musurmonov - Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti.....	108
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA OID UMUMIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI Najmiddinov M.K.- Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.....	110
GRAVITATSION DOIMIYLIK METODOLOGIK ASOSLARINING ILMIY- NAZARIY TAHLILI Xamidov Botirjon Xusnidinovich- Navoiy davlat universiteti doktoranti.....	112
INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA MEDIA SAVODXONLIK Suyarqulova Shukrona- Navoiy Davlat Universiteti Pedagogika yo‘nalishi 1-kurs talabasi.....	114

MILLIY KONTENT YARATISHDA TILIMIZDAGI MADANIY
KONSEPTLARNING O‘RNI

Fozilova Gulmehra Faxriddin qizi –

NavDU O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs magistranti 114

III RENESSANS KONTEKSTIDA “MILLIY MEROS” TUSHUNCHASINING
TARIXIY VA AKSEOLOGIK MOHIYATINI YORITISHDA SUN’IY INTELLEKT
ASOSIDA YARATILADIGAN MILLIY KONTENTLARNING O‘RNI

Sayitmurodova Feruza Xayrulla qizi-

NDU “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” (Tarix) yo‘nalishi

1-M guruh magistranti, E-mail: feruzasayitmurodova0201@gmail.com

Ilmiy rahbar: prof. Safarova N.O.....120

ABU RAYHON BERUNIYNING PEDAGOGIKA ASARI HAQIDA

Jumanov Akbar Serikboyevich-

O‘zMU Tarix fakulteti 1-kurs talabasi.....123

SUN’IY INTELLEKT VA SANOAT INQILOBIDAGI O‘ZGARISHLAR

Kucharboyeva Durdona - Navoiy davlat universiteti

Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta’limi talabasi.....125

O‘RGANISH USHLARINI O‘ZGARTIRAYOTGAN TEXNOLOGIYA; SUN’IY
INTELLEKTNING TA’LIMDAGI ROLI.

Mamatqulova Sabokat Abduraxmonovna-Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va inklyuziv ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.....127

ZAMONAVIY ELEKTRON TIJORAT BOZORINING XUSUSIYATLARI

Xatamova Gavhar Kiyamovna -

Navoiy davlat universiteti

Geografiya kafedrasi dotsenti.....132

OLIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI

Maxmudova Gulchiroy G‘anisherovna-

Navoiy davlat universiteti Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi.....136

SUN’IY INTELLEKT VA TA’LIMNING KELAJAGI:

PEDAGOGIK FAOLİYATNI TRANSFORMATSIYA QILISH

N.K.Musayeva -Navoiy davlat universiteti

Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD.

N.G.Meyliyeva -Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.....138

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Супиев Шавкат Ахматович-

Старший преподаватель кафедры межфакультетских иностранных языков

Навотийского государственного университета.....143

ZAMONAVIY TA'LIMDA PEDAGOG - TARBIYACHINING PEDAGOGIK
MAHORATI

G.T.Raxmatova- Navoiy Davlat Universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

M.I.Murodullayeva -Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi.....149

XIX OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA SURXONDARYO VOHASIDA SAVDO-
SOTIQ MUNOSABATLARI: TARIXIY MANBALAR ASOSIDA TAHLIL

Rahmatova Marjona-

Navoiy davlat universiteti magistranti.....152

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN'IY INTELLEKT

Sharopova Diyora - Navoiy davlat universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi talabasi.....154

ENERGETIK ICHIMLIK LARNING TA'SIRI NATIJASIDA YURAK QON
TOMIR LARDAGI PATOMORFOLOGIK O'ZGARISHLAR TASNIFI

Buronova Sidiqa Tuxtayevna-

NavDU "Umumiy tibbiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi.....157

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА
БЕЛГИЛАНГАН МЕЪЁРЛАР ВА ҚЎЙИЛГАН ДАВЛАТ ТАЛАБЛАРИ

Ширинова Фируза Иноятовна-

Навоий давлат университети.....160

TA'LIM OLUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH SAMARADORLIGINI
TA'MINLASHDA TA'LIM MUASSASASI, MAHALLA, OILA HAMKORLIGI
MASALALARI

D.Q.Ulug'berdiyeva- Navoiy davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi katta o'qituvchisi

E.B. Qudratova- NDU talabasi.....162

ZAMONAVIY O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIMNING PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK MEZONLARI

Kazakbayeva Mariya Alimkulovna -

NavDU Tarix fakulteti "Psixologiya" kafedrası katta o'qituvchisi.....165

MAKTABGACHA 4–5 YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O'STIRISHDA SUN'IY
INTELLEKTNING AHAMIYATI

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi-

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Turdiyeva Diyora Sharofboy qizi- Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi.....167

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ГОТОВНОСТЬ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ
ОБУЧЕНИЮ

Умарова Ширин Сулеймановна- студентка "Российский государственный
педагогический университет им. А.И. Герцена"170

MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI Elmurodova Malika Dilshod qizi-Navoiy davlat universiteti 70110201- ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) magistranti Murtazayeva Tohira Shopulat qizi- Navoiy Davlat universiteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi.....	174
TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING O‘RNI Farmanov Sardorbek Utkir o‘g‘li- Navoiy innovatsiyalar universiteti Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari kafedrası o‘qituvchisi.....	176
O‘ZBEKISTONDA ORKESTR IJROCHILIGINING TARIXI VA BUGUNGI KUNI Fayzullayev Ermat Majidovich- JDPU “Musika ta’limi” kafedrası katta o‘qituvchisi, p.f.n.....	179
YEVROPADA KITOBXONLIK MADANIYATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI Ashrapov Ravil Ramzaevich- NavDU “Psixologiya” kafedrası katta o‘qituvchisi.....	181
O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY MUSIKA IJODIYOTINING RIVOJLANISHIDAGI TAMOIYILLAR Himmatova Dilnoza Himmatovna- NavDU Musiqiy ta’lim va san’at yo‘nalishi magistranti.....	185
MUSIKA FANIDAN SINFDAN TASHQARI ISHLAR, TO‘GARAKLARNI TASHKIL ETISH USULLARI Egamberdiyev Uyg‘un Zavqiddin o‘g‘li- NavDU Musiqiy ta’lim va san’at yo‘nalishi magistranti.....	187
TALABA-YOSHLARGA INNOVATSION AN‘ANALAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TARBIYALASHNING SAMARALI MEXANIZMLARI Usmonova Dilafruz Umirzoqovna- Navoiy davlat universiteti Tarix fakulteti “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi.....	188
AJDODLARIMIZ TOMONIDAN TIBBIY GIYOHlardan FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Xasanova Dilshoda Uktam qizi- Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi Terapiya fani yetakchi o‘qituvchisi.....	192
ONLAYN TA’LIM PLATFORMALARIDA INNOVATSION METODLAR VA VOSITALARNING INTEGRATSIYASI X.B.Suyarov - NavDU Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti.....	195

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERARY STUDIES: DIGITALLY ASSISTED OF ENGLISH CLASSICS BASED ON JANE AUSTEN’S WORK Navoi State University The faculty of English language and literature Student: Ashrapova Alina.....	198
PAREMIOLOGIYALARNING TIBBIYOT VA SALOMATLIKKA OID MAQOLLAR HAQIDAGI IZLANISHLARI TAHLILI Jo‘rayeva Marjona Ubaydullo qizi - Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi Tibbiy fanlar o‘qituvchisi.....	200
TAJOVUZKORLIK HISSINI O‘RGANISHNING PSIXOLOGIK TABIATI R.Begmatov - Navoiy DPI Psixologiya kafedrasida dotsenti v.b., p.f.f.d (PhD).....	203
FAVQULODDA VAZIYATLARDA TIBBIY YORDAMNI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI Barnoyeva Zarina Zafar qizi- Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi Tibbiy fanlar o‘qituvchisi.....	205
СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ СЛОВНОЙ СТРУКТУРЫ Шахназарова Дилфуза Нарпулатовна- НавГУ преподаватель кафедры русского языка и литературы.....	207
ANOLIGA TIBBIY XIZMAT KO‘RSATISHNING HUDUDIYJIH ATLARI Hamidova Nargiza Suyunboy qizi- Navoiy Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi Tibbiy fanlar o‘qituvchisi.....	210
TALABALARNING VIZUAL DASTURLASHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA Farmonova Malika- Navoiy davlat universiteti magistranti.....	212
СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧЕСКИХ СИСТЕМ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ Хасанова Маъмура Сайтовна- Преподаватель русского языка Навоийского техникума здравоохранения имени Абу Али ибн Сино.....	214
XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA TURKISTONDA JADIDLARNING TA’LIM JARAYONINI YUZAGA KELISHI VA DARSLIKLAR MASALASI Parmonov Ulug‘bek Odiljon o‘g‘li – Xalqaro Nordik universiteti yoshlar ishlari va talabalarga xizmat ko‘rsatish departamenti tyutori, tarbiyachi-pedagog.....	216

СПЕЦИФИКА СТРУКТУРЫ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ С.А.Хайруллаева - Магистрант УзГУМЯ. Ташкент.Узбекистан.....	218
RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING GLOBAL KELAJAGI VA UNING QIYOSIY-TARIXIY TAHLILI (Samarqand viloyati misolida) Pulatov Erkin Begmuratovich- Mustaqil tadqiqotchi.....	221
СВОЕОБРАЗИЕ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ Н.О.Султанова - Студентка 2 курса кафедры русского языка и литературы Университета Альфраганус.....	226
O'ZBEKISTONNING XALQARO TURIZM TARAQQIYOTDAGI O'RNI Fattoyev Islom Ilg'orovich- Navoiy davlat universiteti doktoranti.....	228
SUN'IY INTELEKTNING TA'LIMDA QO'LLANISHI Qiyasova Gavhar Tursunovna – NavDU.....	229
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORINING BOSHQARUV FAOLIYATI JARAYONLARINI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI Rahmonova Diyora O'tkir qizi- NavDU Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs magistranti.....	231
HUQUQIY TAFAKKUR –MURAKKAB, KO'P QIRRALI HODISA SIFATIDA Abdullayeva Surayyo- Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.....	233
MUSTAQILLIK YILLARIDA TURIZM SOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (NAVOIY VILOYATI MISOLIDA) Ho'jayeva L.Sh. NavDU Tarix fakulteti Tarix kafedrası o'qituvchisi.....	235
BOSHLANG'ICH SINFLARDA TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON LUG'ATLARDAN FOYDALANISH Murodova Shaxlo Akmaljonovna- Navoiy Shahar 11-AFChO'IM Boshlang'ich sinf o'qituvchisi.....	239
XORAZM JADIDCHILIGINING SIYOSIY-METODOLOGIK ASOSLARI Fozilov Mirashraf Azamatovich- Buxoro Davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi.....	241

GENDER TENGLIK VA UNI SHAKLLANTIRISH MADANIYATI

Mansurova Nigora Dmitriy qizi-Buxoro Davlat Universiteti

Tarix va Yuridik fakulteti, Siyosatshunoslik yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.....243

“RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: TA’LIM, FAN VA JAMIYAT”

mavzusidagi

XALQARO ILMIY KONFERENSIYA TO‘PLAMI

01.05.2025

Hajmi 12.25.^{1/16} bosma taboq. Adadi 50 nusxa.

NavDPI bosmaxonasida chop etildi.

Navoiy shahri Ibn Sino-45.
